

Treny

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH

Biblioteka Pisarzy Polskich
Seria B Nr 24

Redaktor naczelny
JERZY WORONCZAK

Komitet redakcyjny
WŁADYSŁAW FLORYAN, KONRAD GÓRSKI,
WŁADYSŁAW KURASZKIEWICZ,
TADEUSZ WITCZAK (sekretarz redakcji)

oraz

zespół opracowujący „Dzieła wszystkie”
Jana Kochanowskiego

MARIA RENATA MAYENOWA (przewodnicząca zespołu),
JERZY AXER, MARIAN BORECKI, MARIA CYTOWSKA,
MARIA KARPLUK, BOGUSŁAW KREJA, ZBIGNIEW NOWAK,
BARBARA OTWINOWSKA (sekretarz zespołu), JERZY MAŃKOWSKI,
JANUSZ PELC, FRANCISZEK PEPEŁOWSKI, ELŻBIETA SARNOWSKA-
-TEMERIUŚ, ANNA SIEMIGINOWSKA, WIKTOR WEINTRAUB,
KRYSTYNA WILCZEWSKA, TADEUSZ WITCZAK,
JERZY WORONCZAK, LUCYNA WORONCZAKOWA,
JERZY ZIOMEK

Jan
Kochanowski
DZIEŁA WSZYSTKIE

Wydanie sejmowe
TOM II

Treny

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH

Jan
Kochanowski

Treny

Opracowali

MARIA RENATA MAYENOWA I LUCYNA WORONCZAKOWA

oraz

JERZY AXER I MARIA CYTOWSKA

WROCLAW
WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
MCMLXXXIII

Edycja ukazuje się pod wysokim patronatem
Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

UCHWAŁA

powzięta na V sesji — 19 posiedzeniu Sejmu
dnia 26 października 1978 r.

„Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
dla upamiętnienia 450 rocznicy urodzin i 400 rocznicy śmierci
znakomitego humanisty i wielkiego poety

Jana Kochanowskiego

twórcy polskiego języka literackiego
świadom wielkiej roli sztuki poetyckiej i myśli patriotycznej Poety
dla rozwoju kultury narodowej i ogólno ludzkiej

postanawia

zrealizować narodowe wydanie dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego,
aby dostarczyć społeczeństwu autentycznych tekstów poety
we wzorowym opracowaniu naukowym i typograficznym
wraz z nowoczesnym tłumaczeniem utworów łacińskich na język polski.
Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zleca Radzie Ministrów
przeznaczenie na ten cel odpowiednich środków i przekazanie
tej uchwały do wykonania Polskiej Akademii Nauk i Ministrom:
Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki
oraz Kultury i Sztuki”.

Wstępy wydawców

Wybór przekazu i charakterystyka wydania

Dzieje staropolskich przekazów *Trenów* zostały w zasadzie przedstawione przez K. Piekarskiego¹. Zawarte tam ustalenia stanowią dla nas podstawę orientacji w ilości wydań okresu staropolskiego i zasobie egzemplarzy reprezentujących owe wydania.

Wiadomo, że *Treny* były tłoczone najpierw trzykrotnie jako osobny mały druk, zawsze w Drukarni Łazarzowej, że potem weszły do zbioru *Jan Kochanowski* i od r. 1585/6, tj. od ukazania się pierwszego wydania zbioru, wychodziły jako jego składnik tyle razy, ile razy zbiór się ukazywał, a więc razy 12, licząc w to i wydania fałszywie datowane.

W stanie zachowanych egzemplarzy, które znane były Piekarskiemu, nastąpiły na ogół bardzo niekorzystne zmiany. Przede wszystkim znikło pierwsze wydanie *Trenów* z r. 1580. Dwa egzemplarze tego wydania istniały jeszcze na terenie Polski, gdy Piekarski sporządzał swoją bibliografię, i przynajmniej jeden (własność biblioteki w Suchej) powinien być się uchować. Nie uchował się, a przynajmniej nie jest notowany w katalogu żadnej z polskich państwowych większych bibliotek. Ponadto jedyny znany Piekarskiemu egzemplarz trzeciego osobnego wydania *Trenów* (1585, skrót: Tr₃), który stanowił własność Biblioteki Państwowej w Berlinie (sygn. Libr. impr. rari 4° 297 adl.), zmienił swego właściciela. Dziś znajduje się w Berlinie Zachodnim w Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, sygn. Libr. impr. rari 4° 297 adl. Inny egzemplarz tego wydania, nie znany Piekarskiemu, a należący w okresie międzywojennym do biblioteki w Dzikowie, dziś własność Biblioteki Narodowej (sygn. XVI, Qu. 572 adl.), jest zdefektowany: brak mu karty tytułowej oraz stron 11–14. Spośród 6 notowanych przez Piekarskiego egzemplarzy drugiego wydania osobnego *Trenów* (1583) zginęły dwa, a mianowicie: egzemplarz należący do biblioteki w Dzikowie, zresztą i u

¹ K. Piekarski, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego: wiek XVI i XVII*, wyd. 2, rozszerzone, PAU, Kraków 1934.

Piekarskiego oznaczony gwiazdką, a więc nie znany mu z autopsji, oraz egzemplarz Biblioteki Ordynacji Zamojskich (K 1528). Pozostałe cztery znajdują się w swoich macierzystych bibliotekach. Wypłynęły wprawdzie nie znane Piekarskiemu egzemplarze pierwszej redakcji pierwszego wydania zbioru *Jan Kochanowski* w Bibl. UMK w Toruniu oraz w Bibl. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, ale oba zdekompletowane. Ten ostatni zresztą nie posiada właśnie tych składek, na których znajdowały się *Treny*. Ale i egzemplarz toruński nie może zastąpić wydania utraconego, autentycznego pierwszego wydania *Trenów*.

Pewne wyobrażenie o pierwszym wydaniu *Trenów* dają odwołania się do tego wydania zamieszczone w Wydaniu Pomnikowym oraz pochodzące z tego samego roku (1884) facsimile egzemplarza z Suchej dokonane przez W. Bartynowskiego (skrót: Bart.).

Facsimile W. Bartynowskiego jednak nie może być traktowane jako źródło wiarygodne, zastępujące pierwsze wydanie we wszystkich istotnych dla filologa szczegółach. Informacja znajdująca się na ostatniej karcie przerysu i używająca terminu „facsimile” ma świadczyć o użyciu jakiejś techniki fotograficznej. Mimo to, jak i dziś w wydaniach fotooffsetowych, zachodziła widocznie potrzeba retuszu kliszy, który to retusz mógł powodować nie tylko różnice w diakrytyce w stosunku do faktycznego stanu rzeczy, ale nawet przy chwilowym osłabieniu uwagi retuszującego także błędy literowe. Z tego punktu widzenia charakterystyczny, choć jedyny, błąd znalazł się w facsimile Bartynowskiego na s. 20/6 (19, 3) i sprawił, że zamiast niewątpliwie wytłoczonego w pierwszym wydaniu wyrazu *świtánim* w przerysie czytamy *świtanimi*. Jest to niezmiernie charakterystyczny błąd retuszu, dezawuuujący facsimile jako pełną i nie budzącą wątpliwości informację o pierwodruku.

Bardzo uważne i pieczołowite Wydanie Pomnikowe (skrót: WP) przynosi informacje o pierwszym wydaniu jedynie wrywkowe, nie stanowiło ono bowiem podstawy przedruku dla WP. Przywoływane jest wprawdzie zarówno wtedy, gdy stanowi argument za wyborem takiego lub innego wariantu formy, jak i wtedy, gdy wydawca decyduje się na formę różną od pierwszego wydania, ale trudno uważać te odwołania się do pierwodruku za w pełni konsekwentne. Ponadto nie dotyczą one spraw, które wydawcy uważali za czysto graficzne właściwości pierwodruku.

Biblioteka Pisarzy Polskich IBL PAN przyjmuje jako ogólną zasadę reprodukcję najwcześniejszego wydania, chyba że szczególne okoliczności przemawiają za wyborem wydań późniejszych. W naszym wypadku zatem jedynym przekazem właściwym jest drugie (osobne) wydanie *Trenów* z 1583 r. (skrót: Tr₂), które istnieje dziś w bibliotekach polskich w czterech

egzemplarzach. Reprodukujemy egzemplarz stanowiący własność Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. XVI Qu. 1781.

Wydanie to zaleca się także tym, że zostało sporządzone jeszcze za życia poety. Być może nie bezpodstawnie przypuszczamy, że jest najbardziej zgodne z wolą poety. Chcemy przez sformułowanie takiej hipotezy powiedzieć tyle: można sobie wyobrazić, że po ukazaniu się pierwodruku poeta dokonał na nim korekty, którą następne wydanie musiało respektować. Wykaz wariantów tekstowych (zob. Aneks, s. 39 i nn.) wydaje się świadczyć o tym, że jest to wydanie najpoprawniejsze. Nie jest przecież wydaniem bezbłędnym, ale jego błędy mają charakter oczywistych pomyłek zecera, a sposób poprawienia nie może budzić wątpliwości. Nie są to też błędy wynikające z niezrozumienia składni ani nie są to zmiany wynikające z intencji modernizacyjnych, które występują w późniejszych wydaniach. Zgodnie z zasadą BPP IBL PAN (zob. tom wstępny: *Wprowadzenie wydawnicze*, Wrocław 1982, s. 42) pozostawiamy w transkrypcji wszystkie niekonsekwencje w wyborze form obocznych, bijące w oczy niekonsekwencje w kreskowaniu samogłosek, jeśli sądzimy, że każda z dwóch postaci była dla owoczesnych Polaków możliwa. Ingerujemy tylko tam, gdzie występuje w naszym przekonaniu oczywisty błąd zecera.

Dwa typy wprowadzonych przez nas poprawek — oba związane ze strukturą wiersza — wymagają szczególnego omówienia.

Pierwszy typ poprawek wiąże się z wyraźnymi wykołajeniami sylabizmu, i to takimi, które się ma prawo uważać za błąd składu. W naszym przekazie są trzy takie miejsca. Pierwsze s. 12/10 (12, 18) wynika z grafii *swoych* zamiast oczekiwanej formy *swych*, która nie naruszałaby izosylabizmu. Kształt tego wyrazu w facsimile Bartynowskiego i we wszystkich następnych wydaniach jest *swych*. Ponadto ta forma dopełniacza liczby mnogiej występująca w druku jeszcze dwa razy jest zawsze drukowana *swoich*. To samo dotyczy formy *twoich* (1 raz) i *moich* (1 raz). Nie ma wątpliwości, że błąd powstał jako niewłaściwe „sprostowanie” pierwotnie zamierzonej formy *swoich*, zmienionej w czasie składu niejako w połowie wyrazu na *swych*. W tymże trenie na s. 12/14 (12, 22) inny błąd zecerski, polegający na opuszczeniu partykuły *-że* i wydrukowaniu *swój* zamiast *swójże*, doprowadził do ponownego wykołajenia sylabizmu. Można by było przypuszczać, że tu z kolei miała być nie ściągnięta forma *swojój*, ale przeczy temu odnotowana w WP forma pierwszego wydania *swójże*, potwierdzona przez Bart. Wreszcie na s. 13/24 (14, 9) wykołajenie sylabizmu następuje przez opuszczenie spójnika *to*, który występuje zarówno w Bart. jak i we wszystkich innych wydaniach *Trenów*. Brakujący wyraz stanowi ponadto bardziej niż prawdo-

podobny konieczny człon paralelizmu konstrukcji: *to łzami...*, *To pieśniami...*

Więcej wątpliwości mogą nasuwać poprawki wprowadzone do transkrypcji jako wyraz przekonania o zamierzonej, a przynajmniej zaaprobowanej przez poetę, równokształtności graficznej rymu. Idzie o następujące zjawiska: 1. Nasz druk ma na s. 3/9 (1, 6) formę *pomoście* zamiast zgodnego z normą pisownianą *pomóżcie* (a wobec kreskowania o nawet *pomóżcie*) w rymie do *noście*. 2. Na s. 8/3 (7, 2) notujemy pisownię *cory* w rymie do *ubio-ry*, zaś na s. 13/18 (14, 3) *córy* w rymie do *który*. Występuje też szereg innych przykładów tego samego typu, choć mniej drastycznych. Przykłady te mówiłyby o doprowadzeniu przy pomocy zabiegów graficznych (może dosyć arbitralnych) do tzw. rymu dokładnego dla oka. Istnieje jednocześnie w tymże druku szereg wypadków niewyrównania form, choć wydawałoby się, że warunki językowe pozwalały w nie mniejszym stopniu niż w wypadkach cytowanych na takie wyrównanie. Tak np. 14/8 (14, 18): *srogą* w rymie do *drógą* (via), s. 23/29 (19, 113): *chcemy* w rymie do *musimy*, s. 12/7 (12, 15): *progi* w rymie do *drógi* (via), s. 12/19 (12, 27): *mojemá* w rymie do *oczymá*, s. 10/13 (10, 8): *moim* w rymie do *zdrojem*. Przykłady te osłabiałyby tezę (jeśli nie wręcz jej przeczyły) o decyzji doprowadzenia do rymu dokładnego dla oka.

Mimo tę niekonsekwencję w wyrównywaniu graficznym par rymowych wydawcy *Trenów* są skłonni bronić przekonania, że to Kochanowski sam wprowadził lub przynajmniej zaaprobował zasadę graficznej dokładności rymu i że wypadki, w których takie wyrównanie przy sprzyjających warunkach nie nastąpiło, należy traktować jako błąd zecera (korekty). Argumenty przemawiające za takim przekonaniem są następujące. Kochanowski dziedziczy klasyczną kulturę literacką, w której świadomość konwencjonalności formy poetyckiej jest bardzo silna. Zresztą nie może być inaczej, jeśli to dziedzictwo ma kształt wyłącznie piśmienniczy. Że tak jest, świadczą nie tylko wciąż powtarzane reguły, ale i wypowiedź samego poety, zawarta w jego *Ortografii*, wydanej przez Januszowskiego w *Nowym charakterze*, a mówiąca o przydatności kreskowania samogłosek dla „dobrych rymów”. Cóż znaczą te słowa w ustach poety, który proponuje zachowanie kreskowania tylko tam, gdzie kreska (lub też jej brak) spełnia funkcję różnicującą znaczenie? Czy nie jest to propozycja narzucenia czytelnikowi w rymie określonej interpretacji formy dwuznacznej i/lub nadanie samogłosce określonej wartości w danym miejscu, choćby gdzie indziej tej wartości mieć nie miała? Wydawcy *Trenów* chcieliby tak właśnie rozumieć te słowa poety.

Ponadto czytelnik *Psalterza* zauważy z łatwością w wydaniach staro-

polskich swoiste elizje dokonywane tak, by nie zrujnować izosylabizmu wiersza. Zob. np.: *Tám d'oltarzá świętego...* 64/19 (43, 19), *Duży, kto trwa d'ósmidziesiąt...* 137/18 (90, 34)² oraz jeden wypadek tzw. rozwiązania a mianowicie: *naiwyysszėj* Ps 25/6 (18, 66). Elizje te, jak widać, występują w sytuacjach, w których pełny zapis linijki wiersza w normalnej polskiej wymowie powtarzałby obok siebie tę samą samogłoskę: na końcu wyrazu i na początku następnego. Przyimek *do* mógł zresztą być traktowany analogicznie do przyimka *ku*, który występuje tak często w formie *k*.

Zabiegi zmierzające do równokształtności rymu w cyklu *Trenów* wydają się zresztą ograniczone dosyć surowymi warunkami. Próbujemy je sformułować: 1. Zmiana grafiki nie miała zmieniać możliwej fonetycznej wartości wyrazu jak w wypadku *pomożcie/pomoście*. 2. Grafika mogła wskazywać na wybór wariantu wśród możliwych w polskim języku, jak być może w wypadku *córa/cora*³. 3. Elizja może wystąpić tylko tam, gdzie koniec pierwszego wyrazu nie będącego końcówką fleksyjną miał tę samą samogłoskę, co początek następnego wyrazu.

Zjawiska tu pokazane kazały bronić tezy, że wypadki niewyrównania graficznego rymu w warunkach mieszczących się w ramach sformułowanych wyżej ograniczeń są wykolejeniami drukarskimi, błędami w stosunku do podstawy składu. Nie tylko „poprawiliśmy” je w transkrypcji, ale i umieściliśmy je w wykazie błędów druku.

Wykolejenia drukarskie tego typu każą rozwiązać jeszcze jeden problem, a mianowicie problem wyboru tego wersu z pary rymowej, do którego wprowadzamy poprawkę. Nie rozstrzygając tego zagadnienia teoretycznie, wprowadzaliśmy zmiany tam, gdzie warunki językowe wydawały się najbardziej sprzyjające po temu. Zwykle taka zmiana znajdowała też poparcie w wydaniach sąsiadujących.

Wszystkie wypadki, w których nastąpiło wyrównanie rymu:

16/3 (16, 13)	<i>chwalemy</i>	w rymie do <i>szacujemy</i>	możliwa jest forma <i>chwalemy</i> , częstsza: <i>chwalimy</i>
14/19 (15, 10)	<i>ciérpiemy</i>	w rymie do <i>możemy</i>	możliwa jest forma <i>ciérpiemy</i> , częstsza: <i>ciérpimy</i>
8/3 (7, 2)	<i>cory</i>	w rymie do <i>ubiory</i>	możliwa jest zarówno forma
13/18 (14, 3)	<i>córy</i>	w rymie do <i>który</i>	<i>córy</i> jak <i>cory</i>
14/4 (14, 14)	<i>sie dostać</i>	w rymie do <i>zostać</i>	powinno być <i>sie dostać</i>
13/23 (14, 8)	<i>pokojá</i>	w rymie do <i>mojá</i>	poza rymem często <i>pokoju</i>

² Zob. np. pojęcie syncope w retoryce.

³ O zaznaczaniu pochylenia samogłoski *o* w wyrazie *cora* zob. Śl. XVI s.v.

3/9 (1, 6)	<i>pomoście</i>	w rymie do <i>noście</i>	w szybkiej wymowie możliwa jest fonetyczna wartość <i>pomoście</i>
23/26 (19, 110)	<i>obranem</i>	w rymie do <i>pánem</i>	poza rymem zawsze końcówka przymiotnika <i>im ym</i>
24/15 (19, 129)	<i>synie</i>	w rymie do <i>zginie</i>	poza rymem tylko <i>synu</i>
21/24 (19, 48)	<i>o tem</i>	w rymie do <i>kłopotem</i>	poza rymem tylko <i>tym</i>
21/21 (19, 45)	<i>wiele</i>	w rymie do <i>weselé</i>	możliwa jest forma <i>wiele</i>

Wszystkie wypadki niewyrównania rymu:

23/29 (19,113)	<i>chcemy</i>	w rymie do <i>musimy</i>	możliwe jest <i>musiemy</i>
14/7 (14, 17)	<i>drógą</i>	w rymie do <i>srogą</i>	możliwe jest <i>drogą</i>
12/7 (12, 15)	<i>progi</i>	w rymie do <i>drógi</i>	możliwe jest <i>drogi</i>
10/13 (10, 8)	<i>moim</i>	w rymie do <i>zdrojem</i>	możliwa jest forma <i>mojem</i>
12/19 (12, 27)	<i>mojemá</i>	w rymie do <i>oczymá</i>	możliwa jest zarówno forma <i>moimá</i> jak i forma <i>oczéma</i>
24/19 (19, 133)	<i>powszech-nému</i>	w rymie do <i>swemu</i>	błędna forma <i>swemu</i> zamiast <i>swému</i>

Wszystkie wypadki, w których wybór formy równie częściej jest podyktowany przez rym:

13/1 (13, 7)	<i>ná jáwi</i>	w rymie do <i>zostáwi</i>	zadokumentowana jest zarówno forma <i>jaw</i> jak i <i>jává</i>
15/25 (16, 8)	<i>ná jáwi</i>	w rymie do <i>báwi</i>	
25/14 (19, 158)	<i>ná jáwie</i>	w rymie do <i>práwie</i>	
15/2 (15, 20)	<i>pręcój</i>	w rymie do <i>więcój</i>	forma podstawowa może być
21/20 (19, 44)	<i>napręcój</i>	w rymie do <i>więcój</i>	zarówno <i>prętko</i> jak <i>prędko</i>
19/15 (18, 14)	<i>stájem</i>	w rymie do <i>obyczá-jem</i>	możliwa i częstsza jest forma <i>stájemy</i>

Druki XVI- i XVII-wieczne stwarzają szereg specyficznych problemów, do których wydawca musi się ustosunkować. Najbardziej oczywistym z nich są reguły transkrypcji, stanowiące cały zespół zagadnień. Omówienia wymagają dwa najdrastyczniejsze, odbijające sposób rozumienia tekstu: idzie o problem łącznej i rozłącznej pisowni oraz o interpunkcję.

Trudności problemu łącznej i rozłącznej pisowni wynikają z uzasadnionej w pewnym stopniu niewiary, że druki XVI-wieczne reprezentują pod tym względem dostateczną konsekwencję. Ten sceptycyzm przesłania różnice między wczesnymi a późnymi drukami i różnice w poziomie warsztatów drukarskich. Podejmując ten problem nie chcemy mówić o regułach opartych na czysto umownych zasadach pisowni. Mówimy o wypadkach, kiedy sekwencja liter może być różnie dzielona na wyrazy. W interesującym nas wypadku taka sytuacja w sposób drastyczny zarysowuje się trzykrotnie: s. 2/11: *ZŁZÁMI* — sekwencja literowa, która może być odczytana jako jeden wyraz lub jako dwa wyrazy (*Z ŁZÁMI*), 19/7 (18, 6): *także* — se-

kwencja, która może być rozumiana jako jeden wyraz lub jako dwa wyrazy: *tak że* oraz 18/21 (17, 43): *nie część*, która może być rozumiana jako *nie-część*, wyraz poświadczony szeregiem razy w materiałach Sł. XVI. Częste wypadki, zwłaszcza we wcześniejszych drukach, zlepiania przyimków (czy szerzej: enklityk i proklityk) z wyrazami, do których one przynależą, sprawia, że w stosunku do pisownianych form dających wyrazy mniej potoczne późniejszy wydawca z reguły zachowuje się sceptycznie. Do tego trzeba dodać częste w staropolskich przekazach odrywanie w pisowni przedrostka od słowotwórczego rdzenia. Nic więc dziwnego, że te zagadnienia rozłącznej lub łącznej pisowni, które się wiążą z traktowaniem granic wyrazu, nie są bezproblemowe po dziś dzień, choć ich „problemowość” tak łatwo znika z pola widzenia wydawcy.

Innym, wbrew pozorom bynajmniej nie konwencjonalnym zagadnieniem, jest problem interpunkcji. W późnych drukach XVI-wiecznych, zwłaszcza pochodzących z dobrych warsztatów drukarskich, interpunkcja jest, jeśli tak można powiedzieć, normopodobna. Trudno widzieć w niej pełną konsekwencję zasad, które umielibyśmy wydobyć i skomentować. Ale też trudno mówić o zupełnym chaosie, który znamy z wczesnych druków (np. z *Krótkiej rozprawy...* M. Reja). Jednocześnie jest to interpunkcja w zasadzie różna od naszej, nie tylko w kształcie znaków interpunkcyjnych, ale i w ich zasadniczej funkcji. Trudno nie zauważyć, jak silna jest jej funkcja ukazywania działów intonacyjnych, szczególnie skomplikowana tam, gdzie intonacja wiersza wchodzi w konflikt z intonacją wypowiedzi.

Przejdźmy do przykładu. Przyjrzyjmy się trenowi 9. Posługuje się on trzema typowymi znakami interpunkcyjnymi: kropką, dwukropkiem i ukośną kreską⁴. Wydaje się, że kropka ma wartość dzisiejszej kropki, oznaczającej kadencję końca wypowiedzi. Odnotujmy jeszcze jedną jej właściwość: prawie nigdy nie pojawia się w środku wersu. Dwukropek ma wartość zupełnie inną niż dziś. Występuje w miejscu, które chciałoby się rozumieć jako miejsce antykadencji rozbudowanego okresu, np. Tr 3/9 (1, 6):

Wszystki płacze/ wszytki lzy Heráklitowé/
 I lámenty/ i skárgi Symonidowé/
 Wszytki troski ná świecie/ wszytki wzdychánia/
 I zále/ i frásunki/ i rąk lámánia/
 Wszytki á wszytki zaráz w dom sie mój noście/
 Á mnie plákać méj wdzięcznéj dziewki pomoście:
 Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliłá/
 I wszytkich moich pociech nagle zbáwiłá.

⁴ W *Trenach* występuje ponadto pytajnik. Kropka zaś została użyta w całym cyklu *Trenów* tylko raz wewnątrz wersu, zob. 25/13 (19, 157).

Ale dwukropek występuje też w miejscu, w którym mogłaby się znaleźć z punktu widzenia związków gramatycznych i wyobraźalnej intonacji kropka lub średnik. Dwukropek ma też tę właściwość, że może występować w środku wersu. Występuje także i tam, gdzie dział intonacyjny nie mógłby chyba mieć takiej siły, zob. Tr 5/23 (4, 3):

Widziałem/ kiedyś trzęsła owoc niedordzały:
 A rodzicom nieszczesnym sercá sie krájály.

Wreszcie ukośna kreska występuje w naszym druku jako dyrektywa działu intonacyjnego najniższej rangi w stosunku do dwóch poprzednich. Ukośna kreska jest bliska możliwej intonacyjnej wartości przecinka. Trudno twierdzić, że rozróżnienie między użyciem dwukropka i kropki wydaje nam się zawsze uzasadnione. Trudno też twierdzić, że miejsce kropki nigdy nie budzi wątpliwości. Ale jednocześnie nie można też powiedzieć, że panuje w naszym druku nie dająca się przewidzieć dowolność w rozmieszczeniu znaków interpunkcyjnych i ich gradacji.

Za istnieniem jakiegoś systemu wartości przypisanego do poszczególnych znaków przemawia także to, że między wydaniem Tr₂, Tr₃, JK1A, JK1B różnice w rozmieszczeniu znaków w trenie, który ma być przedmiotem naszej analizy, są bardzo niewielkie. Tr₂ i Tr₃ mają identyczne rozmieszczenie znaków, JK1A i JK1B także nie różnią się od siebie. Wskazywałoby to na stan daleki od chaosu. A jednak są miejsca, w których przed wydawcą staje problem stosunku do interpunkcji podstawy w całej ostrości. Końcowe 6 wersów trenu 9 na s. 9 mają następującą interpunkcję:

Ty bogáctwá nie złotem/ nie skárby wielkiémi/
 Ále dosytem mierzysz/ i przyrodzonémi
 Potrzebámi: ty okiem swym nieuchronionym
 Nędzniká upátrujesz pod dáchem złoconym.
 Á uboższym nie zajórzysz szczęśliwégo mienia/
 Kto by jedno chciał słucháć twégo upomnienia.

Kropka po *złoconym* i ukośna kreska po *mienia* powinny obudzić niepokój wydawcy. Wers *Á uboższym...* wydaje się przedzielony kropką od *złoconym* w sposób nieusprawiedliwiony. Mamy tu przecież spójną tematycznym przeciwstawieniem całość: nędznik — bogacz / uboższy posiadacz „szczęśliwego mienia”. Jednocześnie związanie w jedną zdaniową całość tekstu od *ty okiem...* do *upomnienia* jest niepokojące. Zmienia się podmiot ostatniego zdania składowego, zmienia się jego perspektywa czasowa. Wiele zależy od rozumienia wyrażenia *by jedno*. Partykułę *by* można by rozumieć jako nosicielkę odcienia modalnego irrealnego równoznacznego irrealnemu *gdybyż*. Mogłoby to nakazywać potraktowanie wersu *Kto by jedno...* jako

wyodrębnionej całości o charakterze wykrzyknikowym. Po *mienia* musieliśmy wówczas postawić kropkę lub co najmniej średnik, cały zaś wers zakończyć wykrzyknikiem. Przeciw temu przemawiają następujące argumenty: 1. Słabszy, logiczny: oto dalsze wersy mówią o tym, że poeta chciał właśnie słuchać upomnień mądrości, a jednak nie uzyskał tego, co ona obiecuje. Pewna ironiczność tonu całości w pierwszym rzędzie wydaje się dotyczyć obietnic mądrości, w drugim dopiero tych, którzy jej zawierzyli. 2. Argument, może silniejszy, wiąże się z charakterem stylistycznym tekstu. Potraktowanie jednowersowego odcinka jako tak ostro wyodrębnionej intonacyjnej całości w kontekście całości wielowersowych stwarza sytuację dosyć drastyczną, dla której nie znajdziemy częstych analogii w poetyce renesansowego ładu. Jednocześnie trzeba pamiętać, że możliwość takiego użycia partykuły *by* potwierdza dokumentacja Sł. XVI (zob. s. v. III. 3.A.a).

Inna możliwa propozycja to przyjęcie znaczenia *by jedno* równego *byleby*. Można wówczas, choć nie bez trudności, zachować całość wieloskładnikową bez ostrego wyodrębniania omawianego wersu. Można potraktować tę całość jako swoiste zdanie formułujące warunek: mądrość wykształciłaby te postawy, o których mówi poprzedni tekst, *byleby* człowiek (= ludzie) chciał słuchać jej upomnień. Sł. XVI potwierdza możliwość takiego znaczenia frazeologizmu *by jedno* (zob. s. v. III. 1.A.a). Ironiczność tonu w tych ostatnich wersach wydaje się wówczas osłabiona.

Nie chcemy tu rozstrzygnąć problemu interpunkcji w tym konkretnym miejscu *Trenów*. Chcemy pokazać w sposób możliwie wyraźny, jak istotna dla rozumienia tekstu problematyka mieści się w rozstrzygnięciach interpunkcyjnych i jak bezpośrednio rozumienie elementów leksykalnych i struktur składniowych wiąże się z decyzjami o charakterze interpunkcji.

Tekst *Trenów* w tej postaci, którą przyjęliśmy w naszej transkrypcji, jest w zasadzie wierny przyjętej podstawie przedruku i odbiega w niewielu szczegółach od tradycji tekstu *Trenów* ustalonej przez Wydanie Pomnikowe oraz wydania XX-wieczne. Ponieważ jednak pewne różnice, których uzasadnienie czytelnik znajdzie w komentarzu, występują, chcielibyśmy się chwilę zatrzymać nad wydaniem, które tę tradycję przed nami prezentowały.

Od drugiej połowy XIX w. i w wieku XX *Treny* były chyba najczęściej drukowanym utworem poety. Wychodziły zarówno w zbiorach dzieł poety jak i w wydaniach osobnych. Informację bibliograficzną o przedrukach *Trenów* czytelnik uzyska łatwo zarówno z „*Nowego Korbuta*”, t. II, s. 337, jak i z kompletnej bibliografii podmiotowej poety przygotowywanej przez IBL PAN pod redakcją Władysława Korotaja (zob. *Wprowadzenie wydawnicze*, s. 39). Nasze krótkie omówienie poprzednich wydań *Trenów* ograniczymy do charakterystyki WP oraz czterech wydań osobnych, a mianowicie

wydania F. Faleńskiego, Warszawa 1867, dwóch wydań z serii BN: wydania dokonane przez T. Sinkę i wydania dokonane przez Janusza Pelca, oraz przedzielającego je wydania H. Gaertnera i S. Lempickiego, Lwów 1930.

Zacniemy od Wydania Pomnikowego, choć chronologicznie jest ono drugim z szeregu omawianych. WP we wstępie do pierwszego tomu zamieściło uwagę mówiącą o podstawie wydawniczej całego zbioru *Jan Kochanowski*, a zatem i *Trenów*. Wiemy, że był nim egzemplarz tzw. I wydania zbioru, redakcji B. We wstępie do *Trenów* wydawca R. Löwenfeld pisał: „Tekst *Trenów* ustalono podług najdawniejszych wydań z 1580 i 1583 r., głównie jednak trzymaliśmy się tego ostatniego, jako uznanego za najpoprawniejsze ze wszystkich. Na liczne też odstępstwa zwracamy uwagę czytelnika w przypiskach”.

Trudno dochodzić, co spowodowało sprzeczność między informacją zawartą we wstępie ogólnym a we wstępie do *Trenów*. Tekst wygląda tak, jakby jego podstawą były *Treny* zamieszczone w zbiorze *Jan Kochanowski*. Stąd takie formy, jak *gniazdko* (w miejscu, w którym w wydaniu z 1583 r. występowało *gniazdo*) oraz *znoście* w miejsce *noście*. Stąd także wszystkie cechy pisowni.

Wydanie Pomnikowe nie miało za sobą (a i nie mogło mieć) porównania tekstu wszystkich wydań staropolskich. Cały szereg zagadnień związanych z regularnymi zmianami (zob. Aneks) rozłącznej i łącznej pisowni nie mógł znaleźć się w polu widzenia wydawców, którzy nie dysponowali wszystkimi wydaniem staropolskimi. Jeśli zaś idzie o interpunkcję, WP powtórzyło wiernie interpunkcję podstawy przedruku, zmieniając tylko ukośną kreskę na przecinek, zostawiając zaś bez zmiany dwukropek, występujący w funkcji tak dalekiej od dzisiejszej. *Treny* w WP są wierne wybranej podstawie przedruku.

Przechodzimy do osobnych wydań *Trenów*.

Wydanie F. Faleńskiego, wyprzedzające o prawie 20 lat WP, jest dokonaniem bardzo szczególnym. Jest dziełem poety o świetnym rozeznaniu w literaturze staropolskiej i umiejętności czytania staropolskiego lirycznego cyklu z głębokim zrozumieniem. Stanowi dokonanie komentatorskie przewyższające wszystkie dotychczasowe.

Faleński wskazuje swoją podstawę wydawniczą. Jest nią trzecie osobne wydanie *Trenów* z 1585 r. (zresztą identyczne z wydaniem drugim z 1583). Korzysta też z wydania wymienionego przez Przyborowskiego⁵ na trzecim miejscu, tj. z tekstu zawartego w zbiorze *Jan Kochanowski*, red. C, oraz

⁵ Zob. J. Przyborowski, *Wiadomość o życiu i pismach J. Kochanowskiego*, Poznań 1857.

z tekstu zawartego w zbiorze *Jan Kochanowski z 1598 r.* Świetna znajomość poezji i języka okresu Kochanowskiego pozwala mu ustrzec się niektórych przynajmniej tradycyjnych koniektur⁶.

Wobec staropolskich wariantów fonetycznych zachowuje się wydawca niekonsekwentnie. Na ogół modernizuje takie formy, jak np. zaimek zwrotny w 3. osobie zawsze *się* i *próżno* zamiast *próżno*; ale wprowadza *naśladować* w miejsce *naszladować*, natomiast zostawia *szlad*, drukuje czasem *wszystek*, czasem zaś *wszytek*. Interpunkcja Faleńskiego jest na ogół interpunkcją współczesną, interpretującą tekst zgodnie z lekturą poety-wydawcy i z pewnością emocjonalizującą tekst. Nie unika on ani wykrzykników, ani nawet wielokropka. Tym, co wprawia w podziw współczesnego czytelnika, jest komentarz Faleńskiego.

Tytuł edycji Faleńskiego brzmi: „Treny Jana Kochanowskiego studiami i przypisami objaśnione”. W rzeczy samej właściwa edycja *Trenów* jest poprzedzona rozprawami, które przynoszą bogaty materiał swoistego komentarza, a mianowicie materiał mówiący o tym, co *Treny* zostawiły po sobie w polskiej poezji, lub mówiąc metaforycznie, co zostawiły po sobie w polskim myśleniu poetyckim. Właściwy komentarz jest drukowany *petitem* pod każdym trenem. Uderza wysiłek udokumentowania twierdzeń komentarza przez wprowadzenie materiału XVI-wiecznego, jeśli nie systematyczne, to w każdym razie bardzo bogate.

Wydanie T. Sinki jest oparte, jak stwierdza wydawca, na facsimile Bartynowskiego z pierwszego staropolskiego wydania. Wprowadza jednak tradycyjnie powtarzaną od Mostowskiego koniekturę, zastępując *krajów nocy wiecznej* — Tr 4/27 (2, 26) — wyrażeniem *kraj ów nocy wiecznej*. Jak wszystkie dotychczasowe wydania nie traktuje łącznej i rozłącznej pisowni swojej podstawy jako istotnej dla interpretacji tekstu. W zakresie interpunkcji na ogół zachowuje działy oznaczone przez kropkę. Na ogół też zmienia dwukropek na średnik lub przecinek. W użyciu przecinków idzie za współczesną nam ortografią, usuwając je przed spójnikami w tych wypadkach, które w naszej ortografii nie wymagają przecinka, wprowadza i stosuje wykrzyknik częściej, niż byłoby to konieczne z punktu widzenia dzisiejszych przepisów ortograficznych. Odnotujmy też, że wprowadza — rzadko — myślnik. Na ogół dział intonacyjny oznaczony w facsimile Bartynowskiego kropką pozostaje silnym działem w opracowaniu T. Sinki.

Jest to też wydanie, które rozszerzyło znacznie wiedzę o antycznych

⁶ Zob. np. komentarz Faleńskiego do Tr 4/27 (2, 26): „*Widzieć krajów*, albo to jest omyłka druku i powinno być *kraj ów*, albo też forma wyrażenia właściwa Kochanowskiemu (zamiast *widzieć kraje*), jak o tym obszerniej rozprawia Przyborowski w studiach swoich na str. 211”. O językowej normie dopuszczającej taką formę Faleński nie mógł wiedzieć.

paralelach *Trenów*, po raz pierwszy zamieszczając bogaty komentarz komparatystyczny. Komentarz polonistyczny nie wzbogaca rozumienia tekstu w stosunku do wydań poprzednich.

W czterechsetlecie urodzin poety Ossolineum wydało *Treny* w opracowaniu H. Gaertnera i S. Łempickiego (Lwów 1930). Wydanie to, ozdobione ilustracjami Z. Stryjeńskiej, „przeznaczone dla wszystkich”, wychodziło w tym samym roku, w którym wyszło pierwsze wydanie bibliografii K. Piekarskiego i nie mogło jeszcze korzystać z jej ustaleń. Tekst oparto w zasadzie na wydaniu pierwszym *Trenów* (1580), ale skolacjonowano wszystkie samodzielne wydania staropolskie oraz trzy egzemplarze (2 redakcje) zbioru *Jan Kochanowski*, na których karcie tytułowej występuje r. 1585. Wydaje się, że wydawcy mieli w ręku edycje B i C wg Piekarskiego. Rezultaty skolacjonowania zostały odnotowane, a egzemplarze opisane. Tekst, który otrzymał czytelnik, nie wnosił żadnych zbędnych koniektur, zachowywał te cechy pierwodruku, które odbijały XVI-wieczną wymowę, modernizował zaś interpunkcję. Modernizacja ta dotyczyła zwłaszcza dwukropka, którego wartość jest dziś zupełnie inna niż w tekstach XVI wieku; opracowanie wprowadzało też „większą ilość znaków deklamacyjnych niż w pierwodruku, podkreślając w ten sposób uczuciowy charakter niektórych powiedzeń”. Osobne wstępy historyka literatury i językoznawcy usiłują zbliżyć XVI-wieczny tekst do współczesnego odbiorcy. Zwłaszcza wstęp językoznawcy chciał „ożywić w wyobraźni dzisiejszego czytelnika całość ówczesnego systemu językowego”, wprowadzić tylko w zakresie fonetyki, ale i ten wysiłek wydawcy trzeba ocenić bardzo wysoko. Jedyną część opracowania, która nie wnosi istotnych wartości, to Objąsnienia, zawierające niewiele więcej niż słowniczek wyrazów mniej potocznych we współczesnej polszczyźnie. Objąsnienia uzupełnia „Przegląd *Trenów*” stanowiący w istocie ich współczesną parafrazę.

Po jedenastu wydaniach *Trenów* w BN w opracowaniu T. Sinki ukazuje się w r. 1969 wydanie w opracowaniu Janusza Pelca. Oparte na drugim (najwcześniejszym dostępnym) wydaniu staropolskim z 1583 r., unika ono koniektur i w tym sensie jest wydaniem najczystszy. W zakresie interpunkcji wydawca dokonuje pewnych zmian zgodnych z dzisiejszymi przepisami, a ponadto wprowadza znaczną ilość (m.in. niekoniecznych) wykrzykników. Zdarzają się wypadki reinterpretacji struktury zdania, wymagającej zastąpienia przecinka kropką lub *vice versa*. Komentarz korzysta z istniejącego stanu badań i jest zgodny z wymaganiami serii. Wstęp zawiera informacje, którymi można wzbogacić komentarz.

Trzeba sobie wyraźnie zdać sprawę z tego, że szczegółowy obraz tekstu *Trenów* jest w znacznym stopniu zależny od podstawy przedruku. Jeśli

zaś wydawca nie stanął przed koniecznością sprawdzenia wszystkich wydań staropolskich, szereg uderzających prawidłowości i alternatyw w ogóle nie pojawi się w polu jego widzenia. Zadania tego nie mogło postawić przed sobą w całej rozległości Wydanie Pomnikowe, nie znalazł bowiem wszystkich istniejących staropolskich przekazów ani ich względnej chronologii. Po ustaleniach Piekarskiego stało się to w pewnym stopniu możliwe (pominąwszy brak pierwodruku i pewną trudność dotarcia do nie zdefektowanego wydania trzeciego). Po raz pierwszy też w dziejach wydawniczych *Trenów* wykorzystano tę możliwość.

Źródłem pozwalającym na lepsze umotywowanie rozstrzygnięć dotyczących szczegółów tekstu oraz na udokumentowanie komentarza polonistycznego stały się materiały Śl. XVI, bez których podjęcie naszego wydania nie byłoby możliwe.

M. R. M., L. W.

Ważniejsze cechy gramatyczne utworu

WŁAŚCIWOŚCI GRAFICZNO-FONETYCZNE

Zgodnie z tradycją tego typu opisów zamieszczanych w BPP przedstawiamy właściwości języka druku stanowiącego podstawę naszego wydania w porządku ustalonym przez tradycję gramatyczną. Ponieważ właściwości czysto graficzne nie zawsze się dadzą oddzielić od właściwości fonetycznych, omawiamy je w jednym dziale zaczynając od tych, które mają charakter czysto graficzny.

Zgodnie z panującym zwyczajem wersaliki nie są opatrzone żadnymi znakami diakrytycznymi, ani antykwowe, którymi drukowana jest dedykacja, czterowiersz na s. 13 oraz *Epitáfijum Hánnie Kochánowskiej*, ani szwabachowe, zaczynające każdy wiersz tekstu (pierwszy wers każdego trenu zaczyna się od dwóch dużych liter).

Druk kreskuje, zgodnie z panującym w Drukarni Łazarzowej zwyczajem, *a* jasne oraz *e* i *o* pochylone. W oznaczaniu pochyłeń nie obserwujemy wielu błędów: w obrębie *a* 4 r. brak kreski i 4 r. kreska użyta błędnie, 14 r. brak kreski nad *e*, 1 r. brak kreski nad *o*, 2 r. kreska nad *o* użyta niepotrzebnie (przy założeniu dbałości o dokładność fonetyczną rymu — *drógi* zrymowane z *progi* i *drógą* w rymie do *srogą*); jak zwykle najczęściej pomyłek występuje przy znakowaniu *e*.

Zwraca uwagę dość konsekwentne kreskowanie *o* w wyrazach, które wykazują w tekstach XVI-wiecznych znaczną niestabilność — wymienione wyżej użycia *drógi*, *drógą* oraz *kwóli*, *lós*, *pómsta*, *skrómny* (choć *skromnie*), *slónice* 1 r. (choć 3 r. *slónice*), *uklón*, *na wódzy*. Przed spółgłoskami nosowymi zdecydowanie przeważa pisownia *e*, *o* bez znaku diakrytycznego.

Jak należało się spodziewać, nie ma żadnych odchyłeń od prawidłowego rozróżniania i oznaczania samogłosek nosowych *a* i *ę* prócz formy *w ziēmie* 13/17 zam. *w ziēmie* lub *w ziēmę*.

Warto tu wspomnieć o sporadycznym oznaczaniu tzw. wtórnej noso-

wości *ę* przed spółgłoskami nosowymi *m* i *n*: *ciąnie* (w rymie do *żenie*) 13/20 (obok tego *cieni* 4/22 i *cieniem* 10/23), *skąmięniálá* 6/14 obok *skámie-niálá* 15/8, *więnie* (od *wionącć*) 11/7, *w zięmie* 13/17, *w zięmię* 21/5 obok *ziemiá* 21/5, *z ziemię* 6/17, *od ziemię* 6/26, *ziemię* 8/17, *w zięmię* 12/17, *ná zięmię* 14/27.

Inne zjawiska związane z wymową i oznaczaniem *ę*: notujemy zawsze formę *miedzy*, brak nosowości w wyrazach *teskliwy* i *tesknicá*, 21 r. mamy (*nie*)*szcześcié*, (*nie*)*szcześliwy* i tylko dwukrotnie te wyrazy mają samogłoskę nosową: *nieszczęściu* 18/13 oraz *nieszczęśliwy* 14/15. Zaimek zwrotny przy czasownikach bezwyjątkowo jest pisany *się*, w połączeniach z przyimkiem 3 r. *się* i 1 r. *się*, natomiast formy enklityczne zaimków *ja* i *ty* zawsze mają postać *mię*, *cię* (zob. Indeks). Takie pozycyjne rozróżnianie *się* || *się* jest charakterystyczną cechą Drukarni Łazarzowej, natomiast jedyny zachowany rękopis Kochanowskiego, list do Fogelwедера, ma we wszystkich pozycjach formę *się* (np. *rozmyśl się* 1/10, *przedsię* 1/12).

Żeby wyczerpać zjawiska fonetyczne w dziedzinie samogłosek, należy odnotować jeszcze istnienie oboczności: *smutek* 3 r., *smutny* 9 r. (zob. Indeks) obok *zámęcony* 1 r. (5/13); regularne występowanie form bez przegłosu *się miece* 3/15, *szczebiece* 3/14, *lecie* 6/3, *leciéch* 23/18 obok postaci z dokonanym przegłosem: *szczebiotko* 7/13; występowanie formy *chęć*, choć w innych utworach Kochanowskiego często *chuć*, *chutnie*, *chutliwy*, oraz występowanie oboczności *lutość* 15/5, 19/22 obok *litość* 19/29, *lituj* 10/20.

Ważniejsze cechy graficzno-fonetyczne związane z oznaczaniem spółgłosek:

Konsekwentne oznaczanie miękkości spółgłosek *ć*, *dź*, *ś*, *ź* także przed *i*; odstępstwa tylko sporadyczne — *boiazń* 22/2, *iąfnie* zrymowane z *gáfnie* (17/10–11). Natomiast zaimek zwrotny *się* występuje zawsze w postaci *fye*. Ten zapis obok pojawiającej się 1 r. formy *Liepiéy* 22/26, gdzie *i* jest jakby znakiem diakrytycznym oznaczającym *L* w odróżnieniu od *Ł*, jest pozostałością innego, wcześniejszego systemu graficznego.

Oznaczanie *ń* przed spółgłoską (1 r. błędnie *Słonce* 17/11 obok 3 r. *Słońce*) i w wygłosie, ale, jak zwykle, *ń* nigdy nie występuje przed *i*.

Oznaczanie *ż* za pomocą *ź*; tu kilka odstępstw: *niepobozna* 5/21, *ścięszką* 13/18. Głoski *č*, *ř* są już konsekwentnie oznaczone przez *cz*, *rz* bez kropki nad *z*.

Poprawna repartycja *f* : *s*, tj. *f* na początku i wewnątrz wyrazów (także konsekwentnie przed spółgłoskami *k*, *l*, *ł*), *s* w wygłosie. Wyjątkową pisownię ma *sftáie* 16/5.

Oznaczanie *j* przez *i* przed samogłoskami: *hámuie* 18/17, *nádzieię* 7/7,

twoiá 19/22, oraz przez *y* w wygłosie i przed spółgłoskami: *miéy* 19/10, *użyyy* 19/29, *wynaydźi* 18/26, *znáczniemyfszy* 18/1.

Oznaczenie *u* przez *u* wewnątrz i na końcu wyrazów oraz przez *v* na początku.

Pisownia przedrostków: przyimek *bez* występuje w postaci *bez* (2 zapisy), natomiast jako przedrostek przed bezdźwięczną spółgłoską *bef-* (4 zapisy); nie ma materiału na połączenie *bez-* + spółgłoska dźwięczna.

Przedrostek *roz-* przed spółgłoską dźwięczną ma postać *roz-* (*rozdzie-lilá, rozniećilá*), przed spółgłoską bezdźwięczną *rof-* (*rofkoysz, rofpycha, roftropné*); na osobną uwagę zasługuje postać *rośmiać fye* 9/8, świadcząca o fonetycznym zapisie uproszczonej wymowy grupy spółgłoskowej *rośś-*. W innych utworach Kochanowskiego spotyka się takich form więcej, np. *rośmiać sie* KochFr 47/2 (II 15, 2), *rośmiéj się* KochFr 101/1 (III 18, 1), *roświéca* KochPs 37/4 (27, 2), *roświeceni* KochPs 133/11 (89, 27).

Przedrostek *z-* przed spółgłoską dźwięczną oddawany zawsze przez *z*: *zbáwilá, zbiérác, zgoić, zrzuciwszy*, przed spółgłoską bezdźwięczną przez *f*: *fkámiéniálá, fklonioné, fkryć fye* (tutaj parę odstępstw: zapisy *niezchodźi* 22/19, *z táiem* 19/15, *fye był nie zstał* 'dojrzał' 12/16, *sftáie* 'wystarcza' 16/5).

Jeśli idzie o grupę **źr*, to jej realizacja w *Trenach* jest niejednolita; obok form *przeźroczywym* 15/12 i *źrzenice* 11/12 występuje forma *zayźrzy* 9/26.

Ze zjawisk spółgłoskowych odnotowujemy jeszcze:

Uproszczenie grup spółgłoskowych zaszło konsekwentnie w wyrazach zawierających pierwotnie *-st-*: *iesli* (10 r.), *własnie* (2 r.), *własny* (1 r.), *nieszczesny* (6 r.), *żałosny* (2 r.), ale jeszcze bez miękkości *s* przed spółgłoską miękka, natomiast są wahania w wyrazie *jedno*, który 3 r. występuje w formie nieuproszczonej, a tylko 1 r. jako *jeno* (zob. Indeks).

Występowanie *N ociec* 8/17, 11/18, 26/6 obok *G ojca* 5/7, *D ojcu* 5/19, 9/14, 12/7, *V ojcie* 17/1 oraz przymiotnik *ojcowe* 13/12; formy rzeczownika *miejsce* mają zawsze postać *miejsc-* (zob. Indeks).

Obserwujemy formy *szládem* 6/17, *nászládowác* 5/17, *nászláduje* 4/20, ale *śláchetniejszy* 21/4; 2 r. notujemy postać *docześny*: *docześnym* 21/30 oraz *docześna* 19/11.

W stopniu równym mamy przysłówki *prédko* (4 r.), ale *comp* 2 r. *précój* (w rymie do *więcój*) i przymiotnik *prétki* 1 r. (zob. Indeks); *comp* od *wielki* zawsze (2 r.) występuje w postaci *więtszy* 18/18, *więtszym* 22/8. Z pogranicza fonetyki i morfologii należy zanotować fakt występowania obocznych postaci tych samych wyrazów: *jań* (2 r.) || *jańá* (1 r.), *ledwe* (5 r.) || *ledwie* (4 r.), *lubo* (4 r.) || *lub* (3 r.), *niech* (3 r.) || *niechaj* (1 r.) (lokalizacje zob. Indeks).

Wybór formy spowodowany jest często względami rytmiczno-rymowymi.

Na dwa wypadki wystąpienia w wygłosie spółgłoski wargowej miękkiej 1 r. jest oznaczona jej miękkość: *stań się* 10/22, ale *siedm* 14/20.

Niecałkowicie uporządkowana jest pisownia partykuły *nie*. Konsekwentnie łącznie pisana jest z rzeczownikami (*niełaska*, *nieszczęście*), z przymiotnikami i imiesłowami notujemy 36 r. pisownię łączną (*niebączna*, *niedordzały*, *niedoszłej*, *niepewien* itd.) oraz 5 r. pisownię rozłączną (*nie pieszczoné*, *nie rad*, *nie rzewniwé*, *nie ublagána*, *nie użyta*), z przysłówkami 2 r. pisownia łączna (*niewątpliwie*, *nieznacznie*) oraz 1 r. pisownia rozłączna (*nie łączno*). Największa chwiejność występuje w pisowni *nie* z czasownikami. Notujemy tu 49 r. pisownię rozłączną i aż 36 r. pisownię łączną. Nie można dopatrzeć się żadnej wyraźnej zasady w tych zapisach (*nie mógł* 6/6 występuje obok *Niemógł* 4/12, *nie mając* 11/6 obok *niezamykając* 7/8, *nie uczuwszy* 6/11 obok *nieumiawszy* 4/24; notujemy raz niekonsekwencję tego typu w jednym wierszu: *niewié co boleść*, *frásunku nie czuje* 9/16). Chyba działaniem przypadku, a nie wynikiem celowego zabiegu, jest to, że zaprzeczone formy czasownika *być* (5 r.) są zawsze pisane rozdzielnie: *nie będę*, *nie będzie*, *nie było*, *nie jest* (2 r.) natomiast formy zaprzeczone czasownika *wiedzieć* zawsze łącznie: *niewiem* (2 r.), *niewiesz*, *niewié*.

Inne wypadki: zawsze *nie lzą*, *nie ták*, *nie táki*, *nie tylko* i *niémász*.

Poza łączną i rozłączną pisownią partykuły *nie* wypadki rozrywania i sklejanía wyrazów w porównaniu zwłaszcza z praktyką wczesnych druków XVI wieku są dosyć rzadkie. Odnotowujemy wypadki sklejanía wyrazów: *wszczęściu* 9/18, *zemną* 13/23, *wemnie* 14/2, *przyniosłámci* 20/22, *Zwámi* 21/14, *wciele* 22/22, *wto* 24/21. Wyrazy rozerwane: *z tájem* 19/15, *z tqđ* 21/15.

Pisownia nazw pochodzenia obcego wskazuje na małe ich przyswojenie, nie kreskuje się w nich samogłosek: *Charon* 10/12, *Erato* 14/10, zachowana jest pisownia *ph* na oznaczenie *f*: *Orpheus* 13/17, *Persephonie* 6/10, 7/1, *Phoebe* 15/4, *Sappho* 7/4. Jak widać, występują tu przeważnie formy obce, w tym *N sg Niobe* z końcówką grecką, *V sg Phoebe* w łacińskiej postaci. Wołacze *Erato*, *Sappho* kończą się na *-o* jak polskie rzeczowniki żeńskie, choć właściwie chodzi tu o utrzymanie zakończenia greckiego. *D* opatrzone jest polską końcówką *-e* w: *Nijobie*, *Persefonie*. Zapisy *Niobe*, *Niobie* należy czytać jako trzy sylaby: *Ni-jo-be*, natomiast zapis *Orpheus* rytmika wiersza każe czytać dwusylabowo: *Or-feus*.

W przeciwieństwie do żywej jeszcze w XVI w. tradycji pisanía *th* w wyrazach rodzimych obyczajui tego w *Trenach* nie notujemy. Jedynie wyraz *thren* zawsze pisany jest przez *th*, może powodem tego jest fakt, że wyraz wchodził dopiero do polszczyzny i był traktowany jeszcze jako obcy.

WAŻNIEJSZE CECHY FLEKSYJNE
TRENÓW

W deklinacji rzeczowników męskich notujemy poprawne końcówki *G*: -*u*, np. *boku* 6/3, *głodu* 23/3, *gniewu* 15/15, *ráju* 10/10, oraz -*á*, np. *katá* 9/9, *páná* 22/4, *świátá* 5/1; jedyną formą gramatycznie rażącą jest *G* *pokójá* użyty w rymie do *mojá*. S. Słoński, *O języku Jana Kochanowskiego*, Warszawa 1949, s. 20, podając wykaz wszystkich przypadków użycia przez Kochanowskiego końcówki -*á* stwierdza, że większość nieprawidłowości spowodowana jest dbałością o zgodność rymu. W *D* panuje starsza końcówka -*u*, np. *Bogu* 12/4, *człowieku* 16/2, *śmiéchu* 20/13, *wieku* 4/3, notujemy tylko jedno użycie końcówki -*owi*: *upadkowi* 24/20. W *A* zwracają uwagę formy *prze Bogá* 15/6, 22/3 obok *prze Bóg* 3/19, 18/23 oraz *zá mężá* (*Wypchną drugą zá mężá* 23/11); jak widać, Kochanowski używa chętnie form nie zleksykalizowanych. *I* ma zawsze końcówkę -*em*; *L* zgodnie z obowiązującymi od XVI w. do dzisiaj zasadami -*u* || -*e*, np. *rogu* 15/14, *krzyku* 7/10, *smutku* 3/22 obok *májestacie* 22/21, *świecie* 3/6. W *V* widzimy jedno odstępstwo od poprawnej repartycji końcówek: w rymie do *zginie* pojawia się wyjątkowo forma *synie* 24/15 obok pięciokrotnie użytej poza rymem poprawnej formy *synu* (zob. Indeks). Wśród form liczby mnogiej należy wskazać na przewagę starszej formy *I* — *Árjoły* 21/11, *duchy* 21/11, *prostaki* 11/10, *rozumy* 15/27, *skárby* 9/22 nad nowszą — *przypadkami* 25/6 (tylko 1 r.)

W deklinacji rzeczowników żeńskich obserwujemy prawidłowe końcówki w obrębie poszczególnych typów fleksyjnych: rzeczowników zakończonych w *N* na: 1. -*á* po spółgłosce twardej, 2. -*á* po spółgłosce miękkiej, 3. -*a* po spółgłosce miękkiej, 4. -*i* oraz 5. na spółgłoskę miękką. Mamy więc w odmianie wielką różnorodność końcówek. I tak paradygmaty liczby poj. wyglądają następująco (podajemy tylko formy przypadków zaświadczonych w *Trenach*): w typie 1: *G* -*y* || -*i* (*dziewczyzny* 4/10, *posługi* 12/9), *D* -*e* (*mátce* 7/24), *A* -*ę* (*fortunę* 25/10), *I* -*ą* (*kosą* 14/26), *L* -*e* (*w lásce* 19/13), *V* -*o* (*Persefono* 7/1); w typie 2: *G* -*e* (*dusze* 13/7), *D* -*y* (*duszy* 16/26), *A* -*ę* (*duszę* 15/21), *I* -*ą* (*duszą* 8/24), *L* -*y* (*ná wódzy* 19/10); w typie 3: *G* -*ěj* (*pracěj* 21/28), *D* -*i* || -*ěj* (*woli* 4/3, *wolėj* 16/1), *A* -*ą* (*wolą* 14/23), *V* -*i* (*lutni* 13/22); w typie 4: *V* -*i* (*ksieni* 4/23); w typie 5: *G* -*i* (*niepamięci* 17/1), *A* = *N* (*lekkość* 18/15), *I* -*ą* (*śmiercią* 15/2), *L* -*i* (*w śmiertelności* 6/12), *V* -*i* (*żáłości* 11/5). Na uwagę zasługują: w liczbie poj. w odmianie rzeczowników miękkotematowych na -*a* zachowane różne końcówki dopełniacza: *N* -*á* → *G* -*e*, *N* -*a* → *G* -*ěj*; w rzeczownikach miękkotematowych na -*a* wahania w *D*: końcówki -*i* || -*ěj* (*po woli* 20/30, *kwóli* 4/3, 25/18, *po wolėj* 16/1 —

całkowita egzemplifikacja); w *D* liczby mn. obok starszej końcówki *-am* (*lżam* 7/2, *przygodam* 9/17) występuje także dwukrotnie końcówka nowsza *-om* (*mámkom* 4/5, *przygodom* 23/28).

W deklinacji rzeczowników nijakich obserwujemy stan zgodny z normami języka XVI w., nie różniący się wiele od stanu dzisiejszego. Na odnotowanie zasługują następujące zjawiska: dokładnie i bezbłędnie odróżniane są końcówki *G sg -á* po spółgłoskach twardych oraz w rzeczowniku *dziecię*, *-a* po spółgłoskach miękkich w rzeczownikach, których *N* był zakończony na *-é*; w *I sg* wyrazów pochodzących z prasłowiańskich rzeczowników z przyrostkiem *-6j* — obok właściwej im starszej końcówki *-im* (*pożegnáním* 12/25, *świtáním* 20/6, *zmiknięnim* 8/22) obserwujemy będącą wynikiem tendencji wyrównawczej końcówkę *-em* (*baczeniem* 25/7, *myśleniem* 25/8); w czasie powstawania *Trenów* obie formy były używane, dopiero pod koniec XVI w. końcówka *-im* uchodziła za archaizm. *I pl* występujący w tekście 2 r. ma starą, ale prawidłową wówczas końcówkę *-y* (*láty* 13/16, *skrzydły* 20/7).

Formy liczby podwójnej ograniczają się w *Trenach* do rzeczowników oznaczających parzyste części ciała: *oczy*, *ręce*, *uszy*, ale nawet i tu nie są bezwyjątkowe, gdyż notujemy *D oczom*, *G rąk*. Rzeczownik *nogá* nie występuje w formach dualnych, ma natomiast formy 1. mn. Przydawka do rzeczownika w liczbie podwójnej ma dwa razy formę liczby mnogiej (*ná rękú swoich* 24/18, *mych uszu* 7/14), jeden raz formę liczby podwójnej (*mojemá oczymá* 12/20), gdzie rym pozwala przypuszczać formę *oczemá*.

W odmianie przymiotnikowo-zaimkowej warte zauważenia są końcówki: *I sg* oraz *I pl* rodzaju męskiego i nijakiego. *I sg* ma regularnie starą, poprawną końcówkę *-ym* || *-im*, dwa wypadki użycia końcówki *-em*, która zresztą w czasach Kochanowskiego była dość częsta, podyktowane są koniecznością uzyskania zgodności rymu (*o tem* w rymie do *kłopotem* 21/23—24 oraz *obránem* w rymie do *pánem* 23/25—26). Z brakiem wyrównania końcówki spotykamy się w rymie *moim* || *zdroiem* 10/11—12. Natomiast *I pl* używa końcówki *-émi* z jednym tylko wyjątkiem *szwymi* 7/14 (obok tego 3 r. forma *swémi*). Bardzo bogaty paradygmat prezentują zaimki dzierżawcze *mój*, *swój*, *twój*; w obrębie wszystkich odmian notujemy oboczne formy ściągnięte i nieściągnięte: *m I swym*, *twym* || *swoim*, *twoim*, *f N twa* || *twoja*, *G mej*, *swój*, *twój* || *mojój*, *D mój*, *twój* || *twojój*, *swojój*, *A mą*, *swą* || *moje*, *swoje*, *twoje* itd. (zob. Indeks), notujemy także formę dualną *I mojemá* 12/19. *A pl m pers* występuje w postaci starych form niemęskoosobowych (8 r.): *Tys zá wszystkie mówila*, *zá wszystkie śpiewála* 9/1, *uprzedzić było wszystkie ... slugi* 12/10, *miedzy inszé ... policzony* 10/4, *cieszyleś ... inszé* 24/29, *inszé ... goi* 25/4, *Czyli nas już umárlé macie zá stráconé?* 21/1 i tylko jeden raz w formie męsko-

osobowej: *wszystkich ... ciśnie* 24/1. Spotykamy kilka przykładów niezłożonych form przymiotników użytych w funkcji orzecznika: *N sg m krzyw* 11/8, *mocen* 18/30, *niepewien* 25/14, *praw* 11/8, 25/13, *rad* 18/20, *żyw* 15/20. Śladami odmiany rzeczownikowej są formy *N sg f policzona* 10/9, *wniesiona* 10/8, *wzięta* 10/10, 23/18, *zámkniona* 8/19, *záprowadzona* 10/11, *zdrowá* 16/2. Przymiotniki dzierżawcze występują rzadko (4 r.) i nie notujemy ani jednego użycia *N sg*; mamy *N pl subst mátczyné* 8/11, *ojcowé* 13/12 oraz *V pl subst Heráklitowé* 3/4, *Symonidowé* 3/5.

W odmianie czasowników należy zwrócić uwagę przede wszystkim na końcówki *1 pl praes* i *fut* koniugacji *-ę, -esz* oraz *-ę, -isz*. Obserwujemy tu obok starszych form z końcówką *-m* (*baczym* 19/6, *plączem* 22/3, *pójdziem* 23/20, *stájem* 19/15, *widziem* 22/21, *żyjem* 22/17) formy nowsze z końcówką *-my* (*chcemy* 11/9, 19/13, 23/29, *chwalemy* 16/3, *ciérpiemy* 14/19, *możemy* 14/18, *musimy* 23/30, *pomniemy* 19/12, *szácujemy* 15/4, *umiemy* 11/10); jak widać, w koniugacji *-ę, -isz* czterokrotnie została użyta forma z rozszerzoną samogłoską tematyczną *-em(y)* zamiast *-im(y)*, z czego trzy wypadki zostały wywołane rymem: *chwálemy* w rymie do *szácujemy*, *ciérpiemy* w rymie do *możemy* oraz *pomniemy* w rymie do *chcemy*, forma *widziem* występuje wewnątrz wersu. Jeden raz nie zastosowano zabiegu wyrównania rymowego: *musimy* w rymie do *chcemy*. Ze względu na bardzo widoczną w *Trenach* dbałość o zgodność rymu uznajemy ten wypadek za błąd druku.

W *2 sg imp* zwraca uwagę stara forma *wynajdzi* 18/26 obok skróconych, nowszych: *pódź* 13/23 oraz *zagródź* 24/20, *zasadz* 22/26; dwa ostatnie zapisy z *-dz* na końcu być może nie są błędami druku, tylko formami utworzonymi na wzór czasowników atematycznych, jak *jedz*, *wiedz*.

Obserwujemy stosunkowo znaczną liczbę użyc trybu warunkowego; ten niezbyt często występujący w języku polskim sposób wypowiedzania się zastosowany jest w *Trenach* 26 razy, w tym czasie terażniejszym 16 r., w czasie przeszłym 10 r.; trzeba zaznaczyć, że końcówką *1 sg* jest *-ch*: *bych rzekł* 18/14, *żebych był ujźrzał* 10/2; w *2 sg f* spotykamy opuszczenie końcówki osobowej *bodaj ty była nie umiérála* 12/23. Podobnie wygląda sprawa imiesłów, których też używa poeta często; imiesłów czynny czasu terażniejszego na *-ąc* występuje 25 r., a imiesłów czynny czasu przeszłego na *-wszy* 14 r. Zdarzyły się dwa wypadki archaicznego użycia imiesłowu na *-ąc* w funkcji przydawki: *mátce słyszác zégnánié* 7/24, *zem widział umiérájác milé dziecié swoje* 5/22, natomiast zupełnie brak form tego imiesłowu z końcówkami przypadkowymi. Wystąpiła także 1 r. forma imiesłowu na *-wszy* od czasownika niedokonanego: *umiawszy* 4/25. Formy takie, w XVI w. już rzadkie, są dość częste w średniowieczu (zob. W. Taszycki, *Imiesłowy czyn-*

ne terażniejszy i przeszły w języku polskim, RWF 61, 1924, 5, s. 74; toż: *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. III, 1965, s. 114—177). Notujemy jedno użycie 1 os. liczby podwójnej *zmiękczywá* 13/25.

Na pokazanie zasługuje jeszcze parę innych zjawisk z dziedziny koniugacji. W odmianie czasownika *żyć* przeważają starsze formy: *żywiesz* 15/1, *żywie* 21/8, *żywiemy* 21/3, *żywią* 15/10 i tylko jeden raz *żyjem* 22/17. W przedrostkowych czasownikach pochodzących od *iść* przeważają formy z *-j-* po przedrostku: *najdzie* 22/15, *pójdziem* 23/30, *przyjdzie* 7/20, 25/8, *wynajdzi* 18/26 obok *pódź* 13/23, *wznidziesz* 12/19. Takie formy, jak 3 sg *praes zenie* 13/12 od *gnąć*, *gore* 17/10 od *gorzéc*, 3 sg *fut siedzie* 18/9 od *sieść*, *dosięże* 11/8 od *dosiąc*, *ułęże* 11/7 od *ulec* czy 1 sg *praes grzebę* 12/18 od *grzész*, *zasięde* 7/19 od *zasiész*, są formami panującymi w XVI w., podobnie jak odmiana czasownika *rość*: 3 sg *praes roście* 21/15, *part praes act rostąc* 6/25. Formy *dowiádác się* 4/16, *pádnąc* 17/11, *skládlás* 14/25 są rzadkie w XVI w., ale występują także poza Kochanowskim (zob. kom. I). Bardzo ciekawa morfologicznie jest forma *zostoi sie* 23/14 użyta w rymie do *swoi*, pochodząca od bezokolicznika *zostać sie*. Warto też odnotować czasownik *zostawád* w funkcji czasownika przechodniego: *A ty mię nie zostawaj* 13/22. Forma ta zresztą jest potwierdzona w materiale XVI-wiecznym i wcześniejszym (zob. *Sł. stp. s.v. ostawać*).

NIEKTÓRE WŁAŚCIWOŚCI SŁOWOTWÓRSTWA

W zakresie słowotwórstwa zwraca uwagę stosunkowo liczna grupa rzeczowników o charakterze sufiksально-ekspresywnym, nazywanych często deminutywami. Najczęściej są to formacje o sufiksach *-ek*, *-ik*, *-ka*, *-ko*, zawierające jeden przyrostek deminutywny, które można by nazwać zdrobnieniami pierwszego stopnia. Odnotowujemy je w porządku alfabetycznym: *ánjolek* 10/9, *członeczek* 8/6, *działki* 6/14, 15/8, 22/6, *gálązká* 6/8, *gardlko* 7/11, *glówká* 8/18, *kącik* 9/2, *letniczek* 8/9, *listek* 6/8, *paciorek* 20/10, *piórko (słowicze)* 10/15, *piosnká* 7/8, 7/14, *prątek* 6/19, *słowiczek* 3/13, 7/10, *tkaneczka* 8/16, *upłoteczki* 8/10, *ustka* 7/9, *włoski* 20/12, *zábawká* 9/8. Umieszczone w tej grupie formacje *tkaneczka*, *upłoteczka* powstały na bazie istniejących *tkanká*, *uplotká* z tym, że ostatnie nie miały już w XVI w. charakteru deminutywnego podobnie jak *dziéwka*, *córká* i inne. Sufiksy pochodne od poprzednio wymienionych *-eczka-*, *-ink-* tworzą jakby zdrobnienia drugiego stopnia: *brylęczka* 8/17, *dziateczki* 14/25, *dziecinka* 4/6, *giezłeczko* 8/16, 20/12, *Orszuleczka* 21/8, *ręczynka* 5/18, *stopeczka* 5/17,

zmázeczká 10/17. Odnotować należy też pojawiający się tylko raz w dokumentacji Śl. XVI w. właśnie w *Trenach* wyraz *dziewczyzna* 4/10. Rozumiemy ten wyraz jako formację analogiczną do *babina*, *chudzina*, tj. jako formację sufiksalnie-ekspresywną z ekspresją litości. W tekście *Trenów* nie występują w ogóle formacje deminutywne przysłówkowe i tylko raz pojawia się formacja deminutywna przymiotnikowa (*máluczka duszá* 8/24). Warto pamiętać, że te ostatnie są dosyć częste w XVI w., np. w tekstach M. Reja.

Zjawiskiem zwracającym szczególną uwagę swoją częstością są formacje zaprzeczone. Nazywamy tak nie całkiem ściśle wyrazy zaczynające się od morfemu *nie-*. Partykuła *nie* stanowi najczęstszy wyraz na liście rangowej *Trenów*.

Wśród rzeczowników notujemy *niebezpieczeństwo* 22/30, *niecześć* 18/21, *nielaska* 19/21, *niepamięć* 17/1, *nieszczęście* (*nieszczęście*) 4/9 i liczne inne użycie tego wyrazu (zob. Indeks), *miewczas* 23/8, *miewola* 23/15 oraz *niebogá* 3/17, 4/27, 14/24 — wyraz nie mający odpowiednika bez *nie-*. W zakresie przysłówek: *nielácno* 24/6, *nieodpowiednie* 2/6, *niewątpliwie* 21/7, *nieznácznie* 20/25. Może należy tu zaliczyć także *nie lza* (tzw. praedicativum) 5/16, oraz nie występujące bez *nie-*: *niemal* 24/25.

Najbogatszą i najbardziej zróżnicowaną grupę stanowią przymiotniki. Zaczynamy od ich charakterystyki etymologicznej i formalnej. Do najliczniejszych należą przymiotniki odczasownikowe na *-n-*: *niebaczny*, *mienagrodny*, *nieodmienny*, *nieodpowiedny*, *niepłatny*, *niepochybny*, *niepomny*, *nieposłuszny*, *nieuchronny*, *nieważny*, *nieznośny*. W istocie mówienie o nich jako o czasownikowych nie odpowiada już chyba rzeczywistości. Wszystkie one (z wyjątkiem wyrazu *nienagrodny*) mają w polszczyźnie XVI wieku już dokumentację w postaci przymiotników bez *nie-*. Jeśli te przymiotniki potraktujemy jako odprzymiotnikowe na *nie-*, będziemy musieli ich listę uzupełnić o wyrazy *niefortunny*, *niepewny*, *niepobożny*, *nieszczesny*, *niezbożny* (zob. Indeks). Od razu powiedzmy, że tej liście odpowiada równie liczna lista niezaprzeczonych przymiotników odczasownikowych na *-n-*: *budowny*, *godny*, *karny*, *noworodny*, *ochędożny*, *posłuszny*, *pożądny* (= *pożądany*), *rodny*, *roztropny*, *straszny*, *ucieszny*, *układny* (zob. Indeks).

Drugą co do liczebności grupą jest grupa przymiotników zaprzeczonych na *-n-*, *-on-*, *-t-* z imiesłowów biernych czasu przeszłego. Cytujemy je w formie *N m sg*, w nawiasie zaś zamieszczamy rzeczownik przez nie określany: *niepieszczony* (*dziecię* 11/22), *niepożyty* (*mądrość* 9/21), *nieprzespány* (*sen* 8/8), *nieprzetrwány* (*mármór* 15/9), *nieprzeżyty* (*wiek* 22/17), *nieubłagány* (*ksieni* 4/23), *nieuchroniony* (*oko* 9/24), *nieuśmierzony* (*żal* 14/2, *nieutólonny* (*plącz* 20/18), *nieużyty* (*ksieni* 4/23). Wszystkie przymiotniki tej grupy z wyjątkiem wymienionego na pierwszym miejscu są etymologicznie związane z czasow-

nikami dokonanymi, wszystkie też prezentują szczególną strukturę semantyczną, a mianowicie: ‘taki, który nie może być’ + treść czasownika (niepożyty — taki, który nie może być pożyty) lub ‘taki, od którego nie można się’ + treść czasownika (nieuchroniony — taki, od którego nie można się uchronić). Bardziej skomplikowane struktury semantyczne przymiotników *nieprzespány*, *nieprzetrwány*, *nieprzeżyty* wynikają ze skomplikowania treści samych czasowników *przespąć*, *przetrwąć*, *przeżyć*. Taką samą strukturę semantyczną posiada przymiotnik *mienagrodny* należący do grupy poprzednio omówionej. Przymiotniki o tej strukturze semantycznej, rzadkie w polszczyźnie XVI w., są szczególnie charakterystyczne dla Kochanowskiego. Stanowią one odpowiednik łacińskiej formy *i(n, r) ... bilis*.

Długa lista niezaprzeczonych imiesłówów biernych przeszłych na *-n-*, *-on-*, *-t-* ma bardzo często charakter czysto przymiotnikowy, jak w wypadku *ciosány* (*kámién* 13/9), *pisány* (*letniczek* 8/9), *pokręcony* (*włoski* 20/12), *przekłęty* (*szczeście* 16/29), *przyrodzony* (*siła* 6/22, *potrzeby* 9/23), *skłoniony* (*oczy* 20/13), *skryty* (*rány* 15/10, *Páńskie sądy* 24/7), *strácony* (*umarły* 21/1), *strapiony* (*myśl* 14/12), *szalony* (*wiatry* 15/14, *dumá* 15/26), *ucieszony* (*dziedziná* 2/2, *dziedziczka* 5/6, *gardlko* 7/11) *ulubiony* (*mátka* 6/23), *uszczuplony* (*ojczyzná* 5/7), *zasmęcony* (*ja* 5/13), *zemdłony* (*ciáło* 20/5), *złożony* (*paski* 8/10, *dách* 9/25). W tej liście w pełni uprzymiotnikowanych dawnych imiesłówów na szczególną uwagę zasługują takie, jak *uszczuplony* (= *szczipły*), *ucieszony* użyty trzykrotnie (= *ucieszny*), *ulubiony* (= *kochany*, *miły*). Jak dalece etymologiczne związki z czasownikiem są w XVI wieku już sprawą czysto formalną, o tym nie trzeba przekonywać jako tako wprawnego czytelnika.

Imiesłowy o formancie *-om-* stały się także podstawą przymiotników zaprzeczonych. Notujemy w *Trenach* *niewidomy* 22/20 i *nieznájomy* 11/5. Ten sam formant pojawia się w odnotowanych w *Trenach* przymiotnikach bez *nie-*: *kryjomy*, *lákomy*, *zníkomy* (zob. Indeks). Imiesłów czasu teraźniejszego na *-ł-* leży u podstawy przymiotników *niedordzáły* (5/23), *niedoszły* (14/4) i odpowiedniej grupy przymiotników nie mających *nie-* na początku: *czuły*, *przeszły*, *przyszły*, *umarły* (zob. Indeks). Ten ostatni przymiotnik występuje zawsze w funkcji rzeczownika. Przymiotniki zaprzeczone są ponadto w *Trenach* reprezentowane przez *niepospolity* 2/2 (formant *-it-*), *nierzewníwy* 12/1, *nieszczęśliwy/nieszczęśliwy* 10/1, 14/15, 14/22 (formant *-iw-*, *-liw-*) oraz *nierad* 18/20 i *niewesoły* 13/21 (formant zerowy).

Wreszcie ostatnie zjawisko słowotwórcze interesujące dla czytelnika *Trenów* to wyrazy złożone. W istocie zjawisko to jest dokumentowane tylko złożonymi przymiotnikami. Jedyne rzeczowniki złożone (*miłosierdzie* 19/27) jest tak dawno przyswojony polszczyźnie, że już nie narzuca się uwadze. W *Trenach* występują natomiast trzy przymiotniki złożone: *noworodny* 4/6,

wszystkokrotny 23/16 i złotowłosa 14/10, o których można by nawet myśleć, że są wprowadzone przez Kochanowskiego.

NIEKTÓRE WŁAŚCIWOŚCI SKŁADNI

Składnia rzędu.

Rekcja czasowników nie różni się zbyt od dzisiejszej i jest jednocześnie w pełni potwierdzona w polszczyźnie XVI-wiecznej. Rzadkie niezgodności ze współczesnym stanem rzeczy nie budzą zdziwienia ani nie utrudniają zrozumienia tekstu *Trenów*. Dzisiejszy czytelnik odczuwa je jako swoiste poetyzmy, nacechowane wykładniki wysokiego stylu.

Należą tu zwroty bezprzyimkowe w tych wypadkach, w których dziś w nienacechowanych użyciach występują zwroty z przyimkiem, inna forma przypadkowa dopełnienia lub zmienia się sam czasownik. Do zwrotów tego typu (czasownik + dopełnienie w dopełniaczu) należą: *pląkać kogo, czego (dziewki, śmierci, dziełek)*, *żałować, oplakiwać (córki)*, *litować (żałości)*, *uchować (przypadku złego)*, *rátować (mdlęgo przyrodzenia)*, *umykąć (pięra)*, *pomoc (roboty)* (zob. Indeks). Może także *czekać (śmierci)*, zwrot zresztą funkcjonujący do dziś obocznie wobec *czekać na śmierć* (zob. H. Kurkowska, *Słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa 1973).

Obce współczesnej polszczyźnie są następujące zwroty: *rzucić się do szyje* zamiast dzisiejszego *na szyję*, *rzucić się z ręczynkami, władać w tym, żyć w nadzieję, być panem w stateczność* (= być panem stateczności), *dąć szkodę w co*, może także *pisąć się z rozumy* zamiast dzisiejszego *popisywać się rozumem*. Zresztą dla wielu przytoczonych przykładów nie istnieją dokładne pod względem znaczenia współczesne odpowiedniki (zob. Komentarz I).

Składnia zgody.

Zjawiska warte odnotowania wiążą się ze zgodą liczby (lub rodzaju) słowa osobowego stanowiącego predykat z podmiotem złożonym z kilku rzeczowników. Odnotowujemy: 1. Sytuacje, w których podmioty występują w liczbie pojedynczej, orzeczenie zaś występuje w liczbie mnogiej: *Erato złotowłosa i ty, wdzięczna lutni, ... Uspokójcie* (14/12); 2. Sytuacje, w których podmioty są w liczbie pojedynczej, orzeczenie zaś, mimo ich seryjność, pozostaje także w liczbie pojedynczej: *ná to mię przygodá gwałtem wbiłá i moją nienagrodna szkoda...* (4/15), *A wászë prędkie strzátý álbo łuk co czyni Niepochybny...* (15/3—4), *Nowa pómstá, nowa kaźń hardą myśl potkálá...* (15/7), *Lecz kiedy nędzá álbo žal przypadnie...* (16/7), *co świat umié i jego kochánié...* (22/25), *że baczenie twoje I stateczność jest droższa ...* (23/24—25). Wśród tych

przykładów są takie, w których orzeczenie przedziela oba podmioty tak, że jeden z nich może być traktowany jako dopowiedzenie. To skądinąd ciekawe zjawisko występujące w *Trenach* także w innych miejscach motywowałyoby w tych wypadkach liczbę pojedynczą orzeczenia. 3. Trzecią grupę stanowią orzeczenia w liczbie mnogiej, dla których dodatkową motywacją wydaje się liczba mnoga podmiotu linearnie bliższego orzeczeniu: *W co ani rozum, ani trąfią święci ...* (17/2), *w co sie on koszt i ona utratá,* *W co sie praca i twoje obróciły látá ...* (24/23—24).

Konstrukcje z negacją.

Konstrukcje z partykułą *nie* w sposób bezwyjątkowy powodują genetiwinus dopełnienia.

Warte odnotowania są konstrukcje z *ani*, zarówno w funkcji spójnika jak i w funkcji partykuły. Na 5 użyć partykuły *ani* cztery razy występuje niezaprzeczone słowo osobowe: *Á ryš ani umiérájác śpiewác przestála ...* (7/16), *Á bodaj ani była świátá oglądála ...* (5/1), *ani ná miejscá swé wezwány... (21/6), ani stąd używaj žáłości... (23/22)*. Taka struktura jest potwierdzona w materiale XVI-wiecznym, ale jako mniej liczna od struktury z czasownikiem zaprzeczonym. Raz jeden partykułą *ani* występuje w konstrukcji nie posiadającej słowa osobowego: *Ani mi teraz lácno dowiádác sie o tym... (4/16)*. Konstrukcje z partykułą *ani* i niezaprzeczonym słowem osobowym, jakkolwiek są poświadczone w materiale XVI-wiecznym, musiały jednak jakoś zaskakiwać XVI-wiecznego odbiorcę w tych wypadkach, kiedy *ani* nie można było zastąpić wyrażeniem *nawet nie*. Świadczy o tym wykoślenie wersu 5/1 *Á bodaj ani była świátá oglądála*, który w wydaniach od JK1A do JK1C₂ oraz od JK3 do JK5 ma postać: *Á bodaj ani była świátá nie oglądála...*

Na 16 użyć spójnika *ani* sześć razy łączy on zdania, z których pierwsze ma orzeczenie zaprzeczone partykułą *nie*: *nie wrócisz ... ani mojej tesknice okrócisz* (5/15 oraz 7/19, 9/4, 12/19, 22/7, 22/20). Tę liczbę można powiększyć o dalsze dwa wypadki, kiedy jednego z orzeczeń w ogóle brak, powinno ono być powtórzone także w drugim zdaniu: *Nigdy smutniejszy nie mógł być ani teskliwszy* (6/6 oraz 24/13) Zupełnie pozbawione partykuły przeczącej *nie* są dwa wypadki o strukturze *ani ... ani: ani gálązek, ani listków rodząc ...* (6/18 oraz 17/2). Rozkład częstości użyć wymienionych typów struktur jest podobny do tego, który notują materiały Sł. XVI.

Szyk wyrazów.

Odnotowujemy tu tylko niektóre zjawiska dotyczące spoistości przydawki i wyrazu określanego. W *Trenach* na ogół związek tak spoisty, jak związek

przydawki i wyrazu określanego, nie jest rozrywany. Odnotowujemy następujące charakterystyczne odstępstwo od tej statystycznej reguły:

1. Między wyraz określający a określaną wchodzi orzeczenie, np. 3/14–15: *mátká szczebiecie Uboga...*; 6/21: *Sádowník podciął ukwápliwý...*; 7/22: *żał ojcowski nie da serdeczny...*; 13/25: *żałosnémi zmiękczywá pieśniámi...*; 15/3–4: *luk co czyni Niepochybny...*; 22/17–18: *wiecznéj używamy Dobréj myśli...*; 24/24: *W co sie praca i twoje obróciły látá?...*

W tej grupie istotne wydaje się odróżnienie sytuacji, w której przydawka jest przed orzeczeniem, a wyraz określaną po nim, od sytuacji odwrotnej. W tym ostatnim wypadku, w którym stojący na pierwszym miejscu wyraz określaną (rzeczownik) nie konotuje w dalszej sekwencji przydawki (przymiotnika), można by sądzić, że mamy w istocie do czynienia ze związkiem luźniejszym, a mianowicie ze swoistym dopowiedzeniem. Wydaje się, że takimi dopowiedzeniami mogą być całe zdania przydawkowe wprowadzone przez zaimek *który*, a przedzielone od wyrazu określanego orzeczeniem. Takie zjawisko ilustruje np. 3/9–10: *Á mnie plákać mej wdzięcznéj dziewczki pomoście, Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliła...* Zob. też 4/5–6.

2. Rozerwanie związku przydawki z wyrazem określanym przez orzeczenie nie jest jedynym sposobem zakłócenia zgodności tego związku gramatycznego z linearnym biegiem tekstu. Związek ten bywa rozrywany przez umieszczenie między obu członami wołacza (jak np. w 13/9: *Tu mi kámiień, murárze, ciosány połóźcie...*) lub przez jakąkolwiek inną część zdania, np. podmiot (jak np. 14/5: *Gdzieby téż ták kámienné ten Bóg serce nosił...*) lub dopełnienie (jak np. 4/5: *I z drugiémi nieważné mamkom pieśni pisał*) i inne.

Dotychczas cytowane przykłady wskazywały na to, że opisywany przez nas związek jest rozrywany przez jeden wyraz (rzadko dwa wyrazy). Nieliczne są wypadki rozerwania tego związku przez całą sekwencję wyrazów. Odnotowujemy te wypadki:

5/18–19: *á ty więc z drogiémi Rzuć sie ojcu do szyje ręczynkámi swémi;*
12/19–20: *áni przed mojemá Wiekom wiecznie zákáwtniesz smutnémi oczemá;*
20/6–7: *swémi Sen leniwy oblápił skrzydły czárnáwémi.*

Można natomiast powiedzieć, że *Treny* nie znają szyku nie respektującego konfiguracyjności.

Inne właściwości składni.

Do zjawisk składniowych zatrzymujących uwagę czytelnika należy nieczęsta chyba w piśmiennictwie struktura równoważnika zdania z bezokolicznikiem, ale bez formy osobowej. Mamy na myśli szereg wersów trenu 12:

*Każdego uklón trąfić, wyrázić postawę,
Obyczaję pánienskie umieć i zabawę.*

.....
*Záwždy przeciwko ojcu wszystkie przebyć progi,
Záwždy się urádownić i przywitáć z drogi,
Káżdęj roboty pomoc, do káżdęj posługi
Uprzędzić było wszystkie rodziców swych slugi.*

Konstrukcje te mają charakter modalny potencjalno-woluntatywny, przy parafrazie chyba najbliższy znaczenia: ‘umiała i chciała...’

Inną warto odnotowania właściwością składni *Trenów* jest częstość konstrukcji paralelnych, wzmocnianych w niektórych wypadkach anaforą. Tak zbudowany jest prawie cały tren 9. Ale paralelizm poszczególnych członów jest eksponowany prawie w każdym trenie, zob. np. 8/12–14: *Nie do tákiéj lóznice... Doprowadzić, nie tákąć dáć obiecowaía...; 10/7–18: W którą stronę, w którąś się kráinę... Czyś ty... Czyliś do ráju... Czyliś ná... ...Czy... Czy... Czyli... Czyś... i wiele innych mniej wyrazistych form paralelizmu podkreślonego anaforą.*

Ostatnia wreszcie sprawa, ogólniejsza, którą chcieliśmy podnieść, to stosunkowo wielka liczba zdań wtrąconych, często graficznie wydzielanych nawiasami. Szczególnie bogaty pod tym względem jest tren 15, w którym zdania nawiasowe lub równoważnik zdania występują aż trzykrotnie. Ale i poza tym trenem występuje szereg zdań wtrąconych, także nie oznaczonych nawiasami, lecz objętych ukośnymi kreskami (zob. np. 4/9–10: *Nizli / w co mię nieszczęście moje dziś wpráwilo | Plákáć...).*

M.R.M., L.W.

Objaśnienia: założenia i organizacja

Objaśnienia włączone do naszego wydania są nie tylko odpowiedzią na pytanie, co dany wyraz lub fragment tekstu znaczy. Stanowią one część naukowego warsztatu dla przyszłego badacza, który chciałby zdać sprawę z osadzenia *Trenów* w kulturze językowej i literackiej polskiego Renesansu i z ich roli w rozwoju polskiego języka poetyckiego.

Ze względu na charakter kultury literackiej owych czasów, kultury zarówno polsko- jak łacińskojęzycznej, komentarz nasz jest dwudzielny, mówi o zakorzenieniu w polskojęzycznej kulturze literackiej i o zakorzenieniu w kulturze literackiej łacińskojęzycznej (klasycznej i nowołacińskiej).

KOMENTARZ I

Komentarz I (polonistyczny) usiłuje wyjaśnić znaczenia wyrazów i form odwołując się do materiału XVI-wiecznego. Literatura i język XVI wieku, głównie w tym zakresie, w jakim stały się podstawą *Słownika polszczyzny XVI w.*, pozwalają odpowiedzieć na pytanie o zakorzenienie *Trenów* w rodzimej tradycji. Zjawiska frazeologiczne, które nie mają w naszych materiałach dokumentacji przed Kochanowskim, staramy się śledzić po Kochanowskim, nie przekraczając jednak na ogół 1600 roku. Mimo całą hipotetyczność przypuszczenia, że są one trwałymi śladami Kochanowskiego w polskiej frazeologii poetyckiej, sądzimy, że w tym zakresie nawet możliwość skonstruowania hipotezy nie jest pozbawiona wartości. Podkreślamy jednak hipotetyczność tych naszych informacji, które mówią o braku wyrazu, frazeologizmu, formy przed Kochanowskim. Jest to sąd wypowiedzany zawsze na podstawie tego materiału, który zgromadziły kartoteki *Słownika polszczyzny XVI w.*, odnotowujące zresztą także materiał *Thesaurusa* Knapkiego i *Słownika* Lindego. Jest to zatem tylko cząstka tego materiału, który był w faktycznym obiegu XVI-wiecznego społeczeństwa. Jesteśmy przekonani, że znaczna ilość materiału potocznej polszczyzny nie mogła być przez nas uchwycona.

Zdając sobie sprawę z częstej nieprzekładalności wyrazów XVI-wiecznych, staramy się każde wyrażenie ilustrować kilku przykładami, by umo-

zliwić czytelnikowi rekonstrukcję pola znaczeniowego. Brak objaśnianego wyrażenia przed Kochanowskim zmusza nas do szukania wyrażen o podobnej semantyce, które mogły doprowadzić do frazeologizmu użytego przez poetę nie czyniąc go niezrozumiałym dla owoczesnego szerokiego odbiorcy. Słowem, usiłujemy w miarę naszych możliwości pokazać także tło polskie, z którego wyrasta i na którym jest odbierane dane wyrażenie lub też konstrukcja składniowa użyta przez poetę. Zawsze też staramy się pokazać powtarzalność objaśnionych wyrażen w twórczości samego poety, jeśli taka powtarzalność występuje.

Podział materiału między komentarz I i II staje się szczególnie trudny tam, gdzie źródłem formy poetyckiej *Trenów* jest *Biblia*, przynależna zarówno do świata polskojęzycznego jak i do świata łacińskojęzycznego. Komentarz I stara się korzystać z materiału przekładów biblijnych przede wszystkim wówczas, gdy stwierdza podobieństwo językowo-frazeologiczne między tekstem *Trenów* a tekstem biblijnego przekładu.

M.R.M., L.W.

KOMENTARZ II

Wydanie obecne opatrzone zostało oddzielnym komentarzem sporządzonym przez filologów klasycznych. Komentarz ten stanowi kontynuację tradycyjnego w studiach nad *Trenami* kierunku dociekań: badaniom stosunku żalobnego cyklu Kochanowskiego do tradycji obu literatur antycznych poświęcona jest większość obszernej literatury naukowej zajmującej się stosunkiem *Trenów* do tradycji literackiej w ogóle. Rozpoczęte obserwacjami W. A. Maciejowskiego¹ w połowie ubiegłego stulecia, badania te rozwijały się bujnie aż do końca drugiego dziesięciolecia wieku XX. Podsyćcane wielką w tej epoce popularnością wszelkich poszukiwań wpływów i zależności literackich doprowadziły do sporządzenia tak obszernego spisu prawdziwych i urojonych śladów lektury pisarzy klasycznych w *Trenach*, jakiego nie proponowano w związku z żadnym innym dziełem Kochanowskiego. Krytyczną syntezą tych badań jest praca T. Sinki *Wzory „Trenów” Kochanowskiego*². Wyniki uzyskane w tej rozprawie utworzyły zrab komentarza, którym opatrywał Sinko kolejne wydania *Trenów* w Bibliotece Narodowej od pierwszego w roku 1919 aż do jedenastego w roku 1950. Do dziś to pełne głębokiej erudycji studium stanowi podstawowe opracowanie stosunku *Trenów* do tradycji antycznej. Nastąpiło oczywiście naturalne przeformułowanie wniosków, zakres odniesień klasycznych pozostał jednak

¹ *Piśmiennictwo polskie*, t. I, Warszawa 1851, s. 502.

² „Eos” XXII, 1917, s. 73–136 i odb. (Kraków 1918).

w dużym stopniu taki, jakim go wyznaczył Sinko, w zasadzie ograniczający poszukiwania — wedle kryterium gatunkowego — do antycznej poezji żałobnej. Wzrosło jednak ponownie zainteresowanie tradycją filozoficzną literatury starożytnej, której obecność w *Trenach* podkreślali dawni badacze, a której rolę Sinko pomniejszał.

W obecnie przygotowanym komentarzu dokonano istotnej modyfikacji założeń.

Ważny materiał stanowi w nim proza łacińska, przywoływana nie tylko dla zobrazowania paralelności myśli, lecz przede wszystkim jako grunt, z którego frazeologia *Trenów* wyrasta, często bardziej bezpośrednio niż z tradycji poetyckiej. Rolę szczególną odgrywają tu teksty Cycerona. Wśród nich wyjątkową rangę skłonni są autorzy komentarza nadawać wszelkim pokrewieństwom *Trenów* z tekstami wiążącymi się tematycznie ze śmiercią córki Cycerona — Tułii, a więc przede wszystkim z ocalałymi fragmentami Cycerońskiej *Consolatio*. Jako ważny materiał porównawczy wykorzystano też falsyfikat pełnego tekstu tego dzieła, wprowadzie wydany przez Sygoniusza w trzy lata po ukazaniu się *Trenów*, ale znany wcześniej w rękopisach. Postępowanie takie uzasadnione jest przekonaniem komentatorów o istotnej roli, jaką w genezie *Trenów* odegrały wszelkie literackie świadectwa żałoby Cycerona, a zwłaszcza napisana przez niego konsolacja — jedyna konsolacja „do siebie samego”, jaką zna antyk³.

Z drugiej strony nastąpiło w komentarzu poważne w stosunku do dotychczasowej praktyki ograniczenie odniesień do tekstów w języku greckim. Przyczyną tego jest zarówno oczywista konieczność skorygowania charakterystycznego dla dawniejszej filologii klasycznej „grecystycznego” nastawienia prowadzącego do zachwiania proporcji w ocenie roli obu literatur w kulturze europejskiej, jak i przekonanie autorów komentarza o szczególnej roli wzorców łacińskich w formowaniu się *Trenów*. Należy również pamiętać o tym, że dla XVI-wiecznego czytelnika system bezpośrednich nawiązań do kształtu słownego konkretnych utworów, nawiązań odgrywających dużą rolę w kompozycji niektórych trenów, mógł funkcjonować niemal tylko w odniesieniu do tekstów łacińskojęzycznych.

Dość szeroko uwzględniono w komentarzu dotychczas badaną marginesowo łacińskojęzyczną twórczość Renesansu. Przede wszystkim chodziło o ukazanie funkcjonowania w literaturze humanistycznej tych paralel

³ R. Plenkiewicz w Wydaniu Pomnikowym (t. IV, cz. 1, s. 627) komentując *Treny* wskazał niegdyś niektóre konsolacyjne i kondolencyjne listy w korespondencji Cycerona. Po nim odwoływał się do tych tekstów H. Szucki (*Jeszcze jedno źródło klasyczne „Trenów” Kochanowskiego*, Pam. Lit. XV, 1917, s. 45 i nn.). Później zupełnie porzucono ten kierunek poszukiwań.

antycznych, które odnotowano komentując określoną część tekstu Kochanowskiego; nie zgromadzono natomiast odniesień umożliwiających ogólną orientację w klimacie współczesnych Kochanowskiemu filozoficznych i literackich dyskusji, które mogły wpłynąć na decyzję skomponowania żałobnego cyklu.

Dodajmy, że poza obrębem komentarza pozostaje zarówno literatura średniowieczna jak też badania analogii istniejących między *Trenami* a różnymi dziełami literatury europejskiej pisanymi w językach narodowych⁴. Autorzy komentarzy nie żywili też oczywiście ambicji pogłębionego i systematycznego zbadania stosunku *Trenów* do tradycji biblijnej, chociaż materiał z tego kręgu tradycji przywołują niekiedy w komentarzu dla właściwego ukazania tradycji literackiej badanego motywu, albo dla uzupełnienia materiałem z łacińskiej *Vulgaty* obserwacji dotyczących formowania się frazeologii Kochanowskiego.

Oparty na takich założeniach komentarz pełni następujące funkcje:

1. Gromadzi systematycznie materiał ilustrujący osadzenie pojawiających się w tekście *Trenów* motywów i obrazów w tradycji literackiej obu literatur klasycznych, uzupełniany informacjami o sposobach wykorzystania tych motywów i obrazów w łacińskojęzycznej literaturze renesansowej. Odniesienia ograniczają się często do lokalizacji przywoływanych tekstów bez ich cytowania. Niekiedy przypomina się też o obecności komentowanego obrazu lub motywu w tradycji biblijnej.

2. Odnotowuje ze szczególną uwagą wszystkie zauważone w tekście *Trenów* bezpośrednie nawiązania do konkretnych tekstów z zasobu obu literatur klasycznych i z łacińskojęzycznej literatury renesansowej: parafrazy, aluzje, a zwłaszcza kryptocytaty. Komentarz formowany jest tak, żeby umożliwić czytelnikowi rozpoznanie typu nawiązania — podane są pełne cytaty ze stanowiących punkt odniesienia tekstów.

3. Przynosi łaciński frazeologiczny materiał porównawczy wydobyty z tekstów klasycznych i nowołacińskich pozwalający zorientować się w zaple-

⁴ Systematyczny przegląd motywów żałobnych występujących w tekstach średniowiecznych znajduje się w fundamentalnym dziele Petera von Moos, *Consolatio. Studien zur mittellateinischen Trostliteratur über den Tod und zum Problem der christlichen Trauer*, t. I—IV, München 1971—1972. Teksty te, niezmiernie ważne dla badacza dziejów gatunku, w pewnym — choć trudnym do określenia — stopniu mogły być pośrednio lub bezpośrednio znane tak autorowi, jak i szesnastowiecznym czytelnikom *Trenów*. Nie prowadząc samodzielnych poszukiwań w literaturze średniowiecznej, nie powtarzamy w naszym komentarzu tego materiału, doskonale usystematyzowanego i łatwego do wykorzystania dzięki indeksom. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na te elementy tradycji średniowiecznej, które związane są z *Consolatio* Cyserona (przede wszystkim św. Augustyn, św. Hieronim, św. Ambroży, Boecjusz).

czu, z jakiego wyrosło polskie wyrażenie lub zwrot. Materiał taki przytaczany jest tylko wedle potrzeb wynikających z komentarza polonistycznego i pełni rolę służebną wobec tego komentarza.

4. Wskazuje symilia z łacińskojęzycznej poezji Kochanowskiego, jeżeli stanowią paralełę do komentowanego zwrotu lub wyrażenia; w obrębie tej poezji wskazuje się też pokrewne obrazy i motywy.

W komentarzu w zasadzie starano się przytaczać te teksty z zasobu literatur antycznych, o których można sądzić, że były lub przynajmniej mogły być znane Kochanowskiemu. Autorom nie chodziło też o zgromadzenie możliwie najobszerniejszego zestawienia antycznych paralel kosztem czytelności komentarza. Jeżeli odniesienia nie ukazują bezpośredniego nawiązania do konkretnego tekstu, a są ilustracją obecności jakiegoś zwrotu czy obrazu w tradycji literackiej, dokonano selekcji materiału, dając jedynie przykładowe przytoczenia z różnych kręgów tradycji. Sposób komentowania poszczególnych trenów nie jest taki sam. Bardzo odmienny stosunek do tradycji antycznej utworów takich, jak np. treny 1 czy 2 z jednej strony, takich jak treny 17 i 18 z drugiej, specjalna problematyka „trudnej mozaiki”⁵ trenu 19, wszystko to wpłynęło na skład komentarza.

Teksty antyczne cytowane są wedle edycji współczesnych, tylko w wypadkach szczególnych — jeżeli wersja znana Kochanowskiemu różniła się w sposób istotny od przyjętej w tych edycjach — odwoływano się do wydań z epoki. Spis skrótów stosowanych przy cytowaniu literatury klasycznej podany jest na s. 100 i nn.; następuje po nim wykaz edycji, wedle których cytowano renesansowe utwory nowołacińskie. Pozycje z literatury przedmiotu przywoływane więcej niż raz sygnalizuje w komentarzu jedynie nazwisko autora, pełny zapis bibliograficzny znajduje się w osobnej notcie na s. 102 i n.

J.A., M.C.

⁵ Określenie M. Hartleba, *Nagrobek Urszulki. Studium o genezie i budowie „Trenów” Jana Kochanowskiego*, Kraków 1927, s. 118.

Aneks

ZMIANY TEKSTOWE W POSZCZEGÓLNYCH WYDANIACH TRENÓW

	kt/4	2/11	21/28 (19, 55)	3/8 (1, 5)
Bart.	quali pater ipfe	<i>niejasne, czy jest dział międzywyrazowy</i>	od zlez	fye... noście
Tr ₂	quali pater ipfe	ZLZAMI NAPISAL	od zlez	fye... noście
Tr ₃	quali pater ipfe	ZLZAMI NAPISAL	od zlez	fye... noście
JK1A	quali pater ipfe	ZLZAMI NAPISAL	od zlez	fye... znoście
JK1B	quali pater ipfe	ZLZAMI NAPISAL	od zlez	fię... znoście
JK1C	quali pater ipfe	ZLZAMI NAPISAL	od zlez	fię... znoście
JK1C ₂	quali pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK2	quali pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK3	quali pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK4	quali pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od zlez	fię... znoście
JK5	quali pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK6A	quales pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK6B	quales pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK7	quales pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście
JK8	quales pater ipfe	Z LZAMI NAPISAL	od lez	fię... znoście

	3/9 (1, 6)	3/12 (1, 9)	3/22 (1, 19)	4/11 (2, 10)
Bart.	pomoście	gniazdo	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fye ná
Tr ₂	pomoście	gniazdo	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fye ná
Tr ₃	pomoście	gniazdo	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fye ná
JK1A	pomoście	gniazdko	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fye ná
JK1B	pomoście	gniazdko	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fie ná
JK1C	pomoście	gniazdko	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fie ná
JK1C ₂	pomoście	gniazdko	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć ná
JK2	pomoście	gniazdko	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć ná
JK3	pomoście	gniazdo	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć ná
JK4	pomoście	gniazdo	w smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fie ná
JK5	pomoście	gniazdo	smutku iawnie żalować	Y fkarzyć ná
JK6A	pomoście	gniazdo	smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fię ná
JK6B	pomoście	gniazdo	smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fię ná
JK7	pomoście	gniazdo	smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fię ná
JK8	pomoście	gniazdo	smutku iawnie żalować	Y fkarzyć fię ná

	4/13 (2, 12)	5/23 (4, 3)	4/26 (2, 25)	5/1 (2, 27)
Bart.	dordzalości	niedordzaly	nienapatrzaŕwszy ſye	ani byla ſwiata
Tr ₂	dordzalości	niedordzaly	nienapatrzaŕwszy ſye	ani byla ſwiata
Tr ₃	dordzalości	niedordzaly	nienapatrzaŕwszy ſye	ani byla ſwiata
JK1A	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſye	ani byla ſwiata
JK1B	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK1C	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK1C ₂	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK2	dordzalości	nie dordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	byla ſwiata ani
JK3	dordzalości	niedordzaly	nienapatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK4	dordzalości	nie dordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK5	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK6A	dordzalości	niedordzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata
JK6B	doyzrzalości	niedoyzrzaly	nie napatrzywszy ſie	ani byla ſwiata
JK7	doyzrzalości	niedoyzrzaly	nie napatrzywszy ſie	ani byla ſwiata
JK8	doyzrzalości	niedoyzrzaly	nie napatrzaŕwszy ſie	ani byla ſwiata

	5/1 (2, 27)	5/13 (3, 8)	8/16 (7, 15)	9/20 (9, 9)	12/10 (12, 18)
Bart.	ogladala	zafmęcony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
Tr ₂	ogladala	zafmęcony	Gieźleczoć	namnię	ſwoych
Tr ₃	ogladala	zafmęcony	Gieźleczoć	namnię	ſwoych
JK1A	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK1B	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK1C	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK1C ₂	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK2	ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK3	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK4	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczoć	namnię	ſwych
JK5	nie ogladala	zafmucony	Gieźleczo	namnię	ſwych
JK6A	ogladala	zafmucony	Gieźleczo	namnię	ſwych
JK6B	ogladala	zafmucony	Gieźleczo	nigdy	ſwych
JK7	ogladala	zafmucony	Gieźleczo	namnię	ſwych
JK8	ogladala	zafmucony	Gieźleczo	namnię	ſwych

	12/11 (12, 19)	12/14 (12, 22)	13/17 (14, 2)	13/24 (14, 9)
Bart.	A to w tak malym wieku	ſwęzże	ziemię	owa go to lzami
Tr ₂	A to w tak malym wieku	ſwę	ziemie	owa go lzami
Tr ₃	A to w tak malym wieku	ſwę	ziemie	owa go lzami
JK1A	A to tak w malym wieku	ſwę	ziemię	owa go to lzami
JK1B	A to tak w malym wieku	ſwę	ziemię	owa go to lzami
JK1C	A to tak w malym wieku	ſwę	ziemię	owa go tu lzami
JK1C ₂	A to tak w malym wieku	ſwę	ziemię	owa go to lzami

JK2	A to ták w málym wieku	<i>defekt</i>	<i>defekt</i>	<i>defekt</i>
JK3	A to ták w málym wieku	fwéy	ziemię	owa go to lzámi
JK4	A to ták w málym wieku	fwéy	ziemię	owa go to lzámi
JK5	A to ták w málym wieku	fwey	ziemię	owa go to lzámi
JK6A	A to ták w málym wieku	fwoiey	ziemię	owa go to lzámi
JK6B	A to ták w málym wieku	fwoiey	ziemię	owa go to lzámi
JK7	A to ták w málym wieku	fwey	ziemię	owa go to lzámi
JK8	A to ták w málym wieku	fwoiey	ziemię	owa go to lzámi

14/19

(15, 10)

Bart.	co prze głupi rozum fwóy
Tr ₃	co prze głupi rozum fwóy
Tr ₃	co prze głupi rozum fwóy
JK1A	co prze głupi rozum fwóy
JK1B	co prze głupi rozum fwóy
JK1C	co prze głupi rozum fwóy
JK1C ₃	co prze głupi fwóy rozum
JK2	<i>defekt</i>
JK3	co prze głupi fwóy rozum
JK4	co prze głupi rozum fwóy
JK5	co prze głupi fwoy rozum
JK6A	co prze głupi fwoy rozum
JK6B	co prze głupi fwoy rozum
JK7	co prze głupi fwoy rozum
JK8	co prze głupi fwoy rozum

15/8

(15, 26)

Dziątek płącząc Niobe fámá fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fámá fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fámá fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
<i>defekt</i>
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek płącząc Niobe fkámieniálá
Dziątek swoich Niobe płącząc fkámieniálá
Dziątek swoich Niobe płącząc/ fkámieniálá
Dziątek swoich Niobe płącząc/ fkámieniálá
Dziątek swoich Niobe płącząc/ fkámieniálá

15/15

(15, 34)

Bart.	nie iest ná martwym
Tr ₃	nie iest ná martwym
Tr ₃	nie iest ná martwym
JK1A	nie iest ná martwym
JK1B	nie iest ná martwym
JK1C	nie iest ná martwym
JK1C ₃	nie iest ná martwym
JK2	<i>defekt</i>
JK3	nie iest ná martwym
JK4	nie iest ná martwym
JK5	nie iest ná martwym
JK6A	nie iest ná martwym
JK6B	nie iest martwym
JK7	nie iest ná martwym
JK8	nie iest ná martwym

18/16

(17, 38)

Słyżę
Słyżę
Słyżę
Szłyżę
Słyżę
Słyżę
Słyżę
<i>defekt</i>
Słyżę
Słyżę
Słyżąc
Słyżąc
Słyżąc
Słyżąc
Słyżąc

18/29

(17, 51)

By
By
By
By
By
By
By
<i>defekt</i>
By
By
Bo
By
By
By

19/7

(18, 6)

A ták że
A ták że
A ták że
A tákże
A tákże
A tákże
A tákże
<i>defekt</i>
A tákże
A tákże
A tákże
A tákże
A tákże
A tákże

20/10

(19, 7)

Iáka więc
Iáka więc
Iáka więc
Iáka więc
Iáko więc
Iáko więc
Iáko więc
Iáko więc
<i>defekt</i>
Iáko więc
Iáko więc
Iáko więc
Iáko więc
Iáko więc

JAN KOCHANOWSKI: *TRENY*

	21/8 (19, 32)	21/9 (19, 33)	21/21 (19, 45)	21/24 (19, 48)	22/11 (19, 65)
Bart.	namileyfza	vkazálá	fwéy	trzymay o tem	wieczné
Tr ₂	namileyfza	vkazálá	fwéy	trzymay o tem	wieczné
Tr ₃	namileyfza	vkazálá	fwey	trzymay o tem	wiecznié
JK1A	namileyfza	pokazálá	fwéy	trzymay o tym	wieczné
JK1B	namileyfza	pokazálá	fwéy	trzymay o tym	wieczné
JK1C	namileyfza	pokazálá	fwéy	trzymay o tym	wieczné
JK1C ₂	namileyfza	pokazálá	twéy	trzymay o tym	wieczné
JK2	namileyfza	pokazálá	twéy	trzymay o tym	wieczné
JK3	namileyfza	pokazálá	twéy	trzymay o tym	wieczné
JK4	namileyfza	pokazála	fwéy	trzymam y o tym	wieczné
JK5	namilfza	pokazálá	twey	trzymay o tym	wieczné
JK6A	namileyfza	pokazálá	twey	trzymay o tym	wieczne
JK6B	namileyfza	pokazálá	twey	trzymay o tym	wieczne
JK7	namileyfza	pokazálá	twey	trzymay o tym	wieczne
JK8	namileyfza	pokazálá	twey	trzymay o tym	wieczne

WYKAZ BŁĘDÓW DRUKU

Lokalizacja	Jest	Powinno być
3/7 (1, 4)	zale	zále
4/17 (2, 16)	mego	mégo
4/19 (2, 18)	smierci	śmierci
5/7 (3, 2)	twego	twégo
5/21 (4, 1)	niepobozna	niepobożna
5/22 (4, 2)	dziecię	dzięcię
6/26 (5, 11)	wzniózwfzy	wzniówfzy
8/7 (7, 6)	Niemálfz	Niémálfz
9/8 (8, 12)	niemálfz	niémálfz
9/27 (9, 16)	twego	twégo
10/11 (10, 6)	záprowadzoná	záprowadzoná
10/13 (10, 8)	moim	moiem
11/11 (11, 11)	Boże	Bozé
12/1 (12, 9)	ludzkie	ludzkie
12/8 (12, 16)	drógi	drogi
12/10 (12, 18)	fwoych	fwych
12/14 (12, 22)	fwéy	fwéyże
12/20 (12, 28)	oczymá	oczemá
13/1 (13, 7)	nágłe	nagle
13/17 (14, 2)	zięmie	zięmie
13/24 (14, 9)	owa go łzámi	owa go to łzámi
14/7 (14, 17)	drógá	drogá
15/3 (15, 21)	ftrzáły	ftrzáły
15/12 (15, 30)	gory	góry
15/14 (15, 32)	fzalonym	fzalonym
17/11 (17, 6)	Słonce	Słónce
19/6 (18, 5)	łáfkí	łáfkí
19/13 (18, 12)	káźni	kaźni
19/17 (18, 16)	niebiefkíe	niebiefkíe
19/26 (18, 25)	Wielkie	Wielkíe
20/11 (19, 8)	fwego	fwégo
21/1 (19, 25)	mácie	macie
21/4 (19, 28)	grube	grubé
21/28 (19, 52)	frafunków	frafunków
22/2 (19, 56)	boiazń	boiaźń
22/9 (19, 63)	Tákieć	Tákieć
23/9 (19, 93)	Drugie	Drugíe
23/30 (19, 114)	muśimy	muśiemy
24/12 (19, 126)	przed fye	przed się
24/20 (19, 134)	fwemu	fwému

Tekst
Reprodukcja fototypiczna
Transkrypcja

TRENY

JANÁ
KOCHÁNOWSKIÉGO

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.

5

Cum Gratia et Privilegio S<acrae> R<egiae> M<aiestatis>
W Krákwie,
w Drukárni Łázárzowéj, roku Páń-
skiégo 1 5 8 3

[A]

THRENY

I A N A

KOCHANOWSKIEGO.

*Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auct' Eiferas lustravit lumine terras.*

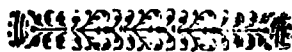
Cum Gratia & Privilegio S. R. M.

W Krákwie/

W Drukárni Lázárzowéy: Roku Pánz
stiego 1 5 8 3.

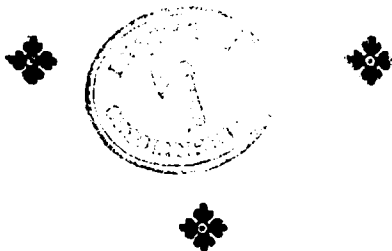
7.419

ORSZYLI KOCHANOWSKIEY,

W DZIECZNEY, VCIESZONEY, NIEPOSPO-
LITEY DZIECINIE: KTORA CNOT
WSZYTEKICH Y DZIELNOSCI PANIEN-
SKICH POCZATKI WIELKIE POKA-
ZAWSZY: NAGLE, NIEODPOWIEDNIE,
W NIEDOSZLYM WIEKV SWOIM, ZWIEL-
KIM ANIEZNOSNYM RODZICOW SWYCH
ZALEM ZGASLA: IAN KOCHANOWSKI
NIEFORTVNNY OCIEC SWOIEY NA-
MILSZEY DZIEWCE ZLZAMI NAPISAL,

NIEMASZ CIE ORSZVLO MOIA.

THRENY.

ORSZULI KOCHANOWSKIEJ,

WDZIĘCZNEJ, UCIESZONEJ, NIEPOSPOLITÉJ
 DZIECINIE, KTÓRA CNÓT WSZYTKICH I
 DZIÉLNOŚCI PÁNIEŃSKICH POCZĄTKI WIELKIÉ
 POKAZAWSZY, NAGLE, NIEODPOWIEDNIE, 5
 W NIEDOSZŁYM WIEKU SWOIM, Z WIELKIM
 Á NIEZNOŚNYM RODZICÓW SWYCH
 ŻÁLEM ZGÁSŁÁ, JAN KOCHANOWSKI,
 NIEFORTUNNY OCIEC, SWOJÉJ NAMILSZÉJ
 DZIEWCE ZŁZÁMI NÁPISAŁ. 10

NIÉMÁSZ CIĘ, ORSZULO MOJÁ.

[Av]

Treny

TREN Y

Janá Kochánowskiého

TREN 1

Wszystkie płacze, wszystkie łzy Heraklitowé
 I łamenty, i skárgi Symonidowé, 5
 Wszystkie troski ná świecie, wszystkie wzdychánia
 I żále, i frásunki, i rąk łamánia,
 5 Wszystkie á wszystkie zaráz w dom sie mój noście,
 Á mnie plákác méj wdzięcznej dziewczki pomoście,
 Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliłá 10
 I wszystkich moich pociech nagle zbawiłá.
 10 Ták więc smok, upátrzywszy gniazdo kryjomé,
 Słowiczki liché zbiéra, á swé łákomé
 Gárdło pásie; tym czasem mátká szczebiece
 Uboga, á ná zbójcę co raz sie miece. 15
 Prózno; bo i ná sámę okrutnik zmiérza,
 Á tá niebogá ledwé umyka piérza.
 15 „Prózno plákác” — podobno drudzy rzeczenie.
 Cóż, prze Bóg żywy, nie jest prózno ná świecie?
 Wszystko prózno. Mácamy, gdzie miękcej w rzeczy, 20
 Á ono wszędy ciśnie: błąd wiek człowieczy.
 Nie wiem, co lżej: czy w smutku jáwnie żáłowác,
 20 Czyli sie z przyrodzeniem gwałtem mocowác.

A2

Tren

THRENY

Ianá Kochánowskiégo.

•••••

THRENY I.

WSzytki płacze/ wszytki tzy Izraélitowé/
 I lamenty/ y skárgi Simonidowé/
 Wszytki troski ná swiećie/ wszytki wzdychánia/
 I žale/ y frásunki/ y ręk lamánia/
 Wszytki á wszytki záraz w dom syc mój nosćie/
 A mnie plákać méy wdżiecznéy dżiěwki pomoście :
 Z która mie niepobożna śmierć rozdzieliła/
 I wszytkich moich pociech nagle zbawiła.
 Ták wiec smok/ wpatrzywszy gniazdo kryiomé/
 Słowiczki liché zbiéra/ á swé lákomé
 Gárdlo pásie : tym czasem mátká szczebie
 Oboga/ á ná zbóyce co raz syc miece/
 Próżno : bo y ná sáme okrutnik zmiérza/
 A tá nieboga ledwé wmyka piérza.
 Próżno plákać/ podobno dumdzy rzeczećie :
 Cóż/ prze Bóg żywy/ nie iest próžno ná swiećie ?
 Wszytko próžno : mácamy gđzie mićkćy wrzeczy/
 A ono wśedy ćisnie : bład wieć cżłowieczy.
 Niewiem co lżćy/ czy w smutku iáwnie żáłowác/
 Czyli syc przyroźzeniem gwałtem mocowác.

A ij

Thren

T H R E N Y I I.

Tęlim kiedy nąd dziećmi piótko miał zabawić/
 A kwóli temu wieku lekkie rymy stawić :
 Bodayże bych był rączey kolébkę kotysał/
 A z drugiemi nierważné mamtkom piésni pisał :
 Któremiby dziećinki noworodné spity/
 A swoich wychowanców lámenty toliły.
 Takie fráski mnie zbierác pozytecznéy bylo/
 Uziłi/ w co mie nieścześnie moie dziś wpráwiło/
 Pláćac nąd gluchý grobem méy wódziejnéy dziewczynny/
 A skárżyc sye ná strogość ciężkéy Proserpiny.
 Ale wżyc w obojgu jednákiey wolności
 Niemógl : owom ominał/ iáko w dorobáłości
 Dorócipu cóś ránego : ná to mie przygodá
 Gwałtem wóbiłá/ y moia niuagrodna škodá.
 Ani mi teraz láčno dorówiadác sye o tym /
 Jáka mie z pláczu mego czeka czesć nápotym.
 Wiechcialem żywym spiewác/ dziś wmarłym musie/
 A cudzey smierci pláczac/ sam své kóści suse.
 Próžno to/ iákie śczesćie ludzi náśláduie/
 Tak w nas albo dobra myśl/ albo zlá spráwuie.
 O práwo krzywdy pełné : o znikomych cieni
 Stroga/ nie vblagána/ nie vžyta kšieni :
 Takli moia Orsula / ie śeze žyc ná swiecie
 Nicumiawšy/ musiała w ránym vmrzéc lećie :
 A nienápátrzarwšy sye iásności słonecznéy/
 Poslá nieboga widziéc kráioro noc y wiecznéy :

A bo

TREN 2

Jeslim kiedy nád dziećmi piórko miał zábawić,
 Á kwóli temu wieku lekkie rymy stáwić,
 Bodajżebych był ráczéj kolébkę kołysał
 I z drugiémi nieważné mamkom pieśni pisał, 5
 5 Którými by dziecinki noworodné spiły
 I swoich wychowáńców lámenty toliły.
 Tákíe frászki mnie zbiérác pózyteczniéj byó,
 Niżli, w co mié nieszczeście moje dziś wpráwió,
 10 Plákác nád głuchym grobem méj wdzięcznéj dziewczyny 10
 I skárzyć sie ná srogość ciężkiéj Prozerpiny.
 Álem užyc w obojgu jednákiéj wolności
 Nie mógl: owom ominá, jáko w dordzáóści
 Dowcipu cóś ránégo, ná to mié przygodá
 15 Gwałtem wbiłá i moją nienagrodná szkodá. 15
 Áni mi teraz láčno dowiádad sie o tym,
 Jáka mié z pláczu mégo czeka cześć ná potym.
 Nie chciaém żywym śpiéwác, dziś umárłym muszę,
 Á cudzéj śmierci pláczác, sam swé kości suszę.
 20 Prózno to; jákié szczeście ludzi nászládúje, 20
 Ták w nas álbo dobrá myśl, álbo złá spráwuje.
 O práwo krzywdy pełné! O znikomych cieni
 Sroga, nieublágána, nieużyta ksieni!
 Ták li moją Orszulá, jeszcze żyć ná świecie
 25 Nie umiawszy, musiálá w ránym umrzéc lecie? 25
 I nie nápatrzáwszy sie jáсноci słonecznéj,
 Poszlá niebogá widziéc krájów nocy wiecznéj.

[A2v]

Á bo-

Treny

5

Á bodaj áni była światá oglądála,
Co bowiem więcej, jedno ród á śmierć poznála.
Á miásto pociech, które winná z czásem była
30 Rodzicom swym, w ciężkim je smutku zostáwiła.

TREN 3

5

Wzgárdziłaś mna, dziedziczko moją ucieszona.
Zdálać się ojcá twégo bárziej uszczuplona
Ojczyzná, niżlibyś ty przestać ná niéj miała.
5 To prawdá, żeby była nigdy nie zównála
Z ránym rozumem twoim, z piéknými przymioty, 10
Z których się już znaczyły twoje przyszłe cnoty.
O słowá, o zabáwo, o wdzięczne ukłony,
Jákóžem ja dziś po was wielce zasmęcony.
Á ty, pociecho moją, już mi się nie wrócisz
10 Ná wieki áni mojej tesknice okrócisz. 15
Nie lza, nie lza, jedno się zá tobą gotowác,
Á stopeczkámi twémi ciebie nászládowác.
Tám cię ujźrzę, da Pan Bóg, á ty więc z drogiémi
Rzuć się ojcú do szyje ręczynekámi swémi.

TREN 4

20

Zgwałciłaś, niepobożna śmierci, oczy moje,
Żem widział umiérájąc miłé dziecię swoje.
Widziałem, kiedyś trzęsła owoc niedordzwały,
Á rodzicom nieszczesnym sercá się krájály.

A3

Nigdyć by

A boday ani była swiata ogladala :
 Co bowiem wiecety/ iedno rod/ a smierec poznala :
 A miasto pociech/ ktore winna z czasem byla
 Rodzicom swym/ w ciezkim ie smutku zostawila.

THREN III.

Szardzilas mna dziedziczko moia wciefona/
 Zdalać syc oycá twego bázziety wsczuplona
 Gyczynna/ uziłibys ty przestac na niety niata :
 Co prawda / zeby byla nigdy niezrownala
 Z rany rozumem twoim/ z pieknemi przymioty/
 Z ktorych syc iuz znaczyly twoie przyszle cnoty.
 O slowa/ o zabawo/ o wdzieczne wklony/
 Jakozem ia dzis po was wielce zasniecony.
 A ty/ pociecho moia/ iuz mi syc nie wrócisz
 Na wieki/ ani moiety testnice okrócisz.
 Nie lza/ nie lza/ iedno syc za toba gotowac/
 A sfopeczkami twemi ciebie nasladowac/
 Tam cie wyjrze da pan bog : a ty wiec z drogiemi
 Kzuc syc oycu do syie reczynkami swemi.

THREN IIII.

Swałcilas/ niepobozna smierci/ oczu moie/
 Zem widzial wmiératse mile dziecie swoje.
 Widzialem/ kiedyś ttzestla owoc niedorzaly :
 A rodzicom niebezpieśnym serca syc kraialy.

A iij

Nigdyćby

Nigdy by ona była bez wielkiej żalności
 Mojej umrzeć nie mogła / nigdy bez ciężkości /
 A serdecznego bolu / w którymkolwiek lecie
 Nieby smutnego była odbiegła na świecie :
 Ale ja już z tej śmierci nigdy żalności wby /
 Nigdy smutniejszy nie mógł być / ani teklir wby.
 A ona (by był Bóg chciał) dłuższym wiekiem swoim /
 Siła pociech przyniosyc mogła oczom moim.
 A przynamniety tym czasem mógłem był odprawić
 Wiek swody / y Persephone ostátneiy syc stáwić :
 Nie wczu wby na sercu tak wielkiej żalności /
 Którey równia niewidze w tej tu śmiertelności.
 Nie dziwicie sobie / że na martwe ciała
 Swoich namilszych dziecięć patrząc / skámieniáta.

T H R E N Y.

Szko oliwka mała pod wysokim sadem
 Idzie z ziemię ku górze macierzyńskim śladem /
 Jeszcze ani gałzetz / ani listków rodząc /
 Sama tylko dopiro szupłym prątkiem w schodząc :
 Te iesli ostre ciernie / lub rodne potrzywy
 Wprzátáiac / Sądownik podciał wkróplivy /
 Mdleie zaraz : a zbyw wby siły przyrodzonéy /
 Wpada przed nogami matki ulubionéy.
 Takci syc méy namilszey Orfuli dostáto :
 Przed oczyma rodziców swoich roszcz / máto
 Od ziemię syc co wzniózyw wby / duchem zarázliwym
 Srogiey śmierci otchnioná / rodzicom troskliwym

W nóg

- 5 Nigdyć by oná była bez wielkiéj żáłości
 Mojéj umrzéc nie moglá, nigdy bez ciężkości
 I serdecznégó bolu, w którymkolwiek lecie
 Mnie by smutnégo była odbieglá ná świecie.
 Álem ja już z jéj śmierci nigdy żáłościwszy, 5
 10 Nigdy smutniejszy nie mógl być áni teskliwszy.
 Á oná (by był Bóg chciał) dłuższym wiekiem swoim
 Siłą pociech przymnożyć moglá oczom moim.
 Á przynamniéj tym czásém móglém był odpráwić
 Wiek swój i Persefonie ostatniéj sie stáwić, 10
 15 Nie uczuwszy ná sercu ták wielkiéj żáłości,
 Którégó równia nie widzę w téj tu śmiertelności.
 Nie dziwuję Nijobie, że ná martwé ciálá
 Swoich namilszych dziątek pátrząc, skámieniálá.

TREN 5

15

- Jáko oliwká máła pod wysokim sádem
 Idzie z ziemie ku górze mácierzyńskim szládem,
 Jeszcze áni gáłazek, áni listków rodząc,
 Sámá tylko dopiro szczupłym prątkiem wschodząc;
 5 Tę, jesli ostré ciérnié lub rodné pokrzywy 20
 Uprzątając, sádownik podciął ukwápłiwy,
 Mdleje zaráz, á zbywszy siły przyrodzonégó,
 Upada przed nogámi mátki ulubionégó;
 Tákci sie méj namilszégó Orszuli dostáło:
 10 Przed oczymá rodziców swoich rostąc, máło 25
 Od ziemie sie co wznióšwszy, duchem zaráźliwym
 Srogiegó śmierci otchnioná, rodzicom troskliwym

[A3v]

U nóg

U nóg martwa upadła. O zła Persefono,
Mogłażesz tak wielu łzam dać upłynąć płono?

TREN 6

Ucieszna moja śpiewaczko, Safo słowieńska,
Ná którą nie tylko moja cząstká ziemieńska, 5
Ále i lutnia dziedzicznym právem spásć miála;
Tęś nadzieję już po sobie okázowála,
5 Nowé piosnki sobie tworząc, nie zamykájąc
Ustek nigdy, ále cały dzień prześpiévájąc,
Jáko więc lichy słowiczek w krzaku zielonym 10
Cáłą noc prześpiéwa gardłkiem swym ucieszonym.
Prędkós mi názbyt umilkła, nagle cię sroga
10 Śmierć spłoszyła, moja wdzięczna szczebiotko droga.
Nie násyciłaś mych uszu swymi piosnkámi;
I tę trochę teraz płacę sowicie łzami. 15
Á tyś áni umiérájąc śpiewác przestála,
Lecz mátkę ucálowawszy tákes żegnála:
15 „Już ja tobie, moja mátko, służyć nie będę
Áni zá twym wdzięcznym stołem miejscá zásiędę;
Przyjdzie mi klucze położyć, sámój precz jechác, 20
Domu rodziców swych miłych wiecznie zániechác”.
To, i czego žal ojcowski nie da serdeczny
20 Przypominác więcéj, był jój głos ostáteczny.
Á mátkę, słyszác żegnánié tak żáłościwe,
Dobré serce, że od żálu zostało żywé. 25

[A4]

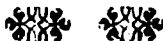
Tren

W nóg martwa wpadła : o zła Persephono/
Mogłażes tak wielu łzami dać wypłynąć plono :

T H R E N VI.

Cieśna moia śpiewaczko/ Sappho słowieniska/
Na która nie tylko moia cząstka ziemieniska/
Ale y lutnia dziedzicznym prawem spásć miała :
Teś nądźcieie już po sobie okazała :
Nowe piosnki sobie tworząc/ niezamykając
Wstęł nigdy/ ale cały dzień przespiewając :
Jako wiec lichy słowiczek w krzakach zielonym/
Cała noc przespiewa gardłkiem swym wćiesnym.
Předkos mi nązbyt vmilkła/ nagle cie frogą
Smierć spłofyła/ moia wdzięczna szębiotko droga.
Nie nąsyciłas mych vsu swymi piosnkami/
Y te troche teraz pląceś sownicie łzami :
A tys ani vmierając śpiewać przestala/
Leccz mątkę/ wcałowawszy/ takęś żęgnala :
Już ia tobie moia mątko/ słuzyc nie bede/
Zni za twym wdzięcznym stolem mięscą zasiede :
Przyydzie mi klucze položyc/ samey przez ięchac/
Domu rodzicow swych milych wiecznie zaniechac.
To/ y czego žal oycowsti nie da serdeczny
Przypominac wiecey/ byl iey głos ostateczny.
A mątkę/ słyszac żęgnanie tak žalosciwé/
Dobře serce/ że od žalu zostalo żywé.

Thren

T H R E N V I I.

Nieszczęsne ochędęstwo/ żalósne vbiorzy/
 Moię namilšęę cory :
 Po co mé smutné oczy zá soba ciągniecie ?
 Żalu mi przydáiecie.
 Już ona członeczków swych wámi nie odźiecie :
 Niemáš/ niemáš nádźiecie.
 Dział ją sen żelazny/ twarđy/ nieprzespany :
 Już letniczek pišány/
 A vploteczki wnıwecz/ y paški złoconé/
 Matczyné dary ploné.
 Nie do takłęę łóźnice/ moia dźiérwko droga/
 Miala cie máć vboga.
 Doprowadzić : nie takác dáć obiecowała
 Wyprawe/ takác dáła.
 Gieźleczoć tylko dáła/ á licha tkanczke :
 Oćiec źiemie bzyleczke
 W główti wložyl : niestętyš/ y posag/ y ona
 W iedney strzynce zámkniona.

T H R E N V I I I.

Szkieł mi wezynila puštki w domu moim/
 Moia droga Ošulo/ tym zniknienim swoim.
 Pełno nas/ á iakoby nikogo nie bylo :
 Jedną małuczka dušą tak wiele vbyło.

Tys

TREN 7

Nieszczesné ochędóstwo, żáłosné ubiory
 Mojej namilszej cory,
 Po co mé smutné oczy zá sobá ciágniecie?
 Żálu mi przydájecie. 5
 5 Już oná członeczków swych wámi nie odzieje:
 Niémász, niémász nádzieje.
 Ujął ją sen żelázny, twárdy, nieprzespány.
 Już letniczek písány
 10 I uploteczki wniwecz, i paski złoconé — 10
 10 Mátczyné dáry płoné.
 Nie do tákiej lóznice, moją dziewko droga,
 Miáła cię máć uboga
 Doprowadzić, nie tákąc dáć obiecowała
 Wypráwę, jákąc dáła. 15
 15 Giezlęczkoć tylko dáła á lichą tkaneczkę,
 Ociec ziemie bryłeczkę
 W główki włożył. Niestétyż, i posag i oná
 W jednéj skrzynce zámknioná.

TREN 8

20

Wielkiés mi uczyniła pustki w domu moim,
 Moją droga Orszulo, tym zniknieniem swoim.
 Pełno nas, á jákoby nikogo nie było:
 Jedną máluczka duszą ták wielé ubyło.

[A4v]

Tyś

5 Tyś zá wszytki mówilá, zá wszytki śpiéwálá,
 Wszytkiś w domu kąciki záwždy pobiegálá.
 Nie dopuściłás nigdy máłce sie frásowác
 Áni ojcu myśleniem zbytnim głowy psowác,
 To tego, to owégo wdzięcznie oblápiájác 5
 10 I onym swym uciésznyim śmiéchem zábawiájác.
 Teraz wszytko umilkło, szczéré pustki w domu,
 Niémász zábawki, niémász rośmiác sie nikomu.
 Z káżdého kątá záłość człowieká ujmuje,
 Á serce swéj pociechy dármo upátruje. 10

TREN 9

Kupić by cię, mądrości, zá drogié pieniądze,
 Którá (jesli prawdziwie mieniá) wszytki żądze,
 Wszytki ludzkie frásunki umiész wykorzenić,
 Á człowieká tylko nie w áńjołá odmienić, 15
 5 Który nie wié, co boleść, frásunku nie czuje,
 Złym przygodam nie podlégl, stráchom nie hołduje.
 Ty wszytki rzeczy ludzkie masz zá frászkę sobie,
 Jednáką myśl ták w szczęściu, jáko i w záłobie
 Závždy niesiesz; ty śmierci namniéj sie nie boisz, 20
 10 Bezpieczną, nieodmienną, niepożytą stoisz.
 Ty bogáctwá nie złotem, nie skárby wielkiémi,
 Ále dosytem mierzysz i przyrodzonémi
 Potrzebámi; ty okiem swym nieuchronionym
 Nędzniká upátrujesz pod dáchem złoconym, 25
 15 Á uboższym nie zajrzysz szczęśliwégo mienia,
 Kto by jedno chciał słuchác twégo upomnienia.

B

Nieszczę-

Tys za wszytki mówila/ za wszytki spiewala/
 Wszytkis w domu kaci ki zawzdy pobiegala.
 Nie dopuscilas nigdy matce syc frasowac/
 Ani oycu mysleniem zbytnim glowy pslowac :
 To tego/ to owego wdziecznie obtapiac/
 A onym swym wciepsnym smiechem zabawiac.
 Teraz wszytko vmilklo : szerez pustki w domu/
 Niemasz zabawki/ niemasz rosmiac syc nikomu :
 Z kazdego kata zalosc czlowieka wymwie/
 A serce swey pociechy darmo wpatruie.

T H R E N I X.

 Wpicby cie mardosci za drogie pieniadze/
 Ktora (iesli prawdziwie mienia) wszytki zadze/
 Wszytki ludzkie frasunki wnieś wykorzenic/
 A czlowieka tylko nie w Aniola odmienic :
 Ktory niewie co bolesc/ frasunku nie czuie/
 Zlym przygodam nie podlegl/ strachom nie holdwie:
 Ty wszytki rzeczy ludzkie masz za fraske sobie/
 Jednaka mysl tak wszczesciu/ tako y w zalobie
 Zawzdy niesiesz : ty smierci namniey syc nie boisz/
 Wspieczna/ nieodmienna/ niepozyna stoisz.
 Ty bogactwa nie zlotem / nie skarby wielkiem/
 Ale dosytem mierzysz/ y przyrodzonemi
 Potrzebami : ty okiem swym niechronionym
 Niedznika wpatruiesz pod dachem zloconym.
 A wbozszym niezayrzyz szesliwego mienia/
 Ktoby iedno chcial sluchac twego wpomnienia.

Nieszczęśliwy ja człowiek/ którym lata swoie
 Wła tym strawił/ żebych był wyższal progi twoie.
 Terazem nagle z stopniów ostatnich zrzucony/
 I między inne ieden z wielu policzony.

T H R E N X.

Dziśulo moją rodziczną/ gdzieś mi się podziła?
 W która stronę/ w którąś się krainę udała?
 Czyś ty nad wszystkie nieba wysoko wniesiona?
 I tam w liczbie Aniołków małych policzona.
 Czyliś do Raju wzięta? czyliś na szczęśliwe
 Wyspy zaprowadzona? czy cie przez tęskliwé
 Charon jeziora wiezie? y napawa zdroiem
 Niepomyślnym/ że ty niewieśz nic o płaczu moim:
 Czy człowieka zrzuciłyś/ y myśli dziewicze?
 Wzięłaś na się postawę/ y piórką słowicze?
 Czyliś się w czyscu czysciła/ iesli z strony ciała
 Jakakolwiek zmazeczka na tobie zostala?
 Czyś po śmierci tam posła kedyś pierwszą była/
 Tęż się na me ciężka żalosc wrobiła?
 Gdziekolwiek jest/ iesli jest/ litny mój żalosci/
 I nie mozesli w onej dawnéj swéj calosci/
 Pocięś mie/ iako mozesz: a staro się przedemną
 Lubo snem/ lubo cieniem/ lub mąką nieczemną.

T H R E N X I.

Graba

Nieszczęśliwy ja człowiek, którym látá swoje
 Ná tym strawił, żebych był ujźrzał progi twoje.
 Terazem nagle z stopniów ostatnich zrzucony
 20 I między inszé jeden z wiela policzony.

TREN 10

5

Orszulo moją wdzięczna, gdzieś mi sie podziála?
 W którą stronę, w którąś sie kráinę udála?
 Czyś ty nád wszystkie niebá wysoko wniesioná
 I tám w liczbę áńjołków máłych policzoná?
 5 Czyliś do ráju wziętá? Czyliś ná szczęśliwé
 Wyspy záprowadzoná? Czy cię przez teskliwe
 Charon jeziorá wiezie i nápawa zdrojem
 Niepomnym, że ty nie wiesz nic o płáczu *mojem*?
 Czy człowieká zrzuciwszy i myśli dziewicé,
 10 Wzięłás ná się postáwę i piórká słowicé?
 Czyli sie w czyścú czyścisz, jeśli z strony ciála
 Jákakolwiek zmázeczká ná tobie zostála?
 Czyś po śmierci tám poszła, kędys piérwéj byłá,
 Niześ sie ná mą ciężką záłość urodziła?
 15 Gdziekolwiek jest, jeśliś jest, lituj méj záłości, 20
 Á nie możesz li w onéj dawnéj swéj cáłości,
 Pociesz mię, jáko możesz, á staw sie przede mná
 Lubo snem, lubo cieniem, lub mára nikkzemná.

TREN 11

[Bv]

Frászka

„Frąszká cnotá” — powiedział Brutus porażony.

Frąszká, kto sie przypátrzy, frąszká z kážděj strony.

Kogo kiedy pobożność jego ráutowála?

Kogo dobroć przypadku złégo uchwála?

5 Nieznájomy wróg jákiś miésza ludzkie rzeczy, 5

Nie májąc áni dobrych, áni złych ná pieczy.

Kędy jego duch więnie, żaden nie ulęże:

Praw li, krzyw li, bez bráku káždégo dosięże.

Á my rozumy swoje przedsię udác chcemy.

10 Hárdzi miedzy prostaki, że nic nie umiemy, 10

Wspinamy sie do niebá, Bożé tájmnice

Upátrujác; ále wzrok śmiertelněj źrzenice

Tępy ná to; sny lekkie, sny płoché nas bawia,

Które sie nam podobno nigdy nie wyjáwia.

15 Żáłości, co mi czynisz? Owa już oboje 15

Mam strácić: i pociechę, i baczenie swoje?

TREN 12

Żaden ociec podobno bárziej nie miłował

Dziécięciá, żaden bárziej nád mię nie żáłował.

Á téz ledwie sie kiedy dziecię urodziło,

20

Co by láski rodziców swych ták godné było:

5 Ochędożné, posłuszne, kárne, niepieszczone,

Śpiéwác, mówić, rymowác, jáko co uczoné;

Káždégo uklón tráfić, wyrázić postawę,

Obyczáje pánieńskie umiéć i zabawę.

25

B2

Roztropné

Sraśka cnota powiedział Burtus porażony :
 Fraśka kto sye przypatrzy/ fraśka z każdej strony.
 Kogo kiedy pobożność tego ratowała ?
 Kogo dobroć przypadku złego wchowała ?
 Uznaliśmy wróg iakis mięśa ludzkie rzeczy/
 Nie mając ani dobrych/ ani złyh na pieczy.
 Kiedy tego duch wienie/ żaden nie wleże/
 Prawli/ Krzywli/ bez braku każdego dosięże.
 A my rozumy swoje przed sie wdac chcemy/
 Żardzi między prostaki/ że nic nie wmiemy.
 Wspinaemy sye do nieba/ Boże tajemnice
 Wpatrując : ale wzrok śmiertelney żrzenie
 Tepy na to : sny lekkie/ sny płoché nas bawią/
 Które sye nam podobno nigdy nie wyiawia.
 Żalosci co mi czynisz ? owa już obore
 Mam stracic/ y pocieche/ y baczenie swoje ?

THREN XII.

Saden Ociec podobno barzciey nie milował
 Dziecięcia/ żaden barzciey nad mnie nie żalował.
 A też ledwie sye kiedy dziecko wrodziło/
 Coby łaski rodziców swych tak godné było.
 Ochozjne/ poslušne/ karné/ nie piefczone/
 Spięwac/ mówic/ rymowac/ iako co wczoné.
 Każdego wklón tracic : wyrazić postawe :
 Obyczaje Pánienstie wmiéc y zabawe.

Rostropné/ obyczáyné/ ludzkie/ nie rzewnowé/
 Dobrowolné/ wkládné/ skrómné y wstydlivé.
 Nigdy ona poránu karmie nie wspomniála/
 Aż piérwéy Bogu swoje modlitwy oddála.
 Nieposła spác/ aż piérwéy Mátke pozdrowiála/
 Y zdrowié rodziców swych Bogu pouczyála.
 Závždy piécúwko Oycu wszytki przebyc prógi/
 Závždy sye wrádownác/ y przywitác z dógi.
 Káždéy roboty pomoc : do káždéy posługi
 Wprzédzić było wszytki rodziców swych slugi.
 A to w tak máłym wieku sobie poczynála/
 Ze wiecéy nád trzydziesci Miesiecy niemála.
 Tak wiele cnót téy mlodosć/ y tákiy dzielnosci
 Nie moglá znieśc : wpadła od swéy buynosci/
 Zniwá niedoczekawszy : kłósie móy iedyny/
 Jeszesz mi sye był niezstał/ a ia twéy godziny
 Nie czekáiac/ znowu cie w smutna ziemie sieie :
 Ale pospolu z tobą grzebe y nádzieie.
 Bo już nigdy nie wznidziesz/ ani przed moiemá
 Wiekom wiecznie zaktwitnieš smutnémi oczymá.

THREN XIII

Oia wdzięczna O:sulo/ boday ty mnie była
 Albo nie wmiéralá/ lub sye nie rodziła.
 Máte pociechy pláce wielkim zálcem swoim/
 Já tym nieodpowiednym poźegnáním twoim.
 Omylilas mie/ iáko nocny sen znikomy/
 Który wielkoscia zlotá ciešy zmysł takomy.

Potym

Roztropné, obyczajné, ludzkie, nierzewniwé,
 10 Dobrowolné, ukládné, skrómné i wstydliwé.
 Nigdy oná po ránu karmie nie wspomniála,
 Aż piérwéj Bogu swoje modlitwy oddála.
 Nie poszła spác, aż piérwéj mátkę pozdrowiła 5
 I zdrowié rodziców swych Bogu poruczyła.
 15 Závždy przeciwko ojcu wszytki przebyć progi,
 Závždy sie urádownąć i przywitáć z drogi.
 Káżdój roboty pomoc, do káżdój posługi
 Uprédzić było wszytki rodziców swych slugi. 10
 Á to w ták máłym wieku sobie poczynála,
 20 Że wiécéj nád trzydzieści miesiécy nie miála.
 Ták wielé cnót jéj młodość i tákich dziélności
 Nie mogła zniéść: upádlá od swéj<ze> bujności,
 15 Żniwá nie doczekawszy. Kłósie mój jedyny,
 Jeszcześ mi sie był nie zstał, á ja twéj godziny
 25 Nie czekájąc, znowu cię w smutną ziemię sieję;
 Ále pospołu z tobą grzebę i nádzieję,
 Bo już nigdy nie wznidziesz áni przed mojemá
 20 Wiekom wiecznie zákwitniesz smutnémi oczemá.

TREN 13

Mojá wdziéczna Orszulo, bodaj ty mnie była
 Álbo nie umiérála, lub sie nie rodziła.
 Mále pociechy pláćé wielkim żálem swoim
 25 Zá tym nieodpowiednym pożegnánim twoim.
 5 Omyliás mié jáko nocny sen znikomy,
 Który wielkością złotá cieszy zmysł lákomy,

[B2v]

Potym

Potym nagle uciecze, á temu ná jáwi
 Z onych skárbów jeno chęć á żądzą zostáwi.
 Tákeś ty mnie, Orszulo droga, uczyniła:
 10 Wielkiés nádzieje w moim sercu rozniećilá,
 Potymes mię smutnégo nagle odbieżalá 5
 I wszytki moje z sobą pociechy zábralá.
 Wzięłás mi, zgołá mówiąc, dusze połowicę,
 Ostátek przy mnie został ná wieczną tesknicę.
 15 Tu mi kámiień, murárze, ciosány połóźcie,
 Á ná nim tę nieszczesną pámiątkę wydróźcie: 10
ORSZULÁ KOCHÁNOWSKA TU LEŻY, KOCHÁNIÉ
OJCOWÉ ÁLBO RÁCZÉJ PŁÁCZ I NÁRZÉKÁNIÉ.
OPÁKEŚ TO, NIEBÁCZNA ŚMIERCI, UDZIAŁÁŁÁ:
 20 **NIE JÁĆ ONÉJ, ÁLE MNIE ONÁ PŁÁKÁĆ MIÁŁÁ.**

TREN 14

15

Gdzie té wrotá nieszczesné, którými przed láty
 Puszczał sie w ziemię Orfeus szukájác swéj stráty,
 Żebych ja téż tąż ścieżką swéj namilszój córy
 Poszedł szukać i on bród mógl przebyć, przez który
 5 Srogi jákiś przewoźnik wozi bládé cięnie 20
 I w lásy niewesołé cyprysowé żenie.
 Á ty mię nie zostawaj, wdzięczna lutni moją,
 Ále ze mną pospołu pódź áż do pokojá
 Surowégo Plutoná: owa go <to> łzámí,
 10 To témi żáłosnémi zmiękczywá pieśniámí, 25

B3

Ze mi

Potym nagle wćieczy: á temu ná iáwi
 Ż onych stárbów ieno chce/ á żadze zostáwi.
 Takés ty mnie Orsulo droga wczyniła/
 Wielkiés nádziete w moim sercu rozniećiła :
 Potymes mie sinutného nagle odbieżała/
 I wśytki moie z soba póciechy zábiála.
 Wzielaś mi zgoła mówiac/ dusze połowice :
 Ostaték przy mnie został ná wieczną testnicę.
 Tu mi kámiem Murárze/ ćiosány połóźcie/
 A ná nim te nieśczesna pámiatke wydióźcie.

ORSZYLA KOCHANOWSKA TY LEZY KOCHANIE
 OYCOWE, ALBO RACZEY PLACZ Y NARZEKANIE.
 OPAKES TO NIEBACZNA SMIERCI VDZIAŁAŁA:
 NIE IAC ONEY, ALF MNIE ONA PLAKAC MIAŁA.

THREN XIII.

S Dzie té wrotá nieśczesné/ Któremi przed láty
 Puşczał sye w ziemię Orphens szukać swéy stráty :
 Żebych ia też taż ścieśka swéy namilszy córzy
 Posedł szukać/ y on bród mógł przebyć/ przez który
 Srogi iákis przewoźnik wozi blábé ćienie/
 I w lásy niewesolé Cypryswé zenie.
 A ty mie niezostaway/ wdzieczna lutni moia/
 Ale zemna pospolu pódź aż do pokóia
 Surowégo Plutona : owa go łzami/
 To temi żalosińmi zmiećczywa piésniámi.

Je mi moie namilša dziewke iefcze wróci/
 A ten nieusmierzony wemnie žal wtróci.
 Zginać ci mu nie moze : tuć sye robytkim zostac :
 Tiedy sye tylko niedostley iagodzie da dostac.
 Gdzieby też tak kamienné ten Bóg serce nosit/
 Zeby tam smutny czlowiek iuz me nie wprosil :
 Coz temu rzec : wiec tamze iuz za iedna bróga
 Zostac / a z dusza zaraz zwoléc trofka froga.

THREN XV.

 Kato zlotowlosa / y ty wdzieczna lutni/
 Skad pocieche w swych troskach biora ludzie smutni :
 Wspokoycie na chwile strapiona mysl moie!
 Póki iefcze kamienny w polu slup nie stois.
 Leisc ledwe nie krowawy placz przez marmór zywy/
 Zalu ciężkiego pamiec / y znać nieszczesliwy.
 Myle sye ? czyli patrzac na ludzkie przygody/
 Skromniéy czlowiek wraza y swe własne škody ?
 Nieszczesna matko (iesli przyczytac mozemy
 Nieszczesciu / co przy glupi rozum swóy cierpiemy)
 Gdzie teraz troch siedm synów / y dziewek tak wiele ?
 Gdzie pociecha ? gdzie radosc ? y twoie wesele ?
 Widze czternascie mogil : a ty nieszczesliwa/
 I podobno tak dlugo nad wola swa zywa
 Oblapias ziemne groby / w ktorych (ach niebogo)
 Skladasz dziateczki swoje zagubione frogo.
 Takie wiec kwiaty leza kosa podsieczone /
 Albo deszczem gwałtownym na ziemie zlozone.

W Która

Że mi moją namilszą dziewczkę jeszcze wróci,
 A ten nieuśmiérzony we mnie żal ukróci.
 Zginać ci mu nie może: tuć sie wszystkim zostać;
 Niech sie tylko niedoszłej jágodzie da dostać.
 15 Gdzieby téż tak kámienné ten Bóg serce nosił, 5
 Żeby tám smutny człowiek już nic nie uprosił.
 Cóż temu rzec? Więc támże już zá jedną drogą
 Zostać, á z duszą zaráz zewléc troskę srogą.

TREN 15

Erato złotowłosa i ty, wdzięczna lutni, 10
 Skąd pociechę w swych troskách biorą ludzie smutni,
 Uspokóicie ná chwilę strapioną myśl moję,
 Póki jeszcze kámienny w polu słup nie stoję,
 5 Lejąc ledwe nie krwawy płacz przez mármór żywy, 15
 Żálu ciężkiego pámięć i znak nieszczęśliwy.
 Mylę sie, czyli pátrząc ná ludzkie przygody
 Skromniéj człowiek uważa i swé własné szkody?
 Nieszczesna mátko (jesli przyczytać możemy
 10 Nieszczęściu, co prze głupi rozum swój ciérpiemy),
 Gdzie teraz twych siedm synów i dziewczek tak wielé? 20
 Gdzie pociechá? Gdzie rádość i twoje weselé?
 Widzę cztérnaście mogił; á ty nieszczęśliwa
 I podobno tak dłuго nád wolą swą żywa
 15 Oblápiasz zimné groby, w których (ách niebogo) 25
 Skłádlás dziateczki swoje zágubioné srogo.
 Tákíe więc kwiały leżą kosą podsieczoné
 Albo deszczem gwałtownym ná ziemię złożoné.

[B3v]

W którą

W którz nadzieie żywieś? czego czekaś wiecý?
 Czemu śmierciá żalostí niezbywaś co przecý?
 A wáśie pretkie strzáty/ albo tuż co czyni
 Niepochybný/o Phoebe y mściwa bogini:
 Albo z gniewu (bo winná) albo wiec z lutości/
 Dołonaćcie prze bogá iéy biédnéy stárości.
 Nowa pómsta/ nowa káżń hárdá mysl potkáá:
 Działek pláczac Niobe samá skámienáá:
 A stoi ná Sipyłu mármór: nieprzetrwány:
 Jednáć y pod kámieniém żywiá skryté rány.
 Jéy bowiem lzy serdeczné skále przenikáá/
 A przeźrzoczyszym z gory strumieniém spadáá.
 Skąd zwierz y ptástwo pije: á tá w wiecznym pećie
 Tkwí w rogu skály wíátrom sálonym ná wstrecie.
 Ten grób nie jest ná martwym: ten martwy nie w grobie:
 Ale samżc jest martwym/ samżc grobem sobie.

THREN XVI.

M Jesczesćiu kwóli/ á swoiéy żalostí/
 Która mie práwie przéymie do kóści/
 Lutnia/ y wdzięczny rym porzucić musz/
 Ledwoe nie dusze.
 Żywem? czy mie sen oblubny frásnie?
 Który kóściánym oknem wylátuje/
 A ludzkie myslí tym y owym báwi/
 Co błéd ná iáwi.
 Obłędzie lubzki/ o sáloné dumy:
 Jáko to láeno/ pisac syc z rozumy/

Biedy

Kiedy po wolej świat mamy/ a głowa
Człowieku zdrowa.

W dostátku będąc v bóstwo chwalemy/
W rostkofy žalosc lekce śacujemy :
A póki wctny śkapęy przadce sstáie/
Smierc nam zá iáie.

Lecz kiedy nedzá/ albo žal przypádnie/
Ali žyc nie ták iáko mówic śnádnie :
A smierc dopiéro w ten czas nam należy/
Gdy už k nam bieży.

Précz z pláčzem idžies/ Arpinie wymowny/
Z miléy oyczyny : wśák nie Rzym budowny/
Ale świat wśyšteł Niástem iest nadremu
Widzeniu twemu.

Czemu ták bárzo eb:ki swéy žaluięš ?
Wśák syc ty tylko sromoty wiáruieš :
Inšé wśelákie v ciebie przygođy
Ledwe nie gođy.

Smierc mówiš stráśna tylko niezbožnému :
Préczże syc tobie vmrzec cnotliwému
Niechciáto : kiedys prze dotkliwš mowš
Miał podác głowš ?

Wywióđles wśytkim/ nie wywióđles sobie :
Láeniéy rzec/ widze niž czynic/ y tobie/
Pióro Anjelskie : duše tóž w przygođzie :
Co y mnte bodžie.

Człowiek nie kámięš : a iáko syc stáwi
Fortuná/ tákich mysli nas nabáwi.
Przekleté śczesćie : czy śnac gozšéy dušy/
Kto rány rušy.

Czäste pojednėj Dycze niepamięci/
 W co ani rozum/ ani trąfia święci:
 Żgóły smutné serce / a ten žal surowy
 Wybii mi z głowy.

THREN XVII.

Niska reka mie dotknela/
 Wszetke mi radość obielą:
 Ledwie w sobie czuie dusze.
 A te podobno dać musze.
 Lubo wstaiac goré iásnie/
 Ludo pádnąc Słonce gąsnie:
 Nnie iednąko serce boli/
 A nigdy sye nieutoli.
 Oczy nigdy nie osusze/
 A tak wiecznie plakać musze:
 Musze plakać: o mój boże/
 Kto sye przed toba skryć może:
 Prózno morzem nie plywamy:
 Prózno w bitwach nie bywamy:
 Dgodzi nieszczescie wshedzie/
 Choć podobienstwa nie bedzie.
 Wióddem swóy żywot tak skromnie/
 Że ledwie kto wiedział o mnie.
 A zazdrość / y złé przygody
 Nie miały mi w co dać skłoby.
 Lecz pan/ który gdzie tknac widzi/
 A z przestrogi ludzkiej sydzi/

Żądał mi raz tym znaczniejszy/
 Czymem już był bezpieczniejszy.
 A rozum który w swobodzie/
 Umiał mówić o przygodzie/
 Dziś ledwé sam wie o sobie :
 Tak mi podpárt w méy chorobie.
 Czasemby sy chciał poprawić/
 A mnie ciężkiej troski zbawić :
 Ale gdy siedźcie na wadze/
 Żalu ruszyć niema władze.
 Prózne to ludzkie wywody/
 Żeby szkoda niezwać szkody :
 A kto sy w niebezpieściu śmiecie/
 Jabydy tak rzekł/ że śmiecie.
 Kto zaś na płacz lekkość wkłada/
 Słyśże dobrze co powiada :
 Lecz sy tym żal nie hamuje/
 Owszem wietży przystepuje.
 Bo mając zranioną duszę/
 Rad y nie rad płakać musie/
 Co snasć nie czesć : to tu szkodzi/
 A zeliwość serce bodzie.
 Lekárstwo to/ pize Bóg żywy/
 Ciężkie ná vmysł troskliwy :
 Kto przyiaciel zdrowia mégo/
 Wynaydzi co wolniejszygo.
 A ia zátym tzy niech leie/
 Bom stracił wszystkie nádziecie
 By nie rozum miał ratować/
 Bóg sam mocen to hamować.

Thren xviii.

TREN 18

My nieposłuszne, Pánie, dzieci Twoje
 W szczęśliwe czasy swoje
 Rzadko Cię wspominamy,
 Tylko rozkoszy zwykłych używamy. 5
 5 Nie baczym, że to z Twój łaski nam płynie,
 Á tak, że prędko minie,
 Kiedy po nas wdzięczności
 Nie uznasz, Pánie, za twé życzliwości.
 10 Miěj nas ná wódzy, niech nas nie rozpycha 10
 10 Docześnie rozkosz licha.
 Niechaj ná Cię pomniemy
 Przynamniěj w kaźni, gdy w łasce nie chcemy.
 Ále ojcowskim nas karz obyczájem,
 15 Boć przed Twym gniewem stájem, 15
 15 Ták jáko śniég niszczeje,
 Kiedy mu słońce niebieskie dogrzeje.
 Zgubisz nas prędko, wiekuisty Pánie,
 Jesli nád námi stánie
 Twa ciężka Boska ręká; 20
 20 Sámá niełáská jest nam sroga męká.
 Ále od wieku Twojá lutość słynie;
 Á piérwěj świat záginie,
 Níž Ty wzgárdzisz pokornym,
 25 Chocia był długo przeciw Tobie spornym. 25
 25 Wielkie przed Tobą są występy moje,
 Lecz miłosierdzie Twoje
 Przewyssza wszytki złości:
 Użyj dziś, Pánie, náde mną litości.

THREN XVIII.

I nieposlušné/ Pánie/ dzieci tvoie/
 W szczęśliwé czasy swoie
 Rzadko cie wspomínamy:
 Tylko rostkossy zwyklych używamy.
 Nie baczym/ że to z twej łaski nam płynie:
 A tak że przedko minie/
 Kiedy po nas wdzięczności
 Nieuznasz/ Pánie / za twe życiwości.
 Mięty nas ná wódzy / niech nas nierospycha.
 Docześna rostkossy licha.
 Niechay ná cie pomniemy/
 Przynamnięty w káżni : gdy w łasce niechcemy.
 Ale Oycowsskim nas karz obyczaiem :
 Boć przed trzym gniewem z táim :
 Tak iáko śnieg nişczecie/
 Kiedy mu Słóńce niebieskie dogrzezie.
 Zgubisz nas przedko wielkústy Pánie/
 Jesli nád námi stánie
 Twa ciężka Bóssa reká :
 Sámá niełáská iest nam stroga meká.
 Ale od wieku twojá lutość slynie :
 A piérwéy świat záginie/
 Niż ty wzgardzisz pokornym :
 Choćia był dlugo przeciwo tobie spornym.
 Wielkie przed toba sa wystepy moie :
 Lecz miłosierdzie twoie /
 Przewysza resztyki złości :
 Użyj dzis Pánie nádemna litości.

THREN XIX.

albo

S E N.

S Alosć moia długo w noc oczu mi niebala
 Zamknac / y zemdlonego wpoкоїć ciała.
 Ledwie mie na godzinę przed switanim swęmi
 Sen leniwy obłapił skrzydły czarnawemi.
 Na ten czas mi syc matka własnica wkazala /
 A na reku Orfule moie wdzieczna miała.
 Jaka wiec po paciozek do mnie przychodziła /
 Skoro z swego posłania rano syc ruszyła.
 Giełteczko biale na nię / włoski pokręcone /
 Twarz rumiana / a oczy ku smięchu sklonione.
 Patrze / co dalej bedzie / aż matka tak rzecze :
 Spiż / Janie : czy cie žalosc twoia zwykla piecze :
 Zaty mem ciężko westchnal / y tak mi syc zdalo /
 Zem syc ocknal : A ona pomilezaręsy malo /
 Znowu mówic poczela : Twoy nieutolony
 Placz / synu mōy / przywiōdl mie w te tu wasze strony /
 Z krajn barzo dalekich / a lzy gorzkie twoie /
 Przesly aż y umarłych tajemne pokōie.
 Przyniosłameci na reku wdzieczna dzienka twoie /
 Abyś ia mógł ogladac ieszcze / a te swoie
 Serdeczna žalosc wial : ktōra tak wymuie
 Sil twoich / y tak zdrowie nieznacznie twę psuie :
 Jako ogień suchy knot obraca w perzyny /
 Dar mo nie wpuśczaiac namnięsyey gobziny.

Czyli

TREN 19

álbo

SEN

Żáłość moją długo w noc oczu mi nie dáła
 Zámknąc i zemdloného upokoić ciálá. 5
 Ledwie mię ná godzinę przed świtánim swémi
 Sen leniwy oblápił skrzydły czárnáwémi.
 5 Ná ten czás mi sie mátká własnie ukázálá,
 Á ná rękú Orszulę moję wdzięczną miálá,
 Jáka więc po paciorek do mnie przychodziłá, 10
 Skoro z swégo posłania ráno sie ruszyłá.
 Gieźleczko biále ná niéj, włoski pokręconé,
 10 Twarz rumiána, á oczy ku śmiéchu skłonióne.
 Pátrzę, co dáléj będzie, áz mátká ták rzecze:
 „Spisz, Janie, czy cię żáłość twoją zwykła piecze?” 15
 Zátymem ciężko westchnął i ták mi sie zdáło,
 Żem sie ocknął. Á oná, pomilczawszy máło,
 15 Znowu mówić poczęłá: „Twój nieutólony
 Płácz, synu mój, przywiódł mię w té tu wászé strony
 Z kráin bárzo dálekich, á lzy gorzkié twoje 20
 Przeszły áz i umártych tájemné pokoje.
 Przyniosłám ci ná rękú wdzięczną dziewczkę twoję,
 20 Ábyś ją mógl ogládać jeszcze, á tę swoję
 Serdeczną żáłość ujął, która ták ujmuje
 Sił twoich i ták zdrowié nieznácznie twé psuje, 25
 Jáko ogień suchy knot obraca w pérzyny,
 Dármo nie upuszczájác namniejszej godziny.

[C2v]

Czyli

25 Czyli nas już umárlé macie zá stráconé
 I którym już ná wieki słońce jest zgászoné?
 Á my owszem żywiémy żywot tym ważniejszy,
 Czym nád to grubé ciało duch jest słáchetniejszy. 5
 Ziemiá w ziemię sie wraca, á duch z niebá dáný
 30 Miałby zgináć áni ná miejscá swé wezwány?
 O to sie ty nie frásuj, á wiérz niewátpliwie,
 Że twojá namilejsza Orszuleczká żywie.
 Á tu więc tákim ci sie kształtem ukazáła,
 Jákoby sie śmiertelnym oczom poznáć dáła, 10
 35 Ále miedzy ánjoły i duchy wiecznémi
 Jáko wdzięczna jutrenká świeci, á zá swémi
 Rodzicámi sie modli, jáko to umiáła
 Z wámi będąc, choć jeszcze słów nie domawiáła.
 Jesliżec téż stąd roście záłość, że jéj látá 15
 40 Piérwéj są przyłomioné, niżli tego świátá
 Rozkoszy záżyć moglá: o biédné i płoné
 Rozkoszy wászé, które ták są usádzoné,
 Że w nich więcéj frásunków i záłości więcéj,
 Czego ty doznáć możesz sam z siebie napręcéj. 20
 45 Ucieszyłeś sie kiedy z dziewki swéj ták wielé,
 Żeby pociechá twojá i ono weselé
 Mogło porównáć z twoim dzisiejszym kłopotem?
 Nie rzeczesz tego, widzę. Tá-k-że trzymaj o tem,
 Jákos doznał; áni sie frásuj, że ták rána 25
 50 Twojéj ze wszecch namilszéj dziewce śmierc zeslána.
 Nie od rozkoszy poszła; poszłać od trudnoći,
 Od pracéj, od frásunków, od złez, od záłości,
 Czego świát ma ták wiele, że — by téż co było
 W tym docześnym żywocie człowieczeństwu miło — 30

Czyli nas już umarłe macie za stracone ?
 A którym już nawieki słońce jest zgaszone :
 A my owszem żywiemy żywot tym ważniejszy/
 Czyni nad to grube ciało duch jest słachetniejszy.
 Ziemią w ziemię syc wraca / a duch z niebá dany
 Miałby zginac / ani ná miejscu swé wzywany ?
 Oto syc ty niefrasuy : a wiérz niewzaplíwie/
 Ze twoia namileysza Orsuleczka żywie.
 A tu wiec takim ci syc kształtem wKazala/
 Jakoby syc smiertelnym oczom poznac dala.
 Ale miedzy Anioły / y duchy wiecznymi/
 Jako wdzieczna utrzentka świeci : a za swými
 Rodzicami syc modli : iako to wmiála
 Zwami bebac : choc iesze słow nie domawiala.
 Jesliżec też z tad rosće žalosc / ze tey lata
 Pierwéy sa przytomioné / nizli tego swiata
 Koszocy zażyc mogla : o biedné / y plone
 Koszocy wasze / które tak sa vsadzone/
 Ze w nich wiecéy frasunków / y žalosci wiecéy :
 Czego ty doznac mozesz sam z siebie naprzecy.
 Wciebyles syc kiedy z dziewki swéy tak wiele/
 Zeby pociccha twoia / y ono weselé
 Moglo porownac z twoim dzisieyszym kłopotem ?
 Nie rzeczesz tego / widze : Takze trzymay o tem
 Jakos doznal : ani syc frasuy / ze tak rana
 Twoiey ze wszech namilshey dziewce smierc zeslana.
 Nie od roskoshy poslala : poslac od trudnosci :
 Od pracéy / od frasunków / od zlez / od žalosci :
 Czego swiat ma tak wiele / ze by też co bylo
 W tym doczesnym żywocie czlowiecsenstwa milo :

Musi smáť swóy vtráćić pře wielkość przysády/
 A przynamniéy pře boiazń nieuchronnéy zdrády.
 Czegóz pláczem / pře bogá : czegóz niezázyla :
 Ze sobie swym poságiem Pána nie kupila :
 Ze przegrozet / y cudzych futów nieśluchála :
 Ze boleści w rodzeniu dźiatek nieuznáła :
 Ani wmié powiedźić / czego iéy trośfliwa
 Máťka dośła : co z wietřym vtrapiením bywa/
 Czy ie rodzić / czy ie grzész : Tákiec pospolicie
 Przysináki wáśie / czym wy sobie swiát słodźicie.
 W Wiebie śczere rostkořy / á bo tego wieczné :
 Ob wśelakiey przekázy wolné / y bezpieczné.
 Tu trośti nie pánuť / tu pracéy nie znáiz :
 Tu nieśczęście / tu mieyřcá przygody niemáiz.
 Tu choroby nie naydźie / tu niemář starości :
 Tu śmierć łzami łarmiona niema iuž wolności.
 Żyiem wiek nieprzeżyty : wiecznéy wzywamy
 Dobréy myśli : przyczyny wřytkich rzeczy znamy.
 Słonce nam záwždy swięci dźień nigdy niechodźi/
 Ani zá sobá nocy niewidoméy wodźi.
 Twórcę wřech rzeczy wibźiem w iego máieřcáćie /
 Czego wy wćiele będąc prózno wpatřzacie.
 Tu wczás obróć swé myśli / á choway řy ná té
 Nieodmienné / Synu móy / rostkořy bogaté.
 Doznales co swiát wmié / y iego łochanié :
 Liepiéy ná czym wáźnieřřym zářadz swé staránié.
 Dźiétka twojá dobry łós (mořeř wierzyć) wzięła /
 A włářnie w swoich rzeczach sobie táť poczela /
 Jáko gdy kto ná morze nowo řy puściwřy /
 A táť niebezpieczeńřtvo wielkie obaczywřy /

Woli ná

- 55 Musi smák swój utracić prze wielkość przysady,
 Á przynamniéj prze bojaźń nieuchronnéj zdrady.
 Czegóż płączem, prze Bogá? Czegóż nie zążyła?
 Że sobie swym poságiem páná nie kupiła?
 60 Że przegrozek i cudzych fuków nie słuchála? 5
 Że boleści w rodzeniu dziątek nie uznála
 Áni umié powiedziéć, czego jéj troskliwa
 Mátká doszła: co z wiétszym utrapieniém bywa,
 Czy je rodić, czy je grzész? Tákiéć pospolicie
 Przysmáki wászéz, czym wy sobie świat słodzicie. 10
 65 W niebie szczéré rozkoszy, á do tego wieczné,
 Od wszelákiéj przekázy wolné i bezpieczné.
 Tu troski nie pánują, tu pracéz nie znáją,
 Tu nieszczęścié, tu miéjscá przygody nie máją. 15
 Tu choroby nie najdzie, tu niémász stáročici,
 70 Tu śmierć łzami karmiona nie ma już wolności.
 Żyjem wiek nieprzeżyty, wiecznéj używamy
 Dobréj myśli, przyczyny wszytkich rzeczy znamy.
 Słońce nam ząwždy świeci, dzień nigdy nie schodzi 20
 Áni zá sobą nocy niewidoméj wodzi.
 75 Twórcéz wszech rzeczy widziem w Jego májéstacie,
 Czego wy, w ciele będąc, prózno upátrzacie.
 Tu w czás obróć swé myśli, á chowaj sie ná té
 Nieodmienné, synu mój, rozkoszy bogáté. 25
 Doznales, co świat umié i jego kochánié,
 80 Lepiéz ná czym wáźniejszym zászadz swé stáránié.
 Dzięwká twojá dobry lós (możesz wierzyć) wzięła,
 Á wlasnie w swoich rzeczach sobie ták poczęła,
 Jáko gdy kto ná morze nowo sie puściwszy,
 Á tám niebezpieczeństwo wielkié obaczywszy, 30

[C3v]

Woli ná-

- 85 Woli ná zad do brzegu. Drudzy, co podáli
 Żagle wíatrom, ná ślepé skály powpadáli:
 Ten mrozem zwyciężony, ten od głodu zginął,
 Rządki, co by do brzegu ná desce przypłynął. 5
 Śmierci zniknąć nie mogła, by téż dobrze była
- 90 Onę dawną Sybillę wiekiem swym przeżyła.
 To, co miało być potym, uprzédzić wolála:
 Tymże mniej tego światá niewczasów doznála.
 Drugié po swych namilszych rodzicách zostają 10
 I ciężkiégo siroctwá nędzne doznawają.
- 95 Wypchną drugą zá mężá ledá jáko z domu,
 Á májętność zostanie sam to Bog wié komu.
 Biorą drugié i gwałtem; á biorą i swoi;
 Ále i w hordách część sie wielka ich zostoi, 15
 Gdzie w niewoli pogáńskiéj i w służbie sromotnéj
- 100 Łzy swe piją, czekając śmierci wszystkokrotnéj.
 Tego twéj wdzięcznéj dziewce bać sie już nie trzebá,
 Która w swych młodych leciách wziętá jest do niebá,
 Żadnych frásunków tego światá nie doznawszy 20
 Áni grzechem dusze swéj drogiéj pomázawszy.
- 105 Jéj tedy rzeczy, synu (niémász wątpliwości),
 Dobrze poszły; áni stąd używaj záłości.
 Swoje szkody ták szácuj i omyłki swoje,
 Ábyś nie przepámietał, że baczenie twoje 25
 I státeczność jest droższa. W tę bądź przedsię pánem,
- 110 Jáko sie kolwiek czujesz w pociechy obránem.
 Człowiek, urodziwszy sie, zásiadł w práwie tákim,
 Że ma być jáko célem przygodom wszelákim.
 Z tego trudno sie zdziérác; pocznimy, co chcemy: 30
 Jesli po dobrej woli nie pójdziem, musimy.

C4

Á co wsztykich

Woli nážad do brzegu : Druddy co podáli
 Zagle wiátrom/ ná ślepé śkály powpadáli :
 Ten mrozem zwyciężony/ ten od głodu zginął :
 Rzadki coby do brzegu ná desce przyptynał.
 Śmierci zniknąć nie mogła/ by też dobrze była
 One dawna Sybilla wiekiem swym przeżyła.
 To co miało być potym/ wprzędzić wolała :
 Tymże mniéy tego swiátá niewczáśbów doznála.
 Drugie po swych namilśyich rodzicach zostáią /
 A ciężkiego śiroctwa niedźné doznawáią.
 Wypchną druga zá meźá ledá iáko z domu/
 A máietność zostánie sam to bóg wie komu.
 Biora drugie y gwałtem : á biora y swoi :
 Ale y w hořdách część sje wielka ich zostoi.
 Gdzie w niewoli pogańskiéy/ y w službie sromotnéy
 Lzy swe pija/ czekájąc śmierci wśyśtkokrotnéy.
 Tego trwey wdźięcznéy dźiěwce bać sje uź nie trzebá/
 Która w swych mlodych lećiech wzietá iest do niebá
 Żadnych frásunków tego swiátá nie doznawśy/
 Ani grzechem duśe swéy drogiéy pomázawśy.
 Jéy tedy rzeczy/ Synu (niemaś wátpliwosci)
 Dobrze pošly / ani śkad wzyway żálości.
 Swoie śkody ták śácu/ y omyłki swoie/
 Abys nieprzepámietáł/ że baczenie twoie
 A śkátęczność iest droźśa : W te bądź przedśie pánem/
 Jáko sje kolwiek czuieś w poćiechy obránem.
 Człowiek wrodźiwośy sje záśiádl w práwie takim/
 Że ma być iáko celem przygođom wśelákim :
 Z tego trudno sje zdźiéráć : poczniemy co chcemy :
 Jesli po dobrej woli niepóyđiem : musimy.

A co wszytkich iednako ciśnie/ niewiem czemu
 Tobie ma być/ Synu mój/ naciężey iednému.
 Smiertelna/ iako y ty/ twoia dziewka była :
 Póti iey zamierzony kres był/ poty żyła :
 Krótko w prawdzie : ale w tym czlowiek nic nic włada :
 A wyrzec też co lepiéy/ nie táčno przypada.
 Skryte sa Pańskie sady : co sye iemu zdało/
 Walepiéy żeby sye też y nam podobáto.
 Lzy w téy mierze nieplatné : gdy raz duszá ciála
 Odbięzy/ prózno czekać/ by sye wrócić miałá.
 Ale czlowiek nie zda sye praw szczęściu w téy mierze/
 Ze szkody pospolicie tylko przed sye bierze :
 A tego baczyć nie chce/ ani mieć w pamięci/
 Co mu też czasem pádnie wedle iego chęci.
 Tác jest władza fortuny/ mój namilšy synie :
 Ze nie ták wstárżać sye / kiedy nam co zginie/
 Jáko dziekować trzeba/ że wzdám co zostało :
 Bo to wszytko niešczęście w reku swoich miało.
 A ták y ty folgujac práwu powšechnému/
 Zágródz dróge do serca wpađkowi swemu :
 A wto pátrżay: co wšlo reku złey przygody :
 Zyskiem czlowiek zwać musi/ w czym nie popađł szkody.
 Ná koniec/ w co sye on košt/ y ona vtráta/
 W co sye práca/ y twoie obršcily láta :
 Któřes ty niemal wszytkie strawil náđ kšiegámi/
 Málo sye báwiać swiátá tego zabáwámi.
 Terazby owoc zbierać swojego šczępienia :
 A ratowác w záchwianiu mdlégo przyrodzenia.
 Ciešyles przed tym inše w tákiéyże przygodzie :
 A bedšies w cudzey czulšy/ niži w swojej škodzie ?

Teraz

- 115 Á co wszytkich jednáko ciśnie, nie wiem czemu
 Tobie ma być, synu mój, naciężej jednemu.
 Śmiertelna, jáko i ty, twojá dziewczká była,
 Póki jěj zámierzony krés był, poty żyłá.
 120 Krótko wprawdzie, ále w tym człowiek nic nie włada, 5
 Á wyrzéc téz, co lepiej, nieláčno przypada.
 125 Skryté są Páńskie sądy; co sie Jemu zdáło,
 Nalepiěj, żeby sie téz i nam podobáło.
 Łzy w téj mierze nieplatné. Gdy raz duszá ciáłá
 Odbieży, prózno czekáć, by sie wrócić miáłá. 10
 130 Ále człowiek nie zda sie praw szczęściu w téj mierze,
 Że szkody pospolicie tylko przed się bierze,
 Á tego baczyć nie chce áni mieć w pámięci,
 Co mu téz czásem pádnie wedle jego chęci. 15
 135 Tác jest władza fortuny, mój namilszy synie,
 Że nie ták uskárzác sie, kiedy nam co zginie,
 Jáko dziękowác trzebá, że wzdám co zostáło;
 Bo to wszystko nieszczęście w rękú swoich miáło.
 Á ták i ty, folgując práwu powszechnému,
 Zágródz drógę do sercá upadkowi swému, 20
 140 Á w to pátrzej, co uszło rękú zléj przygody:
 Zyskiem człowiek zwác musi, w czym nie popadł szkody.
 Ná koniec, w co sie on koszt i oná utrátá,
 W co sie práca i twoje obróciły látá,
 Któréś ty niemal wszystkie stawił nád księgámi, 25
 Máło sie báwiąc światá tego zábáwámi?
 Teraz by owoc zbiérác swojego szczépienia
 I rátowác w záchwianiu młégo przyrodzenia.
 Cieszyles przed tym insze w tákiéjże przygodzie —
 I będziesz w cudzej czulszy niżli w swojej szkodzie? 30

[C4v]

Teraz

- 145 Teraz, Mistrzu, sam sie lécz; czas doktor kázdemu.
 Ale kto pospolitym torem gárdzi, temu
 Ták poznégo lékárstwa czekać nie przystoi:
 Rozumem ma uprzédzić, co inszé czas goi.
 150 Á czas co ma zá fortél? Dawniejszé świeżémi 5
 Przypadkámi wybija, czasem weselszémi,
 Czasem téz z téjże miáry, co człowiek z baczeniem
 Piérwéj, niż przyjdzie, widzi i takim myśleniem
 Przeszłych rzeczy nie wściága, przyszłych upátduje 10
 I serce ná obojé fortunę gotuje.
 155 Tego sie, synu, trzymaj, á ludzkie przygody
 Ludzkie nóś; jeden jest Pan smutku i nagrody”.
 Tu zniknęła. Jam sie téz ocknął. Ácziem práwie
 Niepewien, jeslim przez sen słuchał czy ná jáwie.

KONIEC TRENÓW

15

D

Epitáfijum

Teraz Mistrzu sam sye lécz : czas Doktór każdemu.
 Ale kto pospolitym torem gárdzi/ temu
 Ták pozného lékarstwa czekac nieprzystoi :
 Rozumem ma vprzedzić/ co mśe czas got.
 A czas co ma za fortel : dawnieysie swieźemi
 Przypadkami wybija : czasem weselśemi :
 Czasem téz z tézje miary : co czlowiek z baczeniem
 Pierwéy niż przyidzie/ widzi : y takim myśleniem
 Przeflych rzeczy nie wściaga/ przyflych vpatruie :
 A serce ná oboie fortune gotuie.
 Tego sye synu trzymay : a ludzkie przygody/
 Ludzkie nos : Jeden iest Pan smutku/ y nagrody.
 Tu zniknela : Jam sye téz ocknal. Aczciem práwie
 Niepewien/ ieslim przez sen sluchal/ czy ná iáwie.

KOŃCZEC THRENOW.

Epitaphium

EPITAPHIUM
Hánnie
KOCHANOWSKIEY.

Y TYSHANNO ZASIOSTRA PREDKO POSPIESZYLA,
Y PRZED CZASEM PODZIEMNE KRAIE NAWIEDZILA
ABY OCIEC NIESZCESNY ZARAZ ODZALOWAL
WSZYTKIEGO, A NA TRWALSZE ROSKOSZY SIE CHOWAL.

EPITAFIJUM

Hánnie

KOCHÁNOWSKIÉJ

I TYŚ, HÁNNO, ZÁ SIOSTRĄ PRĘDKO POSPIESZYŁÁ
I PRZED CZÁSEM PODZIEMNÉ KRÁJE NÁWIEDZIŁÁ, ⁵
ÁBY OCIEC NIESZCZESNY ZÁRAZ ODŽÁLOWAŁ
WSZYTKIÉGO, Á NÁ TRWÁLSZÉ ROZKOSZY SIE CHOWAŁ.

[Dv]

Objaśnienia

Źródła i literatura

Wykaz skrótów stosowanych w całej edycji *Jan Kochanowski*,
Dzieła wszystkie znajduje się w tomie wstępnym:
Wprowadzenie wydawnicze.

SPIS SKRÓTÓW STOSOWANYCH PRZY CYTOWANIU LITERATURY KLASYCZNEJ

<i>Anth. Pal.</i>	<i>Anthologia Palatina</i>
<i>Anth. Plan.</i>	<i>Anthologia Planudea</i>
Auson.	Decimus Magnus Ausonius
<i>Epigr.</i>	<i>Epigrammata</i>
<i>Epit. Her.</i>	<i>Epitaphia Heroum</i>
Catull.	Gaius Valerius Catullus
—	<i>Carmina</i>
Cic.	Marcus Tullius Cicero
<i>Att.</i>	<i>Ad Atticum epistulae</i>
<i>Caec.</i>	<i>Pro Caecina</i>
<i>Cael.</i>	<i>Pro Caelio</i>
<i>Cato</i>	<i>Cato maior de senectute</i>
<i>Cons.</i>	<i>Consolatio</i>
<i>Div.</i>	<i>De divinatione</i>
<i>Fam.</i>	<i>Ad familiares epistulae</i>
<i>Fin.</i>	<i>De finibus</i>
<i>Hort.</i>	<i>Hortensius</i>
<i>Mil.</i>	<i>Pro Milone</i>
<i>Nat. deor.</i>	<i>De natura deorum</i>
<i>Parad.</i>	<i>Paradoxa Stoicorum</i>
<i>Rep.</i>	<i>De re publica</i>
<i>Sext.</i>	<i>Pro Sextio</i>
<i>Tusc.</i>	<i>Tusculanae disputationes</i>
<i>Verr.</i>	<i>In Verrem</i>
Ps.-Cic.	Pseudo-Cicero
<i>Cons.</i>	<i>Consolatio</i>
<i>Cons. ad Liv.</i>	<i>Consolatio ad Liviam</i>
Enn.	Quintus Ennius
<i>Sc.</i>	<i>Scaenica</i>
Eur.	Euripides
<i>Alc.</i>	<i>Alcestis</i>

OBJAŚNIENIA

<i>Hec.</i>	<i>Hecuba</i>
<i>Herc. f.</i>	<i>Hercules furens</i>
<i>Iph. A.</i>	<i>Iphigenia Aulidensis</i>
<i>Med.</i>	<i>Medea</i>
<i>Troad.</i>	<i>Troades</i>
Florus	Annius Florus
<i>Epit. de Tito Livio</i>	<i>Epitoma de Tito Livio</i>
Hom.	Homerus
<i>Il.</i>	<i>Ilias</i>
<i>Od.</i>	<i>Odyssea</i>
Hor.	Quintus Horatius Flaccus
<i>Carm.</i>	<i>Carmina</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>
<i>Epod.</i>	<i>Epodon liber</i>
<i>Sat.</i>	<i>Sermones</i>
Hygin.	Hyginus
<i>Fab.</i>	<i>Fabulae</i>
Iuv.	Decimus Iunius Iuvenalis
—	<i>Satirae</i>
Lact.	Lucius Caecilius Firmianus Lactantius
<i>Inst.</i>	<i>Divinae institutiones</i>
Liv.	Titus Livius
—	<i>Ab urbe condita</i>
Lucan.	Marcus Annaeus Lucanus
—	<i>De bello civili (Pharsalia)</i>
Lucret.	Titus Lucretius Carus
—	<i>De rerum natura</i>
Mart.	Marcus Valerius Martialis
—	<i>Epigrammata</i>
Ps.-Mosch.	Pseudo-Moschus
<i>Epit. Bion.</i>	<i>Epitaphium Bionis</i>
<i>Id.</i>	<i>Idylion</i>
Ov.	Publius Ovidius Naso
<i>Am.</i>	<i>Amores</i>
<i>Ars am.</i>	<i>Ars amatoria</i>
<i>Her.</i>	<i>Heroides (Epistulae)</i>
<i>Met.</i>	<i>Metamorphoses</i>
<i>Pont.</i>	<i>Epistulae ex Ponto</i>
<i>Trist.</i>	<i>Tristia</i>
Plat.	Plato
<i>Phaed.</i>	<i>Phaedo</i>
<i>Phaedr.</i>	<i>Phaedrus</i>
<i>Th.</i>	<i>Theaetetus</i>
Plaut.	Titus Maccius Plautus
<i>Persa</i>	<i>Persa</i>
Plin.	Gaius Plinius Secundus (Maior)
<i>Nat.</i>	<i>Naturalis historia</i>
Plin.	Gaius Plinius Caecilius Secundus (Minor)

<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>
Plut.	Plutarchus
<i>Cons. ad ux.</i>	<i>Consolatio ad uxorem</i>
Ps.-Plut.	Pseudo-Plutarchus
<i>Cons. ad Apoll.</i>	<i>Consolatio ad Apollonium</i>
Prop.	Sextus Propertius
—	<i>Elegiae</i>
Quint.	Marcus Fabius Quintilianus
<i>Inst.</i>	<i>Institutio oratoria</i>
Sen.	Lucius Annaeus Seneca
<i>Ad Helv.</i>	<i>Ad Helviam de consolatione</i>
<i>Ad Marc.</i>	<i>Ad Marciam de consolatione</i>
<i>Ad Polyb.</i>	<i>Ad Polybium de consolatione</i>
<i>De ira</i>	<i>De ira</i>
<i>De vita beata</i>	<i>De vita beata</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae ad Lucilium</i>
<i>Herc. f.</i>	<i>Hercules furens</i>
<i>Herc. Oe.</i>	<i>Hercules Oeteus</i>
<i>Troad.</i>	<i>Troades</i>
Sen.	Lucius Annaeus Seneca (Retor)
<i>Contr.</i>	<i>Controversiae</i>
Sil. It.	Silius Italicus
—	<i>Punica</i>
Soph.	Sophocles
<i>Ant.</i>	<i>Antigone</i>
<i>Elec.</i>	<i>Electra</i>
<i>Oed. C.</i>	<i>Oedipus Coloneus</i>
Stat.	Publius Papinius Statius
<i>Silv.</i>	<i>Silvae</i>
<i>Theb.</i>	<i>Thebais</i>
Tib.	Albius Tibullus
—	<i>Carmina</i>
Verg.	Publius Vergilius Maro
<i>Aen.</i>	<i>Aeneis</i>
<i>Ecl.</i>	<i>Eclogae</i>
<i>Georg.</i>	<i>Georgica</i>
<i>Culex</i>	<i>(Appendix Vergiliana)</i>

WYKAZ EDYCJI,
WEDLE KTÓRYCH CYTOWANE SĄ
TEKSTY NOWOŁACIŃSKIE

- Alciati A., *Emblemata*, Antverpiae, ex officina Chr. Plantini, 1567.
 (Bocc.) Boccaccio G., *Genealogia deorum*, Basileae, J. Hervagius, 1532.
 — *Olympia*, [w:] *Bucolicorum auctores XXXVIII*, Basileae (El.), J. J. Oporinus, 1546,
 s. 676—686.
 Ciceronis *Consolatio* vel *De luctu minuendo*. Fragmenta eius a Carolo Sigonio et Andrea

OBJAŚNIENIA

- Patricio exposita. A. Riccoboni iudicium, quo illam Ciceronis non esse ostendit, C. Sigonii pro eadem orationes duae. Nurnbergae, in officina Gerlachiana, 1584.
- Erasmus Rot., *Adagia*, Basileae, H. Frobenius, 1536.
- *Declamatio de morte filii*, [w:] *Opera*, Basileae, H. Frobenius, 1540, IV, s. 479 n.
- Ficino M., *De raptu Pauli*, [w:] *Prosatori latini del quattrocento*, Milano — Napoli 1954, s. 931 n.
- Gravinus A., [w:] *Delitiae Italarum poetarum* collectore Ranutio Ghero, 1608, I, s. 1223 n.
- Janicki K., *Dzieła wszystkie, Carmina*. Wyd. J. Krókowski, Wrocław 1966, BPP, S. B, nr 15.
- Kallimach F., *Epicedion in Dorotheam (Doroth.)*. Ed. K. Kumaniecki, *Scripta minora*, Warszawa 1967, s. 527—532.
- Krzycki A., *Carmina*. Wyd. K. Morawski. Kraków 1888. Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum, t. III.
- Nidecki A. P., *Ciceronis Fragmentorum t. IV*, ex Andr. Patricii Striceconis secunda editione. Venetiis, ex officina Stellae Jordani Ziletti, 1565.
- (Petr.) Petrarca F., *Opera*, Basileae, Henriopetri, 1581. *Epistolae familiares (Epist. Fam.)*, *Epistolae seniles (Epist. Sen.)*, *Epistolae variae (Epist. Var.)*, *Eclogae (Ecl.)*.
- Petrarca F., *Opere*. Ed. Gio. Ponte, Milano 1968, *Epistolae metricae (Epist. Metr.)*: s. 332—428.
- *Sonetti (S.)*,
- *Secretum*. Ed. E. Carrara, Torino 1977.
- Poliziano A., *Monodia*, [w:] *Delitiae Italarum poetarum*, 1608, II, s. 256—368.
- *Elegia sive epicedion in Albierae Albitiae exitum, Carmina quinque illustrium poetarum*, Bergami 1753, s. 226 n.
- (Pont.) Pontano G., *Carmina. Ecloghe — Elegie — Liriche*. Cura J. Oeschger, Bari 1948.
- Roizjusz P., *Carmina*. Wyd. B. Kruczkiewicz, Kraków 1900. Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum, t. V.
- Sambucus J., *Emblemata*, Antverpiae, ex officina Chr. Plantini 1576.
- (Sann.) Sannazaro J., *Opera omnia latine scripta*, ex Bibliotheca Aldina, Venetiis 1570.
- (Scal.) Scaliger J. C., *Poetices libri septem*, Lyon 1561.
- *Poemata*, Paris 1591.
- Sygoniusz C., *Fragmenta Ciceronis Variis in locis dispersa* Caroli Sigonii diligentia collecta, Venetiis, ex officina Stellae Jordani Ziletti, 1559 (*Consolatio*: k. 104a—108a).
- Trzeciecki A., *Dzieła wszystkie*, t. I: *Carmina. Wiersze łacińskie*. Oprac., przeł. i wstępem opatrzył J. Krókowski, Wrocław 1958, BPP, S. B, nr 8.

POZYCJE Z LITERATURY PRZEDMIOTU PRZYWOŁANE W OBJAŚNIENIACH WIĘCEJ NIŻ JEDEN RAZ

Axer	J. Axer, <i>Studia o tradycji literatury antycznej w „Trenach”</i> Pam. Lit., 1982 (w druku).
Brahmer	M. Brahmer, <i>Petrarkizm w poezji polskiej XVI w.</i> , Kraków 1927.
Grzeszczuk	S. Grzeszczuk, <i>Materiały do studiowania literatury staropolskiej</i> , Rzeszów 1977, cz. 2, s. 31—130.
Kubik	W. Kubik, <i>Geneza „Trenów” J. Kochanowskiego</i> , Tarnopol 1903.

- Moszyński K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Warszawa 1968.
 Plenkiewicz R. Plenkiewicz, *Jan Kochanowski. Jego ród, żywot i dzieła*, [w:] Wydanie Pomnikowe, Warszawa 1897, t. IV, cz. 1.
 Sinko T. Sinko, *Wzory „Trenów” Kochanowskiego*, „Eos” XXII, 1917, s. 77–136 i odb. (Kraków 1918).
 Schneider S. Schneider, *Lukrecjusz i Horacy a „Treny” Kochanowskiego*, „Eos” X, 1904, s. 72 nn.
 Szejn P. W. Szejn, *Materiały dla izuczenia byta i jazyka ruskogo nasiele-nija Siewiero-zapadnego kraja*, t. 1, cz. 2, Petersburg 1890.
 Weintraub W. Weintraub, *Rzecz czarnolesska*, Kraków 1977.

Karta tytułowa

Komentarz I

kt 1: *TRENY* — przed Kochanowskim wyraz *tren* zob. Walenty z Brzozowa, *Cantional albo księgi chwał boskich...*, Królewiec 1554, C13, jako podtytuł pieśni *Treny albo lamentacyje...*; por. też Leop HHh4: „Poczynają się płacziwe narzekania Jeremijasza Proroka, ktore po żydowsku cinot, po grecku threni, z łacińskiego lamentacyje zową”. Traktuje się tu *tren* jako słowo obce. W materiałach Śl. XVI wyraz *tren* || *thren* notowany jest dopiero po Kochanowskim, zawsze jako nazwa gatunku, wyłącznie w tytułach utworów; zob. np. tytuły zbiorów utworów A. Czahrowskiego, T. Wiszniewskiego oraz tytuły utworów w *Harfie duchownej* M. Laterny; zob. kom. II, kt 1.

Komentarz II

kt 1: *TRENY* — termin *threnus* jest powszechnie stosowany w poezji nowolacińskiej dla określenia utworów żałobnych (tak np. J. C. Scaliger, *Poemata: Threni*, s. 260). W Polsce pojawia się dość wcześnie, por. np. W. Eck, *Threni neglectae religionis*, Kraków 1518. W poetykach renesansowych omawiany jest jako odrębny typ utworu funeralnego, por. np. popularną klasyfikację Scaligera (*Poetices*, III, 122).

kt 3–4: *Tales ... terras* — „Takie są umysły ludzkie, jakim światłem sam ojciec Jowisz opromienił urodzajne ziemie”. Jest to dwuwiersz z *Odysei* Homera (XVIII, 136 n.) w przekładzie Cycerona. Przekład ten, pochodzący z traktatu *De fato*, zachował się jedynie u św. Augustyna cytowany w dziele *De civitate Dei* V, 8. W XV i XVI w. tekst św. Augustyna przytaczano z lekcją: *qualis pater ipse*. Korekty na *quali pater ipse ... lumine* dokonał A. Nidecki (*Scholia in tomum IV fragmentorum M. T. Ciceronis*, k. 59a), Kochanowski przyjął zatem poprawkę Nideckiego. (Szerzej dzieje motta zob. M. Cytowska, *Nad „Trenami” Jana Kochanowskiego. Od motta do genezy poematu*, Pam. Lit. 1979, z. 1, s. 181–186.) W dalszych edycjach *Trenów* tekst motta uległ zniekształceniu: od JK6A *quali* zastąpiono formą *quales* (*quales ... terras*). Odnotujmy za Kubikiem, że ten sam dwuwiersz z *Odysei* jest cytowany w kontekście konsolacyjnym także w utworze Ps.-Plut. *Cons. ad Apoll.* (104 F), który z tekstem *Trenów* ma więcej punktów zbieżnych; traktat *Cons. ad Apoll.* wchodził w skład wyboru z *Moraliiów* Plutarcha sporządzonego przez tłumacza tego dzieła, M. Kochanowskiego (rkps Bibl. Nar. BOZ 1393).

Parafrazy motta pojawiają się w tekście *Trenów* kilkakrotnie, por. Tr 2, 19 n.; Tr 16, 37 n. (bardzo podobne sformułowanie znajduje się też w KochPs 34, 1–2).

Tablica pamiątkowa
rodziców Jana Kochanowskiego w kościele parafialnym
w Zwoleniu

Dedykacja

Komentarz I

s. 2/1—11: ORSZULI ... NÁPISAŁ — kompozycja odpowiada częstemu modelowi inskrypcji nagrobnej (komu ... kto); por. np. tablicę pamiątkową (zob. fotografię po s. 104) rodziców Kochanowskiego z inskrypcją (może?) Jana Kochanowskiego:

Diis Manibus

AVETE ANIMAE VNANIMAE

PETRO COCHANOVIO, TERRae SEDOMiriensis IVDICI, ET ANNAE BIALA-CZOVIAE EIVS CONIVGI, CVM EXTINCTIS BENEFICII AVTORIBus TEN-VIS ADMODVM REFERENDAE GRATIAE SVPERTITIO, IOANNES CO-CHANOVIVS PARENTIBus INDVLGENTISSimis HVNC LAPIDEM IVGIBVS RIGATVM LACRYMIS Posuit OBIERVNT ALTER ANno CHRistI XLVII SVPRA MD, AETATIS SVAE ANno LXII, ALTERA DECENNIO POST QVIN-QVAGENARIA VI FILIIS ET FILIABVS IIII SVPERTITIBVS.

O autentyczności tablicy zob. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, z. 6 (województwo kieleckie, pow. kozienicki), Warszawa 1958, s. 31. Zob. też M. Hartleb, *Nagrobek Urszuli*, Kraków 1927, s. 41.

s. 2/1: ORSZULI — w literaturze przedmiotu było wypowiedziane przypuszczenie, że imię to powinno brzmieć Urszula, zob. S. Hrabec, *Jak brzmiało w XVI w. imię Urszuli Kochanowskiej*, „Onomastica” R. IV, 1958, s. 327—331.

s. 2/2: WDZIĘCZNÉJ, UCIESZONÉJ — przymiotnik *wdzięczny* w XVI w. jest określeniem pozytywnym o bardzo szerokim zakresie łączliwości; to ‘miły, przyjemny’; zob. Cn. Th. s.v. *wdzięczny*, gdzie odesłanie do *przyjemny*. Zakres znaczeniowy przymiotnika *wdzięczny* jest bliski łac. *iucundus*, por. np. Mącz s. v. *iucundus*; zob. też np. KochEpRadz A4/15—16 (129—130): *Daj im wdzięczne potomstwo, aby ucieszyli swé rodzicé*, lub KochFr 122/5 (III, 65/7): *Abyś u swych był wdzięcznym i miłym w pokoju...*, i liczne podobne użycia; UCIESZONÉJ — znaczenie bliskie ‘przynoszącej radość’ (imiesłów bierny w funkcji przymiotnika). Możliwość takiego użycia jest znana gramatyce historycznej, zob. H. Oesterreicher, *Imiesłów bierny w języku polskim*, Kraków 1926, s. 49. Zob. np. *Rozmyślenia Dominikańskie* 124: *ptwali w jego ucieszone oczy*. Forma ta powtarza się w *Trenach* jeszcze dwukrotnie: 5/6 (3, 1), 7/11 (6, 8). Sl. XVI notuje pięć innych przykładów: GostGosp 169, KlonŻal D, ArtKanc A7 i F4, a także KochFr 119/6 (III, 57, 1), gdzie zwraca uwagę użycie tej formy w zwrocie do zmarłego (Nagrobek Piotrowi: *Pamięć myśliśtwá twego, Pietrze ucieszony...*). Możliwe jest też znaczenie ‘przynoszący pociechę’. W tym samym znaczeniu używany jest przymiotnik *ucieszny*: Tr 7/4 (6, 1), 9/6 (8, 10); zob. materiały Sl. XVI z dokumentacją bardzo wczesną, np. OpecŻyw 10v: *Pokój tobie, ciotuchna moja miła, z płodem twym uciesznym*.

s. 2/2—3: NIEPOSPOLITÉJ DZIECINIE — dziecku obdarzonemu niezwykłymi zaletami, zob. Cn. Th. s.v. *niepospolity* z równoważnikami łac.: *excellens natura*, *nihil supra*, *eximia virtus*; dem. *dzieciná* z odcieniem pieszczotliwym, i ekspresją litości zob. KochPs 195/3—4 (131, 7—8): *równie więc tak licha Dzieciná zostáwiona do mátki swéj wzdycha*.

s. 2/3—5: CNÓT ... I DZIELNOŚCI PÁNIENSKICH — prawdopodobne znaczenie: ‘zalet właściwych pannie’; por. np. Górndworz Kk7: *dzielności człowiecze*; zob. podobne przykłady Sl. XVI s. v. *dzielność*. Częste w XVI w. połączenie *cnota i dzielność* zob. Sl. XVI s. v. *cnota* oraz s. v. *dzielność*, bywa przekładem łacińskiego pojęcia *virtus* (por. kom. II). Podobne wyrażenie zob. Tr 12/13 (12, 21).

s. 2/3—6: **CNÓT ... POCZĄTKI WIELKIÉ POKAZAWSZY** — *początki* w znaczeniu ‘załążki’, zob. np. RejPos 242v marg.: *jako Pan objaśniac ráczy początki wiary nászej...*; por. też KochJez A2v/4—5 (20—21): *á już znáczné byly Twego męstwa początki*.

s. 2/6: **NIEODPOWIEDNIE** — prawdopodobne znaczenie ‘bez zapowiedzi’, ‘bez uprzedzenia’. Por. np. ModrzBaz 81: *Przydawają i to, że kto by człowieka nieodpowiednie bez przyczyny zabił, zstawa sie bezecnym; á jesiłby mu pirwej odpowiedział, tedy już bezecności uchodzi*; w wersji łac.: *eum qui nulla caedis denunciatione premissa hominem sine causa cecidisset infamem fieri, qui vero prius denuntiasset eum infamiam vitare*. Śl. XVI notuje ten wyraz siedmiokrotnie, przeważnie w tekstach prawno-politycznych; zob. KochTr 12/25 (13, 4): *nieodpowiednym pożegnáním*.

s. 2/7: **W NIEDOSZŁYM** — niedojrzałym. W tym znaczeniu wyraz występuje już w XV w., zob. Śl. stp. s. v. *niedoszły*; por. Leop 1. Cor 15/8: *ukazał sie też i mnie jako niedoszłemu dziecięciu*; por. KochFr 62/8 (II, 50, 3): *niedoszłé groná*.

s. 2/8—9: **NIEZNOŚNYM ... ŻÁLEM** — zob. np. Mącz. s. v. *tolerandus* (*saevitia intolerabilis* — nieznośne okrucieństwo); wyrażenie *nieznośny žal* zob. Górndworz Y6: *Białogłowa, chowając nieznośny žal w sercu swym...*; zob. też KochPs 169/12 (119, 52): *I ná sercu nieznośnym žalem strapiony*.

s. 2/9: **ZGÁŚLÁ** — umarła; materiały Śl. XVI notując liczne przykłady *zgasnąć* w znaczeniu ‘przestać istnieć’, jak np. BielSpr 50: *Zágášli już oni sławni walecznicy, którzy byli u Rzymian i Greków*, nie zawierają z okresu poprzedzającego *Treny* przykładu odnoszącego się wprost do śmierci człowieka. W odniesieniu do człowieka materiały Śl. XVI notują tylko użycie *zgasnąć* w uwikłaniu przenośnym, zob. BielKron 73v: *I áby Dawid... pochodnia álbo świeca Izráelska nie zgášlá*; zob. też Leop Job 18/5: *zali światło niepobożnego nie będzie zgášzone...*; zob. kom. II.

s. 2/10: **NIEFORTUNNY OCIEC** — nieszczęśliwy ojciec; podobna formuła zob. BielKron 288 przy opisie inskrypcji na kamieniu nagrobnym: *niefortunny ociec ten grob spráwił*; zob. też użycie wyrazu *niefortunny* w KochPieś 87/16—17 (Pam 242—3): *Nie czekając tym swoim niefortunnym wiekiem Ostatniégo nieszczęścia...*

s. 2/11: **ZŁZÁMI NÁPISAŁ** — tak w wyd. od Tr₂ do JK1C₂; od JK1C₂ do WP: **Z ŁZAMI** (zapis w Bart. niejasny, zob. Aneks: Zmiany tekstowe). Przyjęto lekcję **ZŁZÁMI** ze względu na: 1. liczne użycia hasła *złza* w XVI w. (zob. Śl. XVI s. v. *łza*), 2. istnienie zwrotu *od złez* Tr 21/28 (19, 52), od JK1C₂ zmienione na *od łez*, 3. istnienie wyrażen: *łzami pisac* SkarŻyw 195, *łzami drukowac* ReszList 147. Dodajmy, że forma *z + łzami* występuje najczęściej w postaci *ze łzami*; zob. kom. II.

s. 2/12: **NIÉMÁSZ CIĘ, ORSZULO MOJÁ** — *niémász* w znaczeniu ‘nie istnieje’ ma dokumentację już w Śl. stp. (zob. s. v. *m i e ć*); z zamkiem osobowym *ty* w materiałach Śl. XVI notowane dopiero po Kochanowskim. Wbrew twierdzeniu Hartleba (op. cit., s. 42) o częstoci takiej formuły w inskrypcjach nagrobnych nie udało się jej odnaleźć.

Komentarz II

s. 2/1—2: **ORSZULI ... WDZIĘCZNÉJ** — warto odnotować, że we wstępie do sporządzonej przez C. Sygoniusza edycji fragmentów Cycerońskiej *Consolatio* (Venetiis 1559) — jest to jeden z tekstów szczególnie ważnych w literackiej tradycji *Trenów* (patrz Wstęp, s. 36) — zmarła córka Cycerona zostaje określona w sposób podobny: *Cum Cicero iucundissimam filiam amississet* (k. 104 a). *Iucundissima* jest tu bliskie znaczeniowo polskiemu *wdzięczna*, por. kom. I.

s. 2/3—4: **CNÓT WSZYTKICH I DZIÉLNOŚCI** — *virtus*, łacińskie pojęcie o bardzo szerokim polu znaczeniowym, w XVI w. przekładano na język polski m.in. za pomocą

wyrażenia *cnota i dzielność*; por. np. tekst Seneki: *virtus Ulixis Danaidis nota est (Troad. 757)* z przekładem Górnickiego: *Cnoty mej i dzielności świadomi Grekowie.*

s. 2/9: ZGĄSŁĄ — łacińskie czasowniki *occidere* oraz *exstinguī*, tłumaczone niekiedy w XVI w. przez polskie *zgasnąć*, występują często w poezji łacińskiej dla oznaczenia śmierci człowieka, por. np. Verg. *Aen. XII, 38: Turno exstincto* (zwrot zalecany przez Scal., *Poetices, V, 2*). U Kochanowskiego czasowniki te wielokrotnie użyte są w tekstach żałobnych (por. np. El II, 10, 8: *ea exstincta vivere poena mihi est*; For: *Ad Hosium 7: Occidit exemplar morum* etc.), podobnie jak w antycznej poezji epicedialnej, por. m.in. Stat. *Silv. II, 4, 24.*

s. 2/10: NIEFORTUNNY OCIEC — przymiotnikiem *niefortunny* oddawano w XVI w. łaciński przymiotnik *infelix*; por. Sen. *Troad. 963–964: dura et infelix age elabere, anima*, z przekładem Górnickiego: *Nu, niefortunna duszo, wynidź z tego ciała* (por. też Mącz s. v. *felix — fortunny*). Zwrot *niefortunny ociec* przypomina takie wyrażenia spotykane w poezji antycznej, jak np.: *At pater infelix (Ov. Ars am. II, 93)*. Podobne wyrażenie w twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. np. *infelix mater te nate manebat, El III, 4, 73.*

s. 2/11: ZŁZĄMI NÁPISAŁ — przyjęta w edycji lekcja (por. kom. I) ma odpowiednik łaciński w zawierającym motyw żałobny wierszu Katullusa (68, 2): *conscriptum ... lacrimis*. Wyrażenie takie występuje też w literaturze nowołacińskiej, por. np. Petr. *Epist. Sen. XIII, 2 (s. 916): Quae ... tu lacrimis scriberes.*

Tren 1

Komentarz I

s. 3/4 (1, 1): *Izy Heráklitowé* — w literaturze polskiej zob. RejZwierz 19: „Heráklites filozof, gdy tu był ná świecie, Często plákał wspomniawszy, co sie ná nim plecie...”

s. 3/7 (1, 4): *rąk łamania* — jako wyraz rozpaczy, zob. BudBib Ier 16/7 marg: *Niektorzy o łamaniu rąk rozumieją*. Ta uwaga dotyczy następującego tekstu: „I pomrą wielcy i máli w ziemi tej, nie pogrzebą ich, áni ich plákać będą ... Áni chlebá łámác dla nich przy pláczu będą...”; zob. także OpecŻyw 151: *niektóre [matki] na ziemię upádały, drugie ... narzékaly, drugie rękoma łamáły*. Po Kochanowskim zob. GórnTroas 69: *Á gdy powiem, czyj piérwój plácz mam omyć łzami? Twój li czy twój, Królowa, z łamaniem rękami?*

s. 3/8 (1, 5): *zárax* w dom sie mój noście — *zárax* — ‘wszystkie razem’; zob. Mącz s. v. *simul* — *wspolek, zaraz...*; zob. też Tr 14/8 (14, 33); zob. KochFr 41/13 (II, 1, 9): *Proszę, niech ze mną zárax mé rymy nie giną...*; w dom sie mój noście — *nosić się* w podobnym znaczeniu zob. RejWiz 144 v: *Pisał też, iż duch páński swą sie mocą nosił Á nád zámieszaniem wod wzgorę sie wynosił* (por. podstawę łac. Gen. 1/2: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*). Sł. stp. s. v. *nosić (się)* notuje trzykrotnie użycie *nosić się*, raz w znaczeniu ‘*unosić się*’, zob. Sł. stp. s. v. *Nosić (sie)*, BZ Ex 9, 24: *Grad i ogień zmieszawszy sie pospołu nosily sie są* (ferebantur); zob. też BZ Ex 37, 27: *a moglby sie oltarz nosić* (ut ... *possit altare portari*) w znaczeniu ‘*być noszonym*’. Zob. tylko formalnie podobne użycie KochPs 157/24–25 (105, 22–23): *Przychodnie nieznájomi między obcemi, Nosząc sie to tám, to sám ...* Rozumiemy frazę w dom sie mój noście jako ‘*unosząc się w powietrzu zmierzajcie do mego domu*’. Od JK1A *noście* zmienia się na *znoście* (por. Aneks); zob. też Januszowski, Przedmowa w JK1A i wyd. nn. s. 4: *áby té wszystkie pisma polskie jego, jedné przy drugich, znieść sie mogły w dóm W. M. ...* Użycie to może świadczyć, że zmiana *noście* na *znoście* jest wprowadzona przez Januszowskiego.

s. 3/9 (1, 5): *plákać méj ... dziewki pomoście* — składnia *plákać kogo* jest zgodna z normą XVI w., zob. np. RejWiz 190v/21: *plákać by ... kwitnącej młodości...*; zob. tę samą strukturę w Tr 13/14 (13, 20); *pomoście* — tak od Tr₂ do JK4; *pomoście* od JK5 do

JK8, w Bart. i WP z powołaniem się na Tr₁; *pomocie* jest wyrównaniem rymowym do *noście*.

s. 3/10 (1, 7): *niepobożna śmierć rozdzieliła... — niepobożna śmierć —* to samo wyrażenie w Tr 5/21 (4, 1): *Zgwałciłás, niepobożna śmierci, oczy moje...*; wyraz *niepobożny* to tyle, co ‘łamiący prawa boskie i ludzkie’, zob. np. BibRadz Prov 14/32: *Niepobożny będzie wygnanicem dla złości swoich, a sprawiedliwy będzie miał nadzieję umiérając*; zob. też KochPs 81/28 (55, 40): *Ludzie to niepobożni i złégo sumnienia*; wyrażenia *niepobożna śmierć* brak przed Kochanowskim w materiałach Śl. XVI; Możliwość wyrażenia *niepobożna śmierć* przygotowuje dosyć częste mówienie o śmierci jako stojącej w jednym szeregu z grzechem i czartem, zob. np. RejPos 15v: *Iż gdy sie zjawi ten Pan, iż ma być zákryta moc jego, a śmierć i czárt upadną pod nogi jego...* lub RejPos 16: *a ci srodzy nieprzyjaciele nászy, to jest śmierć i grzech, i czárt... będą srodze porażeni...*; za bliskoznaczne można uznać wyrażenie *bezecna śmierć* GórńDworz Dd 8 (por. kom. II). Po Kochanowskim zob. WisznTr 9: *niezbożna śmierć; śmierć rozdzieliła —* zob. np. BielKron 65: *tákże mię dziś rozdzieli z światem gorzka śmierć?*; zob. też KochPieś 73/19–20 (Tarn 14–15): *śmierć... Która cię z... ojcem rozdzieliła...* Zob. też KochFr 123/1–2 (III, 67, 1–2): *śmierć nielutościwa Mnie smutną z tobą dzieli...*

s. 3/11 (1, 8): *pociech ... zbawiła — pociecha — radość i nadzieja*; często też występuje łącznie z tymi wyrazami, zob. np. Leop 4 Esdr 5 arg: *Rozliczne znáki okázuje Ezdrászowi ... ku pocieszce i nádziei jétcom*; ProtOdm D: *Żadnej nadzieje niemász, ni żadnej pocięchy*; RejZwierz Bv: *Nic lepszego w káżdym żywocie, jedno rádość a pociechá ...*; *zbawiła —* pozbawiła, odjęła. Zob. CnTh s. v. *zbawiam kogo czego vel pozbawiam kogo czego ...* privo aliquem dolere, vita. Por. KochPs 193/12 (129, 12): *A nas niewolój zbáwił*; zob. też KochFr 80/3–4 (II, 90, 5–6): *I słucha twégo śmiechu przyjemnego, Co wszystkich zmysłów zbawia mię smutného.*

s. 3/12 (1, 9): *smok —* być może w znaczeniu ‘szatan’, zob. kom. II do 3/12–17 (1, 9–14).

s. 3/12 (1, 9): *kryjomé —* ukryte; Śl. XVI notuje ten wyraz przed Kochanowskim w SkarŻyw 244: *kryjomym obyczajem* w znaczeniu ‘tajemnie, po kryjomu’; w BudBib C2 *księgi kryjome* to tyle co apokryfy; Śl. XVI ma w swojej dokumentacji wcześniejsze *kryjomo, kryjemo, kryjomie*. Formacja rzadka, już w XVI w. ma charakter przymiotnika. Śl. stp. rejestruje wyraz *kryjomca* pochodny od imiesłowu *kryjomy* i świadczący o uprzednim istnieniu tego ostatniego. Sławski Śl. etym. s. v. *kryć* podaje też znaczenie ‘chowac’, ‘bronić’. Zob. też KochPs 137/11–12 (90, 27–28): *jáwné i kryjomé Złości*; zob. kom. II do 3/12–17 (1, 9–14).

s. 3/12–13 (1, 9–10): *Ták ... Słowiczki —* porównanie zmarłej do słowiczka odnotowuje Moszyński, t. II, cz. 2, 807. Porównanie Orszuli ze słowiczkiem powtarza się w Tr 7/10 i nn. (6, 7 i nn.). Dzieje całego obrazu zob. kom. II do 3/12–17 (1, 9–14).

s. 3/13 (1, 10): *Słowiczki liché zbiera — wybiera (z gniazda)*, zob. KochOdpr C2/9–11: *Zá jednego krzywde Oni sie wszyscy wzięli, a nas pojedynkiem Zbierać máj*; zob. też Cn. Th. s. v. *zbieram ptaki —* Detraho nido implumes fetus, Vergil.; *liché —* małe, słabe, zob. Śl. XVI s. v.

s. 3/13–14 (1, 10–11): *łákomé Gárdło pásie —* zob. podobne wyrażenie KochPs 112/4 (75, 28): *W gardziél łákomy*; pokrewne frazy KochOdpr D2/21: *i krwiw twoją swe gárdło głódne násyci*; zob. też BierEz C3: *Tym kołaczem gárdło nátkaj...*

s. 3/14–15 (1, 11–12): *szczebiece ... sie miece —* obie formy zgodne z normą 3 sg praes od czasowników *szczebiotac, miotac się*.

s. 3/15 (1, 12): *Uboga ... sie miece — uboga ‘godna litości, nieszczęśliwa’*; wyraz

w tym znaczeniu ma bardzo dawną i obfitą dokumentację, zob. np. *Lament świętokrzyski: Zamęt ciężki dostał się mnie, ubogiej żenie*; por. też materiały Śl. XVI z dokumentacją od BierEz; zob. kom. II do 3/12–17 (1, 9–14); *á ná zbójcę... sie miece* — zob. Cn. Ad. 620: *Nie mieć się, kotku, ná niedźwiedziá.*

s. 3/16 (1, 13): *ná sámę ... zmiérza* — składnia *zmierzać na kogoś* jest częsta w XVI w.; zob. np. RejWiz 26/8: *Á luczek dzierząc w ręku ná káždego zmerza...*

s. 3/17 (1, 14): *umyka piérza* — zwrot ze znaczeniem bliskim dziesięszemu ‘ratować skórę’; *umykać* z dopełniaczem, zob. CnTh s. v. *umykam czego*; zob. też PaprPan Hhv: *umykál czolá*; zob. KochFrag 10/5 (Ap): *Król ręki umknął...*

s. 3/18 (1, 15): *podobno* — bliskie znaczeniu ‘prawdopodobnie’, ‘może’; zob. np. ModrzBaz 99: *Ále podobno ci, ktorzy to práwo o szołtysiech stánowali, byli pány szołtysow,* i podstawa łac. II, 21: *Sed forte, qui legis de scultetis authores erant, domini scultetorum erant...*; to samo znaczenie KochTr 11/18 (12, 1).

s. 3/19 (1, 16): *prze Bóg żywy* — wariant zleksykalizowanego wyrażenia; Śl. stp. dokumentuje wyrażenie *przez Boga żywego* (w przysiędze) z *Rozmyślenia o żywocie Pana Jezusa* (ok. 1500 r.). Zob. np. RejPos 253v: *Á ták, prze Bóg miły...*; zob. też KochPs 30/19 (22, 17): *com jest, prze Bóg żywy?*

s. 3/19 (1, 16–17): *Cóż... Wszystko prózno* — wariant frazy biblijnej, por. Eccle 1/2: *vanitas vanitatum et omnia vanitas* (Sinko). Por. przekład tego tekstu w BibRadz: *prożność nád prożnościami á uszytko prożność.*

s. 3/20–21 (1, 17–18): *Mácamy, gdzie miękćej w rzeczy, Á ono... — macamy, gdzie miękćej rzekomo, a tymczasem...*; zob. H. Grappin, *O staropolskim i gwarowym ‘w rzeczy’*, JP 1957, s. 37–49; zob. np. BielKron 214: *Kiejstut rozchorował się w rzeczy na śmierć, dby sie tym barziej Krzyżacy na to ubezpieczyli...*; zob. też KochSz Bv/26 (236): *Jákoby źle szedł, w rzeczy sie frásuje.* Fraza *macamy, gdzie miękćej* jest utarta, zob. np. RejWiz 139/4: *gdzie miękćej mácal.*

s. 3/21 (1, 18): *Błąd wiek człowieczy* — prawdopodobnie *błąd* = błądzenie, zob. dokumentację w Śl. stp. oraz Śl. XVI s. v., np. wyrażenie przenośne w RejWiz 86: *Z onych go powinności poczcziwych uwiedli, Á w wieczny błąd pospołu i z sobą przywiedli*; może jednak *błąd wiek człowieczy* zbliżyć się do znaczenia: marnością jest życie ludzkie, jak w KochPs 58/12 (39, 48): *Błąd jest człowiek, błąd nikczemny* (K. Wojciechowski, *Wpływ Psalterza Dawidowego na „Treny” J. Kochanowskiego, „Eos” 1900*); *wiek* na oznaczenie całego życia zob. np. KochPs 37/17–18 (27, 15–16): *poki wieku Dostawać będzie człowieku* (i liczne podobne użycia w *Psalmach*); *wiek człowieczy* — wyrażenie częste, zob. Śl. XVI s. v. *człowieczy*.

s. 3/22 (1, 19): w smutku *jawnie żałować* — *żałować* — cierpieć, boleć, zob. Mącz s. v. *dolere*, a także *opłakiwać*, zob. Mącz s. v. *lacrimo* lub *ploro*; w *smutku* może być odpowiednikiem łac. *moeror* (zob. kom. II do 3/22–23), ale bywa też odpowiednikiem łac. *squalor* — opuszczenie (zob. Mącz s. v. *squalor*: *in squalore et luctu esse* — w wielkim smutku i żałości być). Przy uwzględnieniu tego ostatniego znaczenia wyrażenie w *smutku żałować* jest także nawiązaniem do sytuacji Joba; *jawnie* — w sposób widoczny dla otoczenia; wyrażenie przeciwstawne do *tajemnie żałować*, zob. Mącz s. v. *testiculus*: *sine teste dolere* — tajemnie w sobie żal mieć, tajemnie żałować.

s. 3/23 (1, 20): *Czyli się z przyrodzeniem gwałtem mocować* — siłą pokonywać własną naturę (skłonności); *z przyrodzeniem* — z naturą, zob. np. przysłowie RejWiz 89 marg: *Nalog drugie przyrodzenie*; por. kom. II; *gwałtem się mocować* — zob. RejWiz 130v: *kto przyrodzenie gwałtem złomi w sobie*; por. też KochFrag 47 (Pogrz): *Trudno jest z przyrodzeniem walczyć* oraz komentarz do Tr 9/12–21 (9, 1–9).

Komentarz II

s. 3/4—11 (1, 1—8): Wszytki... zbáwiťá — inwokacja wzywająca do udziału w płaczu żalobnym jest charakterystyczna dla antycznej poezji epicedialnej, por. np. Ps.-Mosch. *Epit. Bion.*; por. także Catull. 3, 1—2; Ov. *Am.* II, 6; III, 9. Wezwanie może dotyczyć ludzi i bogów, a także zwierząt, drzew, kwiatów i całej przyrody, natomiast przykładu na wzywianie uosobionych „płaczów” w literaturze antycznej nie udało się odnaleźć. Występuje ono jednak w literaturze humanistycznej np. u Petrarki, S. 333: *Ite rime dolenti*; a w wersji rozbudowanej np. u Scaligera (*Poemata: Ad divam Constantiam Rangoniam*, s. 527):

Causae luctus amissae sedes avitae
 Aeternae lacrimae memorisque infamia luctus,
 Tristia flebilibus murmura fusa notis,
 Et miseri accentus et lamentabile carmen,
 Et gravia ad viduos verba ululata rogos,
 Vos fletu humentes vittae crinesque soluti,
 Tu materne gravi vulnere fixe dolor,
 Ite huc in miseros numeros divisque sinistris
 Dicite inornata carmen inane lyra.

s. 3/4 (1, 1): płacze ... Heráklitow é — płacz Heraklita z Efezu był już w starożytności przysłowiowy; por. np. Sen. *De ira* 2, 10: *Heraclitus quoties prodierat et tantum circa se male viventium immo male pereuntium viderat, flebat*; podobnie scholiasta do Iuv. 10, 29 (Sinko). Do „płaczu Heraklita” odwołuje się też Ps.-Plut. Motyw powszechnie znany w literaturze humanistycznej m.in. dzięki dziełu A. Alciata (*Emblemata*, Antwerpen 1567, s. 94, ryc. XCVI, *In vitam humanam*):

Plus solito humanae nunc defle incommoda vitae,
 Heraclite, scattet pluribus illa malis.

s. 3/5 (1, 2): ląmenty, i skąrgi Symonidowé — odwołanie się do Symonidesa jako autora utworów trenicznych ma dobrze ugruntowaną tradycję antyczną; por. opinię Kwintyliana (*Inst.* X, 1, 64): *Simonides, tenuis alioqui, sermone proprio et iucunditate quadam commendari potest, praecipua tamen eius in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus eius operis auctoribus praeferant*. W liryce rzymskiej charakterystyczne warianty tego motywu por. zwłaszcza Catull. 38, 8: *Maestius lacrimis Simonideis*; Hor. *Carm.* II, 1, 38: *Caeae... munera neniae* — Sinko. Warto tu też ponownie odnotować zbieżność z Ps.-Plut. *Cons. ad Apoll.* 107 B.

s. 3/10 (1, 7): niepobożna śmierć — łacińskim odpowiednikiem przymiotnika *niepobożna* może być przymiotnik *impia*. W łacinie klasycznej nie znaleziono jednak wyrażenia *impia mors*. Istnieją tylko wyrażenia zbliżone, np. *impia ... Tartara* (Verg. *Aen.* V, 733 n.). Zwrot *impia mors* pojawia się natomiast dość często u Petrarki jak również u innych poetów nowołacińskich (zob. np. Petr. *Epist. Metr.: Ioanni de Columna*, s. 1354): *Impia mors quotiens oculos calamumque fatigas*). Na gruncie polskim por. np. Kallimach, *Epicedion in Dorotheam*, w. 51: *Pars melior mansura meil Licet impia multum Me trahat ante diem mors*.

s. 3/12—17 (1, 9—14): Ták ... piérza — wzorem tego porównania jest ustęp z Homera, *Il.* II, 308—317, w przekładzie Cyclerona (*Div.* II, 30, 63) ogłoszony w edycji Nideckiego (k. 38v—39):

Vidimus immani specie tortuque draconem
 Terribilem, Iovis ut pulsu penetraret ab ara;
 Qui plātani in ramo foliorum tegmine saeptos
 Corripuit pullos; quos cum consumeret octo,
 Nona super tremulo genetrix clangore volabat;
 Cui ferus immani laniavit viscera morsu.

Poza tekstem Cyclerona Kochanowski budując polskie porównanie wzorował się także na wersach 511–515 z ks. IV *Georgik* Wergiliusza (stanowiących parafrazę Hom. *Od.* XIX, 518–523):

Qualis populea maerens philomela sub umbra
 Amissos queritur fetus, quos durus arator
 Observans nido implumis detraxit: at illa
 Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
 Integrat, et maestis late loca questibus implet.

W ujęciu motywu przez Kochanowskiego można też dostrzec pewne podobieństwo do Ps.-Mosch. (*Id.* IV, 21–26).

Słowiczki — u Homera wróbelki, zamiana zgodna z tekstem Wergiliusza; por. także Petrarca, np. *S.* 311, 1–2; na znaczenie emocjonalne tej zamiany wskazuje m.in. przysłowie: „Słowika ubić, zasmęczysz anioła” (T. Bielawski, *Myśliwiec*, Kraków 1595).

smok — ma, jak się zdaje, także cechy szatańskie, por. *Biblia*, np. Apoc 12/9; Ps 73/13–14 itp. (podobne skojarzenie w literaturze polskiej, por. np. RejPos B: Czart, srogi smok, też czeka pod tobą, por. też Wuj NT 875: Przez smoką rozumiej szátáná).

Metaforyka tego ustępu przypomina symbole emblematyczne — patrz Alciatus, *Emblemata*, s. 27, ryc. XXIII (rycinę tę wskazał J. Pelc, *Obraz. Słowo. Znak*, Wrocław 1973, s. 119). Motyw smoka i słowiczego gniazda zalecany jest przez Scaligera, *Poetices* V, 14, *Comparationes: Serpentis, Aquilae ac serpentis* (z przytoczeniem Verg. *Georg.* IV, 511–515 i z powołaniem się na Sil. It. VI, 153 n., gdzie mówi się o piekielnym smoku). Szersza analiza występującego tu porównania zob. J. Axer, *Smok i słowiczki*, Pam. Lit., 1979, z. 1, s. 187–191.

s. 3/13–14 (1, 10–11): Łąkomé Gárdfo pásie — podobnie mówi o piekielnym smoku Sil. It. VI, 162–163: *pest. Gurgite mulcebat rapido*; ten właśnie cytat przytacza Scaliger zalecając „motyw smoka” (por. komentarz do w. 9–14 trenu 1).

s. 3/15 (1, 12): Uboga — polski przymiotnik *ubogi* traktował Kochanowski jako równoważnik łacińskiego *miser*; zob. Hor. *Carm.* III, 11, 46: *viro misero ... peperci*, oraz przekład KochPieś II, 18, 46: *Żem lutość miałá nád mężem ubogim*. Zob. kom. I.

s. 3/18 (1, 15): Próżno plákkác — stwierdzenie to należy do antycznej konwencji epicedialnej (por. np. Tib. IV, 4, 17: *Nil opus est fletu*); podobna myśl pojawia się też często w traktatach filozoficznych, wyraża ją m.in. Cycleron w *Tusc.* III, 32, 77: *Erit igitur in consolationibus prima medicina docere... summam esse stultitiam frustra confici maerore* (i w wielu innych miejscach). Ten sam motyw spotyka się w poezji nowolacińskiej, por. np. Petr. *Epist. Sen.* XIII, 1 (s. 915): *vanus est dolor*; na gruncie polskim zob. np. A. Trzeciński, *Epigr.* XXV, 15: *Nil forsán prosunt lacrimae, lamenta*.

s. 3/19–21 (1, 16–18): Cóż... człowieczy — myśl o znikomości wszelkich poczynań ludzkich różnie sformułowana pojawia się wielokrotnie w *Biblii*, a w *Eccl* jest motywem przewodnim.

s. 3/22–23 (1, 19–20): Nie wiem... mocowác — w antycznej twórczości epicedialnej zarówno zalecenie płaczu jako lekarstwa na rozpacz, jak i nakaz powstrzymywania się

od placzu nadmiernego to motywy tradycyjne. W literaturze humanistycznej częściej występuje pierwszy motyw, por. np. Petr. *Ecl.* XI (s. 1269): *Optima maesti Pectoris est medicina palam lugere*. Połączenie obu motywów takie jak w wersach 19–20 trenu 1 przypomina zalecenie Scaligera (*Poetics* III, 122) wymienione wśród zasad komponowania poematów funeralnych: *nosmet ipsos interrogemus, quasi putantes rationes consilii nostri: quomodo nobis dicendum simul ac silendum*. Warto odnotować, że podobnie pisał Ciceron mówiąc o nastroju, w jakim układał *Consolatio* po śmierci córki, patrz *Att.* XII, 14, 3: *idque faciens interdum mihi peccare videor, interdum peccaturus esse nisi faciam*. (Tekst wspomniany zarówno przez Sygoniusza jak i przez Nideckiego.)

Każdy z członów alternatywy — czy w smutku jawnie żałować, czyli się z przyrodzeniem gwałtem mocować — przypomina ponadto pewne utarte zwroty łacińskie spotykane w tekstach Cycerońskich; w smutku ... żałować — por. np. *versari in maerore* Cic. *Fam.* V, 2, 2 (nb. cytowane u Mącz s.v. *moeror* ze znaczeniem ‘w smutku być’); por. też Cic. *Tusc.* I, 13, 30: *lugubris lamentatio fletusque maerens; z przyroddeniem gwałtem (się) mocować* — por. np. Cic. *Tusc.* IV, 29, 63: *id nos fecimus naturaeque vim attulimus; sformułowanie to weszło do tzw. Ps.-Cyceronowej Consolatio, s. 4: Nosmetipsos in dolore vincemus ac naturae quasi vim afferemus*. Utwór ten to fałszyfikat kompletnego tekstu *Consolatio* Cycerona sporządzony na podstawie zachowanych fragmentów przez C. Sygoniusza, wydany w Wenecji w r. 1583 i w Norymberdze w r. 1584, a wcześniej jeszcze czytany w rękopisach. W *Trenach* dostrzega się wyraźne podobieństwo do niektórych partii tego dzieła, por. Wstęp, s. 36.

Tren 2

Komentarz I

s. 4/2 (2, 1): piórko ... zábáwić — piórko ‘pióro’ (nie dem.), zob. E. Mróz-Ostrowska, *O właściwym rozumieniu Kochanowskiego*, JP 1961, s. 81 i nn.; autorka przypuszcza, że piórko w opozycji do pióro ma odcień potoczności; zábáwić (lub zábáwić się) ‘zatrudnić (się), strawić czas’; zob. np. RejWiz 176v/9: *Zábáwił sie dziwując, aż go ciemność zaszła* lub SarnStat 337: *nie mogli pilnować robót zábáwienim odprawowaniem i pracą gościnną*. Zob. też Mącz s.v. *retiarus*: *illecebris irretire... metaph. zábáwić, uwięźbić ná próżnych rzeczach; zob. też KochPs 187/23–24 (121, 17–18): bądź to dom cię zábáwi, Bądź cię z niego potrzeba dalsza wypráwi; po Kochanowskim zwrot zábáwić piórko zob. KolakCath A3: I tákżes snem zábáwił myśl i pioro swoje...*

s. 4/2 (2, 2): Lekkie rymy stáwić — lekki — malej wartości, zob. np. ModrzBaz 58v: *ktory w rzeczách wyższej pomienionych, płonnych, lekkich i nikczemność pokázujących...* (in rebus... fluxis, levibus ac vanitatem prae se ferentibus) *chwały prágnie*; rymy — wiersze, zob. Mącz s.v. *numerus*: *numerus astringere* — Rymem uczynić álbo wierszami; zob. też KochFr 73/16–74/1 (II, 76, 1–3): *Rymy głupie, rymy nieobáczné, W których jáko we żwiérciedle znáczné Mé szaleństwo ...; rymy stáwić* — składać wiersze, może być echem archaicznej formuły poeta-cieśła, zob. także KochFr 107/12 (III, 29, 11), gdzie Kochanowski mówi zarazem o sobie i o Dedalu: *Ná koniec i sam cieśła, który to [zbiór fraszek] mistrował ...; zob. Mącz s.v. contexo*: *wespolek tkę, stawiam; por. s.v. t ex o* [‘tkać’, ale także ‘budować’]: *texere historiam* — historyje składać. Zob. też kom. II.

s. 4/5 (2, 4): nieważné... pieśni — prawdopodobnie to samo co *lekkie rymy*; zob. *nieważny* w takich połączeniach, jak Mącz s.v. *apinae*: *niepózyteczne á nieważné rzeczy; nieważny* bywa też równoważnikiem staropol. *prosty*, zob. np. Mącz s.v. *vilis*: *podły, prosty, ... nieważny*.

s. 4/6 (2, 5): dziecińki noworodné spily — oba wyrazy (*dziecińki noworodné*) pojawiają się w materiałach Śl. XVI tylko jeden raz w tym właśnie miejscu; *dziecińka* jest dem. utworzonym wg znanego i produktywnego modelu (*trawa/trawka, ręka/rączka* itp.); w tym samym znaczeniu, które tu musimy przypisać wyrazowi *noworodny*, występuje w XVI w. tylko wyraz *nowonarodzony*; bliska formacja *jednorodny*, zob. SkarŻyw 285: *Syná twego jednorodnego*, a także *pierworodny* w BudBib 4. Esdr 6/58. Zob. też komentarz do *nienagrodna* Tr 4/15 (2, 14); spily — usypiały, zob. RejWiz 81v/11: *Syrená ... onym śpiewaniem márynarze spilá...*

s. 4/7 (2, 6): wychowáńców lámenty tolily — *wychowáńców* — wychowanków; zob. np. Leop Gen 15/3: *oto od sługi mego wychowániec dziedzicem moím będzie*; lámenty tolily — uspokajały płacz; zob. Cn. Th. s.v. tolę — *inhibere alicui lacrimas*; zob. też OpecŻyw 15v: *piersi panieńskie jemu podáwała, grzáła, tolila jako nálepiej umiała*. Materiały Śl. XVI nie notują innych przykładów tego wyrazu. Wg Brücknera Śl. etym. od XVI wieku zmieszano formę *tolić* z *tulić* w znaczeniu 'chować', zob. np. GórnDworz H3: *Ná koniec przyrodzenie sámó ... náuczyló mamki śpiewác, áby śpiewaniem dziecinny płác tული*.

s. 4/8 (2, 7): frászki ... zbiérác — *frászki* 'błahostki', 'błyskotki', zob. np. GórnDworz Hv: *muzyká i inne frászki, któreś W. M. przypisal dworzáninowi, rychlej by sie bia- lejglowie zeszyli ...*, zob. też ModrzBaz 57v: *ktorzy sie czapká, kámykiem drogim, postáwá ... i inszemi tákowemi frászkámi* (id genus nugis) *pyszniá ...*; *zbiérác* — gromadzić (także teksty), zob. Linde s.v. *zbierać*, cytujący Cn. Th.

s. 4/9 (2, 8): w co mié nieszczęścié ... wpráwilo — *wpráwilo* — *wpráwilo* w coś może znaczyć 'doprowadzić do czegoś', por. np. MycPrz I B4v: *pánstwo w upadek wpráwilo*, lub 'nauczyć czegoś' jak u ModrzBaz 11v: *wpráwia ... w náuki*; zob. też Cn. Th. s.v. *wpráwiam kogo* w co vel uczyć kogo, ćwiczyć kogo, nákládam kogo — *Nábáwiam kogo czego*. Tu możliwe współwystępowanie obu tych znaczeń.

s. 4/10 (2, 9): nád głuchym grobem ... dziewczyny — Śl. XVI nie notuje wyrażenia *głuchy grób* poza tym jedynym przykładem, brak go także w zbiorach Śl. gw. pol. oraz w Mat. folkl. Na tej samej podstawie motywacyjnej oparte są wyrażenia: *głuchy las*, zob. np. Ps 80/29 (55, 11): *Leciałbych co náddélj miedzy głuché lásy*; *głuche miejsce, głucha opona*, zob. Śl. XVI s.v. *głuchy*; istnieje też wyrażenie *grób milczenia*, zob. GrzegŚm 35: *ktory [Krystus] jedno do trzeciego dnia byl w grobie milczenia, gdzie grób milczenia oznacza otchłań, do której Chrystus miał wstąpić*; zob. kom. II; w *dzięcznej dziewczyny* — *wdzięcznej* por. kom. I do 2/2; wyraz *dziewczyna* nie notowany w Śl. XVI poza tym miejscem w *Trenach*; być może jest to formacja o charakterze ekspresywnym, analogiczna do *dziecina*, zawierająca odcień litości; takie znaczenie może potwierdzać list do M. K. Radziwiłła, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. VIII, z 5 II 1586 r.: *Zalecam się w łaskę WM memu Mciwemu Panu ... i z żoną, i z dziewczyną pospołu ...*; zob. Wstęp, s. 28.

s. 4/11 (2, 10): srogość ciężkiej Prozerpiny — połączenie przymiotników *srogi* i *ciężki* są częste w XVI w., zob. Śl. XVI s.v. *ciężki*; *srogi* jest najczęstszym z określeń śmierci w materiałach Śl. XVI, np. *sroga śmierć* w RejJóz L; RejPos 14v, 61, 321; RejKup 771; RejZwierz 4v, 249; GórnDworz Mm 7v; SkarŻyw 115, 306; zob. też KochPieś 75/8 (Tarn 56); KochPieś 87/17 (Pam 234); *ciężki* por. Mącz s.v. *acerbus*: *acerba mors* — gorzka, przykra, ciężka, okrutna śmierć; Prozerpiny — *władczyni śmierci*, której mityczne dzieje i charakter zadokumentowane są w BielKron 21v; zob. też kom. II do 4/11 (2, 10).

s. 4/12 (2, 11): użyć w obojgu ... wolności — w jednym (pisanu kołysanek) i w drugim (pisanu płaczków); por. niżej: *owom ... ná to*; użyć ... wolności — zwrot ten

powtarza się w materiałach Śl. XVI dosyć często w znaczeniu bliskim ‘pozwolić sobie na postępowanie zgodne z własną wolą’. Por. np. RejWiz 104v/4: *Nie używszy wolności ni wczásu żadnego*.

s. 4/13 (2, 12): w dordżáłości — w dojrzáłości. Forma notowana w Śl. XVI tylko na podstawie tego użycia w *Trenach*, tamże forma *niedordżáty*, zob. 5/23 (4, 3). Śl. XVI notuje też czasownik *dordżec* w KochJez A2/26(16). O tej formie Z. Leszczyński, *Kierunki zmian w grupach spółgłoskowych typu Sr oraz rS w świetle geografii językowej*, Wrocław 1978, s. 19: „Jeśli idzie o formę *dordżáły*, ma ona bliską paralelę w ros. *вырджьвать, дорджьвать, рджьть, сорджьть* itp. ze znaczeniem ‘dojrżewać (o owocach i wrzodach)’ ... u Kochanowskich postać omawianego wyrazu nie musi być rezultatem północnomalopolskiej przestawki. Może ona być związana z tymi innosłowiańskimi wyrazami genetycznie (a wówczas byłyby to jedyne przykłady zachowania tego wyrazu w polszczyźnie)”. Inne interpretacje zob. Brückner Śl. etym. s. v. *żrżec* oraz polemikę K. Nitscha, JP XIII, 88—90. Por. też wyrażenie *niedordżáłyłh ludzi* u M. Kochanowskiego w przekładzie Ps.-Plut., *Cons. ad Apoll.*

s. 4/13—14 (2, 12—13): w dordżáłości Dowcipu coś ránégo — wyraz dowcip w znaczeniu ‘inteligencja, rozum’ zob. np. Mącz 269b: *Ornatus bono ingenio, dobrym dowcipem obdárzony*; coś ránégo w znaczeniu ‘coś niewczesnego’ w okresie dojrzáłości; *rány* w tym znaczeniu zob. Mącz s. v. *maturus*: *Praematurum iudicium: Ráne baczenie to jest niemądre, głupie, szalone*.

s. 4/14—15 (2, 13—14): ná to mię przygodá Gwałtem wbiłá — bez przydawki *przygoda* ma przeważnie znaczenie ‘złego zdarzenia’, zob. np. RejAp 128: *Człowiek... wrzody, przygodámi, niemocámi będzie... udrżcon; ná to... wbiłá* — składnia *wbić na co* notowana w materiałach Śl. XVI, zawsze z dopełnieniem *na pal* lub *na krzyż*; formalnie bliski zwrot: *gwałtem się wbić na coś*, zob. BielKron 326: *Rudolf książę rákuskie gwałtem się wbił ná Krolestwo Czeskie*; cytat ten wskazuje na możliwość ironicznego nawiązania do *wbić się na coś* w znaczeniu ‘osiągnąć coś’.

s. 4/15 (2, 14): nienagrodna szkodá — w materiałach Śl. XVI brak wyrazu *nienagrodna* przed Kochanowskim. Formacja przymiotników odczasownikowych o budowie *nie — n(y)* w znaczeniu ‘taki, który nie może być (nagrodzony)’ oraz równoznaczna formacja zaprzeczonego imiesłowu biernego w funkcji przymiotnika, odpowiedniki łac. formacji *ir(repara)bilis*, są poświadczone u Kochanowskiego szczególnie często. *Nienagrodna* ma odpowiednik w KochPieś 37/18 (II, 5, 1): *nienágradzona*; zob. też Tr 9/24 (9, 13): *okiem... nieuchronionym* oraz Tr 22/2 (19, 56): *nieuchronnej zdrády*, a także KochPs 138/29 (91, 15): *miecz nieuchronny*. Wyrażenie *szkodę nagradzác* jest częste w polszczyźnie XVI w., zob. np. LibMal 1545/97v: *dać... na nagrodzenie szkody...; wyrażenie nienagrodna szkoda* występuje po Kochanowskim w *Trenach* Wiszniewskiego, w *Lamentach* Zbylitowskiego, całkowicie utkanych z frazeologii *Trenów* Kochanowskiego. Zob. kom. II.

s. 4/16 (2, 15): dowiádać się — forma poświadczona już w XV w., zob. Śl. stp. s. v.; w Śl. XVI są poza tym użyciem w *Trenach* tylko jeszcze trzy przykłady: jeden w tekście UstPraw (1561 r.), drugi KochPieś 45/15—16 (II, 13, 23—24): *Teraz się było dowiádać, Kto ma naprzód z komiá spádác* oraz w KochMRot B: *Mátki swéj, dziatki, pytajcie, Á u miéj się dowiádadcie ...*

s. 4/17 (2, 16): Jáka... z płáczu... czeka cześć — uznanie, sława, zob. Śl. XVI s. v.; zob. też KochFrag 42/17—18 (22, 43—44): *ty li wiépszá cześć masz z przodków swoich, Czyli oni chwálniejszy z wysokich cnót twoich; z płáczu* — wyraz *placz* może być użyty także w znaczeniu równym *planctus*, zob. np. BudBib Deut 34/8: *i spełniły się dni płáczu záłoby Mojżeszowej* [Vulg.: dies planctus lugentium].

s. 4/19 (2, 18): Á cudzej śmierci płácząc sam swé kości suszę — *cudzej* tyle

co 'nie swojej'; wyraz w tym znaczeniu ma bogatą dokumentację zarówno w Śl. stp. jak i w Śl. XVI s. v., zob. np. RejKup 140: *Szczęśliwy kto sie cudzą przygodą karze...*; s a m swé k o ś c i s u s z ę — wariant biblijnego zwrotu dosyć często notowanego w Śl. XVI, zob. s. v. kość, BibRadz Ps 102/6: *kości moje przyschły do skóry mojej dla głosu nárzekania mego*; Leop Iob 19/20: *skorą moją przyschnęła do kości moich*; RejZwierc 230: *Smętny duch ciędo i kości wysuszy*; zob. też KochPieś 19/8 (I, 17, 16): *schną dziś moje kości*.

s. 4/20 (2, 19): *Próżno to; ... szczęście ... nąszláduje* — *Próżno to* dotyczy daremności przestróg zalecających zachowanie miary w żałobie; zob. też Tr 3/18 (1, 15); *szczęście* — forma oboczna do *szczęście*, znaczy 'los'; zob. np. RejWiz 35/7: *szczęście kołem sie ná tym świecie toczy*; zob. też KochPs 15/20 (10, 20): *Szczęścia, przygód, odmiány nic się nie boję*; nąszláduje — w znaczeniu 'idzie za', dokumentuje już Śl. stp., zob. też Mącz s. v. s e q u o r, zob. także Tr 5/17 (3, 12) i komentarz; zob. np. HistAl D8v: *á gdziekolwiek sie obroci, uszędzie go szczęśliwie fortuna nąszláduje*; zob. też KochPieś 64/12 (Sob 7, 28): *Ciebie nąszládowác uszędzie*; JK1B 209 (Cn): *pochlebcé ... jáko cień ... ták cię nąszládują*.

s. 4/21 (2, 20): dobrą myśl, álbo złą spráwuje — *dobra myśl* tyle co 'pogoda ducha', 'dobry nastrój'; notowane już w Śl. stp., zob. BZ Reg 21, 7: *a bądź dobrej myśli* (aequo animo esto); zob. PatKaz III 145: *Myśli miała dobre za towarzysze, bo w sercu była pokorna*; zob. też KochPieś 4/1 (I, 2, 25) *Dobra myśli, którój nie przywabi, Choć kto ściány drogo ujedwabi...*; *zła myśl* w znaczeniu 'złego nastroju' dosyć często notowana w materiałach Śl. XVI; zob. np. BibRadz 2. Reg 13/33: *nie czyn sobie zlej myśli z tej wieści*.

s. 4/22 (2, 21): *prawo krzywdy pełné* — (zob. kom. II) por. KochFrag 52/21—22 (28, 23—24): *O práwo krzywdy pełné, o nieznośna księni Mdłych bogów i pod ziemią mieszczących cięni*.

s. 4/22 (2, 21): *znikomych cieni* — cieni znikających, nieuchwytnych; formacja imiesłowu biernego czasu teraźniejszego taka sama jak *kryjomy* (por. kom. do s. 3/10). W XVI w. ma charakter przymiotnika, zob. Z. Klemensiewicz i inni, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1964, s. 386. Śl. XVI nie notuje wyrazu *znikomy* przed Kochanowskim, po Kochanowskim zob. np. LatHar 638: *ustaniem jáko cień znikomy*; a także GoslCast (trzykrotnie) *znikome rzeczy* (= słowa), *znikomy czas*, *znikomy wiek*, ZawJeft 38: *znikomy wicher*; zob. też RejPos 164: *jedno jáko cień mogą zniknąć z ręku ich*; zob. też KochPs 154/4 (103, 28): *pomni, żechmy ziemiá i cień znikomy*.

s. 4/23 (2, 22): *Sroga, nieublagána, nieużyta ksieni* — *ksieni* — 'przełożona, księżna', zob. Śl. XVI s. v.; por. KochFrag 45/4—5 (23, 26—27): *Ále już i śmierć widzę niedáleko, Ksienią umárlych*; *nieublagána* — o śmierci zob. GórnDworz Dd 7v; por. też komentarz do Tr 4/11 (2, 10): *srogość ciężkiój Prozerpiny*; *nieużyta* — nie dająca się uprosić, zob. GórnDworz K3: *Są skąpi, trudni, nieużyci...*; zob. też KochPieś 75/1 (Tarn 49): *Ále śmierć nieużyta...*; po Kochanowskim *nieużyta* jako określenie śmierci lub Parek bardzo częste, zob. GrochKal, LatHar, WisznTr, KlonŻal, KochMRot.

s. 4/25 (2, 24): *w rány* ... *lecie* — we wczesnym wieku; zob. Śl. stp. s. v. rány — wczesny, BZ Gen 30, 41: *Tako lepak pirwego czasu, gdyż rane owce poczynaly kotny być...*; *rány* w tym znaczeniu jest bardzo rzadkim użyciem w XVI w., zob. GostGosp 66: *wsiac dla ránego pożytku*; w *lecie* zob. np. RejZwierc 182: *w którymkolwiek stanie i w leciech będącego*; L sg *lecie* w tekstach wierszowanych zawsze w rymie do *świécie*. Zob. Śl. XVI s. v. lato; zob. też Tr 6/3 (4, 7).

s. 4/26 (2, 25): *jásności słonecznej* — wyrażenie częste, zob. np. LubPs Q4v: *Dokąd jedno będą trwác jásności słoneczne...*; zob. też przenośne użycie OpecŻyw 18v: *Otwórz sie serce moje słoneczne jásności* i podobne RejPos 189/18: *á sstanie sie oświe-*

cone serce twoje nád jáśność słoneczną...; zob. KochPs 94/2 (66, 2): *jásné słońce*; zob. kom. II.

s. 4/27 (2, 26): Poszła... widzieć krąjów nocy wiecznej — poszła..., aby widzieć kraje; konstrukcja z supinum, po którym zawsze dopełniacz; zob. np. BielKron 102: *Á gdy nieprzyjaciele bieżeli gásić ogniá do okrętów, wtenczás ná nie uderzył*; zob. M. Kucala, *Zagadka składniowa Trenów Kochanowskiego*, JP, 1975, s. 81—85; koniektura wprowadzająca formę *kraj ów*, powtarzana od wyd. Mostowskiego, jest nie do utrzymania; krąjów nocy wiecznej — o krainie śmierci jako krainie ciemności zob. RejPos 16: *Á tu dopirko sie zjáwi tá obiecána śwíatłość nád námi, ktorzychmy byli w ciemnościach śmierci, bychmy byli tej śwíatłości nie poználi*; zob. Leop Is 9/2: *mieszkájącym w kráinie cieniá śmierci...*; podobne określenie świata umarłych u Kochanowskiego por. np. KochPieś 76/11 (Tarn 87): *szedł zá nią i do pieklá, gdzie trwa noc ná wieki*.

s. 5/1 (2, 27): *Á bodaj áni byłá śwíatá ogládála* — warto odnotować, że Cn. Ad. 441 notuje w postaci przysłowia frazę: *Lepiej się nigdy nie narodzić*; zob. też tę samą myśl Tr 12/22 (13, 2); zob. kom. II.

s. 5/2 (2, 28): *ród* — tu: narodziny; w materiałach Śl. XVI brak przykładów na takie znaczenie wyrazu; być może, neologizm poety, zgodny z mechanizmem słowotwórczym: *chodzić* — *chód*, *śpiewać* — *śpiew* i podobne.

Komentarz II

s. 4/2 (2, 1): *piórko* ... *zábáwić* — tak użytemu czasownikowi *zabawić* (por. kom. I) odpowiada łaciński czasownik *ludere*, często określający w liryce rzymskiej pisanie utworów „lekkich” (patrz „lekkie rymy”, w. 2) por. np. Verg. *Ecl.*, 6, 1: *ludere* versu. Cały zwrot *piórko*... *zabawić* przypomina także (znaczeniem i konstrukcją) pewne utarte wyrażenia łacińskie, por. np. Verg. *Ecl.* 1, 10: *ludere* ... *calamo* (przy czym *ludere calamo* rozumiano tutaj jako *ludere carmina* — patrz komentarz Serwiusza ad versum).

s. 4/3 (2, 2): *lekkié rymy stáwić* — podobne wyrażenia są często używane przez poetów rzymskich dla określenia twórczości nieepickiej; dobrym przykładem może tu być Ov. *Met.* XI, 154: *leve* ... *carmen* (Sinko) — przy czym trzeba pamiętać, że *carmen* oddawano w XVI w. polskim *rym*; patrz Calepinus s. v. *carmen*, por. też Mącz (kom. I).

Lirycy rzymscy używali też terminów takich, jak: *nugae*, *ineptiae*, *lusus* (Sinko). Terminy te stosowano powszechnie w poezji nowolacińskiej (na gruncie polskim por. np. Trzeciński, *Epigr.* I, 1, 8—10: *Nugarum offerimus poeticarum. Sed magnis etiam placere nugae Sic quandoque solent ineptiaeque*).

rymy stáwić — zwroty łacińskie zbudowane z analogicznych elementów (*stawić* ‘texere’, ‘contexere’, por. kom. I; *rymy* ‘carmina’, por. wyżej) stosowano tak w antycznej poezji (np. Tib IV, 1, 211: *subtexam carmina chartis*), jak i w prozie (np. Cic. *Cael.* 8, 18: *mihí... contexere hoc carmen liceret*). Wyrażenie Kochanowskiego przypomina też lekcje występujące w humanistycznych rękopisach Horacego (*Sat.* I, 4, 40: *contexere versum*).

s. 4/4—7 (2, 3—6): *Bodajżebych ... toliły* — warto tu odnotować, że *kołysanki* i utwory żałobne określane bywały niekiedy w poezji humanistycznej wspólnym terminem *neniae*; por. Scal. *Poetices* I, 50: *Jovianus Pontanus „neniae” vocem traduxit ad nutritias cantilenas, propterea quod vulgus nostras „bellas” aliis locis in Italia nutrices „nenas” dicunt, ut opinor a cantiunculis ... Quae ad rogam dicerentur, erant „neniae”*.

s. 4/5 (2, 4): *nieważné ... pieśni* — wyrażenie analogiczne do *lekkié rymy* (podobne zwroty używane przez liryków rzymskich, por. kom. II do w. 2).

s. 4/6 (2, 5): *dziecinki noworodné* — zwrot nie odnaleziony w polszczyźnie przed Kochanowskim, odpowiada greckiemu νεογενές παιδίων (por. np. Plat. *Tht.* 160E).

s. 4/8 (2, 7): frászki — por. „lekkie rymy” (w. 2), „nieważne pieśni” (w. 4).

s. 4/10 (2, 9): głuchym grobem — to nie odnotowane w Śl. XVI przed Kochanowskim wyrażenie nie ma również, jak się wydaje, ścisłego odpowiednika w łacinie klasycznej; przymiotnik *gluchy* odpowiada łacińskiemu *surdus*; istnieją wyrażenia takie, jak np. *surdus scopulus*, *surdum mare*, *fretum*, *surda mors*; na uwagę zasługuje zwrot *surdum litus* występujący w zbliżonej funkcji w elegii żałobnej Prop. (IV, 11, 6): *tuas lacrimas litora surda bibent*. Pewną analogię mogą też stanowić zwroty z przymiotnikiem *mutus*, jak np. Tib. II, 6, 34: *Et mea cum muto fata querar cinere*. W literaturze nowołacińskiej znajdujemy wyrażenia, które wydają się bliższe zwrotowi *gluchy grób*, takie jak np. u Scaligera: *Audite heu surdi cineres, surda ossa (Poemata, Margeritae Scaligerae bimulae acerbus interitus, w. 1, s. 544)*.

s. 4/11 (2, 10): srogość ciężkiej Prozerpiny — podobne epitety Prozerpiny spotykamy u liryków rzymskich por. np. Ov. *Her.* 21, 46: *Persephone nostras pulsat acerba fores*; Hor. *Carm.* I, 28, 20: *saeva ... Proserpina*. Wcześniej przejęła je poezja humanistyczna, por. Petrarka (np. *S.* 332, 7); patrz niżej kom. II do s. 4/2 (2, 21).

Prozerpiny — Prozerpina jako uosobienie śmierci jest częsta u poetów rzymskich (por. np. Ov. *Her.* 21, 46; Tib. III, 5, 5).

s. 4/15 (2, 14): nienagrodna szkoda — nie notowane w Śl. XVI przed Kochanowskim wyrażenie nie ma pełnej analogii w łacinie klasycznej (wskazano jedynie *reparabile damnum* Ov. *Met.* I, 379 — Sinko). Analogiczny zwrot — *irreparabile damnum* — występuje natomiast u Petrarcki m.in. w *Epist. Metr.: Ioanni de Columna* (s. 1354): *Stultum flere diu breve et irreparabile damnum*; Petrarka używa też określenia *irreparabilis iactura* (*Epist. Fam.* II, 1, s. 586).

s. 4/16 nn. (2, 15 nn.): od wersu 15 w trenie 2 rozpoczynają się nawiązania do *Silv.* V, 5 Stacjusza. Są to zarówno podobieństwa morywów, jak aluzje do określonych miejsc tekstu Stacjusza, a nawet ukryte cytaty. Rozumienie pewnej warstwy trenu 2 nie jest więc możliwe bez dokładnego zrozumienia związków tekstu Kochanowskiego z tekstem Stacjusza. W dalszej części komentarza ograniczono się jedynie do wskazania tych związków (szersza interpretacja stosunku trenu 2 do Stat. *Silv.* V, 5 zob. Axer).

s. 4/16—17 (2, 15—16): *Áni ... ná potym* — ustęp przypomina rozważania Stacjusza (*Silv.* V, 5, 24—34), stanowiąc jak gdyby ich streszczenie (Sinko).

s. 4/18—19 (2, 17—18): *Nie chciałem ... kości suszę* — odmienne w istocie, ale zbudowane z podobnych elementów przeciwstawienie por. Stat. *Silv.* V, 5, 38—43:

ille ego qui toties blandus matrumque patrumque
vulnera, qui vivos potui mulcere dolores,
ille ego lugentum mitis solator acerbis
auditus tumulis, et descendentibus umbris
deficio, medicasque manus fomentaque quaero
vulneribus (sed summa) meis.

(tekst wedle edycji: Lugduni 1547).

s. 4/19 (2, 18): *Á cudzój śmierci płacząc* — wyrażenie nawiązuje do zwrotu użytego przez Stacjusza: *damna dolens aliena*, por. *Silv.* V, 5, 46—48 (tekst wedle edycji XVI-wiecznych):

Nimirum cum vestra domus ego funera, moestus
Increpito, tunc damna dolens aliena, repono
Infelix lacrimas, et tristia carmina servo.

Stacjusz skarży się tu przyjaciółom, że podczas gdy potrafił „z głośnym płaczem” uczestni-

czyć w ich żalobie (cum vestra... ego funera, maestus Incepito), to gdy dotknęło go „inne” nieszczęście, osobiste (umarło dziecko — jego ukochany wychowanek), zabrakło mu łez dla oplakania tej straty (tunc damna dolens aliena, repono Infelix lacrimas et tristia carmina servo). Wydania z XIX i XX w. przedstawiają tekst Stacjusza inaczej ustalony: przede wszystkim brak przeciwstawienia *vestra funera — damna aliena* oraz *cum — tunc*. Unie-możliwiło to właściwe zrozumienie związków tekstu Stacjusza z użytym przez Kochanow-skiego wyrażeniem *czudza śmierć*, a przez to właściwą interpretację tego wyrażenia (por. Sinko, ad locum).

Odwołując się do łacińskiego wzoru Kochanowski nawiązuje od w. 18 do całego toku żałobnych rozpamiętywań Stacjusza, dotyczących miary, jaką poeta winien zachowywać w bólu po stracie bliskiej osoby (szersza interpretacja tego miejsca por. Axer, *op. cit.*).

Ten sam (47) wers Stacjusza sparafrazował Kochanowski w El II, 9, 10: si te forte iuvant damna aliena, doles.

s. 4/19 (2, 18): sam swę kości suszę — sens tego biblijnego (por. kom I) zwrotu odpowiada zarazem treści kolejnych wersów *Silv. V, 5* Stacjusza (w. 49—52).

s. 4/20—21 (2, 19—20). Próżno... sprawuje — jest to parafraza motto. Zawarta tu myśl odpowiada też, do pewnego stopnia kolejnej partii żałobnych rozważań Stacjusza (*Silv. V, 5, 59—61*):

o nimium felix, nimium crudelis et expers
imperij, Fortuna, tui qui dicere legem
fletibus aut fines audet censere dolendi.

s. 4/22—23 (2, 21—22): O prawo ... ksieni — treść tych wersów odpowiada pytaniu retorycznemu Stacjusza (*Silv. V, 5, 77—78*): Nonne horridus ... Invidia superos iniustaque Tartara pulsem?

s. 4/22 (2, 21): O prawo krzywdy pełné — podobne skargi na niesprawiedliwość śmierci spotyka się często w antycznej twórczości funeralnej; szczególnie bliskie sformułowaniu Kochanowskiego jest wyrażenie *iniustum ius, Cons. ad Liv. 54* (Sinko) oraz *sum-mum ius summa iniuria* (Erasmus *Adag.*), które wskazuje Pelc (*Treny*, wyd. BN, 1978, s. LXXI).

s. 4/22 (2, 21): znikomych cieni — znaczenie por. kom. I. Wyrażenie odpowiada wyrażeniom łacińskim typu *imagines inanes, vanae* (Sinko); por. też *umbra tenuis*, np. Tib. III, 2, 9; Prop. II, 12, 20. Obok nich występują często rozbudowane obrazy, por. m.in. Ov. *Met. IV, 443*: errant exsanguis sine corpore et ossibus umbrae.

s. 4/23 (2, 22): Sroga, nieubłagana, nieużyta ksieni — w literaturze antycznej brak pełnej paraleli dla całego wyrażenia; są tylko jego elementy: *sroga* por. *saeva ... Pro-serpina* Hor. *Carm. I, 28, 20*; epitety *nieublagana, nieużyta* przypominają określenia *fatum: inexorable, crudele* (Sinko). Natomiast analogicznego wyrażenia używa Petrarca, S. 332: crudele, acerba, inexorable morte.

s. 4/26 (2, 25): jasności słonecznej — w literaturze antycznej zamiast *żyje* mówi się często *ogląda światło słoneczne* (por. np. Hom. *Il. XVIII, 61*). Sam zwrot, częsty w pol-szczyźnie XVI w. (por. kom. I), ma dokładny odpowiednik łaciński: *lumen solare* (np. Ov. *Trist. V, 9, 37*); por. też *lux solis PolAnt, Splendor solis Vulg, Act 26, 13*; Sł. XVI s. v. jasność.

s. 4/27 (2, 26): krójów nocy wiecznej — w łacinie klasycznej wyrażeniu *kráje nocy wiecznej* odpowiada dokładnie *perpetua nocte oppressa regio* (Sen. *Epist. 82, 16*). W utworach łacińskich Kochanowskiego por. np. El IV, 1, 117: Haec loca perpetuis vestit nox densa tenebris (por. też El IV, 2, 108).

s. 5/1–2 (2, 27–28): *Á bodaj... poznála* — myśl ta jest odwróceniem popularnej w starożytności sentencji głoszącej, że największym szczęściem jest nigdy się nie urodzić albo przynajmniej umrzeć natychmiast po urodzeniu. Sentencja ta, co warte jest szczególnej uwagi, występuje u Cycerona w *Consolatio* (fragment zachowany u Lact. *Inst.* III, 19, 13): Non nasci, inquit, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitae; proximum autem, si natus sis, quam primum mori (ustęp zamieszczony w edycji Nideckiego, k. 40b). Inny jej wariant znajduje się w *Tusc.* I, 48, 114: Adfertur etiam de Sileno fabella quaedam; qui... scribitur: docuisse regem non nasci homini longe optimum esse, proximum autem quam primum mori (miejsce to parafrazował Kochanowski w *El* I, 12, 47–48: Ut non immerito Sileni optaveris illud Vel nunquam nasci vel periisse statim).

Petrarka zgromadził różne warianty tej sentencji (*Epist. Sen.* I, 5, s. 741: *De vaticinio morientium*); zamieścił tu m.in. wyżej wspomniane cytaty z Cycerona, a także odwoływał się do *Biblia* (np. *Iob* 3, 3, *Eccle* 4, 2–3).

s. 5/2 (2, 28): jedno ród á śmierć poznála — podobnie o wczesnej śmierci dziecka pisze Pontanus, *Tumulus infantuli*, XLIII: Nascitur hic obiitque simul.

s. 5/3–4 (2, 29–30): *Á... zostawiła* — myśl zawarta w tym dwuwierszu stanowi tradycyjny w literaturze antycznej motyw żalobny, por. np. *Anth. Pal.*, VII, 334 (*Anth. Plan.* III^b, 5, 2). W epoce Renesansu był to topos o charakterze przysłowia, por. np. Erasmus, *Adagia* 100: Praematura mors (w przysłowiu tym przytoczono m.in. łaciński przekład Homera *Il.* XVII, 301–302: Ast neque nutricandi grata parentibus ille Reddidit officia, sed ei breve contigit aevum).

Warto przy tym pamiętać, że cały fragment trenu 2 od wiersza 23 spleciony jest z motywów w antycznej poezji nagrobkowej konwencjonalnych (częstych również u tragików, por. np. *Soph. Ant.* 810 nn.) — Sinko.

Tren 3

Komentarz I

s. 5/6 (3, 1): ucieszona — zob. komentarz do s. 2/2.

s. 5/7 (3, 2): *bárziej uszczuplona* — *uszczuplejsza*; *uszczuplona* — formacja imiesłowu biernego o charakterze czysto przymiotnikowym, zob. H. Oestreicher, *op. cit.*, s. 49. Wyras notowany w materiałach *Sł. XVI* tylko w tym miejscu. Ta sama formacja (czasownik dokonany z przedrostkiem *u-*) por. np. *PaxLiz* D4/24: *Áż z rzeczą upewnioną przyjdzie sam do domu (upewniony — ‘pewny’)*.

s. 5/7–8 (3, 2–3): *Zdálać sie... miała* — zdanie eliptyczne (zdala ci się... szczuplejsza niż ta, na której byś ty...). Taka składnia ze spójnikiem *niźli* uwydatniającym stosunek porównawczy jest zadokumentowana już w polszczyźnie XV-wiecznej (zob. *Sł. stp.* s. v. *niźli*). Składnia tego typu (comp w połączeniu z trybem przypuszczającym) w XVI w. por. np. *BibRadz Eccli* 33/22: *Álbowiem lepiej jest, áby u ciebie dzieci twe potrzebowały, ániźli byś ty z rąk synow twych czego pátrząć miał*.

s. 5/8 (3, 3): *Ojczyzná... przestać ná niěj* — *ojczyzna* ‘ojcowizna’, ziemia odziedziczona po ojcu; zob. np. *BielKron* 100: *á dano im to ná wolą, áby ktorzy chcą w mieście być á spólności miejskiej z drugimi używáć, á ktorzy ná ojczyzny chcieli iść, wolno im też było*; por. też *GórnDworz* F6: *Pátryja jest łacińskie słowo; moim zdaniem lepiej uczyni, kto mówiąc o Polsce rzecze pátryja moją niźli ojczyzná moją, bo ojczyzná częściej się rozumie to, co gruntu komu ociec jego zostawił*; przestać ná niěj — zadowolić się nią; zob. *RejWiz* 184v: *Á to jest najdziwniejsza, iż by nawięcej miał, Jeszcze nie znam żadnego, áby ná tym*

przestał; zob. Cn. Th.: *Przestając na czym, kontenuję się czym*; zob. też KochFrag 39/15 (17, 9, 2): *Ále kto ná swym przestał, to bogáty*.

s. 5/9–10 (3, 4–5): nie zrownála Z ránym rozumem ... z piéknými przymioty — *zrownác z czym* jest składnią zgodną z XVI-wieczną normą, zob. np. RejWiz 153v: *nie jest nic ták czarno, co by z nim zrownáło; rány w znaczeniu ‘wczesny’ jest użyciem rzadkim*, zob. Tr 4/25 (2, 24); zob. kom. II; piéknými przymioty — *przymioty* w znaczeniu ‘właściwości’, ale także ‘oznaki’ (zob. Linde s. v.); wyraz występuje często z przydawką, która nadaje mu znaczenie pozytywne lub negatywne, zob. np. GórnDworz D3v: *chcieć, áby... wszystkie dobre przymioty zá nic nie stały*.

s. 5/11 (3, 6): *sie znáczyły... cnoty* — w znaczeniu bliskim ‘dawały się przewidzieć [wynioskować] ... cnoty’; wyrażenie częste, zob. np. BielKron 462v: *Skąd sie znáczy, iż oni nie wierzą*.

s. 5/12 (3, 7): zabáwo, o wdzięczné uklony — *zabáwá* w znaczeniu może podobnym do dzisiejszego; por. np. SkarŻywo 297: *Z młodości náuki pilnował, dziecinnych się zabáw i igránia strzegł...*; może jednak znaczyć tyle, co zajęcie, zob. np. KochPs 2/19–22 (Ded, 13–16): *I teraz ci z Libanu nosię Dawidowé Złoté gęśli... Psáltérzá piéć ksiáżeczek, którym ty láskawy Wzrok ukáz Twéj nieowszem niegodnym zabáwy*. Zob. też komentarz do Tr 4/2 (2, 1); uklony w znaczeniu szerszym niż dzisiejsze, zob. np. RejWiz 25: *Przyszło potym sześć páńien z onymi uklony... Tu dwie k stołu służyły, dwie picie dawáły, Dwie ná kościánych lutniach nadobnie igráły*; zob. też KochPieś 70/15–16 (Sob 12, 31–32): *Tám trefné plesy z uklóny, Tám cénár i gonióny*.

s. 5/13 (3, 8): po was wielce zásměcony — *wielce* w znaczeniu ‘bardzo’, występuje w różnorodnych tekstach, zob. np. GórnDworz C4: *iż mu to wiedzde miło...*; zob. też KochPieś 49/15 (II, 18, 6): *Dziś ná wszytek świat wielce zálecona...*; po was ... zásměcony — zob. też konstrukcję Leop Ezech 32, 8: *Wszystkim światłám niebieskim każę być smutnemi po tobie*.

s. 5/14 (3, 9): Á ty, pociecho moją, ... — mówienie do kogoś jako do pociechy, zob. *Rozmyślamia dominikańskie*, 28/11–12: *pociecho dusze mojej* (słowa Matki Boskiej do Chrystusa).

s. 5/15 (3, 10): nie wrócisz Ná wieki ... tesknice okróćisz — *ná wieki* ‘na zawsze’, przy czasowniku z przeczeniem tyle co ‘nigdy’; użycie takie częste w XVI w., zob. np. BierEz R2v: *Chocia z tego światá zginą, Ná wieki nie odpoczyną*; zob. też KochPieś 29/14 (I, 25, 30): *Nié mam uznác ná wieki żadného rátkunku?*; tesknice okróćisz — *tesknica* w znaczeniu zbliżonym do ‘ból’, zob. np. RejWiz 194/24: *Już tám [w niebie] nie ma ni smétku, ni żadnej tesknice...*; *okróćić* — bliskie ‘oblaskawić’, ‘poskromić’; odnotowane raz jeden w Sl. stp., występuje w XVI w. bardzo często w połączeniach frazeologicznych z dopełniaczem mówiącym o dzikich zwierzętach; zob. też takie typowe użycia, jak np. ModrzBaz 9: *swójce dzikie przyrodzenie okrocili*; zob. też KochPieś 2/2 (I, 1, 22): *I domowé okróćić nájdázy krwie chciwé...*; wyrażenia *okróćić tesknice* nie notują materiały Sl. XVI poza tym jednym miejscem w *Trenach*; bliskie ‘ukróćić żal’ w Tr 14/2 (14, 12).

s. 5/16 (3, 11): Nie lza, nie lza, jedno sie zá tobą gotowác — nie można [uczynić] nic innego niż ...; forma *nie lza* dokumentowana już w Sl. stp.; liczne takie przykłady w XVI w. zob. np. RejWiz 2/13–14: *Już nie lza, jedno ná to morze Ták i bez wiosłá plynąć...*; 3/19: *Tu nie lza w zlej nádziei, jedno deszczkę chwytác...* i liczne inne użycia, zob. Sl. XVI s.v. jedno; zob. też KochPieś 16/1 (I, 14, 5): *nie lza jedno pátrzáć téż swé rzeczy*; zá tobą gotowác [sie] — wyrażenie eliptyczne, ‘przygotowywác się, żeby pójść za tobą’; *gotowác się* w znaczeniu ‘gotowác się do drogi’, ‘przygotowywác się do drogi’ ma dokumentację w Sl. stp. (s.v. gotowác), np. Rozm 117: *Aniół boży ... rzekł jemu, aby się*

wrocil do żydowskiej ziemi ... Józef ... natychmiast był posłuszen i począł się gotować; zob. BierEz A4v: *Jutro ku Effezu mamy iść. A gdy się już gotowali, a tlomoki rozdzielali, ...*; też HistRzym 61: *od matki gotował się jechać na naukę*; LibLeg 11/48: *izbych się gotował przyć na wasze ziemie z wojną*; zob. kom. II.

s. 5/17 (3, 12): stopeczkami ... ciebie nąszládować — stopeczkami w znaczeniu 'śladami', por. Mącz s.v. *vestigium* — stopa, trop; zob. RejPos 318/39—40: *á ty sie zawsze będziesz sprzeciwił stopam i drogám jego*; w formie dem. wyraz notowany w materiałach Sl. XVI tylko w tym miejscu *Trenów*; *nąszládować kogo*, notowane już w Sl. stp. w znaczeniu 'iść za kimś', forma *nąszládować kogo* oboczna wobec *nąszládować kogo*. Zob. też komentarz do Tr 4/20 (2, 19).

s. 5/18 (3, 13): *Tám cię ujrzę, da Pan Bóg — Tám* — w niebie, zob. Koch-Frag 53/15 (31, 5): *Tám cię oględać mam dobrą nadzieję...*; da Pan Bóg — wyrażenie zleksykalizowane ze znaczeniem życzenia: 'oby dał Pan Bóg'; zob. Sl. XVI s.v. *Bog*.

s. 5/18—19 (3, 13—14): z drogiémi Rzuć się ... do szyje ręczynkami — użycie przyimka *z* + narzędnik w funkcji niezwyklej dla współczesnej polszczyzny jest możliwe w XVI w., zob. np. Leop Mar 14/46: *Tedy oni rzucili się nań z rękómá*; Rzuć się do szyje — składnia zgodna z normą polszczyzny XVI w.: zwrot *rzucić się do czego* może mieć znaczenie zarówno przyjazne, jak wrogie, por. RejZwierc 124: *á rzucisz się do milej cnoty ...* oraz KlonWor 5: *Drobiątku niewinnemu do gárdlá się rzuci*; zob. też Sl. stp. s.v. *rzucić się*: *Gdy ustala Maryja Magdalena rzuciwszy się ku szyji dziewicy Maryjej ...* Rozm. 841; *ręczynkami* — forma nie notowana w materiałach Sl. XVI przed Kochanowskim; po Kochanowskim zob. GórńTroas 53: *Ręczynká twa nie będzie buláwká obrácać*; dem. *rączki* występuje często w *Rozmyślaniach dominikańskich* w odniesieniu do Matki Boskiej i Chrystusa (najczęściej w warstwie najstarszej), zob. np. 28/1—2: *A tedy Panna Maryja złożywszy rączki prosila ...*, a także w OpecŻyw w tym samym odniesieniu, inaczej RejKup dd5v: *Złożył rączki, schylił głowkę, Aby miał prętką wymowkę...*

Komentarz II

s. 5/9—15 (3, 4—10): *To ... okrócisz* — pochwała zmarłego jest toposem w antycznej literaturze funeralnej. W utworach poświęconych opłakiwaniu zmarłych dzieci do konwencji należało podkreślenie, że dziecko było obdarzone niezwyklejmi, jak na swój wiek, przymiotami. Pochwały Orszuli z trenu 3 można zestawić z takimi tekstami, jak np. Stat. *Silv.* II, 1, 39 nn.: *modestia praecox Et pudor et tenero probitas maturior aevo*; Plin. *Epist.* V, 16 (mówi się tu o zmarłej córce przyjaciela Pliniusza, wymienia jej wyjątkowe zalety, wspomina o przechodzącej zwykłą miarę boleści ojca — Sinko); Quint. *Inst.* VI, Proem., 1—2 (gdzie można zauważyć pewne podobieństwo do całej pierwszej części trenu 3) — Kubik; Mart. V, 34 (pochwała sześćioletniej Erotion).

Warto tu też odnotować pochwały Tulii, które zostały umieszczone w Ps.-Cyceronowej *Consolatio*, np. *Nam si amor, si pietas filiae, si virtus, si gravitas, si constantia, si cetera ... consideranda sunt* (s. 9a); *Tulia ... cuius exstabunt virtutis, prudentiae, doctrinae, continentiae ad omnem aeternitatem impressa vestigia* (s. 40a).

Ten sam motyw — wylczenie zalet zmarłej Orszuli — zostaje znacznie rozbudowany w trenie 12. Szczegółowe informacje o paralelach antycznych zgromadzono więc w komentarzu do tego trenu.

s. 5/10 (3, 5): *z rąnym rozumem* — to rzadkie w polszczyźnie (por. kom. I) wyrażenie przypomina sformułowanie Stacjusza użyte w *Silv.* V, 2, 13—14: *angustis animus robustior annis ... mentem sua non capit aetas*.

s. 5/12 (3, 7): *O słowá ... wdzięczne ukłony* — por. Stacjusz *Silv.* II, 1, 45—46:

blandis ubinam ora arguta querelis Osculaque (utwór ten ma i inne motywy zbieżne z trenem 3, por. kom. II do w. 4–10).

wdzięczné uklony — pochwała rozbudowana potem w trenie 12 przypomina ustęp z listu Pliniusza (*Epist.* V, 16) — por. kom. II do trenu 12, w. 1 nn.

s. 5/14 (3, 9): pociecho moją — por. wyrażenie z poświęconego niemowlęciu wiersza Marcjalisa (VI, 28, 3): *deliciae breves*.

s. 5/14–15 (3, 9–10): nie wrócisz Ná wieki ... tesknice okrócisz — podobna skarga znajduje się w łacińskiej elegii Kochanowskiego (II, 1, 5): *post nunquam rediturum* (por. Petr. *Epist. Metr.: Ioanni de Columna* (s. 1354): *nunquam posthac reditura*).

tesknice okrócisz — zwrot osobliwy w polszczyźnie XVI w. (por. kom. I) ma utarty odpowiednik w łacinie klasycznej, por. np. Cic. *Tusc.* III, 27, 65: *Sedationem maerendi* (okielznanie żaloby) oraz Liv. XXV, 37: *Neque sedari lamentatio poterat* (i nie można było okielznać płaczu).

s. 5/15–18 (3, 11–14): Nie lza ... twémi — podobny motyw — poeta pragnie śmierci, aby połączyć się z ukochaną osobą — jest częsty w antycznej literaturze funeralnej; por. np. *Cons. ad Liv.* 161 nn.; *Stat. Silv.* II, 1, 24 n.; III, 3, 178 i inn. (Sinko). Motyw ten jest potem bardzo częsty zarówno we włoskiej twórczości Petrarcki (por. np. *S.* 312, 12–14; liczne przykłady podaje Brahmer, *Petrarkizm*, przypis 165), jak i w jego twórczości łacińskiej (por. np. *Epist. Metr.: Ioanni de Columna* (s. 1354): *Finis erit flendi desideriumve quiescat Fausta dies properat, quo commigrare coacti Praemissos fratres et pignora cara sequamur*). Występuje także powszechnie u poetów XV–XVI w.; por. Boccaccio, *El. XIV: Olympia*; Pontanus, *Eclog. II: Melisseus deploratur*, w. 25: *Te sequor, o Ariadna, morare, Ariadna sequentem: Tumulus I, 11, 14: O tete frater amate, sequor*.

s. 5/16 (3, 11): zá tobą gotowác (sie) — por. KochDoralic 92: *Stygias parat ire per undas*.

s. 5/17 (3, 12): Á ... nászłádowác — motyw „pójścia śladami” zmarłej ukochanej pojawia się często u Petrarcki (por. np. *S.* 358).

s. 5/18–19 (3, 13–14): Tám ... swémi — myśl o mającym nastąpić po śmierci spotkaniu z wcześniej zmarłą osobą stanowi topos w antycznej i nowolacińskiej literaturze funeralnej (por. kom. II do w. 11–14). Obraz zawarty w wersach 13–14 trenu 3 łączy się też w sposób naturalny z zasadami wiary chrześcijańskiej (por. m.in. liturgię mszalną, np. *Missale Romanum*: msze żałobne, oraz *Rituale Romanum: Officium defunctorum*).

Zwraca uwagę umieszczenie podobnego obrazu w zakończeniu Ps.–Cyceronowej *Consolatio* (k. 41b): *multo mihi gratiorem multoque iucundioerem congressum nostrum futurum intelligam* (autorzy tego dziełka budując takie zakończenie mieli zresztą oparcie w wielu tekstach samego Cycerona, przede wszystkim w cytowanym powszechnie traktacie *Cato* 23, 85, gdzie Katon spodziewa się po śmierci spotkać z synem).

s. 5/19 (3, 14): Powszechnie znany obraz powitalnego uścisku przy spotkaniu w zaświatach, por. Verg. *Aen.* VI, 700: *ter conatus ... collo dare brachia circum*. Podobny obraz jest częsty u Petrarcki (por. np. *S.* 333 i inne).

Tren 4

Komentarz I

s. 5/21 (4, 1): Zgwalciłás ... oczy moje — *zgwalcić* jest poświadczony w XVI w. licznymi użyciami ze znaczeniem ‘postąpić wbrew prawu, powinności’, ale i ‘zbezcześcić’; por. np. BielKron 60: *ábych ja Achillesá gárdlá miálá zbáwić, kościól boski zgwalcić*, lub CzechRozm 82v: *zakon Boży, wieczny i doskonály, odrzucili ábo zgwalcili...*, zob. też RejPos

316: *á iž wykrocysz z tej swobody, ná ktorej cie Pan twój postáwić raczył á błogosławić i opátrowáć cie w niej ustáwicznie á nieomylnie obiecáć raczył, jeśliżes już nie zgwałcił wolności swojej...* Sł. XVI notuje także użycia o znaczeniu ‘uczynić komuś krzywdę wbrew prawu’, jak RejPos 164: *á zgwałcił mu ono wszystko kochánie jego [odebrał siłą jedyną owieczkę]. Przenośnia zgwałcić oczy wydaje się zawierać elementy znaczenia wszystkich tych użyć: ‘wbrew prawu siłą zmusić do patrzenia na śmierć dziecka’. Analogicznego zwrotu Sł. XVI nie notuje; zob. kom. II do 5/21 (4, 1).*

s. 5/22 (4, 2): *umiérájąc ... dziécię* — względnie częsta w XVI w. forma imiesłowu nieodmiennego w funkcji odmiennego, zob. np. HistAl K6v: *nalazł człowieka leśnego kosmatego á głos májąc jáko wieprz*; zob. też KochTr 7/24 (6, 21): *Á máćce, słyszác zegnánié ták żáłościwé...*

s. 5/23 (4, 3): *trzęsłá owoc niedordzály* — owoc w przenośnym znaczeniu ‘potomek’ notowany w Sł. stp. Fl 20, 10, zob. np. *Owoc ich z ziemié zagubisz*; najbliższe *trząść owoc* w materiałach Sł. XVI zob. SkarŻyw 80: *Bo jáko sádownik wedle náтуры drzewá jedny owoce sam ręká swojá zbiera, jáko wiśnie ... drugie trzęsie jáko gruszki i jábłká...; niedordzály* — zob. kom. do Tr 4/13 (2, 12); por. też Tr 14/4 (14, 14): *niedoszłej jágodzie*.

s. 5/24 (4, 4): *sercá sie krájály* — zob. Sł. XVI s.v. *krájáć*; fraza jest notowana kilkakrotnie — jako biblizm, zob. Leop Act 7/54: *Słyszác to krájáło sie im serce ich i zgrzytáli náń zębámi*.

s. 6/2 (4, 6): *ciężkości* — może mieć znaczenie bliskie ‘męki’, zob. np. Sł. stp. s.v. *ciężkość*: *Ten kto mié przed tobá wini, memu sercu ciężkość czyni*, Zab. 444 (kon. XV); zob. GórnDworz Llv: *jedno boleść, męká, trápienie, ciężkość serdeczna...*

s. 6/3 (4, 7): *serdecznego bólu* w ... *lecie* — *serdeczny ból* to względnie częste wyrażenie; zob. Sł. XVI s.v. *ból*, np. GórnDworz Mm3v: *Przeto dby Dworzámin od tej nápáści byl co najdálej, á mogł użyć piéknosci bez wszelákiego serdecznego bólu...*; w którymkolwiek *lecie* — w którymkolwiek wieku, zob. Rozm.: *Czcienie o tem, w którym lecie byl miły Jezus, kiedy jáł mowić*; zob. np. GórnDworz Ll3: *iž choć miłość tá gruba w káżdym lecie człowiekowi jest szkodliwa...*; zob. komentarz do Tr 4/25 (2, 24).

s. 6/4 (4, 8): *mnie ... odbiegłá* — *odbić kogo* znaczy tyle, co opuścić, zostawić swemu losowi, zwykle w nieszczęściu. Zob. np. Rozm. 657: *a kiedy już od niego [Chrystusa] odbiegli [Apostołowie]*; zob. Leop Luc 10/30: *Á zádawszy mu rány odbiegli ná póły żywego*; zob. też WujNT I. Ioann 2/19: *Bo gdyby z nas byli, wždyćby z námi byli wytrwáli, ále nas odbiegli...*

s. 6/5 (4, 9): z jej *śmierci ... żáłościwszy* — składnia *żałościwy* z czego zob. RejJóz G8v: *Pan żáłościw ze zlej nowiny...*

s. 6/6 (4, 10): *teskliwszy* — może tyle co ‘bolejący’; zob. np. *Rozmyślenia dominikańskie* s. 24: *począł teskliw być*, s. 15: *będąc teskliwa*; zob. też Mącz s.v. *Ta ediosus* — *teskliwy*, *mierziony*; zob. też RejWiz 37/30: *Á jedno bez drugiego záwždy jest teskliwe* i inne związki przymiotnika *teskliwy* w KochPs 97/6 (68, 14): *Sírotom teskliwym*, KochPs 151/4 (102, 2): *głos teskliwy*, KochPs 42/13 (31, 11): *żywot teskliwy* i pod.

s. 6/7 (4, 11): by był *Bóg chciał* — wariant częstej frazy; zob. np. RejZwierc 5: *Ej, by byl Bog nie chciał, nie byłbych ja nigdy złym ...* i liczne inne, zob. Sł. XVI s.v. *Bog*.

s. 6/8 (4, 12): *Siłá pociéch przymnożyć ... oczom moim* — *siłá* w znaczeniu ‘wiele’ ma dokumentację już w Sł. stp., zob. np. Aleksy 213: *Tu więc byla ludzi siłá ...*, częste w XVI w., zob. np. RejWiz 7/3: *siłá mlodych główek...*; *przymnożyć komu* ‘sprawić, by ktoś miał więcej’, często z dopełnieniem takim, jak *chwála, męká, radość*, zob. OpecŻyw 180: *chwála matczyzna má iść w syna ... co jej chwály uczynisz, sobie ji przymnożysz; oczy* bardzo często w użyciu metonimicznym oznaczającym całą osobę, zob. np. RejPos 208v/30:

A ták nie bez przyczyny Pan Bog tym oczom błogosláwić raczy ... i wiele zwrotów podobnych.

s. 6/9—10 (4, 13—14): odpráwić Wiek swój ... — *odpráwić* w znaczeniu ‘zakóńczyć’ zawiera myśl o ukończeniu zadania; *Sl. stp.* notuje ten wyraz w tekstach prawniczych, w *Sl. XVI* występuje często w takich połączeniach, jak *odpráwić poselstwo, pokutę, jarmark*; bliskie użyciu *odpráwić wiek swój* zob. *Rej Zwierc 29: odpráwiwszy w poczcziwym wychowániu młode látá swoje...*, zob. też *KochOdpr: Odpráwd posłów gréckich*.

s. 6/19 (4, 14): Persefonie ostatniej sie stáwić — stanąć [dobrowolnie] przed Persefoną [= śmiercią]; użycie *ostatnia* jako określenie śmierci jest umożliwione przez wyrażenie takie, jak *RejPos 40/50: ostatni dzień twój*; tamże 177/19: *ostatni czas jego*; tamże 53v/21: *ostatnie záginienie* i liczne podobne; frazeologia łac. zob. *kom. II*, zob. też *KochFr 38/17—18 (I, 97, 9—10): I mauzolea, i egipskie grody Ostatniej śmierci prózné być nie mogą...*, gdzie *ostatnia* to ta, po której już nic nie ma; por. też *Tr 10/3 (9, 19): z stopniów ostatnich...*, tj. najwyższych; *sie stáwić* — najczęstsza składnia: *stáwić sie komu*, znaczenie bliskie ‘przyjść z dobrej woli’, jak w *ModrzBaz 85: że oni okrom pojmania stáwią sie*.

s. 6/11 (4, 15): Nie uczuwszy n á sercu — zwrot *uczuć n á sercu* częsty w *XVI w.*, zob. np. *BielKron 114v: májąc n á sercu gniew...*; zob. też *KochPs 84/19 (58, 5): N á sercu zazdrość i nienawiść máją...*

s. 6/12 (4, 16): równia ... w tój tu śmiertelności — *równia*, dopełniacz od rzeczownika *równień*; występuje tylko forma dopełniacza, często z czasownikiem zaprzeczonym; zob. dokumentację w *Sl. stp. s.v. równień*; zob. *BierEz B4v: nie najdzie równia złości jej*; zob. też *KochPieś 44/28—29 (II, 13, 7—8): Któremu ... Świat ták wielki równia nie ma*; w tój ... śmiertelności — na tym świecie podległym śmierci; zob. podobne użycie w *ModrzBaz 101v: rozumiałbym, że niewiele człowiekowi nie dostawa do otrzymania tego błogosláwienstwa, które w tej śmiertelności człowiek śmierci poddány mieć może*; zob. też *JK 26/7—9 (Muza 31—33): bezecna zazdrości, Przepadni ziemię, ábym i w tój śmiertelności, I potym był u ludzi w powieści uczciwój*.

s. 6/13 (4, 17): Nie dziwuję Nijobie — nie mam za złe Niobie, zob. *BierEz Dv: Mistrzu, nie dziwuj nam, A to wszystko przyjmi zá kłam*; konstrukcja z celownikiem poświędzona licznymi przykładami, zob. *Sl. stp. s.v. dziwować (sie)*, znac. 3, a zwłaszcza *Sl. XVI s.v. dziwować*.

Komentarz II

s. 5/21 nn. (4, 1 nn.): Zgwałciłás ... — motyw pogwałcenia praw natury przez odwrócenie naturalnego porządku — dziecko umiera przed śmiercią rodziców — jest dość częsty w literaturze antycznej, por. np. *Anth. Pal. VII, 261 (Anth. Plan. III^a 27, 1), 497; Stat. Silv. V, 3, 71 (Sinko)*. W Wergiliuszowych Podziemiach dusze takich przedwcześnie zmarłych dzieci tworzą osobną kategorię (*Aen. VI, 307 n.*). Motyw wcześniej przyjęty przez literaturę nowolacińską, por. np. *Petr. Epist. Fam. II, 1 (s. 586)* oraz *Epist. Sen. XIII, 1 (s. 915)*.

s. 5/21 (4, 1): Zgwałciłás, niepobożna śmierci, oczy moje — przenośnia *zgwałcić oczy* (znaczenie por. *kom. I*) ma odpowiednik w liryce łacińskiej: *violavit ... oculos nostros (Ov. Her. 17, 1)*; niepobożna śmierci — por. *kom. II* do trenu 1, w. 7.

s. 5/23 (4, 3): Widziałem ... niedordzály — porównanie przedwcześnie zgasłego życia do niedojrzałego owocu strąconego z drzewa jest częste w literaturze antycznej, tak w poezji (por. np. *Anth. Pal. Appendix, 98 — Sinko*, por. też *Tib. III, 5, 19 n.*), jak i w prozie (por. np. *Cic. Cato 2, 5; 19, 70—71*). Podobny obraz powtarza się w łacińskiej twórczości Kochanowskiego (*Doralic 62—63*): *Poma neque arboribus lactentia decutit unquam Agricola*.

s. 6/1—4 (4, 5—8): Nigdyć by ... świecie — podobna myśl — o żalu, który budzi śmierć ze względu na wiek zmarłego — jest częsta w funeralnej literaturze nowołacińskiej, spotyka się ją już u Petraraki (por. np. *Epist. Fam.* V, 1 (s. 639): *Cuius et si matura aetas esset tamen mors peracerba est*; por. również *Epist. Sen.* IX, 13; s. 890).

s. 6/9 (4, 13): odprawić — polski czasownik *odprawić* używany był w XVI w. jako odpowiednik łacińskiego *peragere*; por. np. tłumaczenie tekstu Wergiliusza dokonane przez Górnickiego (*O dobrodziejstwach* V, 17: *Żyłam, a który mi bieg naznaczyła Fortuna moja, jużem odprawiła*) z oryginałem (*Aen.* IV, 653: *Vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi*).

s. 6/10 (4, 14): Persefonie ostatniej — Persefonie — śmierci, por. kom. II do w. 10 i 11 trenu 2; ostatniej — przymiotnik *ostadni* użyty jako epitet śmierci jest częsty w literaturze rzymskiej i ma kilka wariantów. Można tu przytoczyć zwroty takie, jak: *mors extrema* (np. *Catull.* 76, 18; *Stat. Theb.* III, 70; por. też omnium rerum mors sit extremum *Cic. Fam.* VI, 21, 1), *mors suprema* (np. *Hor. Epist.* II, 2, 173); *mors ultima* (np. *Hor. Sat.* I, 7, 13; por. też: *mors ultima linea rerum est*, *Hor. Epist.* I, 16, 79, *quae rapit ultima mors est*, *Sen. Epist.* 24, 21). Dodać należy, że zwrot *extrema mors* występuje też w łacińskim utworze Kochanowskiego *El* III, 4, 58: *extrema morte* (warto zwrócić uwagę, że Kochanowski we fraszce I, 97 dał polską wersję tego zdania, używając właśnie wyrażenia *śmierć ostatnia* — por. kom. I).

s. 6/13—14 (4, 17—18): Nie... skąmięniiałá — odwołanie do mitu o rozpaczającej Niobe stanowi topos w literaturze antycznej (zwłaszcza funeralnej); por. np. *Prop.* II, 20, 7; III, 10, 8; *Ov. Met.* VI, 146 nn.; *Ov. Am.* III, 12, 31; *Iuv. VI.* 172 nn.; *Cic. Tusc.* III, 26, 63. W literaturze nowołacińskiej pozostaje Niobe popularnym symbolem bólu rodzicielskiego, por. m.in. *Petr. Epist. Var.* I, 16 (s. 992); J. Sannazaro, II, s. 96 (*Tumulus in quo ploretur filius unicus*, w. 5—6); Scaliger, *Poemata: Apiculae: Niobe* (s. 360). Była też Niobe popularnym motywem w ikonografii XVI w. (por. np. Alciatus, ryc. LXII). Odnotujmy, że symbol ten występuje kilkakrotnie w łacińskiej poezji Kochanowskiego (por. np. *For: In Columnam* oraz *Gal* 40). Przed Kochanowskim na gruncie poezji polsko-łacińskiej por. np. K. Janicki, *Tristia* VIII, 105 i 111.

Ten sam motyw — porównanie własnego bólu do cierpienia Niobe — został znacznie rozbudowany w trenie 15 (w. 9 nn.). Szczegółowe informacje o jego literackiej tradycji podano więc w komentarzu do tego trenu. Tu warto jedynie odnotować, że w wersach 17—18 trenu 4 nakreślono w sposób bardzo skrótowy obraz, który znajduje się u Owidiusza (*Met.* VI, 301—309: *orba... est*).

Tren 5

Komentarz I

s. 6/16 (5, 1): Jáko oliwká máła pod wysokim sádem — zob. KochPs 192/16—18 (128, 14—16): *Á dziateczki stoją koleń, By w bujnym sádzie zieloné Oliwki nowo sádzoné*; zob. kom. II. Wyrażenie *wysoki sad* nie notowane ani w materiałach Śl. XVI, ani w materiałach Śl. gw. pol. i Mat. folkł.; najbliższe wyrażenie *bujny sad* zob. cytowany wyżej psalm.

s. 6/17 (5, 2): Idzie ... mácierzyńskim szládem — idzie w znaczeniu 'rośnie', zob. Śl. stp. s. v. rozkosznie: *Uźrała ziola, trawę rozkosznie idący i z ziemi ...* Rozm 4; zob. też KochOdpr D2: *ze pniá... Nowa rozgá wyrosła i ... ku górze idzie; iść szládem w użyciu nieprzenośnym 'iść za kimś', zob. bliskie RejWiz 71v/2: *Á wilcy też gromáda śládem zá nim chodzą*.*

s. 6/19 (5, 4): szczupłym pńátkiem — zob. Mącz 499a/7: *Virgula — roždźka, pńátek*.

s. 6/20 (5, 5): rodne pokrzywy — *rodne* w znaczeniu 'plenne', zob. Sl. stp. s. v. rodny, zob. też BierEz M: *Wszystkęd winnicę skopamy, Rodniejszác ją udziłdłamy...*

s. 6/21 (5, 6): sádownik... ukwápliwý — śpieszác się, niecierpliwý; zob. np. RejPs 213v: *á ná pomstę nic nie ukwápliwý...*; zob. też BielKom F7: *Nie przyzwálaj pomście ukwápliwéj...* przeciwstawione: *Ále kto trwa we mnie, cierpliwości...*; zob. też KochPs 95/2 (66, 34): *Odjął śmierci ukwápliwéj...*

s. 6/22 (5, 7): Mdleje ... zbywszy siły przyrodzonéj — *mdleje* występuje zwykle w znaczeniu 'traci siły, słabnie' (tak w Sl. stp.), w Sl. XVI w. zob. np. RejRozpr Gv: *Ále gdy siodłowy mdleje, I woźnicá zlej nádzije...*; znaczenie *mdleć* = 'wiednać' pojawia się przed Kochanowskim prawdopodobnie jako znaczenie przenośne, zob. SkarŻyw 130: *Ich kwiát [perel] z czasem nie zbiega áni mdleje...*; po Kochanowskim zob. Wiszn Tr 12: *listeczki... mdláły*; KlonŻal Cv: *woniący kwiát mdleje...*; zob. też Sl. XVI (s. v. mdleć); zbywszy siły przyrodzonéj — utraciwszy naturalną siłę, zob. *zbyć* 'utracić' w RejWiz 162v/20: *á tám tego [majątku] zbyli...*; zob. też KochPieś 88/4—5 (Tarn 262—263): *Á w téj zbytniéj tesknicy przyszedł do skónámia, Pámieci i sił zbywszy...*; przyrodzony 'naturalny', zob. RejWiz Cc 7/19: *Miłość rzecz przyrodzona.*

s. 6/23 (5, 8): Upada przed nogámi mátki ulubionéj — *upada przed nogámi*, fraza częsta, zob. np. RejWiz 52v/14: *Á przed jego nogámi pádáją i święci...* lub w formie takiej jak w RejPos 307/46: *upádłá u nog jego, plácząc*, zwykle jako gest pokory, zob. Tr 7/1 (5, 13); zob. też KochPs 99/7—8 (68, 79—80): *u Twych nóg upáść Egiptowi I záfárbowanému słońcem Murzynowi*; mátki ulubionéj — matki kochanej, może 'milej', znaczenie bliskie łacińskiemu *dilecta* (zob. kom. II); materiały Sl. XVI notują wyrażenia *córka ulubiona*, *towarzystwo ulubiony* i podobne dopiero od Kochanowskiego, po Kochanowskim zob. np. GórńTroas 64: *ulubiona ziemia*; GrabowSet Vv: *złoto ulubione*; GrochKal 8: *córka ulubiona*; SzarżRyt D4v: *Ankon ulubiony* i inne; zob. też KochPs 67/27—28 (45, 31—32): *miedzy swémi Cory królewskié masz ulubionémi*; KochPs 118/15 (78, 115): *lud ulubiony*; KochPs 155/16 (104, 24): *pieśni ulubione.*

s. 6/24 (5, 9): sie ... dostáło — w znaczeniu 'przypadło w udziale', może 'przytrafiło się'; oba znaczenia notowane często w Sl. XVI s. v. dostać się; zob. też KochPieś 7/13 (I, 6, 13): *Ták ci sie biédnéj Europie dostáło...*

s. 6/25—26 (10—11): rostác, máło ... sie co wznióswszy, duchem zaráźliwym — *rostąc* zgodny z normą XVI w. imiesłów od częstego bezokolicznika *rość*; máło ... co — zaledwie, trochę, zob. GórnDworz S6: *Máło co ten od Suderwie odjechał, áli drudzzy bieżąc wysycigájąc sie*; duchem zaráźliwym — *duch zaráźliwy* może mieć znaczenie 'tchnienie zarazy', zob. np. Mącz 295a/5: *Pestifere, Szkodliwie, zaráźliwie* [zob. też kom. II], raczej jednak 'porażająca siła zła [diabelska]' jak w KrowObr 7v: *niechaj tám nie będzie duch powietrza i zaráżenia i niechaj odstąpią zdrády potájemne nieprzyjaciela...*; zob. SkarŻyw 260: *śmierciá zaráżeni będziecie...*, też GrabowSet K3v: *furyjå swojå, która smysły moje szkodliwie zaráża...*, zob. też JK 45/8 (Mon 5): *Pigmeom drobnym niosąc śmierć i zaráżenié...* To ostatnie rozumienie jest zgodne z sugestią smoka-zła, rozumieniem śmierci jako 'niepobożnej' i treściami zawartymi w trenie 11.

s. 6/26—27 (5, 11—12): duchem ... Srogiéj śmierci otchnioná, rodzicom troskliwym — zob. Tr 4/11 (2, 10) i komentarz; Srogiéj śmierci zob. też KochFr 34/7 (I, 81,4), 83/9 (II, 97,5); KochPs 73/27 (49, 47); KochPieś 87/15 (Pam 241); otchnioná — możliwe znaczenie 'owiana', materiały Sl. XVI notują ten wyraz tylko w tym właśnie miejscu i po Kochanowskim w GosłCast 47/30: *od jákisi pokusy ... otchniona*; rodzicom troskliwym — stroskanym, zob. np. RejWiz 193/14—15: *Widzisz dobrze, jáką mam też troskliwą duszę, Izem sie w tym omieszkał, á tegom nie baczył...*

s. 7/1 (5, 13): U nóg ... upadł — zob. Tr 6/23 (5, 8): *upada przed nogami*.

s. 7/2 (5, 14): I zam ... upłynąć płono? — *płono* w znaczeniu ‘daremnie’; przysłówek *płono* notowany w materiałach Śl. XVI poza tym miejscem w *Trenach* jeszcze tylko raz, zob. Mącz 77d: *jako rolę płono leżeć*; Śl. stp. notuje tylko przymiotnik *płonny/płony* w znaczeniu ‘jałowy’; w przenośnym znaczeniu ‘pusty, daremny’ występuje przymiotnik *płonny* w ModrzBaz 14v: *á jeśli się komu tá moja powieść zda być płonna...* (w oryginale łacińskim *vana*); bliższe użyciu w *Trenach* zob. JanNKar D3: *by mię były obietnice i nadzieje płoné nie prózno karmiły...*, zob. Tr 8/11 (7, 10), zob. też KochPieś 52/28 (II, 20, 28): *płonej trwogi*; Koch Pieś 40/23 (II, 8, 10): *płoné rády*; KochPieś 28/5 (I, 24, 33): *troski płoné*; KochPieś 88/14 (Pam 272): *nadzieje płoné*.

Komentarz II

s. 6/16—7/2 (5, 1—14): *Jáko ... płono* — porównanie przedwczesnie zmarłego do wędnącej rośliny, motyw, na którym opiera się konstrukcja trenu 5, występuje w literaturze antycznej w licznych odmianach i stanowi topos już od Homera. Bardzo częsty był obraz ginącego kwiatu, jak u Katullusa 11, 22—25. W tej też przede wszystkim wersji topos został przejęty przez późniejszą lirykę rzymską (por. np. Stat. *Silv.* II, 1, 106; III, 3, 126 nn.) i nowolacińską (częsty jest np. u Petrarcki), zaleca go Scaliger (*Poetices* III, 51). Motyw powtarza się w *Trenach* (por. tren 4, w. 3; 12, w. 22—23; 14, w. 14; 15, w. 17 nn.).

s. 6/16—17 (5, 1—2): *Jáko oliwka ... szłádem* — porównanie zmarłej dziewczyny do oliwki nie występuje w literaturze antycznej. Można wskazać podobne porównania u Homera: *Il.* XVII, 53 nn. — porównanie umierającego wojownika do oliwki, oraz *Od.* VI, 162 nn. — porównanie dziewczyny do palmy (Sinko). Brak również takiego porównania w literaturze nowolacińskiej (pewną paralelę stanowić może zestawienie Laury z drzewkiem laurowym — Petr., np. S. 296, 323).

Cały obraz nakreślony przez Kochanowskiego w wersach 1—2 trenu 5 przypomina fragment psalmu 127 w przekładzie Kochanowskiego (Ps 128, 13—16):

Ociec siędzie zá swym stołem,
 Á dziáteczki stoją kólem
 By w bujnym sádzie zieloné
 Oliwki nowo sádzoné.

Istotę podobieństwa stanowi wspólne obu obrazom porównanie: dziecko — oliwka w sadzie (bliższa analiza zob. Weintraub, s. 83). Sposrządzenie to zrobił wcześniej Jerzy Liebert (w liście z 7 XII 1925; por. *Pisma zebrane*, t. II, Warszawa 1976, s. 192). Porównanie powtarza się w Ps 143, 12.

Na dodatkowe spostrzeżenia pozwala zestawienie tekstu trenu z łacińskim tekstem psalmu 127, 2—3:

beatus es et bene tibi erit
 uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae
 filii tui sicut novella olivarum in circuitu mensae tuae

Pojawia się tu dodatkowy element wspólny: „uxor vitis abundans” z psalmu odpowiada matce z trenu. Ten sam motyw, bardziej rozbudowany, por. Ezech 19, 10 nn. (Mater tua quasi vinea in sanguine tuo super aquam plantata est...).

s. 6/23 (5, 8): *Upada przed nogami* — ten dosyć częsty w polszczyźnie XVI w. zwrot (por. kom. I) zdaje się tu mieć znaczenie bliskie łacińskiemu *ante pedes iacuit* (por. np. Ov. *Met.* XI, 13); ulubionój — przymiotnik *ulubiony*, nie notowany w materiałach Śl. XVI przed Kochanowskim (por. kom. I), uważał niekiedy poeta za równoważnik ła-

cińskiego *dilectus*, o czym świadczy dokonana przez niego w pieśni II, 24, 6–7 parafraza zwrotu z Hor. *Carm.* II, 20, 7: ulubiony Myszkowski — dilecte Maecenas.

s. 6/25 (5, 10): Przed oczymá rodziców — wyrażenie przypomina cytat z Wergiliusza dotyczący przedwczesnie zmarłych dzieci (*Georg.* IV, 477; *Aen.* VI, 308): ante ora parentum.

s. 6/26–27 (5, 11–12): duchem zaráźliwym ... otchnioná — podobne wyrażenia są dość częste w literaturze łacińskiej, por. np. Lucan. VI, 92: Antraque letiferi rabiem Thyphonis anhelant, Lucan. VI, 522: Et nos letiferas spirando perdidit auras (por. VI, 89), Lucr. VI, 1138: et mortifer aestus (por. VI, 1128 nn., Plin. *Nat.* II, 93, 208: mortiferum spiritum (exhalantes). Ale jeszcze bliższy użytemu przez Kochanowskiego zwrot znajduje się w twórczości poetyckiej Scaligera (*Poemata: Apiculae*, s. 360): mortis proprio afflatur ab aura (por. *Poetices* V, 3: *Pestis* — gdzie przy opisie zarazy powołano się na większość przytoczonych wyżej cytatów z Lukana i Lukrecjusza).

s. 7/1 (5, 13): o zła Persefono — podobnym epitetem obdarzają Persefonę poeci rzymscy, por. np. Crudelis Persephone Ov. *Her.* 21, 46, Tib. III, 5, 5. Persefona jako określenie śmierci por. kom. II do Tr 4/11 (2, 10).

Tren 6

Komentarz I

s. 7/4 (6, 1): Ucieszna ... Safo — zob. komentarz do Tr 2/2; Safo — wymieniona wśród wybitnych kobiet jako doskonała poetka, zob. GórnDworz Zv: „Pindará wielkiego poetę uczylá białagłowá. Nikostratá wieszczka, mátká Ewandrowa, Łácinnikom litery pokazálá. Korynná, Sapho jáko náder dobrze wirsz pisály, nikomu to tájno nie jest...”

s. 7/5 (6, 2): cząstká ziemieńska — *cząstka* w znaczeniu ‘to, co się komu prawnie lub według umowy należy w wyniku dziedziczenia’, często w wyrażeniu *cząstka dziedziczna*, zob. Sł. XVI s. v. *cząstka*; wyraz *ziemieńska* notowany w materiałach Sł. XVI poza tym miejscem w *Trenach* jeszcze pięciokrotnie w GostGosp 140 w wyrażeniu *miasteczka ziemieńskie* ze znaczeniem ‘miasteczka szlacheckie’; *cząstka ziemieńska* jest więc prawdopodobnie dziedziczną częścią szlacheckiej posiadłości; zob. Leop Sap 5/5: *á między świętymi cząstká ich jest...*

s. 7/6 (6, 3): spáść — w znaczeniu przejść drogą dziedziczenia; termin prawniczy, zob. np. SarnStat 653: *á inszé dobrá ná bliższe krewné i powinowáté przez żadnej trudności máją spáść...*

s. 7/7 (6, 4): nádzieję ... okázowálá — materiały Sł. XVI nie notują takiego wyrażenia poza tym miejscem w *Trenach*; zob. zwroty bliskie znaczeniowo: KwiatKsiąż B3v: *samym wyobraženim ust, postawam i inszymi sprawami nádzieję wyborná o sobie czynią*; zob. kom. II.

s. 7/9 (6, 6): Ustek ... prześpiwájác — *ustek*, zdrobnienie nie notowane (poza tym miejscem w *Trenach*) w materiałach Sł. XVI; *prześpiwájác* — prawdopodobnie forma imiesłowu czasu teraźniejszego od czasownika niedokonanego *prześpiewać*.

s. 7/10 (6, 7): liche słowiczek w krzaku zielonym — zob. kom. do Tr 3/13 (1, 10); w krzaku zielonym — w materiałach Sł. XVI wyrażenie notowane tylko jeszcze raz w KochPs 155/15–16 (104, 23–24): *Támże ptacy mieszkkájá, á w krzakach zielonych Nie przestájá powtárzác pieśni ulubionych*; wyrażenie *kierz zielony* zob. Kolberg, *Pieśni ludu polskiego*, t. I, 207: *uwiázal konia swego kole krza zielonego...*

s. 7/11 (6, 8): gardłkiem ... ucieszonym — *gardłko*, dem. notowane w Sł. XVI

tylko w tym miejscu i po Kochanowskim w WisznTr 11 i w CzahTr Iv; *ucieszony* — zob. komentarz do Tr 2/2.

s. 7/12—13 (6, 9—10): sroga Śmierć spłoszyła — materiały Sl. XVI nie notują poza tym właśnie miejscem użycia wyrazu *spłoszyć*, notują natomiast dwukrotnie *płoszyć* i częste *rozpłoszyć*; bliskie użyciu *śmierć spłoszyła* jest użycie w BielKron A5:

*Boć niedługo to rozkoszne ciáło
Tu ná ziemi będzie sie kocháło.
Musim z niego ná ine rozkoszy,
Gdy precz z ciáła śmierć duszę wypłoszy.*

Warto odnotować, że Cn. Th. s. v. *płoszam* notuje: strepitu alicui terrorem incutio ...
Proprie de avibus dicitur.

s. 7/13 (6, 10): *szczebiotko* — wyraz *szczebiotac* i pochodne w odniesieniu do człowieka zwykle w znaczeniu ujemnym (zob. Mącz 25d: językiem próżno mówić); zob. też RejWiz 87v/3; tego znaczenia są pozbawione wyrazy z tej rodziny w odniesieniu do ptaków, zob. Mącz 142c: *szczebiotac garrio* ... *Ládá co mówię* ... Sed quando refertur ad aves: grucham, *szczebiecę* jáko ptacy czynią gárdly.

s. 7/14 (6, 11): Nie nasyciłás mych uszu — materiały Sl. XVI nie notują wyrażenia *nasycić uszy*; zwrot jest prawdopodobnie wariantem zwrotów biblijnych, zob. np. BibRadz Ecce 1/8: *Wszystkié rzeczy są trudniejsze, niż je człowiek wymówić może, ták iż oko widząc je nie może ich pojąć, á ucho słyszác nie nápełni się imi*; zob. też wyrażenia takie, jak WróbZólt 106: *nasycić duszę*.

s. 7/15 (6, 12): *pláćę* ... *łzámi* — materiały Sl. XVI nie notują takiego wyrażenia; zob. też Tr 12/24 (13, 3): *pláćę* ... *żálem* ...; zob. kom. II.

s. 7/16 (6, 13): *Á tyś áni umiérájác* ... *przestálá* — składnia zdania z *áni* i orzeczeniem niezaprzeczoną dosyć częsta w XVI w., zob. np. ForCnR B4: *Pán Szczęście wysłyszáuwszy próžby ich ani sie o to radzác, tákó im odpowiędził*...; zob. też Sl. XVI s. v. *ani* (II. 2.).

s. 7/17—21 (6, 14—18): *Lecz mátkę* ... *zániecháć* — treść całego fragmentu odpowiada wiernie pożegnaniom domu rodzinnego i rodziców przez pannę młodą. Wszystkie elementy pożegnania Orszuli zachowane są w licznych zapisach obrzędowych pieśni ludowych, zob. np. Kolberg, t. I, s. 440:

*Bud', matinku, zdorowa,
Jużem ty dosłużyła,
Kluczyki położyła...*

(zob. też J. Krzyżanowski, *Paralele*, wyd. 2, Warszawa 1977, s. 217—220). Struktura wersyfikacyjna w *Trenach* z końcową częścią trzysylabową zgodna z charakterem pieśni ludowej, zob. M. Windakiewiczowa, *Studia nad wierszem i zwrotką poezji polskiej ludowej*, Kraków 1913. Zgodność obrzędowych pieśni weselnych pożegnania domu rodzinnego z płaczami pośmiertnymi oraz archaiczność pieśni obrzędowych weselnych ma liczne potwierdzenia, zob. np. Moszyński, t. II, cz. 2, s. 298 i passim.

s. 7/21 (6, 18): *wiecznie zániecháć* — *wiecznie* 'na wieki', zob. np. RejPos A5/10—11: *iż to háżdy przekłéty wiecznie, kto odstępuje od rozkazania twego* ...; zob. też KochPieś 69/10 (Sob 11, 30): *I mnieś wiecznie zniewoliłá* ...; *zániecháć* — opuścić lub zaniedbać, zob. np. RejPos 63: [Bóg] *nie chcąc nas ták w tym zániecháć á opuścić*; zob. także RejZwierc 240v: *Lecz co wiedziéć przystoi, przedsiem nie zániechał* ...; zob. też KochPieś 67/14—15 (Sob 10, 5—6): *Przedsię ty w swą drógę jechał, Á mnieś nieszczęsnéj zániechał* ...

s. 7/23 (6, 20): głos ostateczny — ostatni, po którym już żaden inny nie następuje; zob. np. RejWiz A7v: *Dwunasty á ostateczny*; zob. też BielKron 273: *ostateczna walka*; wyraz występuje często w połączeniu z rzeczownikami takimi, jak *dzień, wiek, czasy, godzina* ze znaczeniem chwili śmierci, końca świata, sądu ostatecznego; zob. kom. II.

s. 7/24 (6, 21): *Á mátce słyszác...* — zob. Tr 5/22 (4, 2) i komentarz.

s. 7/25 (6, 22): *Dobré serce, że od żálu zostało żywé* — *dobry* ze znaczeniem 'zdrowy' zob. Śl. XVI s. v.; zob. też KochZuz A3v/6 (106): *Dobré serce, żeś w tym żálu i dnia doczekáá*.

Komentarz II

s. 7/4 (6, 1 nn.): w całym trenie 6 można zauważyć pewne podobieństwo do rozważań Kwintyliana zawartych we wstępie do ks. VI *Institutiones* (VI, Proem. 1, 2, 10—13). Autor oplakuje tu śmierć syna, w którym — jak pisze — upatrywał dziedzica swego talentu (J. Węclewski — wykład w UJ w 1878 r., Schneider). Pomimo podobieństwa myśli sformułowania używane przez Kwintyliana i Kochanowskiego są odmienne.

s. 7/4 (6, 1): *Safo słowieńska* — *Safona* w literaturze antycznej stała się symbolem poetki (tak jak Homer był symbolem poety). Kobiety obdarzone talentem poetyckim tradycyjnie porównuje się więc do *Safony*, jak w bardzo znanym ustępie Katullusa (35, 15 n.): *Saphica puella Musa doctior*. Kochanowski naśladował Katullusa budując zwrot: *Slavica Musa* (por. KochDoralic 9: *Slavica mortua Musa est*; KochEl I, 6, 26: *Slavica Musa canit*). Wyrażenie *Safo słowieńska* zawiera elementy tego zwrotu (przymiotnik *słowieńska*, zamiast nazwy *Musa* występuje zaś imię *Safony* (nb. *Safona* w funkcji *Muzy* występuje u Kochanowskiego także w Doralic 29—30: *Vocem tibi Sappho ... non concessuram*).

s. 7/7 (6, 4): *nádzzieję ... okázowáá* — zwrot nie notowany w Śl. XVI przed Kochanowskim (por. kom. I) ma w łacinie klasycznej często używany odpowiednik — *ostendere spem* (por. np. Cic. *Verr.* II, 4, 34, 75).

s. 7/8—9 (6, 5—6): *Nowé ... prześpiéwájác* — opis zachowania Orszuli przypomina do pewnego stopnia wersy Owidiusza poświęcone jego pasierbicy (*Trist.* III, 7, 11—12: *Tu quoque dic, studiis communibus ecquid inhaerens Doctaque non patrio carmina more canis*). Por. kom. II do trenu 12, w. 6.

s. 7/10—11 (6, 7—8): *Jáko ... ucieszonym* — te dwa wersy trenu 6 są parafrazą fragmentu *Georgik* Wergiliusza (IV, 511 i 513—515): *Qualis populea maerens philomela sub umbra... at illa Flet noctem ramoque sedens miserabile carmen Integrat*. Prawie wszystkie elementy tekstu polskiego mają odpowiednik w tekście łacińskim, por.:

Jáko więc	Qualis
lichy słowiczek	maerens Philomela
w krzaku zielonym	populea sub umbra ramoque sedens
Cáá noc prześpiéwa	Flet noctem carmen Integrat

Pewne sformułowania tej parafrazy przypominają sporządzony przez Kochanowskiego przekład psalmu 103, 12—13 (por. kom. I). Scaliger przytacza ten właśnie fragment *Georgik* jako wzór „wdzięcznego porównania” (*Poetices* III, 51: *Comparationes*). Por. też kom. II do trenu 1, w 9—14.

s. 7/13 (6, 10): *mojá wdzięczna szczebiotko* — imieniem mówiącym „*Lalage*” („szczebiotka”) nazywa Horacy dziewczynę w *Carm.* I, 22, 10 (por. *Carm.* II, 5, 16).

s. 7/14 (6, 11): *Nie násyciáás ... uszu* — polskie wyrażenie *sycić uszy* nie ma, jak się wydaje, odpowiednika w łacinie klasycznej; są jedynie wyrażenia zbliżone, jak np. *auribus hausit Ov. Met.* XIII, 787; *bitit aure Hor. Carm.* II, 13, 32.

- s. 7/15 (6, 12): płące... łzami — por. Tr 12/24 (13, 3): płące żalem (kom. II).
- s. 7/17—21 (6, 14—18): Lecz... zaniechać — motyw żegnania się umierającego z rodzicami lub najbliższymi stanowi topos w literaturze antycznej, por. np. Stat. *Silv.* II, 1, 146 nn.; V, 1, 176 nn.; Plin. *Epist.* V, 16 (Sinko), por. też Prop. III, 7, 55 nn.; podobnie w literaturze nowołacińskiej, por. np. A. Poliziano, *In Albierae exitum* (s. 227 n.); Kallimach, *Doroth.*, w. 41 n.; J. Krzyżanowski (*Ludowość w poezji Kochanowskiego*, [w:] *Paralele*, Warszawa 1977, s. 216—220) wyraził pogląd, że wersy 15—18 trenu 6 są bezpośrednią aluzją do pożegnania Sofoklesowej Antygony z mieszkańcami Teb. W twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. Doralic 85—100.
- s. 7/23 (6, 20): głos ostateczny — zwrot polski ma odpowiednik w wyrażeniu łacińskim *ultima vox*, użytym przez Propercjusza właśnie w opisie pożegnania umierającego z bliskimi (III, 7, 66). Por. też *vox extrema* Doralic 101.

Tren 7

Komentarz I

- s. 8/2 (7, 1): ochędóstwo, żalósne ubiory — *ochędóstwo*, to co służy do przystrojenia, zob. np. KwiatKsiąż Qv: *A zbytne ubiory i ochędostwa niewieści umysł w męzczyznach znaczą*, lub GórnDworz I17v: *czasem za dyjámencik ábo ledá co tákiego ku ochędostwu sorom druga przeda...*; żalósne ubiory — *żalósny* może znaczyć zarówno 'smutny' jak 'wywołujący smutek', zob. np. RejWiz 107v/23: *nárzekáć żalósneimi słowy...* oraz RejPos 354v/5: *jáko kokosz żalósna...*; zob. też Cn. Th. s. v. żalósna postać, twarz, ubiór, żalóść w patrzającym wzbudzający; ubiory — idzie o ubranie raczej strojne, zob. np. takie użycia, jak RejWiz 100v marg: *Ubiór cnocie nie pomaga*, lub RejWiz 18/1—2: *Boć i ubiory nie wádzí, gdy ná nim forboty Upstrzone poczcziwością...*
- s. 8/4 (7, 3): czy za sobą ciągniecie? — zob. GórnDworz 17: *i ciągnął ták ludzkie oczy ku sobie, jáko ciągnie mágnés kámién żelázo.*
- s. 8/5 (7, 4): przydajecie — dodajecie, zob. np. GórnDworz Ff: *wspániała myśl idzie i nieco im przydáje ozdoby...*; Leop Ier 45/3: *przydał Pan boleść ku boleści mojej*; zob. też KochPs 121/14 (80, 14): *A nieprzyjacielskie śmiechy żalu nam dodáją.*
- s. 8/6 (7, 5): członeczków — zob. OpecŻyw 19v: *azá twoje członeczki już drżą od zimna...*; zob. też SkarŻyw 311: *A on zámknąwszy się z dzieciátkiem i członeczki do członeczków złożywszy modlitwą swoją dzieciátko ożywił.* To zdrobnienie jest często używane w odniesieniu do Chrystusa.
- s. 8/7 (7, 6): niémász nádzieje — wyrażenie zleksykalizowane, zob. np. GłabGad F5: *już dalej niemasz żadnej nádzieje żywota*; BielKron 59v: *żadnej nádzieje odporu niemasz*; GórnDworz R7v: *niemasz żadnej nádzieje ...* Cała fraza powtórzona w: S. Grochowski, *Treny na ... pogrzeb ks. Bernata Maciejowskiego*, Kraków 1608, 19/5.
- s. 8/8 (7, 7): Ujął ją sen żelázny, twárdy, nieprzespány — *ujął* 'chwycił', zob. np. GórnDworz P5v: *áby najpierwszy mocnej sie gáłęzi ujął i trzymał.* Określenie *snu twárdy* pojawia się dość często w materiałach Sł. XVI: zob. np. RejPs 117v: *obudził sie jáko z twárdego snu...*; *sen ... nieprzespány* — taki, z którego nie można się obudzić; po Kochanowskim *sen nieprzespány* zob. GoslCast 12/10 oraz 55/29, w obu wypadkach w znaczeniu śmierci. Cała fraza powtórzona w: Grochowski, *Treny na ... pogrzeb ks. Maciejowskiego* Kraków 1608, (19/5); zob. komentarz do Tr 4/15 (2, 14). Zrównanie *snu ze śmiercią* zob. RejWiz 94v: *Gdyż śmierć pismo smácznym snem wszędzie zowie pięknie...*; zob. kom. II.
- s. 8/9 (7, 8): letniczek písány — *letniczek*, już w Sł. stp. nazwa letniej sukni kobiecej;

pisány — wzorzysty; zob. KochPieś 4/6 (I, 3, 1): *Dzbanie mój pisány...*; letniczek pisany musiał należeć do droższych ubrań, zob. GliczKsiąż C6v: *Dosyć záprawdę dobrze sie pokazálá mieniác dzieci swe swym ochédoženstwem býc, á nie letniki, nie pásy, nie perlowe tkanki áni insze drogie rzeczy. Zob. też GliczKsiąż F3: Iż jáko skoro dziecié ná swiát wynidzie, ... wnet szubeczki ádámászkowe i koszulki jákoby jákiemu Jezuskowi pisáne.*

s. 8/10 (7, 9): uploteczki ... paski złoconé — *uploteczki* por. Mącz. 438d: *Tae-nia*. Sznur u czepców, którymi okolo głowy czepiec ściągają, albo też uplotką; zob. też Linde s.v. *uplot*; może wianeczek noszony przez młode dziewczęta; paski złoconé — zob. M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, s. 431, o paskach srebrnych pozłacanych, które traktowano jak klejnot.

s. 8/11 (7, 10): dány płoné — w znaczeniu bliskim ‘niepotrzebne’; może w podobnym użyciu RejPos 40v/19: *iz sie [Chrystus] nie paral żadnemi płonnemi rzeczámí...*; zob. też KochFr 110/20 (III, 33, 24): *upominek plony*.

s. 8/13 (7, 12): mác — matka, wyraz już w XVI w. archaiczny, choć jeszcze używany, np. BielKron 126v: *Mátká Dáryjusowá, ktorą chował nie jáko więźniá, ále jáko własną mác*; zob. też Sł. stp. s.v. *mac*, *macierz*.

s. 8/16 (7, 15): Gieźleczkóć tylko dáłá á lichą tkaneczkę — *gieźleczek* ‘koszula z białego płótna’, zob. Sł. XVI s.v.; *tkaneczka* — może opaska wiążąca włosy, zob. RejPos 306/31: *Á dam ... miásto tkanki perlowej łysiné...*; zob. też Cn. Th. s.v. *tkanka*.

s. 8/18 (7, 17): *W główwki włożył — w główwki* w znaczeniu miejsca, gdzie spoczywa głowa, występuje w materiałach Sł. XVI tylko jeden raz w tym właśnie miejscu *Trenów*; Sł. XVI notuje natomiast w tym znaczeniu *kláść, włożyć w głowy*, zob. np. GliczKsiąż E5: *ten obyčaj był, że dzieci ... po polach między zielski sypiąły, nic w głowy nie kládąc*. Nie znamy obyczaju, który by nakazywał wkładać ziemię do trumny. Komentarze do *Trenów* formułują czasem przypuszczenie, że jest to symbol „częstki ziemieńskiej”, którą córka ma dostać od ojca, zob. *Treny* wyd. BN J. Pelca, Wstęp, s. XCIV.

s. 8/19 (7, 18): w ... skrzynce — *skrzynka* to najczęściej nazwa przedmiotu do chowania rzeczy cennych, pieniędzy, klejnotów, także kosztownej odzieży, zob. np. HistLan D3: *Áno więcej złą dziewkę snadź skrzynká bolálá, Ktorą by oná więcej niż ojca wolálá*; zob. też HistLan Fv: *Co to zá skarb ten stárzec chował do tej skrzynki*. Wyraz na oznaczenie skrzynki występuje w różnych językach słowiańskich jednocześnie na oznaczenie trumny, zob. np. Jungman, *Slovník česko-německy* s.v. *truhla*, zob. też Brückner Sł. etym. s.v. *truhla*. Słownik staroczeski posiada zapis, w którym *skřině* występuje w znaczeniu trumny: *přijede [Karel IV.] náhodú na Hazelov a otevře svatého Florence hrob a skřiní kázal vylámati, že více než tři sta let stříbro nikdy nebylo odvíráno* (LetKriz 28, 1353).

Komentarz II

s. 8/2 i nn. (7, 1 i nn.): Motyw oglądania szat osoby zmarłej, na którym opiera się konstrukcja *trenu* 7, jest konwencjonalny w literaturze funeralnej, tak antycznej (por. np. Stat. *Silv.* II, 1, 128 nn.) jak i nowołacińskiej (por. np. Pontanus, *Tumulús* I, 3: *Adriana mater queritur ad Luciae filiae tumulum*).

s. 8/2 (7, 1): ochędóstwo — rzeczownikiem tym oddawano w XVI w. łacińskie pojęcie *munditia* (zob. Cn. Th. s.v. *ochędóstwo*, por. Calepinus s.v. *munditia*). Zakres tego pojęcia jest szeroki; określa się nim ogólnie przedmioty potrzebne do zachowania „odpowiedniego” wyglądu, rozumianego jednak bardzo różnie: od skromnej „schludności” do wytwornej elegancji.

s. 8/4 (7, 3): *oczy ... ciągniecie* — polski zwrot bliski jest wyrażeniu łacińskiemu

OBJAŚNIENIA

oculos trahere (por. np. Petr. *Epist. Metr.: Ad Dionisium De Burgo* I, 4, 13 (s. 346): *prata trahunt oculos*).

s. 8/8 (7, 7): Ujął ją sen żelazny, twárdy, nieprzespány — śmierć określana jest w literaturze antycznej jako sen już u Homera; w literaturze rzymskiej, tak w poezji jak w prozie, motyw bardzo częsty.

żelazny, twárdy, nieprzespány — w materiałach Śl. XVI z okresu przed Kochanowskim z trzech epitetów użytych przez poetę pojawia się jako epitet snu jedynie przymiotnik *twárdy* (zob. kom. I). Wszystkie użyte tu epitety mają tradycję antyczną, całe zaś zbudowane przez Kochanowskiego wyrażenie jest parafrazą fragmentu *Eneidy* Wergiliusza (X, 745—746, oraz XII, 309—310): *Olli dura quies oculos et ferreus urget Somnus, in aeternam conduntur lumina noctem*. Epitety polskie można tu zestawzić z łacińskimi:

sen żelazny	ferreus somnus
sen twárdy	dura quies
sen nieprzespány	aeterna nox

Ten ostatni epitet przypomina najbardziej sformułowanie użyte przez Katullusa (5, 6: *nox ... perpetua una dormienda*); por. też *perpetuus sopor* (Hor. *Carm.* I, 24, 5). W twórczości łacińskiej Kochanowskiego znajduje się wyrażenie *aeternus somnus* (Doralic 56).

Parafrazowany w wersie 7 trenu 7 tekst Wergiliusza przytacza Scaliger (*Poetices* V, 2: *Somnus*) wyliczając epitety stosowne przy opisie snu.

s. 8/12—19 (7, 11 nn.): Nie ... zámknioná — sytuacja, w której niespodziewana śmierć chłopca lub dziewczyny zmienia przygotowania do ślubu w obrzęd żałobny, stanowi topos w literaturze antycznej. Motyw ten powtarza się wielokrotnie w tragedii (np. u Sofoklesa w *Ant.* 806 nn., u Eurypidesa np. w *Iph. A.* 363 nn., *Med.* 1021 nn.) oraz w *Anth. Pal.* (np. VII 649, 604 (*Anth. Plan.* III^b 20, 8; III^a 20, 9) — Sinko). Pojawia się też w liście Pliniusza (*Epist.* V, 16) przypominającym pewne fragmenty trenów 3 i 12, por. kom. II do trenu 3, w. 4—10. Motyw powtarza się w twórczości łacińskiej Kochanowskiego, np. El III, 4, 78 nn., oraz w polskiej, np. Pam 245 nn.

s. 8/16 (7, 15): Gieźleczkoć ... tkaneczkę — scenę ubierania zmarłego dziecka wprowadzają czasem tragicy (por. np. Eur. *Troad.* 1207 n.).

s. 8/17—19 (7, 16—18): W główki ... zámknioná — na podobnym kontraście (ojciec zamiast posagu przygotowuje dla dziecka mogiłę) oparty jest wiersz Pontanusa (*Tumulus* XXVI: *Lucii Francisci filii*):

Hoc tibi pro tabulis statuo pater ipse dolorum,
Heres, tu tumulos pro patrimonio habe.

s. 8/18—19 (7, 17—18): Niestętyż ... zámknioná — podobne sformułowanie znajduje się w twórczości łacińskiej Kochanowskiego (El III, 4, 79—80): *Heu ... Tot bona tam parvo clausa iacent tumulo*.

Tren 8

Komentarz I

s. 8/21 (8, 1): Wielkiés mi uczyniła pustki — wyraz *pustki* ma często znaczenie miejsca nie zamieszkanego lub opuszczonego, jak np. w RejZwierc 247v: *Co murów i co zamków dziś stoi pustkami...*; *uczynić komu co* w znaczeniu ‘spowodować, sprawić’ z taką właśnie składnią (z celownikiem) jest użyciem bardzo częstym, zob. np. Górndworz N3v: *niechaj to człowiekowi zlej myśli dni rozpáczy nie czyni...*; zob. też Śl. XVI s.v. *czynić* (3.B.a.).

s. 8/24 (8, 4): máluczka duszą — *máluczki* jako określenie dziecka bardzo częste, zob. Sl. XVI s.v.; *dusza* w znaczeniu właściwym starohebrajskiemu ‘żywe stworzenie’, zob. np. BudBib Gen 12/5: *wziął Abram ... wszystkie majątność, którą mieli, i dusze, których nabyli w Cháranie*; zob. kom. II.

s. 9/2 (8, 6): *Wszystkiś ... kąciki ... pobiegáá* — *wszystki kąciki* to wariant zleksykalizowanego wyrażenia ze znaczeniem ‘wszystkie zakamarki, całą przestrzeń’, zob. np. RejZwierz 32v: *Owa w każdy kącik, gdziekolwiek weźrzesz*; *pobiegáá* w znaczeniu ‘przebiegała’ prawdopodobnie w aspekcie niedokonanym, zob. RejWiz 39v/25: [mowa o młodym człowieku] *Bo znác, iż to już wiele światá pobiegáto...*

s. 9/3 (8, 7): Nie dopuściłás ... máłtce sie frásowác — częsta w XVI w. składnia: *dopuścić* + celownik + bezokolicznik, zob. np. RejPs 217: *gdyżes sie nam dopuścił zwác Bogiem Ojcem...*

s. 9/4 (8, 8): głowy psowác — w znaczeniu ‘myśleć o czymś martwiącym, dręczyć się myślami’, wyrażenie często używane, zob. Sl. XVI s.v. *głowa*, np. RejJóz C7v: *Coż sie, gospodze, frasujesz, Ni ocz sobie głowę psujesz*; por. też KochPieś 26/3 (I, 22, 7): *i szkoda głowy psowác...*

s. 9/5 (8, 9): oblápiájác — obejmując, zob. np. RejPos 251/36: *jáko masz kogo pięknie oblápiác...*

s. 9/6 (8, 10): uciesznym śmiechem... — bliskie temu wyrażenie zob. GórnDworz Mm2: *luby śmiech*.

s. 9/7 (8, 11): szczéré pustki — prawdziwe, zob. np. przekład dzieła S. Hozjusza (1562): *Księgi o jásnym á szczyrym Słowie Bożym*; zob. też Tr 22/11 (10, 65): *W niebie szczéré rozkoszy...* oraz KochFr 72/15—16 (II, 73, 1—2): *Rozkoszy ná świat szczéréj nie podano, Ále do káždéj zólci przymieszano*.

s. 9/8 (8, 12): zábawki — z trudnym do wyrażenia we współczesnej polszczyźnie znaczeniem, bliskim ‘mile zajęcie’, zob. np. CzahTr A3v: *Ja tedy, iżem czasowi podczas prozno upływać nie dawał, używając zabawek rozmaitych nápiisałem dwie książeczce*; zob. też KochFr 130/14—15 (III, 79, 9—10): *Więc my téż, pámiétájác ná jego zábawki, Nowej mu nie záłujmy usypác rękawki*.

s. 9/9 (8, 13): Z káždégo kątá záłóść człowieká ujmuje — z *káždégo kątá* w znaczeniu ‘zewsząd’ jest wyrażeniem zleksykalizowanym, zob. Sl. XVI s.v. *kąt*; wyraz *ujmuje* w znaczeniu ‘chwytá’, zob. kom. Tr 8/8 (7, 7); w przenośni zob. np. KochPieś 7/20 (I, 6, 20): *Strách serce ujął*.

s. 9/10 (8, 14): serce ... pociechy ... upátruje — w znaczeniu bliskim dzisiejszemu ‘wygláda’, ‘oczekuje zobaczenia’, zob. np. RejWiz 125v/11: *I upátruje z gory, gdzieby domek użrzał...*; w znaczeniu przenośnym i użyciu bliższym Kochanowskiemu zob. RejPos 266v/2—4: *Á ták káždé to błogosłáwieństwo... więcej go w sercu szuka i upátruje...*; zob. też KochPs 187/9 (121, 3): *Upátrujác, kto li sie mnie użáluje*.

Komentarz II

s. 8/21 (8, 1 nn.): Motyw pustki domowej spowodowanej śmiercią bliskiej osoby występuje dość często w literaturze antycznej; w liryce rzymskiej por. np. Stat. *Silv.* II, 1, 67 n. — wspomnienie zmarłego dziecka (Sinko); w tragedii greckiej, por. np. Eur. *Alc.* 414—415, 911 oraz 941 nn. (dzieci i mąż rozpaczają w opustoszałym po pogrzebie Alcestis domu); w twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. El IV, 1, 4.

s. 8/24 (8, 4): Jedną máluczka duszą ták wiele ubyło — zdanie to nawiązuje do sformułowania użytego w liście konsolacyjnym Serwiusza Sulpicjusza do cierpiącego po śmierci córki Cyclerona (Cic. *Fam.* IV, 5, 4). Sulpicjusz porównuje stratę, która spotkała

przyjaciela, z wielkością klęsk, które spadły na Rzeczpospolitą, i kończy te rozważania pytaniem: „in unius mulierculae animula si iactura facta est, tanto opere commoveris?” Kochanowski zmienił sens tej wypowiedzi, nadając jej formę zdania oznajmującego. W ten sposób udzielił odpowiedzi na postawione Cynceronowi przez Sulpicjusza pytanie posługując się jego własnymi słowami. Tekst polski jest dokładnym tłumaczeniem zdania łacińskiego:

in unius	jedną
mulierculae animula	małuczką duszą
(si) iactura facta est	ubyło
tanto opere (commoveris)	tak wiele

(Szczegółowa analiza 4 wersu zob. J. Axer, *Rola kryptocytatów z literatury łacińskiej w polskojęzycznej twórczości Kochanowskiego*, Pam. Lit., 1982, z. 1 (w druku).

Dodać należy, że wiele innych fragmentów tego samego listu Sulpicjusza w przekładzie lub parafrazie włączył Kochanowski do trenu 19 (por. kom. II).

s. 9/1—6 (8, 5—10): Tyś ... zábawiájąc — wspomnienia serdeczności i miłości okazywanej rodzicom przez dziecko pojawiają się niekiedy w literaturze antycznej, np. u Stacjusza (*Silv.* II, 1, 36 nn.) — Sinko; u Pliniusza (*Epist.* V, 16); u Seneki (*Ad Marc.* 24, 1 nn.) oraz u Plutarcha (*Cons. ad ux.* 608D—609A), gdzie autor wspomina radość, jaką dawała rodzicom zmarła córeczka dzięki swej dobroci i wdziękowi.

Na szczególną uwagę zasługuje obecność tego motywu w liście Cyncerona do Sulpicjusza (*Fam.* IV, 6, 2.) stanowiącym odpowiedź na ten właśnie list konsolacyjny przyjaciela pisany po śmierci Tulii, z którego cytat umieścił Kochanowski w wersie 4. Do listu Cyncerona nawiązują poeci humanistyczni, por. np. A. Poliziano, *In Albiae exitum*.

s. 9/9 (8, 13): Z ... ujmuje — wers ten przypomina wyrażenie z *Ov. Trist.* I, 3, 24: inque domo lacrimas angulus omnis habet (Owidiusz przedstawia tu swoje rozstanie z domem i rodziną w dniu wyjazdu na wygnanie).

Tren 9

Komentarz I

s. 9/12—21 (9, 1—9): Kupić by ... stoisz — pochwała mądrości potoczna w Renesansie, zob. np. *HistRzym* 23—23v: „Odrzuć żalność od siebie, bo to mistrzowie powiedzieli, á to pisma potwierdzili, że w serce człowieka mądrego nie wnidzie nic smutnego, bo mądrzy przygody znają á przetoż myśl ustáwiczná mają”; zob. też *RejZwierc* 149v i nn.: „Iż świat bez przygod być nie może i jáko sie w nich cieszyć i státecznie trwáć mamy”. Cały rozdział opowiada o tym, jak „przyrodzeniu gwałt rozumem czynić mamy” (151) i przytacza „Przykłady na frásunk ludzi pogańskich”. Jest tam i przykład filozofa, który na wiadomość o śmierci syna zareagował słowami: „bo skoro sie narodził, takem to wnet wiedział, iż umrzeć miał” (135v). Zob. też *KochFrag* 47 (Pogrz) opis takiej nieosiągalnej mądrości.

s. 9/12 (9, 1): Kupić by cię, mądrości, zá drogié pieniądze — nawiązanie do *Biblii*, zob. np. *BibRadz Prov* 4/5—7: „Staraj się o mądrość i nábywaj roztropności ... Mądrość-ci ma przodek przed wszystkim, á przetoż szukáj mądrości, á nad wszystkú twą mąjjetność nábywáj sobie roztropności”; zob. też przeciwstawne — *GliczKsiąż* M3v: „náuki nie może kupić żadnemi pieniądzmi”; drogié pieniądze — wyrażenie notowane w uwikłaniu przenośnym jeszcze raz w materiałach *Sł. XVI*, zob. *SkarKaz* 209b: *ręce mię jego [Chrystusa] okupiły, drogié pieniądze krwié wlasnej zá mię dájąc...*

s. 9/13 (9, 2): jeśli prawdziwie mieniá — *mieniá* w znaczeniu ‘mówić’, częste w zdaniu wtrąconym w funkcji podobnej do użycia w tym miejscu, np. *FałZioł* V, 30: *Bo, jáko mieni Avicenna...*

s. 9/14 (9, 3): frásunki ... wykorzenić — *wykorzenić* w użyciu przenośnym i w takim połączeniu frazeologicznym materiały Śl. XVI notują tylko jeden raz właśnie w tym miejscu w *Trenach*; *frasunki* wchodzą jednak często do wyrażen przenośnych podobnych, np. Górndworz Bb6: *kto lepiej frásunki z głowy wybić męzczyźnie ... może ...*, zob. Śl. XVI s. v. *frasunek*; por. kom II; zob. też KochPieś 2/27 (I, 1, 47): *Zlój napiérwszé początki żądze wykorzenić...*

s. 9/15 (9, 4): tylko nie w ánjoła odmienić — *tylko nie, mało nie, dobrze nie* w znaczeniu ‘omal’, zob. np. RejJóz G8: *serce dobrze nie wyskoczy...*; zob. też KochPs 11/23—24 (8, 21—22): *Tákeś go uczcił i przyochędożył, Żeś go z ánjoły tylko nie polożył.*

s. 9/17 (9, 6): stráchom nie holduje — *holdować komu* ze znaczeniem ‘ulegać komu, poddawać się komu’ zob. np. RejWiz 35/20: *Gdyż on [świat] możnym holduje, słábe záváždy gniecie*; przenośnie *holdować stráchom* Śl. XVI notuje tylko ten jeden raz właśnie w *Trenach*, natomiast podobny typ przenośni zob. Górndworz L18v: *iż ponieważ przyrodzenie człowiecze w młodych léciech smysłem ták bárzo holduje...*; zob. też po Kochanowskim ZawJeft 8: *á niech dluzéj w wątpliwóści Frásunkóm ciężkim serce nie holduje.*

s. 9/18 (9, 7): rzeczy ludzkie — prawdopodobnie przeciwstawienie rzeczy ludzkich jako zmiennych i przemijających rzeczom boskim, niezmiennym, zob. KochFr 115/20 (III, 48, 4): *Ná słábéj nici wiszą wszytki ludzkie rzeczy*; zob. też Tr 11/5 (11, 5) to samo wyrażenie nie implikujące takiego przeciwstawienia.

s. 9/19—20 (9, 8—9): Jednąką myśl ... w żálobie ... niesiesz — wyrażenie *jednąką myśl* bliskie znaczeniu ‘niezmienna postawa, nastrój’; wyrażenie notowane w Śl. XVI poza *Trenami* dwukrotnie: *jednaki* = ‘taki sam’; zob. wyrażenie przysłowiowe w KochPieś 42 1—2 (II, 9, 21—22): *Lecz ná szczęścié wszelákie Serce ma być jednákie*; wyrażenie w *żálobie* może znaczyć ‘w smutku’ lub ‘w płaczu’ — zob. np. Leop Amos 8/10: *jakoby płácz á żálobę ...*; zob. też Mącz s. v. *luctus*. *Niesiesz* z dopełnieniem *myśl* nie występuje w materiałach Śl. XVI poza tym miejscem w *Trenach*, ale dosyć częste są wyrażenia *podnieś myśl*, jak np. RejPs 110v: *áby sie obaczáli wczás, á nie podnosili myśli swych przeciw Bogu.*

s. 9/20 (9, 9): namniéj — w znaczeniu ‘wcale (nie)’ jest użyciem bardzo częstym, zob. np. LubPs G: *Niech jej żadne sprzeciwiénstwo namniéj nie obruszy...* i wiele innych (Śl. XVI s. v. *mało*).

s. 9/21 (9, 10): Bezpieczną ... niepożyta — *bezpieczną* ze znaczeniem ‘wolną od obaw’, jak np. w RejZwierz 168: *Á czemuż ten počciwy májác sumienienie bezpieczne, czyste á od wszego wolne...*; zob. to samo użycie w Tr 18/2 (17, 24) i 22/12 (19, 66); *niepożyta* ze znaczeniem bliskim ‘niezwycięzona’; zob. Mącz 411a: *Odpáda żelazo od tego, nie może pożyć*, zob. też Cn. Th. s. v. *pożyć*: *pożyć nieprzyjaciela* = *pokonać*.

s. 9/23 (9, 12): dosytem mierzysz — o stosunku mędrca do bogactw zob. RejZwierz 145v: *„[Salomon prosi Boga] Ubostwá áni bogáctwá nie dawaj mi, moj miły Pánie, tylko opátrz počciwie potrzeby moje. Ále daj mi mądrość do umysłu mego...”*; *dosyć* ze znaczeniem ‘zaspokojenie potrzeb’ lub ‘nasylenie’ (zob. też Śl. XVI s. v. *dosytość*) występuje w Śl. XVI jeden raz w tym właśnie miejscu w *Trenach*; *mierzyć czym* w znaczeniu przenośnym ‘oceniać ze względu na co’, zob. np. ModrzBaz 20v: *pożytkiem przyjaźń i nieprzyjaźń mierzą.*

s. 9/24 (9, 13): okiem ... nieuchronionym — przed którym się nie można uchronić, zob. komentarz do Tr 4/15 (2, 14); zob. też KochPs 67/13 (45, 17): *Twé ostré strzaly są nieuchronioné...*

s. 9/25 (9, 14): Nędzniká upátrujesz pod dáchem złoconym — *nędznik* w ogólnym znaczeniu ‘nieszczęśnik’ z ekspresją pogardy częste w materiałach Śl. XVI; zob.

np. RejWiz 10v/11—12: *Lew mocny miechaj ryczy jako chce w srogości, A wždy nędznik przypada w ludzkie posłusznosci*; upátrujesz — w znaczeniu ‘szukasz i umiesz dojrzeć’ lub też ‘oceniaasz’, jak np. LubPs P3v: *Tenci to Bog ... A z dáleká narody wszystkie upátruje...*; zob. też OrzJan 24: *gdy samo tylko zwycięstwo, á nie przyczyny zwycięstwa upátrują...*; pod dáchem złoconym — zob. KochPs 126/27—28 (84, 23—24): *niżli ze zlémi Pod dáchy mieszkać pozłocistými.*

s. 9/26 (9, 15): uboższym nie zajrzysz szczęśliwego mienia — *szczęśliwe mienie* prawdopodobnie synonimiczne wobec częstego wyrażenia *dobre mienie* ze znaczeniem ‘dostateczne i uczciwie nabyte’, zob. np. RejZwierc 69: *Abowiem dobre mienie, á chociaj i bogáctwo pobożne, trudnoć to złym nazywać, boć to są dáry Boże...*

s. 9/27 (9, 16): kto by jedno chciał słuchać twęgo upomnienia — *by jedno* może znaczyć ‘byleby’, tj. wprowadza życzenie wyłączne: ‘Byleby kto chciał słuchać twęgo upomnienia’, zob. Śl. XVI s. v. by III. 1. A.a. zob. KochFr 33/13 (I, 79, 10): *By jeno jedná, doktor ná to powię*; por. kom. II i Wstępy s. 14—15.

s. 10/1—2 (9, 17—18): látá swoje Ná tym strawił — zwrot *strawić látá* jest zwrotem utartym, zob. Śl. XVI s. v. lato, np. SkarŻyw 352: *Dziewięć lat ná náuce strawiwszy...*

s. 10/2 (9, 18): ujźrzał progí twoje — *próg* jako utarta metonimia siedziby bardzo często w użyciu pisarzy XVI w.; zob. np. RejWiz 106/2—3: *Już wierę śmierć, choćby tuż stánęła ná progú, Już ci strászna nie będzie*; GrabowSet L: *on ták zdrádlivy Smok zátudza w swe progí*; zob. też KochPs 20/10 (16, 10): *Jáka (o błędzie!) ciżbá do ich progów...*

s. 10/3, (9, 19): z stopniów ostátnich zrzucony — być może z sugestią zrzucenia z najwyższego stopnia jako kary za hardość, zob. tren 11 i komentarz; zob. też RejZwierc 201: *gdy oná pyszna krolowa Wástá ... i jáko byłá zrzucóna z májestatu swego.* Zob. kom. II.

s. 10/4 (9, 20): i między inszê jeden z wielu policzony — zob. Leop Sap 5/5: *Oto teraz jákoć policzeni są między syny boskiemi.*

Komentarz II

s. 9/12 (9, 1): Kupić by cię, mądrości, zá drogié pieniądze — rozważania o „cenie” mądrości pojawiają się wielokrotnie w *Biblii*, por. np. Sap 7, 7 nn.:

et divitias nihil esse duxi in comparatione illius
nec conparavi illi lapidem pretiosum
quoniam omne aurum in comparatione illius harena est exigua
et tamquam lutum aestimabitur argentum in conspectu illius (Sinko).

Por. też Iob 28, 12 nn.:

Sapientia vero ubi invenitur?
et quis est locus intelligentiae?
Nescit homo pretium eius...
Non dabitur aurum obrizum pro ea
nec appendetur argentum in commutatione eius
Non conferetur tinctis Indiae coloribus
nec lapidi sardonio pretiosissimo vel sapphiro
Non adaequabitur ei aurum vel vitrum
nec commutabuntur pro ea vasa auri

Wiele sformułowań podobnych do wyrażenia z trenu 9 można wskazać w Prov, np. 2, 4: *Si quaesieris eam (Sapientiam) quasi pecuniam et sicut thesauros offoderis illam*; 8, 11:

melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis et omne desiderabile ei non potest comparari; 8, 19: melior est enim fructus meus auro et lapide pretioso et genimina mea argento electo; 16, 16: posside sapientiam quia auro melior est et adquire prudentiam quia pretiosior est argento; 17, 16: Quid prodest stulto habere divitias, cum sapientiam emere non possit (por. też 3, 14). Por. Sap 7, 9.

s. 9/12—27 (9, 1—16): Kupić ... upomnienia — pochwała mądrości występuje jako topos w antycznych utworach konsolacyjnych: pociechę przynieść ma odwołanie się do rozumu. Podobne motywy znaleźć można także w *Biblii*, m.in. w Liber sapientiae. Motyw ten wchodzi do topiki konsolacji humanistycznych (por. np. Erasmus, *Declamatio de morte filii*; s. 480). Natomiast nuta ironiczna w pochwalie mądrości umieszczonej w trenie 9 przypomina zastrzeżenia Cycerona dotyczące wartości filozofii (np. *Tusc.* II, 4, 11—12) i jego rozważania o mędrca nie poddającym się niepokojom (*Tusc.* IV, 17, 37 n). Ten sam motyw wprowadza Kochanowski w mowie wygłoszonej na pogrzebie brata (Koch-Frag 47/2—6).

s. 9/13—18 (9, 2—7): Która ... sobie — podobnie zalety mądrości opisywane są przez Senekę (np. *De vita beata* 16, 1 n. — W. Nehring, *Studia literackie*, Poznań 1884, s. 29 nn.), a przede wszystkim przez Cycerona w *Tuskulankach*: rozważania o śmierci zwłaszcza ks. I, rozważania o bólu ks. II, o znoszeniu zmartwień ks. III, o mędrca wolnym od niepokoju ks. IV. W związku z wersami 1—10 trenu 9 bliższe i dalsze paralele z Cic. *Tusc.* wskazywał już Grzeszczuk (obok cytowanego wyżej IV, 17, 37 n. wymienił V, 6, 16 n.; 14, 42; 16, 48). Poza ogólnym podobieństwem myśli można tu zaobserwować wiele zbieżności szczegółowych, dotyczących rozwoju argumentacji oraz frazeologii. Warto odnotować:

żądze ... wykorzystać (w. 2—3) — por. *Tusc.* IV, 17, 37 (ut ... nec sitienter quid expetens ardeat desiderio); *Tusc.* II, 4, 11 (philosophia ... cupiditatibus liberat);

frásunki ... wykorzystać (w. 3) — por. *Tusc.* V, 7, 17 (vacare omni animi perturbatione sapientem);

który ... nie hołduje (w. 5—6) — por. np. *Tusc.* II, 4, 11 (efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit ... pellit timores — Sinko); a zwłaszcza *Tusc.* IV, 17, 37 n. (ideał mędrca nie poddającego się cierpieniu);

Ty ... sobie (w. 7) — por. np. *Tusc.* III, 7, 15 (necesse est ... eum res humanas despiciere).

Warto też odnotować, że występujące u Kochanowskiego przenośne użycie czasownika *wykorzystać* ma odpowiednik w sformułowaniach Cycerońskich: extrahit (philosophia) vitia radicitus (*Tusc.* II, 5, 13), errore quasi radice ... stirpitus philosophia se extracturam pollicetur (*Tusc.* IV, 38, 83).

s. 9/15 (9, 4): tylko nie w ánjoła odmienić — podobnie o wpływie mądrości mówi Cyceron, np. *Tusc.* IV, 17, 37: est sapiens ... est beatus, cui ... (uprzednio Cyceron, podobnie jak Kochanowski, wylicza nieszczęścia, którym mędrzec potrafi się oprzeć). Warto też odnotować zwrot o podobnym znaczeniu (ale zabarwiony ironicznie): sapiens uno minor est Iove (Hor. *Epist.* I, 1, 106). „Błogosławiony” wpływ mądrości podkreśla się wielokrotnie w *Biblii*; por. np. beatus homo, qui invenit sapientiam (Prov 3, 13, por. też 8, 32—33).

s. 9/19—20 (9, 8—9): Jedną ... niesiesz — zdanie to przypomina sformułowanie Horacego w *Carm.* II, 3, 1 nn.: Aequam memento rebus in arduis Servare mentem, non secus in bonis Ab insolenti temperatam Laetitia (Sinko).

s. 9/20 (9, 9): ty śmierci namniej sie nie boisz — zdaniem Cycerona pogarda śmierci powinna cechować mędrca (por. np. *Tusc.* IV, 23, 51: neglegenda mors est).

s. 9/21 (9, 10): *Bezpieczną ... stoisz* — podobnie jak Kochanowski mądrość określa Cyceron cnotę w *Parad.* II.

s. 9/22—27 (9, 11—16): Ty ... upomnienia — ustęp ten zawiera myśli bliskie sformułowaniu Horacego, por. np. *Carm.* III, 16, 28 (i w parafrazie Kochanowskiego: *Pieś* II, 4, 28); *Carm.* II, 10, 5 nn. (Schneider); *Carm.* III, 24 (parafraza: *KochPieś* I, 1); *Sat.* I, 1, 46 nn.; por też *Carm.* II, 2, 1 nn., *Carm.* II, 18 (Sinko). Pojęcie mierności u Cyce-rona por. np. *Parad.* I i *Parad.* VI (Grzeszczuk).

s. 9/23—24 (9, 12—13): dosytem mierzysz i przyrodzonémi Potrzebámi — podobnie zasady umiaru formuluje Horacy: desiderantem quod satis est (*Carm.* III, 1, 25). Analogiczne zwroty w twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. np. *Lyr Ad Andr. Patr. Od.* VIII, 19—20: Fortunatus abunde Parto si valeas frui; For 80: *Oraculum* 4: sophiae addictus studiis parvoque beatus.

s. 9/25 (9, 14): Nędzniká ... złoconym — wyrażenie odpowiada zwrotowi horacjańskiemu: Magnas inter opes inops (*Carm.* III, 16, 28).

s. 9/27 (9, 16): kto by ... upomnienia — fraza ta przypomina zastrzeżenie z *Biblii*, *Sap* 10, 9: sapientia autem hos qui se observant a doloribus liberavit.

s. 10/1—2 (9, 17—18): Nieszczęśliwy ... progi twoje — podobnie w kontekście podważającym wartość filozofii mówi Cyceron w *Tusc.* II, 25, 60: Plurimos autem annos in philosophia consumpsi. Wyrazisty kontrast tworzy skarga Kochanowskiego ze słowami Mądrości w *Biblii*, *Prov* 8, 34: beatus homo qui audit me, qui vigilat ad fores meas cotidie et observat ad postes ostii mei (por. też np. *Sap* 8, 2 — Sinko; *Eccli* 51, 20).

progi twoje — określenie *progi mądrości* odpowiada do pewnego stopnia sformułowaniom łacińskim, por. *Lucr.* II, 7 n.: edita doctrina sapientum templa serena (Schneider); por. też *Sap* 9, 4: da mihi sedium tuarum adsistricem sapientiam (Sinko).

s. 10/3 (9, 19): z stopniów ostátnich zrzucony — myśl przypomina sformułowanie biblijne, por. np. *Luc.* 14, 11: quia omnis qui se exaltat humiliabitur. Podobny sens ma cytat z tragedii Enniusza przytoczony przez Cycerona, *Tusc.* III, 19, 44: ut scias quanto e loco quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna occidat.

W twórczości łacińskiej Kochanowskiego odnaleźć można analogiczne sformułowania, por. *El* II, 1, 14: Spretus in extremo nunc ego resto gradu; por. też *El* III, 4, 56: cum summa tenent, rursus ad ima ruant.

Tren 10

Komentarz I

s. 10/6—20 (10, 1—15): Typowym motywem słowiańskich płaczów jest pytanie o miejsce pobytu zmarłego, zob. Moszyński, t. II, cz. 2, s. 804.

s. 10/8—9 (10, 3—4): Czyś ty nąd wszystki niebá wysoko wniesioná ... policzoná — słowa odwołują się do rozpowszechnionego obrazu kosmosu, zbudowanego z dziesięciu sfer (nieb), nad którymi wznosi się Empireum, mieszkanie Boga, aniołów i wybranych; zob. P. Apian, *Cosmographia*, 1539.

s. 10/10—11 (10, 5—6): czyliś ná szczęśliwé Wyspy záprowadzoná? — w mitologii greckiej miejsce pośmiertnego życia ludzi bez skazy, które miało się znajdować gdzieś za Słupami Herkulesa; *wyspy szczęśliwe* często wymieniane są w literaturze XVI w. jako Wyspy Kanaryjskie lub znajdujące się w pobliżu, zob. KlonFlis D2v: *Już Ameryká, już i Mágelláná Śmiałym Hiszpanom morzem dojechaána, Szczęśliwe wyspy, on Boháterski raj, Wie o nim nasz kraj*, na marginesie: Insulae fortunatae, quas nunc Canarias vocant. Inna lokalizacja zob. kom. II.

s. 10/11–12 (10, 6–7): teskliwe ... jeziorá — wody Hadesu nazywano jeziorem, tak w BierRozm 22 i innych tekstach XVI-wiecznych. Jezioro jest też symbolem otchłani piekielnej, zob. Sl. XVI s. v. jezioro; zob. kom. II.

s. 10/12–13 (10, 7–8): źródłem Niepomnym — wyrazu *niepomny* materiały Sl. XVI nie notują poza tym właśnie miejscem w *Trenach*, wyrażenie bliskie zob. KochPieś 39/22–23 (II, 6, 17–18): *Nie zyszczesz dusze, która dotklá raz napoju Niepámiętného zdroju...*; zob. też KochFr 83/11 (II, 97, 7): *I chodzisz teraz brzegiem niepámiętnéj wody...* Po Kochanowskim w znaczeniu ‘odbierający pamięć’ zob. np. *ziól niepomynych sokami* w ŻebrOw 165 (Linde); zob. kom. II.

s. 10/14 (10, 9): Czy człowieká zrzuciwszy — zrzuciwszy skażoną ludzką naturę; zob. frazy takie, jak OpecŻyw 126: *Dáj mi przez nagie grzechow mych wyspowiedanié starého czlowieka ... zewlec*. Podstawa frazy zob. Vulg Eph 4/22: *deponere ... veterem hominem...*

s. 10/15 (10, 10): piórká słowicze — zob. kom. I do Tr 3/13 (1, 10) i kom. II.

s. 10/16 (10, 11): Czyli sie w czyścú czyścisz, jesli z strony ciáá — wyrażenia podobnie zbudowane przy użyciu figury etymologicznej powtarzają się w piśmiennictwie XVI-wiecznym; zob. np. SeklKat X3: *á to jego czyściec jest, że się już oczyścił...*, zob. też Sl. XVI s. v. czyściec; wyrażenie *z strony ciáá* — w znaczeniu ‘wynikający z charakteru ciała’, notowane w Sl. XVI s. v. *ciało* dosyć często, zob. np. PatKaz III 107 v: *Chcę pisać, iż dwanaście przywilejow wzięła Maryja przy swym narodzeniu, bo z strony ciała czterzy...*

s. 10/18–19 (10, 13–14): Czyż po śmierci tám poszłá ... sie ná mą ciężką żáłość urodziłá? — prawdopodobnie zgodnie z obiegowym przekonaniem, że dusze wracają po śmierci do Boga; zob. GrzegŚm 51: „gdyż Bog bierze i w sobie zachowywa Duchy i żywoty násze. Bo jako to w nim było pirwej, co się do niego wraca, łączno to bączyc z Pismá”; zob. też częsty zwrot *Bogu ducha oddáć*, Sl. XVI s. v. *duch*; zob. np. GrabowSet B2v: *Niżci [Bogu] duszę wrocę á ziemi dam ciáło*; zob. Tr 21/5–6 (19, 29–30); ná ... z áłość — aby(m) ... żałował, zob. też Tr 13/8 (13, 14); takie użycie przyimka *na* zob. np. RejPos 319/52: *á zostáć z márnym á z ciemnym książećiem świáta tego ná wieczne okrucieństwá*; zob. też KochFr 68/9 (II, 61, 9): *Ále cię ná žal więtszy ták do mnie wypráwił...*

s. 10/20 (10, 15): lituj méj żáłości — składnia czasownika *litować* z dopełniaczem jest w XVI wieku potoczna, zob. Sl. XVI s. v. *litować*; zob. też KochZuz A4/10 (128): *Ták obcy, jáko przyjaciél przygody litował*.

s. 10/21 (10, 16): w ... dawnéj swéj cáłości — prawdopodobnie w tym samym znaczeniu, w którym występuje często notowane w materiałach Sl. XVI wyrażenie *cały człowiek*, jak np. SkarKaz 3b: *duszá sámá bez ciáá nie jest czlowiekiem cáłym*; należy też pamiętać o znaczeniu *cały* ‘doskonały’, jak np. BielKom C6: *Ták żyw stale ná ziemi, jáko czlowiek cáły, Chceszli, by cie niebiosá z láská požádáły*.

Komentarz II

s. 10/6 (10, 1 nn.): Opis krainy zmarłych stanowi topos w antycznym epicedium (por. np. Catull. 3; Ov. *Am.* II, 6; Stat. *Silv.* II, 1, 183 nn.; II, 6, 98 nn.; V, 1, 247 nn.; V, 3, 277 nn. — Sinko). Motyw zostaje przejęty przez literaturę humanistyczną (por. np. Boccaccio, *El.* XIV: *Olympia*).

s. 10/6–7 (10, 1–2): Orszulo ... udáá — w epicedium humanistycznym pytanie o miejsce pobytu zmarłego jest częstą formułą, por. Petr. *Epist. Fam.: Ad Virgilium*; Pontanus, *Tumulus* I, 4: *Aureae puellae*, w. 4: *Dic, ah dic miseris, nata sororque, ubi es; Tumulus* I, 8: *Cicellae*, w. 7 n. Analogiczne zwroty u Kochanowskiego, por. np. El I, 4, 18:

Cara, eheu, dices, nunc ubi Menophila es? El III, 13, 47: Quo post fata animae migrant?

s. 10/8 (10, 3): nád wszystki niebá — obraz odpowiada XVI-wiecznym wyobrażeniom Empireum (por. kom. I). Wyobrażenie nieba podzielonego na kilka stopni ma tradycję biblijną, 2. Cor 12, 2; możliwe tu też skojarzenie platońskie — aluzja do „miejsca nadniebnego”, gdzie przebywają dusze przed urodzeniem (*Phaedr.* 247C) lub skojarzenie dantejskie — Sinko; w neoplatonizmie renesansowym por. M. Ficino (m.in. *De raptu Pauli*; s. 931). Warto ponadto zwrócić uwagę na ustęp z Cic. *Tusc.* I, 19, 43, gdzie opisane jest wznoszenie się duszy do najwyższego nieba.

s. 10/9 (10, 4): I ... policzoná — podobne obrazy u Petrarcki, np. *Epist. Var.* I, 7 (s. 979): de sordido corpusculo angelus factus sum; por. też *Epist. Sen.* XIV, 17 s. 945: stipata catervis Angelicis (por. S. 326). Możliwe skojarzenie z liturgiá mszalną. (por. *Missale Romanum*: msze żałobne, oraz *Rituale Romanum*: Officium defunctorum).

s. 10/10 (10, 5): do Rájú wziętá — wyrażenie to z poprzedzającym je: nád wszystki niebá wysoko wniesioná (w. 3) nawiązuje do 2. Cor 12, 2–4: raptum ... ad tertium caelum ... hominem ... raptus est in paradisum.

s. 10/10–13 (10, 5–8): Czyliś ná ... mojem — alternatywa: wyspy szczęśliwe — podziemia występuje np. w Ps.-Plut., *Cons. ad Apoll.* 129 E-F.; alternatywa: podziemia — „kraj nadniebny” np. u Cyncerona w *Tusc.* I, 17, 40 n. (oraz w Ps.-Cic. *Cons.*, k. 35a).

s. 10/10–11 (10, 5–6): szczęśliwé Wyspy — mityczna kraj wiecznej szczęśliwości (*μακάρων νήσους*, insulae beatorum), częsty motyw w literaturze antycznej już od Homera, popularny w liryce (por. np. *Hor. Epod.* 16, 43 nn.; por. też Cic. *Hort.* frg. 40: si nobis, cum ex hac vita emigraverimus, in beatorum insulis immortalae aevum ... degere liceret). Warto odnotować, że motyw ten częsty jest także w tragediach Eurypidesa. W renesansowej kosmografii nazywano tak również wyspy dalekiego wschodu i lokalizowano na nich czasem Raj.

s. 10/11–12 (10, 6–7): Czy ... jeziorá wiezie — podobny obraz u Wergiliusza (*Georg.* IV, 506), por. też parafrazę Świrskiego, *Pasiecznik*, 753–754: Ona będąc umarłą już w piekielnej łodzi Pływała na jeziorze, gdzie Charon rząd wodzi.

jeziorá — wody podziemne, zwłaszcza styksowe; określenie odpowiada łacińskiemu *lacus* i jest częste u poetów klasycznych (por. np. Verg. *Aen.* VI, 134; 393), występuje też w *Biblii*, por. Ps 29, 4: ne descenderem in lacum.

s. 10/12–13 (10, 7–8): nápawa zdrojem Niepomnym — podobny obraz u Verg. *Aen.* VI, 714–715: Lethaei ad fluminis undam Securos latices et longa obliviae potant.

zdrojem Niepomnym — to nie notowane przed Kochanowskim (por. kom. I) wyrażenie odpowiada łacińskiemu określeniu Lety (por. np. *immemorem ... amnem Stat. Silv.* 5, 2, 96; *immemori ... gurgite Sil. It.* 16, 478; por. *Sen. Herc. Oe.* 936).

s. 10/14 (10, 9): człowieká zrzuciwszy i myśli dziewicé — wyrażenie *zrzucić człowieka* odpowiada pewnym zwrotom w łacinie klasycznej, por. np.: *hominem exuens ex homine Cic. Fin.* V, 12, 35; przypomina też zwroty biblijne, por. np. Col 3, 9–10: *expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis et induentes novum*; por. Verg. *Georg.* II, 51: *exuerint ... animum*.

s. 10/15 (10, 10): Wziętás ... słowicé — sławny opis przemiany dziewczyny w słowika znajduje się u Ov. *Met.* VI, gdzie opowiedziana jest historia Filomeli. W *Państwie* Platona (X, 620A) wykład o wędrówce dusz ilustrowany jest przykładem śpiewaka Tamirysa, którego duch po śmierci pędził życie słowika (por. *tren* 1, w. 10 — kom. II).

s. 10/16–17 (10, 11–12): Czyli ... zostálá — słowa te odnieść należy do czyścica chrześcijańskiego. Aluzja do Verg. *Aen.* VI, 735 nn. (Sinko) mało prawdopodobna.

s. 10/18–19 (10, 13–14): Czyś ... urodziłá — wyobrażenie obiegowe (por. kom. I),

ale kojarzące się też z tradycją platońską, wergiliańską, dantejską — por. kom. II do 10, 3.

s. 10/20—23 (10, 15—18): Gdziekolwiek ... nikczemną — prośba taka stanowi motyw znany z literatury antycznej, por. np. Eur. *Alc.* 354 nn.; przykład z Eur. *Herc. f.* wraz z kilku odleglejszymi paralelami antycznymi do wersu 18 podał J. Kott, *Lubo snem lubo cieniem lub marą nikczemną*, „Wiadomości”, June 4, 1978); Stat. *Silv.* II, 1, 227 nn.; III, 3, 204; V, 3, 288 (Sinko). Por. też Petrarca, S. 340 (ostatnia strofa).

s. 10/20 (10, 15): jeśli jest — echo formuły powstałej na gruncie rzymskiej liryki funeralnej (por. np. Ov. *Am.* III, 959: si tamen e nobis aliquid nisi nomen et umbra restat — Sinko) i przejętej przez poezję nowolacińską, por. np. Pontanus, *Tumuli* II 2 (mowa jest o zmarłej córce): Siqua tamen de te superat pars, nata. Podobne sformułowanie w Ps.-Cic. *Cons.* (k. 12a): Tullia mea, si quis tibi in morte sensus est. Zob. też J. Pelc, *Jan Kochanowski: Tren X*, [w:] *Liryka polska. Interpretacje*, Kraków 1971, s. 26—28.

Tren 11

Komentarz I

s. 11/1 (11, 1): „Frąszką cnotą” — powiedział Brutus porażony — o Brutusie, reprezentancie cnót rzymskich, zob. BielKron 105v: *Brutus z płaczem pochowan jako prawdziwy miłośnik Rzeczypospolitej*; źródło wyrażenia zob. W. Weintraub, „Frąszka” w *tragicznej tonacji*, przedruk w: Weintraub, s. 304—308; zob. kom. II; Frąszką — zob. kom. I do Tr 4/8 (2, 7); zob. też S. Graciotti, „Frąszki” i ‘frąszki’, JP 1964, s. 257 i nn.

s. 11/5 (11, 5): Nieznajomy wróg ... miesza ludzkie rzeczy — wróg w znaczeniu ‘zła siła, diabelska siła’ — zob. Weintraub, s. 309 i nn.; materiały Śl. XVI notują także znaczenie wróg ‘los’, zob. też Brückner Śl. etym. s. v.; *nieznajomy* w znaczeniu ‘nieznany’ — zob. np. RejWiz 117/9—10: *lecz rzeczy widome Są wždy nie tak zakryte, jako nieznajome*; miesza ludzkie rzeczy — *ludzkie rzeczy* w znaczeniu ‘sprawy ludzi’, tak jak np. Kwiat-Książ G4v: *w których [księgach] się rzeczy ludzkie przesze, szczęścia, przygody nagle ... zamykają*, zob. też KochPs 77/28—30 (52, 2—4): *Jest Bóg żywy, Który świat i ludzkie rzeczy Ustawicznie ma na pieczy*; miesza w znaczeniu ‘zakłóca, burzy porządek’, zob. np. BierEz O4v: *Á tak gdy przyjaźń mieszają, Nigdy prawej nie uznają...* i liczne inne użycia (zob. Śl. XVI s. v. mieszaé); zob. też Cn. Th. s. v. mieszam rzeczy z odesłaniem do Máchluję (= Falszuję, Szalbieruję, Mięszam).

s. 11/7 (11, 7): duch więnie, żaden nie ulęże — *więnie* w znaczeniu ‘powieje z niszczącą siłą’, zob. np. BudBib Is 40/7: *Uśchlą trawá, zwiądł kwiat, bo duch Jehowy wionął nań*; zob. też KochPs 213/32 (147, 36): *Wienie duch Jęgo, á wnet wody wzbierają*; żaden nie ulęże — *ulec* ze znaczeniem ‘schować się, uchronić się’, zob. np. Górndworz D5v: *Á zásię w mniejszych á nie tak gwałtownych rzeczach [jak wojna], gdzie obaczá, iż mogą ulec á nie wdać się w niebezpieczeństwo, zwłaszcza kiedy w takowej nieśmiłości nie ma ich nikt postzrec, bárzo rádzi zostáną przy krześcijáńskim pokoju*; zob. też KochPs 138/22 (91, 8): *Pod Jęgo pióry ulęzesz bezpiecznie*.

s. 11/8 (11, 8): Praw li, krzyw li, bez bráku — ‘czy to sprawiedliwy, czy to niesprawiedliwy’, zob. Śl. stp. s. v. praw, AGZ XII 27: *chciał być praw*; zob. też Śl. stp. s. v. krzyw, Fl. 26: *wstali są przeciwko mnie swatcowie krzywi...*; przeciwstawienie notowane kilkakrotnie, zob. Śl. XVI s. v. krzywy, zob. też KochZg A3v/21—22 (85—86) *Kościół to musi sądzić, który jako żywo Uznawał, co w téj mierze prosto, á co krzywo; bez bráku* — w znaczeniu ‘bez wybierania, bez wyjątku’, wyrażenie utarte; zob. np. Prot B2: *Bárwy mi się krom bráku wszystkie podobáły* i liczne inne, Śl. XVI s. v. brak.

s. 11/9 (11, 9): rozumy swoje przedsię udąć chcemy — *udąć co* ze znaczeniem ‘zalecić coś, przemycić coś, co nie ma prawdziwej wartości’, jak w następujących użyciach: GórnDworz Q6: *bo oni [kupcy], kiedy mają zły jáki czerwony złoty, kładą ji pospolicie między wiele dobrych i tak go przy nich udádzą...*; zob. też Mącz 467c: *A iż jej nie mogą w nikogo wetknąć, álbo zá nikogo udąć, do mnie z nią idą* — gdzie wyrazowi *udąć* odpowiada łac. *obtrudere*; przedsię — w znaczeniu ‘mimo to’, ‘jednak’; zob. RejPos Bv/6 po opisie niebezpieczeństwa zrywania jabłek: *A wżdyć przedsię jábluszká smákują...* lub RejPos 18v/11: *Jozef ná ten czas był w inszej ziemie, á przedsię musiał iść do miádstá onego...*; zob. też KochFr 98/21 (3, 13, 16): *Zna, co lepijéj, á przedsię przy gorszym zostáje.*

s. 11/10 (11, 10): że nic nie umiemy — *że* w funkcji przyzwolenia (ze znaczeniem ‘choć’); użycia takie są poświadczone w Sl. XVI w synonimicznym haśle *iż*, znaczenie 10. A; umiemy może w znaczeniu ‘wiemy’ — zob. np. PatKaz III 147: [Maryja] ... *co umiała, to z sobą jako inszemu powiedála.*

s. 11/11 (11, 11): Bożé tájemnice — wyrażenie wielokrotnie notowane w Sl. XVI, zob. OpecŻyw 134: *O niewymowne tájemnice Bożé...*

s. 11/12—13 (11, 12—13): wzrok śmiertelnej żrzenice Tępy ná to — w znaczeniu ‘tępy do tego celu’, struktura częsta w XVI w., zob. np. RejRozpr F4v: *plebánia głowá Prosta ná ty wásze słowá; wzrok śmiertelnej żrzenice* — zob. RejPs 57v: *wzrok od oczu moich odchodzi; znamy liczne użycia wyrażenia śmiertelne oko*, zob. np. GórnDworz Mm5: *Jesliż tedy tá piękność, którą oczyma śmiertelnymi ... widzamy ...* lub BielKron 456v: *śmiesz li ty śmiertelnymi oczymá wejrzeć na grob tákiego świętego przyjaciela Bożego...*

s. 11/13—14 (11, 13—14): sny lekkie, sny płoché nas báwią ... podobno ... nie wyjąwią — *lekkie*, zob. kom. I do Tr 4/3 (2, 2); szereg *lekkie ... płoché* może oznaczać małą wartość, zmienność, niestałość, płochliwość, jak np. SarnUzn Cv: *jedno lekkie á płoche przedsięwzięcie*; RejZwierz 125: *Ábowiem płoche á niustáwiczne czasy álbo látá zázwdy ná málej pieczy bywály u niego*; RejWiz 54/8: *Gdyż tu káżdá rzecz świecka odmienna á płocho*; SkarŻyw 371: *świátu zostáwując wszystko, co on obiecuje i do czego płocho nádziejé dáje*; sny ... *báwią* — w znaczeniu ‘sny zaprzátają uwagę, zwodzą’, zob. OrzJan 8: *Przetóž wymatawszy ná was do czásu przymierze, tak was tylko báwi...*; zob. np. KochPieś 11/28 (I, 10, 12): *Czy mié sen báwi?*; podobno — zob. kom I do Tr 3/18 (1, 15); sny ... nie wyjąwią — ze znaczeniem ‘nie spełnią się’, zob. np. RejWiz 28v/26: *sen sie wam wyjąwi*; zob. też Cn. Ad. 1279: *Wyjąwia się sen częstokróć.*

Komentarz II

s. 11/1—8 (11, 1—8) Frászká ... dosięże — motyw spowodowanego rozpaczą zwątpienia w istnienie bogów i wartość cnoty jest toposem w epicedium rzymskim, por. np. Ov. *Am.* III, 9; II, 6, 25 nn. (utwór parafrazowany przez Kochanowskiego w Doralic); *Cons. ad Liv.* 130 nn.; motyw ten został przejęty przez epicedium humanistyczne.

s. 11/1—2 (11, 1—2): Frászká ... strony — wedle części tradycji antycznej Brutus popełniając samobójstwo powtórzyć miał słowa Eurypidesowego Heraklesa odmawiające cnocie wartości; Kochanowski wykorzystuje tę ich wersję, która przekazana została przez Florusa (*Epit. de Tito Livio*, II, 17, 11: *non in re sed in verbo tantum esse virtutem*). Motyw Brutusa jako wzoru „męża cnotliwego” był w Renesansie bardzo popularny, por. np. Alciatus, s. 44, ryc. XL (szersza analiza w. 1—2 trenu 11 zob. Weintraub, s. 304—308).

s. 11/3—4 (11, 3—4): kogo ... uchováłá — sformułowanie przypomina Ov. *Am.* III, 9, 37 n.: *Vive pius: moriere pius; cole sacra: colentem Mors gravis a templis in cava busta trahet*; podobnie Petrarca, por. np. *Ecl.* XI: *Quid genus aut probitas? ... manus.*

abstulit omnia mortis; z późniejszej poezji nowolacińskiej por. np. Gravinus, *In mortem filii* (s. 1223): Nec potuit probitas.

s. 11/5–6 (11, 5–6): Nieznajomy wróg ... pieczy — wróg ze znaczeniem ‘szatan’ i ‘los’ por. kom. I; podobnie niszczącą siłę stanowi fatum u Lukrecjusza (V, 1233): res humanas vis abdita quaedam obterit (Sinko). Motyw szatana pełniącego funkcje fatum powtarza się u Kochanowskiego w For 41: In divitem superbum 1–2:

Multa potest etiam praeter spem vertere daemon
Evehit ille humiles, deprimit ille duces.

Podobnie o roli fatum por. np. KochEl I, 12, 33–34:

Et certe humanas si quis res aestimet aequus
Quas, deus, incertum est, forsve inopina regat.

KochEl II, 10, 74: Resque hominum casu, non ratione regi.

Sformułowanie Kochanowskiego użyte w trenie 11 przypomina wyrażenia spotykane w liryce rzymskiej; por. zwłaszcza wers 6 trenu z *Ov. Am.* III, 9, 35 n.: Cum rapiunt mala fata bonos — ignoscite fasso! Sollicitor nullos esse putare deos — jest to wprowadzenie do cytatu parafrazowanego przez Kochanowskiego w wersach 3–4 (Sinko); por. też *Stat. Silv.* II, 6, 9: Sic miscet Fortuna manu.

s. 11/7–8 (11, 7–8): kędy ... dosięże — niszcząca siła tchnienia Bożego w *Biblii* por. np. *Is* 40, 7; 40, 24. Weintraub (s. 316) uważa zwrot za echo *Ioann* 3, 8. Podobny motyw gniewu Bożego *Apoc* 6, 15–17 (żaden nie ulęże — et quis poterit stare) oraz *Iob* 9, 22 (nie mając dobrych ani złych na pieczy — Et innocentem et impium ipse consumit).

s. 11/10–11 (11, 10–11): że nic nie umiemy, Wspinamy się do niebá — zwrot jest bliski *Hor. Carm.* I, 3, 36 n.: caelum ipsum petimus stultitia (pieśń wielokrotnie naśladowana przez Kochanowskiego). Nasuwają się też skojarzenia z buntem tytanów i dziejami tego toposu w literaturze antycznej od *Odysei*. Motyw ma również tradycję biblijną por. np. *Iob* 20, 6: si ascenderit usque ad caelum superbia eius et caput eius nubes tetigerit, a zwłaszcza *Bar* 3, 29–30 (wejście na niebo po mądrość):

quis ascendit in caelum et accepit eam
et eduxit eam de nubibus [...]
et adtulit illam super aurum electum

Można tu przypomnieć także *Gen* 11, 1–9: Turris Babel. U Kochanowskiego por. *El* III, 16, 41–42; motyw zalecany przez Scaligera (*Poetices* LV, 2). Na podobieństwo do wywodów *Petrarki* w *Dell’ ignoranza sua e d’altrui* wskazał Pelc (*Jan Kochanowski: Tren X*, [w:] *Liryka polska*, Kraków 1971, s. 21–22).

s. 11/11–12 (11, 11–12): Bożé tajemnice Upátrując — por. *Matth* 13, 11: nosse mysteria regni caelorum.

s. 11/12–13 (11, 12–13): wzrok ... Tępy ná to — por. *1. Cor* 2, 14: Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei; możliwe też skojarzenie z *1. Cor* 13, 1.

s. 11/13–14 (11, 13–14): sny lekkie, sny płoché nas bawia ... nie wyjąwią — bardzo podobny zwrot por.: ludit imago vana, quae ... somnium ducit *Hor. Carm.* III, 27, 40–42, por. też *Tib.* III, 4, 7: somnia ... ludunt temeraria.

s. 11/15 (11, 15): żáłości, co mi czynisz? — por. *Petr. Epist. Fam.* VII, 12 (s. 680): Heu, quo me dolor perpulit, quid loquor aut ubi sum?

Tren 12

Komentarz I

s. 11/19 (12, 2): żałował — oplakiwał, zob. np. RejPos 100/19: *zwykł był płakać nąd nim á żalować go...*, zob. też KochPieś 75/5—6 (Tarn 53—54): *Stusznie tedy żałujesz; á byś jeszcze k temu Swym płaczem mógł go wrócić k żywotu piérwuszemu...*

s. 11/20 (12, 3): ledwie ... kiedy — w znaczeniu zbliżonym do ‘rzadko’ jest użyciem dosyć częstym, zob. np. ModrzBaz 51: *á ledwie kiedy jákie potrzebne ábo pożyteczne myśli przedsię biorą;* zob. też Śl. XVI s. v. ledwie.

s. 11/21 (12, 4): łáski ... godne — *łáski* ze znaczeniem ‘serdeczności’, ‘życzliwości’, może ‘miłości’, wyraz, którego można użyć tylko na oznaczenie uczucia osoby hierarchicznie wyższej ku niższej lub Boga do człowieka, zob. np. RejWiz 122/4—5: *Łáská á dobrotá Páńska...* Wyrażenie *łáski godny* jest dosyć często notowane (zob. Śl. XVI s. v. łaska), zob. np. Górndworz V5: *będąli łáski godne...*

s. 11/22 (12, 5): Ochędóżné ... niepieszczoné — Cn. Th. s. v. przytacza dla wyrazu *ochędóżny* następujące łacińskie odpowiedniki: *elegans, lautus, politus*; zob. też komentarz I do Tr 8/2 (7, 1); *niepieszczoné* — może w znaczeniu bliskim dzisiejszemu ‘nie rozpieszczoné’, zob. np. Górndworz Ee: *jáko czynią mátki, ktore chcąc dáć dziecięciu wypić dla zdrowia co gorzkiego, kraj tego kubká, z ktorego pieszczoné dziecię pić ma, mázą pospolicie miodem...*; zob. też KochFrag 16/23—24 (Pieśń 3, 29—30): *Á niech nie będą nászbyt pieszczonémi, Niech przywykają spáć ná goléj ziemi.*

s. 11/23 (12, 6): jáko co uczoné — składnia nie całkiem jasna; być może, należy *co* interpretować jako zaimek nieokreślony, zastępujący rzeczownik osobowy, a cały zwrot jako równoznaczny zwrotowi *jako ktoś uczony*, tj. ‘jako ktoś, kogo uczono’; zob. Śl. XVI s. v. *co* I. 1. B. c, zob. też KlonŻal A2, w wielu miejscach powtarzający *Treny: Áliści też rzemieślniczek, by co uczoného, Śpiewa rymy przymiesione z Párnássu sławného*; Brückner w recenzji z WP („Arch. f. Slav. Philologie”, t. VIII) proponuje wyjaśnienie: *jáko* (to dziecię), *co* uczoné.

s. 11/24 (12, 7): ukłón tráfíc, wyrázić postáwę — prawdopodobnie wyrażenie *ukłón tráfíc* jest równoznaczne wyrażeniu *wyrázić postáwę*, zob. Cn. Th. s. v. *tráfiam* z przykładem użycia *tráfil go málarz, wyráził*, zob. też komentarz do wyrazu *ukłón*, Tr 5/12 (3, 7); *wyrázić postáwę* — ze znaczeniem ‘przedstawić czyjeś zachowanie się’, zob. np. Górndworz O8v: *Tego też dolożę, iż w tym przedrzeźniániu ábo pokázowániu czyjej postáwy mádrze się spráwować trzebá, áby z żártu nie wyszło, á w nieprzyjáźń się nie obrocilo.*

s. 11/25 (12, 8): zabáwę — ze znaczeniem ‘zajęcie’, zob. np. KrowObr 226v: *Á bezżonáty stára się o tych rzeczach, ktore ku Pánu Bogu należą, ábowiem niema żadnej inszej zabáwy*, zob. też komentarz I do Tr 5/12 (3, 7).

s. 12/1 (12, 9): nierzewniwé — *rzewniwé* ze znaczeniem ‘płacziwe’, zob. Leop Ier 9/17 (wyd. 3, 1577 r.): *wzowucie niewiast rzewniwych, ... niechże imá nąd námi lámętowác;* BielKron 414v: *z tej przyczyny był rzewniwy i Władzisław aż płakał...*; zob. też wcześniejsze zapisy w Śl. stp. s. v.

s. 12/2 (12, 10): Dobrowolné, ukłádné, skrómné — *dobrowolné* ze znaczeniem ‘chętne’ zob. Mącz 197d: *Lubens... Rad, dobrowolny, chutliwy; ukłádné* — *zgodliwe, grzeczne*, zob. np. WujNT 2. Tim 2/24: *Á słudze Páńskiemu nie trzebá się swárzyć, ále ukłádnym* [Vulg: *mansuetum*] *być ku wszystkim;* *skrómné* — poza znaczeniem takim jak dzisiejsze może także znaczyć ‘spokojne’ i ‘pokorne’; zob. np. RejWiz 48/32: *Nie záváždy jego miłość [bogacz] ma skromne wyspánie*, ale i KochPieś 44/24—25 (II, 13, 3—4): *Który*

hárdym miésza rzeczy A skromné ma ná swéj pieczy..., gdzie *hárdy* przeciwstawione *skromny* = pokorny.

s. 12/4 (12, 12): modlitwy oddáá — zob. bliskie Leop Eccli 50/19: *áby modłę dáli Pánu Bogu swemu*.

s. 12/6 (12, 14): Bogu poruczyła — wyrażenie częste, zob. Sl. XVI s. v. Bog.

s. 12/7 (12, 15): przeciwko ojcu ... przebyć progi — w znaczeniu 'w kierunku ojca', 'na spotkanie ojca', zob. Sl. stp. s. v. przeciwko; zob. też BibRadz 1.Mach 11/60: *z wielką ućciwością szli przeciw jemu...*

s. 12/13 (12, 21): *cnót* ... *dziélności* — zob. kom. do Tr 2/3—4.

s. 12/14 (12, 22): *swéjże bujności* — w znaczeniu 'wybujalósci', 'obfitósci plonu', zob. Sl. XVI s. v. bujność; w takim uwikłaniu frazeologicznym (*upádla od ... bujności*) notowane tylko raz w Sl. XVI właśnie w tym miejscu w *Trenach*.

s. 12/16 (12, 24): *Kłosie* ... *jeszcześ mi sie był nie zstał* — *kłos* o człowieku zob. np. KrowObr 242: *kłos czy o papieżu; zstać sie* ze znaczeniem 'dojrzeć', potwierdzonym przez wyraz *dostać sie* (Sl. XVI s. v.); zob. też KochPieś 78/7—8 (Tarn 139—140): *Ná kóniec, pelen wieku i przystojnej chwały, Sam sie prawie położył jáko kłos dostały*.

s. 12/16—17 (12, 24—25): *twéj godziny Nie czekając* — ze znaczeniem 'nie czekając właściwej chwili' — zawsze *godzina* z zaimkiem dzierżawczym; zob. np. RejPos 125v: *Niewiásta gdy rodzi, wielką boleść ma, iż przyszła godziná jej*; zob. też Sl. XVI s. v. *godzina* (3. a).

s. 12/17 (12, 25): w smutną ziemię — zob. Leop Ioel 1/10: *plákáta ziemia* (Vulg: *luxit humus*), *iż potłoczona jest pszenica...*; Leop Ier 12/4: *I długoż będzie żalosa ziemia* (Vulg: *lugebit terra*); Leop Is 24/4: *Łkála płácząc i spłynęła ziemiá* (Vulg: *luxit et defluxit terra*). We wszystkich przykładach idzie o ziemię, której plon niszczał i która nie wydaje nowego plonu.

s. 12/18 (12, 26): *grzebę i nadzieję* — forma *grzebę* od bezokolicznika *grześć* oboczna wobec *grzebię*; zwrotu *grzebę nadzieję* nie notuje Sl. XVI poza tym miejscem w *Trenach*; zob. kom. II.

s. 12/19—29 (12, 27—28): *nie wznidziesz ... ząkwitniesz* — zob. frazy: RejPos 240/38: *ząkwitniesz przed oblicznością jego...*; RejPos 211/49: *A już pewnie jáko słońce wznidzie á ząkwitnie spráwiedliwość twojá...*, zob. też BielKron 467v: *tákże i człowiek umárły, sprochniáły w ziemi, wznidzie z ziemi á odnowi sie zásię...*

s. 12/20—21 (12, 27—28): *áni przed mojemá ... oczemá* — zob. np. Leop Ruth 2/10: *Skądże mi to, iżem ták wielką láskę nálázła przed twemi oczymá...*

s. 12/20 (12, 28): *Wiekom wiecznie* — zleksykalizowane wyrażenie ze znaczeniem 'na wieki wieków', zob. np. RejPos 15/9: *wiekom wiecznie błogosláwiony*.

Komentarz II

s. 11/18 (12, 1 nn.): Pochwała zmarłego stanowi topos w utworach żałobnych. Jest też motywem zalecanym przez Scaligera (*Poetices* III, 122). Wskazano na analogie między trenem 12 a skargą Kwintyliana wyrażoną w Prooem. do ks. VI *Inst.*, podkreślając zwłaszcza motywy paralelne w VI, Prooem. 7, 10 n.; wiersze 15 i 21 odnoszono też do VI, Prooem. 8, a w. 26 do VI, Prooem. 5 (Kubik). Jednoznaczne przypisanie poszczególnych linijek trenu konkretnym ustępom tekstu Kwintyliana jest trudne, ale ogólne podobieństwo nie ulega wątpliwości. Kwintylian oplakując syna podkreśla swój wielki ból i niezwykle zalety zmarłego, używa szeregu wyrażeń zbliżonych do użytych przez Kochanowskiego w tym trenie, a także w trenach: 3, 5, 6 i 8. Podobieństwa występują też między trenem 12 a listem Pliniusza (*Epist.* V, 16) opowiadającym o śmierci niezwykle utalentowanej dziewczyny i o

cierpieniach jej ojca (Sinko). Wyraźniejsze jeszcze zbieżności można dostrzec zestawiając tren ze Stat. *Silo*, II, 1, 36 nn. (pochwała przedwcześnie zmarłego chłopca — Sinko).

W literaturze humanistycznej w utworach funeralnych znajdujemy tak samo ułożone pochwały zmarłych; por. np. Petr. *Epist. Sen.* XI, 14 (pochwała brata); *Epist. Fam.* IV, 4 (pochwała przyjaciela, s. 628); por. też S. 267, 292, 299, 336, 348; por. Krzycki, *Ad Drevecium Epicedium* 21—24.

s. 12/17 (12, 25): w smutną ziemię sięję — por. Prop. II, 11, 2: *sterili semina ponit humo*; por. też KochEl II, 9, 15: *Sed sterili infelix mandavi semina terrae*; por. też Mart. V, 42, 4.

s. 12/18 (12, 26): grzebę i nadzieję — Petr. *Epist. Sen.* X, 4 (s. 874): *Attolenda humo desideria*.

s. 12/14—20 (12, 22—28): upadła ... z kwitniesz — metaforyka oparta na porównaniu Orszuli do rośliny powtarza się w Tr 4, 3; Tr 5 i niżej w Tr 15, 17 nn.

Tren 13

Komentarz I

s. 12/24 (13, 3): płacę ... żalem — zob. też Tr 7/15 (6, 12): *płacę ... łzami*. Materiały Sł. XVI nie notują poza tym miejscem w *Trenach* takiego wyrażenia; zob. kom. II.

s. 12/25 (13, 4): nieodpowiednym pożegnaniem — w znaczeniu 'nie zapowiedzianym pożegnaniem' zob. kom. I do Tr 2/6.

s. 12/26 (13, 5): Omyliłś mię jako nocny sen znikomy — *omylić* w znaczeniu 'zwieść', zob. np. GórDworz L8v: *iz i ubior dąje niepomdu znać, co w kim wre, acz to cząsem omyla...*; zob. też KochPieś 41/28—29 (II, 9, 19—20): *Więc też kiedy go fortuną omyli, Wnet głowę zwiesi...*; nocny sen znikomy — wyrażenie *nocne sny* zob. ReszPrz 84: *powiádając, iż to są bábie bajki, nocne sny...*; wyrażenie *sen znikomy* zob. kom. I do Tr 4/22 (2, 21); zob. też KochOdpr D/26: *nád básni prozne i sny znikome*.

s. 12/27 (13, 6): zmysł łakomy — w znaczeniu 'chciwe, pożądlive zmysły'; *łakomy* w znaczeniu 'pożađliwy' zob. np. OrzQuin T2v: *áżeby srébrá áni złotá nie zbiéral, to jest áby łákómym nie był*; wyraz *zmysł* występuje często w znaczeniu ogólnym 'zmysłów', zob. np. HistAl A3: *Á to mowiac wezrzal ná nię smyslem pożađliwym...*; zob. też ReszPrz 63: *bez żadnego smysłu cielesnego*; zob. też KochFr 80/3—4 (II, 91, 5—6): *I slucha twégo śmiechu przyjemnego, Co wszytkich zmysłów zbawia mię smutného*.

s. 13/1 (13, 7): ná jáwi — miejscownik od mianownika *jaw*, potocznego w XVI w. obok rzadszego *jáwá* (*ná jáwie*); por. Indeks wyrazów i form.

s. 13/2 (13, 8): chęć á żądzą — *żądza* ze znaczeniem szerszym niż dziś, równoznaczna z 'namiętne pragnienie', zob. np. Mącz s. v. *studium* — ... też *żądza á wielka żądliwość ná co*; zob. też KochPs 73/29 (49, 49): *Używa wczásów, żądzom swym folguje...*, lub KochOdpr C4/26—C4v/3: *Oczy łákome silá ludi Záviodly, lecz kto w krygi żądzą Mogł ująć, w długim bezpieczeństwie Dni swych używie*.

s. 13/4 (13, 10): nadzieje w ... sercu rozniéciłá — materiały Sł. XVI nie notują takiego zwrotu poza tym miejscem w *Trenach*.

s. 13/5 (13, 11): odbieżálá — zob. kom. I do Tr 6/4 (4, 8).

s. 13/7 (13, 13): zgołá mówiac, dusze połowicę — *zgołá mówiac* w znaczeniu 'mówiac bez ogródek', zob. np. GórDworz K6: *mowiac zgołá á ostrze prawdę...*; dusze połowicę — wyrażenie częste, zob. np. HistRzym 33: *jużem stráciłá jedyná nádzieję mą, połowicę dusze mojej...*; zob. KochWz 139: *Ábowiem stráciwszy niemal połowicę dusze swójój...*; zob. kom. II.

s. 13/8 (13, 14): ná wieczną tesknicę — zob. kom. I do Tr 10/18—19 (10, 13—14).

s. 13/10 (13, 16): pamiątkę wydróżcie — *pamiątka* tyle co ‘znak upamiętniający’, np. BudBib 2. Mach 7/20: *matką była w podziw á godną sławnej pamiątki...*; LubPs Cv: *Zginęła z wielkim grzmieniem prawie już do szczątká Oná ich okrutna moc i wszytká pamiątká; wydróżcie — tyle co ‘wyżłobcie’, zob. Śl. XVI s. v. drożyć; zob. także Mącz 93d: kij dęty álbo wydrożony, w którym miecz álbo granat bywa...*

s. 13/11 (13, 17): TU LEŻY — formuła inskrypcji nagrobnej, często notowana w materiałach Śl. XVI, zob. np. KochFr 117/15 (III, 53, 1): *Jóst Glac tu leży...*; zob. kom. II.

s. 13/13 (13, 19): NIEBÁCZNA ŚMIERCI — materiały Śl. XVI notują to wyrażenie dopiero po Kochanowskim w WisznTr 12 oraz SzarzRyt C4.

Komentarz II

s. 12/2—3 (13, 1—2): Mojá ... rodziłá — por. tren 2, w. 27—28 (kom. II). Por. Petr. *Epist. Fam.* VIII, 7 (s. 697 n.): *utinam frater aut nunquam natus aut prius extinctus*; por. też Roizjusz, *Epitaphium Stanisłai 3: Aut nunquam nasci aut natus mox funere mergi*. Motyw częsty także u tragików (por. np. Soph. *Oed. C.* 1224—1227; Eur. *Troad.* 636 n.).

s. 12/24 (13, 3): płacę wielkim żálem — podobny zwrot łaciński por. np.: *empta dolore voluptas* Hor. *Epist.* I, 2, 55.

s. 12/27—13/2 (13, 6—8): który ... zostáwi — przypomiano w związku z tym miejscem Teokrytowy *Idyllion* 21 (opowiadanie snu o złotej rybce) — Sinko. Por. też Erasmus, *Adagia* 687: *Quaecumque in somnio videtur* (gdzie wymienia się sny o bogactwie i potędze z powołaniem m.in. na Teokryta), a także Petr. *Epist. Fam.* VII, 3 (s. 674): *Somnium quod de invento thesauro somniaverat narrat*.

s. 13/4 (13, 10): Wielkiés ... rozniécitá — por. Petr. *Epist. Var.* I, 7.

s. 13/5—7 (13, 11—13): Potymesé ... zábrárá — ten sam motyw por. *Anth. Pal.* VII, 467 (*Anth. Plan.* III^b, 25, 5) — płacz matki po śmierci 12-letniego syna (Sinko).

s. 13/6 (13, 12): I ... zábrárá — por. też Petr. *Epist. Metr.*: II, 15, 63: *Te sine nulla manent dulcis solatia vitae* (por. też S. 276, 9).

s. 13/7 (13, 13): dusze ... połówicę — analogiczny zwrot łaciński: *animae Dimidium meae* Hor. *Carm.* I, 3, 8; por. *Carm.* II, 17, 5 n. (por. też Stat. *Silv.* V, 1, 177). Ten sam zwrot u Petrarkí, np. *animae pars altera nostrae* *Ecl.* XI, 31 (s. 878), por. KochEl III, 12, 50.

s. 13/9 (13, 15 nn.): kámień ... połóźcie — wielu antycznych autorów poezji żałobnych umieszcza w swoich utworach motyw kładzenia kamienia nagrobnego z napisem; por. np. Owidiusz: *Am.* II, 6; III, 9; por. też *Trist.* III, 3, 71—80; *Met.* II, 325 nn. Ten sam motyw u Kochanowskiego, por. np. KochEl II, 2, 133 nn. (naśladownictwo Verg. *Ecl.* 5, 42 nn. i Tib. I, 3, 54 nn.); por. też Janicki *Tristia* 7, 87—90.

s. 13/11 (13, 17): TU LEŻY — powszechnie umieszczane na nagrobkach „*hic iacet*”, por. KochFor 66: *Epit. Maronidís*, w. 1.

s. 13/12 (13, 18): PŁÁCZ i NÁRZÉKÁNIÉ — por. Lygdamus *hic situs est dolor huic et cura Neerae* (Tib. III, 2, 29).

s. 13/14 (13, 20): NIE ... MIÁŁÁ — por. kom. II do trenu 4, w. 1 nn.

Tren 14

Komentarz I

s. 13/16—17 (14, 1—2): Gdzie té wrotá ... stráty — potoczna wiedza o Orfeuszu

jest zadokumentowana w BielKron 25v: „Orfeus, muzyk albo gędziec známienity tego czasu był w Grecyjej, o tym też poetowie wymyślnie pisáli, iż ná jego gędzenie ... Lucyper w piekle mierniejszy á cichy bywał”.

s. 13/17 (14, 2): Puszczzał sie w ziemię — w znaczeniu ‘wyprawiał się w ziemię (w drogę)’, zob. np. PowodPr 8: *áni sie w drogę puszczajcie...* i liczne wcześniejsze zapisy (zob. Sl. XVI s. v. droga).

s. 13/18 (14, 3): Żebych ja téż — użycie *żeby* może nasuwać przypuszczenie, że jest to partykuła ze znaczeniem bliskim życzącemu ‘gdybym ja też’... Takiego użycia nie potwierdzają materiały Sl. XVI. Należy zatem rozumieć cały tekst od 13/16 (14,1) do 13/21 (14, 6): *Gdzie té wrotá ... żenie* jako zdanie złożone, w którym spójnik *żeby* rozpoczyna zdanie celowe, jak np. w takiej konstrukcji: *gdzie to pióro, żebym napisał...*

s. 13/19—20 (14, 4—5): i on bród mógł przebyć ... przewoźnik — o Charonie jako o „synu piekła” zob. BielKron 23 oraz RejZwierc 120v: *Á on stary przewoźnik czekając sie śmieje, Który u portu strzeże u piekła samego...*

s. 13/20 (14, 5): błádé ciéńie — wyrażenie notowane w Sl. XVI tylko w tym miejscu w *Trenach* Kochanowskiego, a po Kochanowskim w WisznTr 27, RybGęśli B2 oraz GrochKal 10: *bládé duszyce* i ZbylPrzyg A3: *bláde dusze*; zob. kom. II.

s. 13/21 (14, 6): lásy niewesołé cyprysowé — wyrażenie *łasy niewesołé* oraz *łasy cyprysowé* w Sl. XVI notowane tylko jeden raz w tym właśnie miejscu *Trenów*; *Mącz* zna wyrażenie *wesołe lasy* s.v. lucus: *Piękny á wesoły lás*, też poświęcony któremu Bogu ku czci; zob. kom. II.

s. 13/22 (14, 7): Á ty mié nie zostawaj — w znaczeniu dzisiejszej formy czasownika przechodniego *nie zostawiaj*, zob. SkarŻyw 248: *gdy mamká jego, która go więcej nád iné miłowála i zostác go nie chciałá...*, podobne użycie KochFr 86/13—14 (II, 102, 1—2): *Nie chciałám cię, mężu mój, zostác twoją żoná, Ale i w ziemi leżę z tobą pogrzebioná.*

s. 13/23 (14, 8): pokojá — prawdopodobnie wewnętrzna komnata, może przeznaczona dla odpoczynku, zob. np. RejWiz 72/6: *Pan przedsię ná pokoju á używa wczasu*; zob. też KochFr 123/3 (III, 67, 3): *Do miskiej Prozerpiny ciemnego pokojá...*

s. 13/24 (14, 9): Surowého Plutoná: owa — *surowy* przeciwstawne do *łaskawy*, zob. np. SkarŻyw 298: *Jeden był bárzo łaskáwy, á drugi trochę surowszy...*; owa — wyraża możliwość, że coś się stanie, jak np. LibMal 1554/183v: *podziż za mna, owa dostaniem czego*, lub RejWiz 63: *Owa jeszcze gdzie trefisz ná kogo mędrszego...*; zob. też KochFr 105/16 (III, 26, 6): *Owa wászé namowy będą wáżyć więcéj.*

s. 13/25 (14, 10): záłosnémi zmiękczywá pieśniámi — *záłosnémi* synonimiczne wobec *záłosciwémi*, zob. też KochPieś 25/5—6 (I, 21, 29—30): *Jego pieśni záłosciwé Zjęły bogi niezycżliwé...*; *zmiękczywá* — forma liczby podwójnej, wyraz często używany w znaczeniu przenośnym, takim jak SkarŻyw 151: *zmiękczyć sercá jej ...* lub Leop *A3v: *myśl swą zmiękcż...*; zob. też KochPieś 48/15—17 (II, 16, 10—12): *Lutnia ... Tá serce miękczy swym głosem przyjemnym Bogóm podziemnym.*

s. 14/2 (14, 12): nieuśmierzony ... žal ukróci — *nieuśmierzony* — taki, który się nie da uśmierzyć, opanować, zob. np. Prot A3v: *gniew nieuśmierzony*; žal ukróci — zob. bliskie: *teskńice okrócisz*, KochTr 5/15 (3, 10) i komentarz, a także RejJóz 07: *niechaj każdy zlej myśli ukroci.*

s. 14/4 (14, 14): niedoszłéj jágódzie da dostác — *niedoszłéj* ze znaczeniem ‘nie-dojrzałéj’, zob. KochFr 62/8 (II, 50, 3): *niedoszłé ... groná*; dostác — w znaczeniu ‘dojrzec’, zob. np. Leop Ioel 3/13: *Posłicie sierpy, bo sie już dostáło żniwo.*

s. 14/5 (14, 15): Gdzieby ... kámienné ... serce nosił — *gdzieby* 'jakżeby' w funkcji partykuły uwydatniającej nierealność lub niemożliwość czego; Śl. XVI s.v. notuje takie użycie *gdzieby* tylko raz w tym właśnie miejscu w *Trenach*; kámienné ... serce — wyrażenie częste, zob. np. OpecŻyw 91v: *o serce kamienné, które sie nie może wzdzierżec od umysłu złégo*; zob. też RejPos 128: *Á snadź kámienne by już serce było...*; zob. też KochFrag 27/15 (11, 10): *Kámiennes serce słowy przerukáła*.

s. 14/7 (14, 17): Cóż temu rzéc? — zleksykalizowane pytanie retoryczne, sugerujące bezradność, zob. Śl. XVI s.v. *coż*, (I. 1. d.), np. GórnRozm D2: *á coż temu rzec; gdyż z żadnej strony zábieżec się temu nie może*, zob. KochPieś 26/3 (I, 22, 7): *Cóż temu rzéc? i szkoda głowy psowác...*, por. kom. II.

s. 14/7—8 (14, 17—18): *támże już zá jedná drogá Zostác* — *támże już równocześnie zostác*, zob. to samo wyrażenie KochPs 25/13—14 (18, 73—74): *Gonilem nieprzyjaciela i dogonilem, Chcialem go za jedná drogá stłumić...*

s. 14/8 (14, 18): *á z duszą zaráz zewléc troskę srogą* — zob. kom. I do Tr 10/14 (10, 9); wyraz *zaráz* zob. kom. I do Tr 3/8 (1, 5).

Komentarz II

s. 13/16 (14, 1 nn.): Mit o Orfeuszu stanowi bardzo popularny motyw w literaturze antycznej i nowolacińskiej (o roli tego mitu w kulturze renesansowej zob. J. Pelc, *Orfeusz pisarzy renesansowych*, Pam. Lit., 1979, z. 1). Odnotujmy obecność mitu w tragediach Eurypidesa (np. *Alceſtis*) — znanych Kochanowskiemu. W twórczości poetów rzymskich bardzo znane opisy zejścia Orfeusza do podziemia znajdują się u Wergiliusza (*Georg.* IV, 453—527) i u Owidiusza (*Met.* X, 1—77) — Sinko; możliwe też reminiscencje z Ps.-Mosch. *Epit. Bion.* — Kubik (utwór ten parafrazuje Kochanowski w Doralic). Najwyraźniejsze są w trenie 14 echa Owidiusza.

s. 13/16 (14, 1): *wrotá nieszczesné* — por.: [Orfeusz] ad Styga Taenaria est ausus descendere porta, Ov. *Met.* X, 13 (por. też Verg. *Georg.* IV, 467—9: *alta ostia Ditis ... ingressus*).

s. 13/19 (14, 4): *bród mógł przebyć* — por. Verg. *Georg.* IV, 503: *obiectam passus transire paludem*.

s. 13/20 (14, 5): *srogi jákiś przewoźnik wozi bládé ciénie* — *srogi przewoźnik* — por. Verg. *Aen.* VI, 298: *Portitor ... horrendus* (Sinko); por. Sen. *Herc. f.* 768—71: *ipse ... portitor ... dirus ... Charon*; por. też Petr. *Epist. Metr.* II, 15: *Ad Rainoldum de Libero* (s. 390), w. 63: *horrifici ... cymba Charonis*.

bládé ciénie — por. Verg. *Aen.* IV, 26: *pallentes umbrae Erebi*; por. też Lucr. I, 123: *simulacra ... pallentia*; Ov. *Met.* X, 14: *Perque leves populos simulacraque functa sepulcro*; por. Verg. *Georg.* IV, 472: *Umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum*; por. również KochPhaen 770: *pallentibus eripit umbris*; KochDoralic 110 (zob. też kom. II do trenu 2, w. 21).

s. 13/21 (14, 6): *lásy niewesołé cyprysowé* — *lasy w Hadesie występują np. w Verg. Aen.* VI, 451; *smutne cyprysy*, por. np. Stat. *Silv.* V, 5, 30: *plorata cupressus*; Verg. *Culex* 140: *fleta cupressus*.

s. 13/22—24 (14, 7—9): *wdzięczna ... Plutoná* — por. Ov. *Met.* X, 15—17: *Persephonen adiit inamoenaque regna tenentem Umbrarum dominum pulsisque ad carmina nervis Sic ait*.

s. 13/23—24 (14, 8—9): *póđz áż do pokojá Surowégo Plutoná* — por. Koch-

Doralic 78: in nigram Ditis concessimus aulam; por. KochSteph 105: Ditis adire domos; surowego Plutona — por. KochDoralic 60: Crudelis Pluto.

s. 13/24—14/4 (14, 9—14): Owa ... dostać — por. Ov. *Met.* X, 17—39: prośby Orfeusza blagającego bogów podziemnych o oddanie żony.

s. 13/24—25 (14, 9—10): owa go ... zmiękczywą pieśniami — por. KochDoralic 109: Plutonem flectere; podobne wyrażenie por. Verg. *Georg.* IV, 470: Nesciaque humanis precibus mansuescere corda; Stat. *Silv.* V, 1, 27 n., a także V, 5, 78 nn.;

s. 14/3 (14, 13): Zginąć ... zostać — por. Ov. *Met.* X, 36—37: Haec quoque, cum iustos matura peregerit annos, Iuris erit vestri: pro munere poscimus usum.

s. 14/4 (14, 14): niedoszłej jagodzie — por. Tib. III, 5, 19: Quid fraudare iuvat vitem crescentibus uvis?

s. 14/5 (14, 15): kamienné ... serce — por. Tib. I, 1, 64: stat tibi corde silex (por. też Enn. *Sc.* 140 n. lapideo sunt corde; Ezech 11, 19: cor lapideum), KochEl I, 8, 18: tibi saxis cor erit asperius.

s. 14/7 (14, 17): Cóż temu rzecz? — wyrażenie zleksykalizowane (por. kom. I) można tu rozumieć jako reakcję na nie przedstawiony już w trenie wiadomy rezultat Orfeuszowej próby; znaczy zatem: „Cóż powiedzieć na odmowę?” Rozumienie takie ułatwiają bliskie związki tekstu trenu z fragmentem *Metamorfoz* Owidiusza (*Met.* X, 1—77), gdzie istnieje taka puenta (por. Axer).

s. 14/7—8 (14, 17—18): Więc ... srogą — por. Ov. *Met.* X, 38—39: Quod si fata negant veniam pro coniuge, certum est Nolle redire mihi: leto gaudete duorum (por. wyżej kom. II do w. 13—14).

Tren 15

Komentarz I

s. 14/10 (15, 1): Erato złotowłosa — potoczna wiedza o Erato jest zadokumentowana w BielKron 22: „Miał jeszcze Jowisz dziewięć cerek z Memoryją niewiastą, z których też boginie były, jedną była Klijo, druga Euterpe, Melpomene, Erato ... mieszkwały nąd wzdrojem poświęconym na Helikonie śpiewając przy lutni Apollinowej, aby głośniej było”. Materiały Sł. XVI notują przymiotnik *złotowłosa* tylko w tym mniejszu w *Trenach* i po Kochanowskim czterokrotnie, zob. KlonWor 2/32: *złotowłosa Judasz*, KmitaSpit B2/32: *godziny złotowłose*, SapEp A2v: *Cintius złotowłosa* i SzarzRyt C4v: *złotowłosa Phoebus*.

s. 14/11 (15, 2): Skąd pociechę ... biorą — *brać pociechę z czego*, *skąd* jest częstym zwrotem w XVI w., zob. RejAp 88: *A wierni aby też z tego pociechy swoje á rozkoszy swoje i bráli, i poznawali*.

s. 14/12 (15, 3): Uspokójcie ... myśl moję — zwrot notowany w materiałach Sł. XVI dosyć często, zob. np. RejKup P3v: *A prze miłosierdzie Twoje, Uspokój już myśli moje*.

s. 14/13 (15, 4): kamienny ... słup — tyle co posąg, tu z aluzją do skamieniałej Niobe; zob. KochFr 132/10 (III, 84, tytuł): *Ná słup kamienny*; zob. też. *Nagrobek Piotrowi*, KochFr 119/7 (III, 57, 2).

s. 14/14 (15, 5): krwawy płacz przez marmór żywy — *krwawe lzy* to wyrażenie częste w XVI w. na oznaczenie bardzo wielkiego bólu, zob. np. RejJóz B4v: *Już moje oczy biegają, Snadź krwawe lzy wylewają...* i podobne, zob. Sł. XVI s.v. *krwawy*; *krwawy płacz* w tym samym znaczeniu — wyrażenie notowane w materiałach Sł. XVI tylko w tym miejscu w *Trenach* i po Kochanowskim w KlonŻal B4: *krwawe plákánie*; to samo w PudłDydo Bv; marmór żywy — materiały Sł. XVI notują to wyrażenie tylko

z tego właśnie miejsca w *Trenach*; zob. KochPieś 2/7 (I, 1, 27): *Pónieważ cnoście żywéj my źli nie życzymy... ze znaczeniem: 'Ponieważ żyjącej cnoście my źli nie sprzyjamy'; wyrażenie marmór żywy może się równać wyrażeniu 'marmur żyjący'.*

s. 14/15 (15, 6): Żálu ciężkiego pamięć — zob. w RejPos 322/2: *których jáko wiátr pámięć będzie rozproszóná*; zob. też KochFr 119/6—7 (III, 57, 1—2): *Pámięć myślistwá twego ... Stoję tu słup kámienny...*; wyraz *pamięć* może znaczyć 'pamiętanie' lub 'znak upamiętniający'.

s. 14/16 (15, 7): Mylę się, czyli ... — odniesienie tego pytajnego zdania jest zupełnie jasne. Może dotyczyć tezy zawartej w zdaniu następnym. Być może oba zdania są równoważne takiej wypowiedzi: 'Czy mylę się, że patrząc na ludzkie przygody skromniej...'; czyli znaczy tyle co dzisiejsze czy w tej funkcji, w której wprowadza wypowiedzenie pytajne niezależne, zob. Śl. XVI s.v. czyli.

s. 14/17 (15, 8): uważa i swé ... szkody? — uważa w znaczeniu 'dostrzega i ocenia' zob. GórńDworz Ii3v: *ktokolwiek był takim, co nie uważał tych rzeczy u siebie, niedobrze to czynił...*; zob. też KochPieś 27/10—11 (I, 24, 9—10): *Á kto by chciał ná świecie Uważyć, co sie plecie...*

s. 14/18 (15, 9): przczytać — przypisać, zob. np. GórńDworz Dd5: *Mnie tego W. M. nie przczytaj, bo ja uszczypliwie przeciwko im nic nie mówię*. Zob. też KochPs 44/3—4 (32, 3—4): *Szczęśliwy, komu nie przyczetł Pan wády Áni sie żadnej w nim domácał zdrády*.

s. 14/19 (15, 10): głupi rozum — wyrażenie bardzo często notowane w Śl. XVI, zob. s.v. głupi, zob. np. RejWiz 193v: *O nieszczęsna zła chuci, o rozumie głupi...*; zob. też KochPs 4/11—12 (2, 9—10): *Ich rozumowi śmieje się głupiemu Bóg z wysokości...*

s. 14/20 (15, 11): siedm — forma zgodna z normą XVI w.

s. 14/23 (15, 14): nád wolą — w znaczeniu 'wbrew woli' — jest wyrażeniem częstym w XVI w., zob. RejWiz 182v: *Choć nalepiej nie domyślaj sie nád Páńską wolą...*, zob. też KochPs 162/9 (106, 73): *Ktemu nád wolą Páńską poháńców nie bili...*

s. 14/24 (15, 15): zimné groby — wyrażenie notowane w Śl. XVI od Kochanowskiego, zob. np. KochFr 115/17 (III, 48, 1): *Ten proporzec nád zimnym grobem záwieszony...*; po Kochanowskim zob. GrochKal 10, WisznTr 8; zob. kom. II.

s. 14/24—25 (15, 15—16): w których... Skłádláś — forma dokonana od bezokolicznika *skłáść*, zob. BielKron 425v: *i skłádziono sceptra ná márách...*

s. 14/25 (15, 16): zágubioné — tyle co 'pomordowane' lub 'unicestwione' jak w Rej-Pos 81/15: *ták iż go szukając jeszcze w dzieciństwie jego, áby go byli mogli zágubić, wiele dziátek niewinnych pomordowali...*; zob. też KochPs 201/7 (137, 15): *Zágubcie ten zły národ, ogniem miásto spalcie...*

s. 14/26 (15, 17): Tákie więc kwiáty leżą kosą podsieczóné — zaimek *táki* w połączeniu z *więc* służy niekiedy Kochanowskiemu do wiązania obszernych porównań, np. KochPs 22/9—16 (17, 33—40): *Ze wszystkich mię stron záwárli I oczy swoje ná mię rozdárlí... Táki więc bystry lew zjęty jádem Ciega... Tákie więc szczenié lwice szalónéj Czyha...*; kosą podsieczóné — wyrażenie (rośliny) *kosą* (pod)sieczóné dosyć częste, zwłaszcza u Kochanowskiego; zob. też KochPieś 64/16—17 (Sob. 8, 3—4): *łáká ... Kosą mgdy nie sieczóna*; zob. kom. II.

s. 14/27 (15, 18): deszczem gwałtownym — często notowane wyrażenie, zob. Śl. XVI s.v. deszcz, zob. też KochPieś 24/10—11 (I, 21, 5—6): *Słuchaj, jáko bije w ściány Z gwałtownym dżdżem grad zmieszány...*

s. 15/1 (15, 19): W którą nádzieję żywiesz? — wyrażenie w ... *nádzieję* + cząstecznik jest częste w XVI w., zob. np. RejPos 14v/4: *W czyję by nádzieję tę prawdę mowił ...*

lub: w tę nadzieję przystąpiła do Pána; zob. też KochPieś 9/14 (I, 7, 22): *W nadzieję ludzie orzą i w nadzieję sieją* (przysłowie).

s. 15/2 (15, 20): Czemu śmiercią żałości nie zbywasz co pręcój — zbyć w znaczeniu ‘pozbyć się’, zob. GliczKsiąż L7v: *więcej zbędzie, niż nábędzie*; zob. też Cn. Ad. 1340: *złem złego zbywać*; zob. też KochPieś 19/9 (I, 17, 17): *Jako ptak, kiedy towárzyszą zbędzie...*; pręcój, forma oboczna do *prędzej*, jak *prętki* do *prędki*, zob. Indeks wyrazów i form s.v. *prędko*.

s. 15/3 (15, 21): prętki strzały — zob. LubPs cc6: *Cić są ják prętkie strzały moczará zacnego...*; zob. też KochOdpr D2/5: *Strzłą niemężnej ręki prętka objeżdżon*.

s. 15/3—4 (15, 21—22): łuk ... Niepochybny — nie chybiający, zob. np. KlonKr F3: *Tę zdradę zdradą mmich mu też nágroził, Gdy niepochybnym nożem w brzuch ugodził*; zob. też Cn. Ad. 635: *Niepochybny. Pewny. Nie chybi. Dogoni*; zob. KochPhaen 19/6: *W tym niepochybny strzelec tęgi łuk náłożył*.

s. 15/4 (15, 22): mściwa bogini — materiały Śl. XVI nie notują tego wyrażenia poza tym właśnie miejscem w *Trenach*; zob. kom. II.

s. 15/5 (15, 23): z lutości — forma oboczna wobec formy z *litości*, zob. Indeks wyrazów i form.

s. 15/6 (15, 24): Dokonajcie ... stárości — *dokonać* ‘położyć kres’, zob. RejZwierc 125v: *Nuż jako Dawid dokonał szedziwości swojej*; zob. też KochPs 116/22 (78, 58): *I przed cząsem nędznego dokonali światá*.

s. 15/7 (15, 25): hárdą myśl — wyrażenie bardzo często notowane w Śl. XVI zob. np. LubPs I marg: *Pan widząc hárdé myśli ludzi światá tego, z nich sie śmieje*; zob. też KochPs 86/9—11 (59, 25—27): *Prze hárdą myśl ... Wyniszcz je w gniewie swoim*.

s. 15/9 (15, 27): mármór nieprzetrwany — wiecznotrwały, taki, którego nie można przetrwać, zob. kom. I do Tr 4/15 (2, 14). Zob. też Piotr Kochanowski *Orland Szalony* 1, 277: *Byś nieprzetrwane lata szczęśliwie ziemię rządził* (Linde).

s. 15/10 (15, 28): skryté rány — tyle co ‘rany niewidoczne na zewnątrz’ — zob. np. Śl. stp. s.v. rana, Sul. 104: *za rany ... zakryte...*

s. 15/11 (15, 29): łyzy serdeczné — łyzy z serca, Śl. XVI notuje kilkakrotnie wyrażenie *łyzy z serca*, zob. np. RejKup q6v: *wiele ty łyzy przewodzą, Co prawie z serca pochodzą*; wyrażenie z przydawką przymiotną jest odnotowane tylko jeden raz w tym właśnie miejscu w *Trenach*.

s. 15/13 (15, 31): w wiecznym pęcie — w liczbie pojedynczej zob. np. BielKron 458: *ktoregom ja gonić nie mógł, bom był w pęcie żelaznym*; zob. też KochPieś 50/25 (II, 18, 45): *Mnie niechaj ojciec trzyma w pęcie srogim...*

s. 15/14 (15, 32): tkwi w rogu skály wiátrom szalonym ná wstręcie — *tkwi* w znaczeniu ‘jest na widoku’, ‘sterczy’ zob. np. BielRozm 29: *A ná glowie kápálin, ná nim tkwiały pusze*; wiátrom szalonym — materiały Śl. XVI nie notują tego wyrażenia przed Kochanowskim; wyraz *szalony* w znaczeniu ‘bardzo wielki, przekraczający normę’ zob. np. RejWiz 41v/26: *bywa z szalonego zbytku*; zob. KochPieś 83/30 (Pam 128): *jutro wiátry szalone zetną...*; zob. też po Kochanowskim WisznTr 12: *Z szalonym wiátrem*; CzahTr: *Wiátry, wody i ognie, i rzeki szalone...*; ná wstręcie — *wstręt* w znaczeniu ‘przeszkoda’ — zob. np. CiekPotr 28/13: *Wstręt jego przedsięwzięciu czym przemierzłym czynią*; zob. też KochFr 89/4—6 (II, 107, 4—6): *Aby już więc żadnego wstrętu nie zostawił* [do unii polsko-litewskiej], *Wisłę ... Mostem spętał*.

s. 15/15 (15, 33): grób — prawdopodobnie w znaczeniu ‘kamień nagrobny’, zob. np. zwroty takie, jak *wykować na grobie* w RejZwierc 7v: *Semiramis ná grobie wykować kazála...*; zob. kom. II.

Komentarz II

Motyw porównania własnego bólu do cierpienia mitycznych bohaterów jest typowy dla konsolacji (por. np. *Cons. ad Liv.* 105 n.; *Stat. Silv.* V, 1, 33 nn. — Sinko). Jednym z najczęstszych mitów występujących w takiej roli jest opowieść o Niobe. W literaturze greckiej motyw ten występuje już u Homera (II. 24, 602 nn.). Jest też częsty u tragików, zwłaszcza u Eurypidesa (np. *Phoen.* 159 nn.). W literaturze łacińskiej pojawia się wielokrotnie, por. np. *Prop.* II, 20, 7 n.; III, 10, 8; *Stat. Theb.* I, 711; III, 191 nn.; IV, 575 nn.; IX, 682; *Mart.* III, 32, 3 n.; *Auson. Epigr.* 63; *Epit. Her.* 27; *Hygin. Fab.* IX itd. Szczególnie znany jest opis losów Niobe przedstawiony przez Owidiusza (*Met.* VI, 146 nn.). Wyraźne jego ślady odnaleźć można w trenie 15 (Sinko). Są tu też analogie *Ps.-Plut. Cons. ad Apoll.*

W literaturze nowołacińskiej historia o Niobe pojawia się wielokrotnie, zwłaszcza w utworach konsolacyjnych; por. np. *Petr. Epist. Var.* I, 16 (s. 992); *Sann.* (s. 96); *Scal. Heroines—Niobe* (s. 360). Do rozpowszechnienia mitu w Renesansie przyczyniło się dzieło Boccaccia *Genealogia Deorum* (mit o Niobe: XII, 2).

s. 14/10—12 (15, 1—3): Erato ... moję — odwołanie się do kojącej siły poezji to motyw częsty u liryków antycznych: w poezji łacińskiej, por. np. *Horacy Carm.* I, 32, 13—16 (miejsce wielokrotnie parafrazowane przez Kochanowskiego), a zwłaszcza IV, 11, 35—36; *Ov. Trist.* IV, 10, 112; V, 7, 67; *Pont.* IV, 2, 45 etc. Rolę tę może spełnić także i pieśń żałobna (jak u Kochanowskiego), por. np. *Ov. Trist.* V, 1, 48. Motyw charakterystyczny dla poezji Petrarki (por. *Brahmer*, przypis 167). Bardzo częsty u Kochanowskiego, np. *Pieś II*, 6, 1—4.

s. 14/13 (15, 4): kámienny ... słuł ... stoję — por. *Ov. Met.* XII, 23: *Fit lapis; Tib.* II, 4, 8: *malle in gelidis montibus esse lapis*; por. też *KochEl III*, 3, 5: *Ante lapis fiam; KochGal 40—41*: *Et stes in glaciem duratus uti Niobe olim In silicem.*

s. 14/14 (15, 5): Lejąc ... żywy — podobna fraza por. *Ov. Met.* VI, 312: *et lacrimas etiam nunc marmora manant*; por. też *Petr.*, np. *S.* 171, 11: *un marmore che si mova et spiri*; por. *S.* 131, 197 i in.

krwawy płáč — podobne wyrażenie łacińskie: *sanguineae guttae* *Ov. Met.* II, 360; *XIV*, 408.

s. 14/16—17 (15, 7—8): Mylę sie ... szkody — myśl o łagodzeniu bólu wspomnieniem cudzego nieszczęścia por. np. *Cic. Tusc.* III, 24, 58; w poezji por. np. *Tib.* III, 6, 43.

s. 14/19 (15, 10): głupi rozum — zwrot biblijny, por. np. *I Cor* 3, 19.

s. 14/20 (15, 11): siedm synów i dziewek — liczbę dzieci Niobe ustala Kochanowski wedle rozpowszechnionej w XVI w. tradycji Owidiuszowej — wg Homera, *Hyginusa* i innych (m.in. *Propercjusza*) było sześciu synów i sześć córek. Również zwrot użyty przez Kochanowskiego przypomina sformułowanie Owidiusza (*Met.* VI, 182—183: *huc natus adice septem Et totidem iuvenes*); por. także *Auson. Epit. Her.* 27, 3: *bis septem natis genetrix Laeta.*

s. 14/24 (15, 15): Obłápiasz zimné groby — fraza przypomina ustęp z Owidiusza: [Niobe] *Corporibus gelidis incumbit* (*Met.* VI, 277); nie notowanemu w materiałach *Sl. XVI* przed Kochanowskim zwrotowi *zimny grób* odpowiada wyrażenie *Petr. Ecl.* XI, *Galathea*, w. 1 (s. 1270): *Niobe: Duc, soror, ad tumulum gelidique ad saxa sepulcri* (por. w. 16: *complectere bustum*). Por. *KochEl I*, 11, 31: *gelido ... sepulchro.*

s. 14/26—27 (15, 17—18): T ákié ... złożoné — porównanie to występuje w literaturze antycznej w wielu odmianach. Wersja z trenu 15 wydaje się najbliższa *Catull.* 11, 22—24: *cecidit velut prati Ultimi flos, praetereunte postquam Tactus aratro est.* Podobna jest też wersja *Wergiliusza* (*Aen.* IX, 435): *veluti ... flos succisus aratro* (porów-

nanie to zaleca Scaliger, *Poetices* III, 51, wśród *Comparationes molles*). Zamiast pluga (aratum) Kochanowski wprowadził kosę (por. KochPs 37, 3–4; 103, 29–30).

s. 15/3 (15, 21): prętkie strzały — por. *celeres sagittae* np. Hor. *Carm.* III, 20, 9.

s. 15/3–4 (15, 21–22): luk ... Niepochybny — por.: non evitabile telum, Ov. *Met.* VI, 234.

s. 15/4 (15, 22): mściwa bogini — wyrażenie to odpowiada łacińskiemu *victrix dea* Verg. *Aen.* VII, 544 (por. też Ov. *Met.* VI, 283).

s. 15/7–8 (15, 25 nn.): Nowa ... skámieniálá — myśl, że przemiana w marmur jest dla Niobe nową karą, nie jest zgodna ani z najbardziej rozpowszechnioną tradycją mitologiczną (por. np. Ov. *Pont.* I, 2, 31; *Am.* III, 12, 31), ani z wersją powtarzaną w Renesansie (np. Sann., Scall.), zgodnie z którą przemiana ta była aktem łaski; wersja taka pojawia się jednak np. u Auson. *Epit. Her.* 27, 56; tak też sam Kochanowski w For 119: *In Columnam.*

s. 15/7 (15, 25): hárdá myśl — Niobe uchodziła w Renesansie także za symbol pychy, por. np. Alciatus, s. 143, ryc. LXII *Superbia*.

s. 15/8–14 (15, 26–32): Dziątek ... ná wstręćie — jest to parafraza opisu Owidiusza por. *Met.* VI, 309–312: intra quoque viscera saxum est. Flet tamen et validi circumdata turbine venti In patriam rapta est; ibi fixa cacumine montis Liquitur, et lacrimas etiam nunc marmora manant. (Warto też odnotować analogię z Soph. *Ant.* 823 nn. — A. Mazanowski, *Ojciec zadżumionych Słowackiego i „Treny” Kochanowskiego*, [w:] *Program gimn. IV we Lwowie*, 1892.)

s. 15/9–14 (15, 27–32): I stoi ... ná wstręćie — informację o miejscu, gdzie znajduje się skamieniała Niobe, zamieszcza Plin. *Nat.* IV, 5, 9 (17), oraz Auson. *Epit. Her.* 27.

s. 15/15 (15, 33–34): Ten ... sobie — ten dwuwiersz jest przekładem epigramu z *Anth. Pal.* VII, 311 (*Anth. Plan.* III^a, 7, 3) (J. Przyborowski, *Wiadomości o życiu i pismach J. Kochanowskiego*, Poznań 1857, s. 175). Był to tekst popularny wśród humanistów i tłumaczony często na łacinę (np. Poliziano). Wszedł też do sławnej *Enigma Bolognese*; jedna z jej wersji opublikowana została w *Monumenta sepulcrorum cum epigraphis* S. Rybischy i T. Fendta, Wrocław 1574:

Hoc est sepulchrum intus cadaver non habens:

Hoc est cadaver sepulchrum extra non habens:

Sed cadaver idem est et sepulchrum sibi.

(por. S. Michalski, S. Rybischy i T. Fendta *Monumenta sepulcrorum cum epigraphis*, [w:] *O ikonografii świeckiej doby humanizmu. Tematy — symbole — problemy*. Pod red. J. Białoostockiego, Warszawa 1977, s. 116 nn. i rys. 33).

Tren 16

Komentarz I

s. 15/18 (16, 1): kwóli — ze względu na; zob. np. RejWiz 106v marg: *Jáko społu giniemy márnje k woli świádu*.

s. 15/19 (16, 2): prájmuje do kóści — wyrażenie *do kóści* częste, zob. Sl. XVI s.v. *kość*.

s. 15/20 (16, 3): rym — zob. kom. I do Tr 4/3 (2, 2).

s. 15/20–21 (16, 3–4): porzucić muszę, Ledwe nie duszę — *porzucić duszę* w znaczeniu ‘umrzeć’ nie ma żadnego innego zapisu w materiałach Sl. XVI poza tym właśnie miejscem w *Trenach*; bliskie zwroty zob. Sl. XVI s. v. *dusza*: *duszę wypuścić*, *zbyć* i podobne.

s. 15/22 (16, 5): Żywem, czy ... sen obłudny — *żywem?* — w znaczeniu ‘czy jestem

przytomny?', zob. Cn. Ad. 1381: *Zyw-em-ci sobie* z wyjaśnieniem *Vigilans vidi*; sen obłudny — w znaczeniu 'sen zwodniczy', 'falszywy', przeciwstawny prawdziwemu; wyrażenia *sen obłudny* nie notują materiały Sl. XVI; w podobnym znaczeniu występuje przydawka *obłudny* w wyrażeniu *obłudny świat*, bardzo częstym zwłaszcza w RejPos. Po Kochanowskim wyrażenia podobne zob. WisznTr 22: *Spimy? Czyli obłudne bawia nas nadzieje*; WysKaz 2: *obłudna śmiertelnych nadziejo*; SkarKaz 696a: *o wolności swobodnej i obłudnej*; KochMRot Cv: *obłudnych rozkoszy grómdá*; zob. też Cn. Th. s. v. obłuda, powab, czym kogo my ábo nas kto oszukiwa; por. kom. II.

s. 15/23 (16, 6): Który kościanym oknem wylátuje — o kościanej bramie, oknie Hadesu, którą wychodzą na świat sny nie sprawdzające się, zob. poza Kochanowskim BielSen 11: *Á twój sen precz nie leciał przez wrotá kościáne*; zob. też KochPieś 7/28—30 (I, 6, 28—30): *pokusa ... Która przez wrotá kościáne wychodzi, Á ná czlowieká sny dziwne przywodzi*; por. kom. II.

s. 15/24 (16, 7): Á ludzkie myśli ... báwi, Co bład na jáwi — zob. podobną frazę SienLek T4v: *umysł swój bawili*; *báwi* — zob. komentarz do Tr 11/13 (11, 13); tekst rozumiemy w sposób następujący: A ludzkie myśli zajmuje tym, co na jawie jest nieprawdą.

s. 15/26—16/10 (16, 9—19): Cała ta część trenu odwołuje się do tych samych potocznych w Renesansie nauk mądrości, o których mówi także *Przy pogrzebie rzecz* (KochFrag 47); zob. też tren 9.

s. 15/26 (16, 9): O błędzie ludzki, o szalone dумы — wyrażenie *bład ludzki* jest bardzo częste w znaczeniu 'falszywa, nieprawdziwa myśl ludzka', ale i 'głupota ludzka', zob. RejKup 53: *Boś sie był znać barzo napił Ludzkich błędow*; zob. BielKom Dv: *Dal mi Bog w moc ty urzędy, Pisać ludzkie złości, błędy*; zob. też Mącz 195c: *Deliramentum, Bład, bładzenie rzeczą, szaleństwo, głupstwo*. Po Kochanowskim zob. RybGęśli Dv: *O błędzie ludzki, o niepewne dумы...*; SzarzRyt D4v: *ludzki bład*; GrabowSet F4: *Lecz ludzkie błędy czemuż, Pánie, liczę* i inne; szalone dумы — prawdopodobnie w znaczeniu bliskim 'głupie myśli' notowane w Sl. XVI od tego właśnie miejsca w *Trenach* począwszy; po Kochanowskim w GoslCast 20: *pokrywać głupstwá i szalone dумы, Nie są od Bogów iście te rozumy* i jeszcze dwukrotnie w tym samym tekście.

s. 15/27 (16, 10): pisać się z rozumy — właściwe znaczenie czasownika *pisać się* jest 'podpisywać się' i 'uważać się za kogoś', zob. np. SkarJedn 191: *I o Janie Cáro-grockim, który się ekumemickim Pátryjάρχą hárdzie i nieprzystojnie pisać począł*; występuje też w znaczeniu przenośnym bliskim 'popisywać się' lub 'pozwolić się uważać', jak np. PaprPan T: *Á nie dalby sie pisać już zá bogátego*; identyczna struktura: *pisać się z czym* w tym samym znaczeniu co w *Trenach* (*popisywać się czym*) dopiero po Kochanowskim w PudlFr 55: *Będę li sie tak pisał z obyczájmi swémi*.

s. 16/1 (16, 11): po woléj świat mamy — *po woléj* w znaczeniu 'przychylny naszej woli, naszym życzeniom', zob. np. RejWiz 28v/28: *Zda sie wam, byście już świat po swej woli mieli...*

s. 16/1—2 (16, 11—12): głowá ... zdrowá — Sl. XVI nie notuje wyrażenia *zdrowa głowa* w znaczeniu przenośnym, równym 'człowiek nie mający kłopotów'; notuje natomiast dosyć częste wyrażenie przeciwstawne: *głowa boli, głowa chora* w znaczeniu 'człowiek skłopotany', zob. RejRozpr D: *Á ow, co wlezie do soli, I tegoć głowá nie boli...*; zob. N. ks. przysl. t. I, 639: *Gdy głowa zdrowa, inne cialo rośnie* (odnotowane za Brücknerem i datowane 1548 r.); zob. też KochPieś 39/10 (II, 6, 5): *Łáčno cieszyć chorého, gdysmy zdrowi sámí...* (odnotowane jako przysłowie, N. ks. przysl. t. III, 852).

s. 16/4 (16, 14): W rozkoszy — záłość lekce szácuujemy — *rozkosz* to tyle co

dzisiejsze ‘przyjemności życia’, zob. np. RejZwierc 67: *zawždy lepszej rozkoszy używa, co sobie w ciepłej izbie siedzi ... niż ten, co po szelinie biega*; lekce szacujemy — lekceważymy, zob. Mącz 449a: *Tenuiter aestimare, Lekko szacować*; zob. też KochPs 15/14 (10, 14): *Ale i Bogá sobie lekce szacuje...*

s. 16/5 (16, 15): wełny skąpój prządce zstąje — *skąpa prządka* na oznaczenie Parki nie notowana w materiałach Śl. XVI przed Kochanowskim, po Kochanowskim zob. RybGęśli Dv: *Wiemy, że umrzeć, przedsię nam zá jáje Śmierć, poki wątku stąje Prządce skąpej...*; zstąje w znaczeniu ‘starca’, zob. np. RejWiz 36/11—12: *to już tu pámięci Iście w głowie nie zstąnie...*

s. 16/6 (16, 16): zá jáje — w znaczeniu ‘za nic’, wyrażenie zleksykalizowane, zob. np. BielKom G3: *Wszystki nie stoją zá jáje...*

s. 16/7 (16, 17): žal przypádnie — *przypádnie* prawdopodobnie tyle co ‘stanie się, zdarzy się’, jak np. w RejWiz 42v/15—17: *á gdy troskliwego Przypádnie co z przygody, już jedno drugiego Wdzięcznie cieszy...*; zob. też KochPs 202/3 (138, 19): *Niechaj ná mię przygodá jáka chce przypádnie...*

s. 16/8 (16, 18): Áli ... snádnie — wariant przysłowia, zob. Mącz 86b: *Nihil dictu facilius — Łatwież rzec, ále czynić przytrudniejszy*; zob. też KochFrag 47 (Pogrz): *Ták podobno wszystko łatwież słowy wyrzec niżli rzeczą sámą wypełnić*; forma *áli* jest spójnikiem przeciwstawnym o znaczeniu ‘ale oto’, ‘ale tymczasem’, zob. np. OrzJan 48: *wszystko to są pożytki własné, áli stąd wrzód pospolity roście.*

s. 16/9 (16, 19): Á śmierć ... nam należy — prawdopodobnie w znaczeniu ‘a śmierć ... nas dotyczy’, jak w: P. Kochanowski, *Orland Szalony*, 1, 315: *Orlandowi nic upadek i trwogi onego ludu nie należały*. Być może, jest to takie samo użycie, jakie występuje w licznych definicjach słownikowych w XVI w., zob. np. Mącz 4d: *Aequoreus ... To, co ku morzu należy.*

s. 16/12 (16, 22): Z miłéj ojczyzny — zob. też JK1B 216/4 (Om 3): *Służyć ojczyźnie miłéj...*

s. 16/12 (16, 22): Rzym budowny — zbudowany okazałe, zob. np. BielSen 18: *W budownych miástach, zamkach máłom sie kocháłá*; zob. też KochPs 119/27—29 (79, 25—27): *Gi przez ogień, przez miecz srogi Zniszczyli twój lud ubogi, Miásta i zamki budowné...*

s. 16/13 (16, 23): Miástem — równoznaczne z ‘Rzymem’, zob. Mącz s. v. Urbs ... Miásto. Aliquando pro antonomasia, Rzym miásto.

s. 16/13—14 (16, 23—24): mądre mu Widzeniu twemu — *widzenie* w znaczeniu ‘zdanie, sąd, sposób patrzenia na rzecz’, zob. Mącz 406 a: *sententiam alicuius inspicere — wejrzeć w mniemánie á w widzenie czyje, to jest uważyć.*

s. 16/16 (16, 27): sie ... wiárujesz — strzeżesz się, unikaszesz, zob. np. RejPos 211v/12: *wszak wiesz, jáko czciesz w zakonie, ábychmy sie wiárowáli inszych náuk á wymysłów swiáta tego...*

s. 16/19 (16, 29): niezbożnému — niecnotliwemu; zob. np. BielSat C: *rzemieślnicy niezbożni.*

s. 16/21 (16, 31): dotkliwą mowę — *dotkliwy* może znaczyć tyle co ‘ostrzy’, bardzo często jako określenie mowy; zob. np. KochOdpr Bv: *przymowkom dotkliwym I zlej sławie podległá...*; zob. też KochPs 91/5—6 (64, 13—14): *Ich język dotkliwy Miecz jest przerázliwy...*; może także znaczyć ‘dotyczący przestępstwa karanego śmiercią’, gdy wyraz *dotkliwy* występuje jako termin prawniczy, zob. np. SarnStat 571: *w postępowániu w spráwách ták potocznych, jáko dotkliwych.*

s. 16/22 (16, 32): podáć głowę — zob. StryjKron 195: *Nie przywiedziecie mię k temu, ábych ja ... lekkich osob rozkázowániu miał podlec i głowę swoję podáć.*

s. 16/23 (16, 33): wywiódłeś ... wszystkim — *wywieść komu* w znaczeniu ‘przekonywająco wytłumaczyć komu’, zob. np. RejWiz A6/7—8: *i jako im rzeczy szkodliwe w rozkoszy wywiódł...*

s. 16/24 (16, 34): Łaćniej rzec ... niż czynić — wariant przysłowia, zob. Tr 16/8 (16, 18) i komentarz.

s. 16/25 (16, 35): Pióro anjelskié — wyrażenie *pióro anjelskié* w znaczeniu ‘pióro doskonale’; poprzednio istniały takie wyrażenia, jak SkarŻyw 203: *Anjelski doktor*; SkarŻyw 318: *anjelski żywot*; zob. kom. II.

s. 16/25—26 (16, 35—36): duszę ... bodzie — *duszę rani*, zob. wyrażenie pokrewne BibRadz Eccli 22/22: *Który kole oko, wyciska łzy, a który bodzie serce, pobudza boleści*.

s. 16/27 (16, 37): Człowiek nie kámién — Śl. XVI notuje tę frazę dopiero od Kochanowskiego; zob. KochPieś 73/6 (Tarn 1): *Kámién by był, nie człowiek...* i po Kochanowskim WisznTr 7: *Kámieniem, nie człowiekiem, poczytałbym tego...*; por. kom. II.

s. 16/27—28 (16, 37—38): á jáko ... nábáwi — nawiązanie do motto; zob. kt 4—5.

s. 16/29—30 (16, 39—40): Przekłété szczęście ... ruszy — przymiotnik *przekłéty* = *maledictus* bywa używany także w połączeniach takich, jak np. SkarŻyw 528: *Warinbergus, który złym rzemieniem przekłétej czci zábiegánia dostał biskupstwá swesjońskiego*; RejZwierc 216: *leż przekłéta*; RejWiz 169/24: *zła myśl przekłéta* i podobne.

s. 17/1 (16, 41): Czásie, požádnéj ojcie niepámiéci — *czas, ojciec niepamięci*, jest notowany po Kochanowskim jako przysłowie, zob. N. ks. przysł. t. I, s. 356, z powołaniem się na W. Potockiego; *czas* jako lekarz zob. przysłowie w BierEz 12: *Czas ci trudne rzeczy leczy*; zob. też Tr 25/1 (19, 145): *czas doktor káżdemu*; zob. kom. II; *požadnej* ... *niepamięci* — *požadnego zapomnienia*; *požadny* w znaczeniu ‘požadany’, zob. ProtOdm D4: *W czym będzie smák niejáki niebieskiej rádości, Ktora jest požádniejsza niżli ziemskie włóści*; zob. też KochPieś 84/13 (Pam 143): *Wszem požádnny...*; wyraz *niepamięć*, notowany w materiałach Śl. XVI od Kochanowskiego, zob. np. GostGosp 84: *Co prze niedbáłość álbo niepámiéć opuścisz...*; zob. też KochPs 44/1—2 (32, 1—2): *Szczesliwy, komu grzechy odpuszczono I w niepámiéci złości ponurzono...*

s. 17/2 (16, 42): W co ... tráfią — w znaczeniu bliskim ‘potrafią’, zob. np. RejWiz 110v/13—14: *Ze namniejsze ptaszátko i z gniazdá nie spádnie Przez jego [Boga] opátrznóci, trefi on w to snádnie*.

s. 17/3 (16, 43): Zgój smutné serce ... žal surowy — wyrażenie *smutne serce* notowane często w materiałach Śl. XVI, zob. np. RejZwierc 230, 235; SkarŻyw 243 i liczne inne; *goić serce* po Kochanowskim zob. RybGęśli B2v: *Mnie rym z lutnią serce goi...*; *żał surowy* — po Kochanowskim zob. GrochKal 14: *czując žal surowy*.

s. 17/4 (16, 44): Wybii mi z główy — zob. komentarz I do Tr 9/14 (9, 3).

Komentarz II

s. 15/18—20 (16, 1—4): Nieszczęściu ... duszę — motyw przeciwny do występującego w trenie 15, w. 1—3: cierpienie nie daje się ukoić skargą poetyczną. W literaturze antycznej pojawia się np. u Archilocha frg. 104 Diehl; por. też Stat. *Silv.* V, 5, 1 nn. (poeta milknie pod wpływem bólu). Występuje też u Petrarcki, por. S. 292, 12—14; S. 293 (wiersz ostatni); S. 304.

s. 15/18 (16, 2): práwie prójmuje do kóści — podobne zwroty występują w łacinie klasycznej por. np.: *per ima cucurrit Ossa Verg. Aen.* II, 121 n. (por. VI, 55; IV, 101); wyrażenie takie pojawia się też w *Biblii*, np. Iob 30, 17.

s. 15/20—21(16, 3—4): Lutnią ... duszę — por. KochEl I, 9, 10: *Non sua Musa iuvat*.

s. 15/22—25 (16, 5—8): Żywem ... jáwi — obraz bramy z kości słoniowej, przez którą wychodzą z podziemi sny zwodnicze (sny prawdziwe wydostają się przez bramę rogową), pojawia się w literaturze antycznej już u Homera (*Od.* 19, 562 nn.). W literaturze łacińskiej opisy tego typu zob. *Verg. Aen.* VI, 893 nn. (opis naśladowany przez Dantego), *Stat. Silv.* V, 3, 288 n. i *Hor. Carm.* III, 27, 38—42 (Sinko). Tekst Kochanowskiego stanowi parafrazę wersji Horacjańskiej, por.:

Horacy, *Carm.* III, 27, 38—42
vigilansne ploro
an ... Ludit imago Vana,
quae porta fugiens eburna
Somnium ducit

KochTr 16, 5—8
Żywem,
czy mię sen obłudny frásuje?
Który kościánym oknem wylátuje
(rozwiniecie pojęcia „*somnium*”
w. 7—8)

Ten sam ustęp Horacego przełożył Kochanowski w Pieś I, 6, 27—30:

Ále ná jáwiż plącę swéj lekkości,
Czy mię pokusá łudzi króm winności,
Która przez wrotá kościáné wychodzi,
Á ná człowieká sny dziwné przywodzi?

Motyw „bramy kościanej” zalecany był także przez Scal., *Poetices*, V, 16 (por. tren 11, w. 13—14).

s. 15/26 (16, 9): O błędzie ... dumy — por. *Petr. Epist. Var.* I, 16 (s. 992): *O cognitiones hominum vanas*; por. KochEl III, 14, 19—20; 8, 43—46; KochFor 99: *Ad Urbicum*.

s. 16/11—14 (16, 21—24): Przécż ... twemu — myśl, że dla mędrca wygnanie nie jest wielkim nieszczęściem, ponieważ jego domem jest cały świat, sformułował Cynceron w *Paradoxa* II, 18: *exsilium autem illis, quibus circumscriptus est habitandi locus (terribile est), non iis, qui omnem orbem terrarum in unum esse ducunt*. Podobnie z powołaniem się na Sokratesa w *Tusc.* V, 37, a zwłaszcza 108. Własne wygnanie odczuwał jednak Cynceron jako wielkie nieszczęście, czego świadectwo pozostawił w wielu utworach, zwłaszcza w *Listach*.

s. 16/15—18 (16, 25—28): Czemu ... gody — myśl, że mędrzec winien strzec się jedynie hańby, a wszystkie inne nieszczęścia przyjmować spokojnie, formułował Cynceron kilkakrotnie, por. np. *Tusc.* II, 5, 14; 12, 28; 13, 30. Jednak śmierć córki przeżył bardzo głęboko, o czym świadczą jego *Listy*, a przede wszystkim *Consolatio* — utwór pocieszający dla siebie samego.

Znajdujemy w *Consolatio* wyraźne świadectwo kryzysu duchowego, jaki Cynceron przechodził po śmierci córki: *Tum autem cum amiserit carissimam filiam, victum se a fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, et manum tollo* (fragment zachowany *Lact. Instit.* III, 28, zamieszczony w edycji Nideckiego, k. 45b).

s. 16/19—22 (16, 29—32): śmierć ... głowę — myśl, że człowiek cnotliwy powinien być wolny od strachu przed śmiercią, wypowiada Cynceron często, m.in. w *Paradoxa* II, 18 (nb. jest to początek periodu, którego druga część stanowi paralelę do w. 21—24 trenu 16 — por. wyżej komentarz): *Mors terribilis iis quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis quorum laus emori non potest*. Ta sama myśl pojawia się wielokrotnie w *Tusc.*, zwłaszcza w ks. I, por. np. I, 49, 118. Stwierdzenia te kontrastują ze znanymi Kochanowskiemu literackimi opisami ostatniego okresu życia Cyncerona i okoliczności, w których zginął (najobszerniejsza relacja u Plutarcha); podkreśla się w nich, jak bardzo filozof starał się uniknąć śmierci.

s. 16/21 (16, 31): dotkliwą mowę — cykl napastliwych przemówień politycznych.

Cycerona skierowanych przeciwko M. Antoniuszowi (*Filipiki*); por. prawnicze znaczenie przymiotnika *dotkliwy* (kom. I).

s. 16/23—24 (16, 33—34): Wywiódlęś ... sobie — takie postępowanie sam Cyceron uważał za najcięższe przewinienie mędrca, por. Cic. *Tusc.* II, 4, 12: ... ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio, quod quidem mihi videtur esse turpissimum.

s. 16/25—26 (16, 35—36): duszę ... bodzie — porównanie bólu Kochanowskiego po śmierci Orszuli z cierpieniem Cycerona po śmierci Tulii ma szersze znaczenie wobec związków tradycji literackiej *Trenów* z tekstami Cycerona zawierającymi świadectwo jego żaloby.

s. 16/25 (16, 35): Pióro ńjelskie — „boskie pióro” mówi o Cyceronie Petrarka, chwając jego styl widoczny w *Consolatio*; por. Petr. *Epist. Fam.* IV, 5 (s. 629): Fecit hoc primus in morte dilectissimae filiae M. Cicero divino illo ... stylo.

s. 16/27 (16, 37): Człowiek nie kámień — to nie notowane w Śl. XVI przed Kochanowskim wyrażenie przypomina sformułowanie Cycerońskie, por. np.: Non enim silice nati sumus, *Tusc.* III, 6, 12 — Sinko; por. Hom. *Od.* XIX, 63 (to samo wyrażenie w Ps.-Plut. *Cons. ad Apoll.*).

s. 16/29—30 (16, 39—40): Czy ... ruszy? — tekst ten wydaje się nawiązywać do wątpliwości Cycerona (*Tusc.* III, 31, 76) wyrażonej przez przytoczenie fragmentu *Prometeusza* Ajschylosa (Cyceron podaje go we własnym przekładzie): [Prometheus:] Siquidem qui tempestivam medicinam admovens Non adgravescens volnus inlidat manu. Warto odnotować, że Cyceron komentuje w ten sposób własny stan ducha w czasie pisania *Consolatio*.

s. 17/1—4 (16, 41—44): Czásie ... głowy — apostrofa do Czasu gojącego cierpienie ma odpowiednik w myśli kilkakrotnie wyrażanej przez Cycerona w *Tusc.* (III, 16, 35; 22, 53 n.; 27, 65; 30, 74). Podobna myśl w Ps.-Plut. *Cons. ad Apoll.* Por. też Eur. *Alc.* 381, 1085 (także Soph. *Elec.* 179). Por. Seneca *Epist.* 63, 5. Podobny motyw u Petrarki, por. np. *Epist. Metr.* I, 1: *Ad Barbatum Sulmonensem* (s. 334), w. 58 n.: Iam quod non potuit ratio natura diesque Longa potest.

Czásie, ... ojczy — motyw czasu-ojca w sztuce renesansowej por. E. Panofsky, *Studies in Iconology Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*, New York 1939, s. 69—93.

Tren 17

Komentarz I

s. 17/6 (17, 1): Páńska ręká ... dotknęłá — fraza notowana jako biblizm kilkakrotnie w materiałach Śl. XVI, zob. Leop Iob 19/21: *boć mię ręká Páńska dotknęłá*; LubPs K3: *Ręce Twoje, miły Pánie, srodze mię dotknęły...* i inne podobne s. v. dotknąć.

s. 17/8 (17, 3): Ledwie ... czuję duszę — w znaczeniu 'ledwie żyję', zob. RejJóz P5v: *boć ja mało czuję dusze we mnie...*

s. 17/9 (17, 4): i tę [duszę] ... dáć muszę — *dać duszę* w znaczeniu 'oddać życie', 'umrzeć', zob. np. RejPos 311: *Syn człowieczy nie przyszedł, áby mu służono, ále áby wszem służył, á iżby dał duszę swoją ná odkupienie wiela ludzie.*

s. 17/10—11 (17, 5—6): Lubo wstájac goré jáśnie, Lubo pádnąc słońce gáśnie — przeciwstawienie *gore* ... *gaśnie* jest notowane w Śl. XVI kilkakrotnie, zob. np. PatKaz III 127: *drzewo ... gore, a wapno ... gaśnie*, lub KrowObr 90v: *Lámpy, ... która nie miała ... zgásnąć, ále ... gorzeć*; w odniesieniu do słońca *gore* występuje w materiałach Śl. XVI tylko u Kochanowskiego, zob. np. KochPs 106/14 (72, 54): *słoneczny gore*

krąg jaśnie; fraza *słońce gąśnie* wielokrotnie występuje u Kochanowskiego, zob. np. KochPs 45/21 (33, 15): *Gdzie wieczór słońce gąśnie...*, a po Kochanowskim w KlonWor 80: *słońce u zlego wojtą i w południe gąśnie...*; *pádnąc* — zachodząc, zob. KochPieś 17/11 (I, 15, 23): *Słońce jednako i pádnie, i wschodzi...*, zob. też KochPs 4/26 (2, 24): *I tám gdzie wschodzi, i gdzie słońce pádnie*.

s. 17/12—13 (17, 7—8): *serce boli ... utoli* — *serce boli* jest wyrażeniem często notowanym w Śl. XVI s. v. *boleć*, zob. np. RejWiz 40: *ná owy drugie pátrząc, serce boli*; *utoli* — materiały Śl. XVI notują wyraz poza *Trenami* tylko w najstarszych tekstach, zob. PatKaz I 227: *przez którą chciał płaczliwy świat utolić...*, i OpecŻyw 166: *racz zasie ku mnie przyć, gdy ją utolisz*; zob. Tr 4/7 (2, 6) i kom. I.

s. 17/14 (17, 9): *Oczu ... nie osuszę* — materiały Śl. XVI notują przed Kochanowskim bliski zwrot *lzy otrzeć*, zob. np. LubPs O2v: *Otárłeś zły z oczu moich*; zob. też RejJóz G8: *wiecznie nie oschną oczy*. Po Kochanowskim *osuszyć oczy* zob. WisznTr 26, GrabowSet P2v i w innych miejscach tego zbioru oraz (Linde) Groch. Wiersze.

s. 17/15 (17, 10): *I tak wiecznie plákáć muszę* — zob. tenże zwrot w JK1A 50/25 (Mon 175): *muszę plákáć wiecznie*.

17/17 (17, 12): *Kto sie przed Tobą skryć może?* — zob. Leop Sap 16/15: *Ále uć ręce twej nie jest można rzecz*; RejAp 42: *á iż sie przed nim nic nie skryje áni ná niebie, áni ná ziemi...*; zob. BibRadz Eccli 39/24: *áni się mogą skryć rzeczy dalekie od oczu jego*; zob. BibRadz Tob 13/20: *się nie skryję przed oblicznością twoją*; zob. też KochPs 202/25—28 (139, 13—16):

*Gdzie mam ucieć przed duchem Twym przezráźliwym?
Gdzie sie skryć przed obliczem Twoim strászliwym?
Jesli do niebá wstąpię, najdę Cię w niebie,
Jesli do pieklá, piekło nie jest bez Ciebie.*

Zob. kom. II.

s. 17/20 (17, 15): *Ugodzi nieszczeście* — trafi w cel, jak w RejWiz 136/15—16: *Już ono fatum jego ... ugodzi go snádmie*; zob. też Cn. Th. s. v. *ugadzam* w cel ze wskazaniem równoważnika ‘trafiam w cel’.

s. 17/21 (17, 16): *podobieństwo* — możliwości, prawdopodobieństwa, zob. np. Mącz 128b: *fieri potest, Może to być, jest podobieństwo*.

s. 17/22 (17, 17): *Wiódlęm ... żywot* — zwrot *utarty*, zob. np. RejPos 310v/13: *choćaj ty wiedziesz pocziwy żywot...*

s. 17/25 (17, 20): *w co dáć szkody* — *dać* w znaczeniu ‘uczynić’ jest bardzo częste, zob. Śl. XVI s. v. *dać*; Śl. XVI dokumentuje też składnię *dać w co*; możliwe jest też *dać* z przedmiotem bliższym oznaczającym coś złego, jak np. *dać przyganę, dać pogorszenie* i podobne; zob. też KochFr 35/2 (I, 85, 1): *Przy jednym szczęściu dwie szkodzie Bóg daje (przysłowie)*.

s. 17/26 (17, 21): *tknąć* — w znaczeniu ‘doświadczyć’, zob. Tr 17/6 (17, 1) i komentarz, zob. też takie frazy, jak np. GrzegŚm 22/2—3: *Áni sie ich tknie żadna męká...*, zob. BibRadz Iob 1/11: *Ále ściągni jedno rękę twą, á tkni w to, cokolwiek ma, wszák ujrzysz, jáko Cię będzie dobrorzeczył*.

s. 17/27 (17, 22): *przestrogi* — *ostrożności*, zob. np. GórnDworz Gg8: *Jákobys też doskonále przyszedł ku lásce jego, to jest żebyś mu bez żadnej przestrogi mógł we wszystkim zdanie swe powiedzieć*.

s. 18/3 (17, 25): *w swobodzie* — wyraz *swoboda* bywał używany w przeciwstawieniu do wyrażenia *złe przygody*, zob. np. RejWiz 26v/9—10: *Bo kogo chcą, z największych przygod*

ná swobodę Wydrą, á kogo też chcą, przekiąą przez nogę; zob. też RejWiz 105/16: *Á jeszcze miał po myśli, jákąś chciał, swobodę.*

s. 18/9 (17, 31): *siędzie ná wadze* — fraza często występująca w literaturze XVI w., zob. np. RejZwierc 69: *ktory, byś z nim siadł ná wagę, dáleko zacniejszy jest ániżeli ty u Pána swego, á pewnie, żebyś dáleko z kłoby skoczył*; zob. też BudBib Iob 31/6: *Niech mię włoży ná szalę sprawiedliwości...*; por. kom. II.

s. 18/15 (17, 37): *ná płáč lekkość wkłáda* — w znaczeniu bliskim ‘płáč ocenia jako godny lekceważenia’, fraza notowana w materiałach Sl. XVI tylko w tym miejscu w *Trenach*; wyraz *lekkość* występuje jako człón przeciwstawienia *lekkość ... slawa, cześć, osłachcenie* i podobne, zob. Sl. XVI s.v.; zob. kom. II; wkłádać na kogo co — w znaczeniu ‘przypisywać komuś, zarzucać komuś co’, zob. np. LubPs ee2v: *Niech to, co kłáda ná mie ták szkárádnie, Ná mie przydzie snádnie* i liczne podobne użycia, zob. BibRadz Iob 13/26: *á wkłádasz ná mię niepráwóci młódości mojej.*

s. 18/17—18 (17, 39—40): *sie tym žal nie hámuje ... więtszy przystępuje — nie hámuje sie* w znaczeniu ‘nie zmniejsza się, nie opanowuje się’ może dotyczyć zarówno życia psychicznego jak i ciała, zob. np. Oczko 14: *jest téż chorób niemálo ... á cieplicdmí hánowáć sie mogą*, lub SkarKazSej 700b: *Grzechy ... się duchownym práwem hánowáły...*

s. 18/19 (17, 41): *zránioná duszę* — wyrażenie biblijne, zob. np. Leop Eccli 27/21: *ábowiem zránioná jest duszá jego...*

s. 18/21—22 (17, 43—44): *Co snaść nieczęść ... zelżywość serce bodzie — nieczęść* znaczy tyle co ‘despekt’, zob. np. BudNT 2.Cor 11/21: *wedle zelżywości objaśnione na marginesie: wł. nieczci*; podobne użycie zob. SkarŻyw A5v: *Wielka by to szkódá nam byłá, wielka nieczęść lásce Chrystusowej...*; *zelżywość* — despekt; zob. Cn. Th. s.v.; *serce bodzie* w znaczeniu ‘przebija serce’, zob. BibRadz Eccli 22/22: *á ktory bodzie serce, pobudza bólesci*, zob. też Tr 16/25—26 (16, 35—36): *duszę ... bodzie* i kom. I; po Kochanowskim RybGęśli D2: *I žal w nim serce bodzie*; CiekPotr 75/23: *fuż dawno to mię w serce bodzie.*

s. 18/24 (17, 46): *umysł troskliwy* — zob. kom. I do Tr 6/27 (5, 12).

s. 18/26 (17, 48): *Wynajdzi co wolniejszego* — *wynajdzi* to starsza forma rozkaznika zanikająca już w XVI w.; *wolniejszego* prawdopodobnie w znaczeniu ‘łagodniejszego’, może ‘lepszego’, zob. SienLek 46: *To jedno trzeba báczyć, áby mocniejszemu więcej, á młlejszemu mniej i wolniejszego lekárstwą dáwać.*

s. 18/27 (17, 49): *łzy niech leją* — zwrot *łac łzy* notowany w Sl. XVI od Kochanowskiego, zob. WisznTr 6; GórnTroas 32; GrabowSet E4, S3, B; WitosiLut A4v; KlonWor xx2v; PudiDydo B2; KlonŻal A3v; zob. też KochFr 129/11 (III, 77, 19): *oczy łzy leją...*

s. 18/28 (17, 50): *strácił ... nádzieję* — zwrot notowany w materiałach Sl. XVI; zob. np. MurzHist F3: *wszystkem nádzieję utrácil*; KochPieś 17/2 (I, 15, 14): *Stráciłem wszystko záraz i z nádzieją*; zob. Cn. Ad. 526: *Nie trát nádzieje, gdyć się niedobrze dzieje.*

s. 18/30 (17, 52): *Bóg ... mocen [co czynić]* — w znaczeniu ‘Bóg ma władzę po temu’; zob. np. RejPos 24/52: [Pan] *mocen ci to wszystko dáć i wziąć w godzine*, zob. Cn. Th. s.v. *Mocen jestem co uczynić idem quod Mogę.*

Komentarz II

Sformułowania używane przez Kochanowskiego w trenie 17 przypominają często wersety biblijne, zwłaszcza psalmiczne. Myśli zawarte w tym utworze nawiązują wielokrotnie do tekstów Cyserona i Horacego dotyczących pewnych zasad filozofii stoickiej.

s. 17/6 (17, 1): *Páńska ... dotknęła* — sformułowanie Kochanowskiego jest prze-

kładem wersetu z *Biblii* (Iob. 19, 21): manus Domini tetigit me (Sinko); nawiązanie do tego wersetu pojawia się w ks. Joba jeszcze dwukrotnie (1, 11–12; 2, 5–7); inne warianty tego wyrażenia znajdują się m.in. w *Psalmach* (por. np.: confirmasti super me manum tuam, Ps 37, 3, por. Ps 31, 4; 38, 12). Polskie warianty przed Kochanowskim, por. kom. I.

s. 17/6 i 17/10–11 (17, 1 oraz 5–6): wersy te zbudowane są z elementów wyrażen występujących w Ps 31, 4: quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua (por. KochPs 32, 9–10 – Sinko).

s. 17/8 (17, 3): Ledwie ... duszę — wyrażenie przypomina wersety psalmiczne, por. np. Ps 39, 13: et cor meum dereliquit me; Ps 76, 4: et defecit spiritus meus; por. też Ps 141, 4 (por. KochPs 40, 38; KochPs 142, 5 – Sinko).

s. 17/10–16 (17, 5–11): Lubo ... płákác — motyw „nieutulonego płaczu” pojawia się w wielu wariantach, tak w literaturze antycznej jak i w *Biblii*. Wersja występująca w trenie 17 stanowi topos. Dla poszczególnych zwrotów można wskazać liczne paralele. Płacz we dnie i w nocy — por. np. Horacy, *Carm.* II, 9, 9–12 (fragmenty tego utworu parafrazował Kochanowski wielokrotnie) — Kubik; por. też Thren 2, 18; w twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. sformułowanie w El I, 9, 8: Nec noctu cessat flere neque ille die. wiecznie płákác — por. np. Ps.-Mosch. *Id.* IV, 39–40 (Kubik); Stat. *Silv.* V, 5; por. też Thren 1, 16; Iob 16, 17; w poezji nowołacińskiej por. np. Petr. *S.* 84. Połączenie: *serce boli — oczu ... nie osuszę* przypomina takie wyrażenie biblijne, jak np. Thren 5, 17: maestum factum est cor nostrum ideo contenebrati sunt oculi nostri.

s. 17/16–17 (17, 11–12): O ... może — zwrot ten nawiązuje do wersetów biblijnych, por. zwłaszcza Sap 16, 15: tuam manum effugere impossibile est; Ps 138, 7: quo ibo ab spiritu tuo et quo a facie tua fugiam? (por. KochPs 139, 13–14); por. też Ier 23, 24; Thren 2, 22; Apoc 6, 15–17.

Podobnie jak Kochanowski w wersach 5–12 tego trenu wykorzystuje motywy psalmu Poliziano w *Monodia in Laurentium Medicem* (s. 360):

Quis dabit capiti meo
Aquam? Quis oculis meis
Fontem lacrimarum dabit?
Ut noctem fleam ut luce fleam?
Heu miser, miser
O dolor, dolor.

s. 17/18–21 (17, 13–16): Próžno ... będzie — myśli zawarte w tym fragmencie odpowiadają rozważaniom Horacego umieszczonym w *Carm.* II, 13, 13–20 oraz w innej wersji w *Carm.* II, 14, 13 nn. Ponadto większość wyrażen użytych przez Kochanowskiego odpowiada sformułowaniom Horacjańskim:

Próžno morzem nie pływamy,	(frustra) carebimus ... rauci fluctibus Hadriae (<i>Carm.</i> II, 14, 13 n.)
Próžno w bitwach nie bywamy:	frustra cruento Marte carebimus (<i>Carm.</i> II, 14, 13)
Ugodzi nieszczęście wszędzie,	leti vis rapuit rapietque gentis (<i>Carm.</i> II, 13, 19 n.)
Choć podobieństwá nie będzie.	inprovisa (leti vis) (<i>Carm.</i> II, 13, 19 n.)

s. 17/22–25 (17, 17–20): Wiódlém ... szkody — wersy te nawiązują do zasad życiowych głoszonych często w literaturze antycznej, np. w wierszach Horacego, w pismach Cyncerona i Seneki.

s. 17/26–18/2 (17, 21–24): Lecz ... bezpieczniejszy – sformułowania użyte tu przez Kochanowskiego przypominają powtarzające się w *Psalmach* wyrażenia; por. Ps 2, 4: qui habitat in caelis iridebit eos et Dominus subsannabit eos; Ps 36, 13; 93, 11; 1. Cor 3, 18–20 (por. KochPs 2, 9–13; 37, 31–32 – Sinko).

s. 18/3–6 (17, 25–28): A rozum ... chorobie – podobna refleksja pojawia się wielokrotnie u Cyncerona, przede wszystkim w *Tuskulankach* (por. np. *Tusc.* III, 29, 71), a także w *Biblii* (por. np. Iob 4, 3–5). Od w. 25 do końca tren 17 przypomina bardzo rozważania zawarte w KochFrag 47 (Pogrz).

s. 18/9–10 (17, 31–32): A!e ... władze – przenośny i symboliczny motyw ważenia występuje już u Homera, pojawia się też w greckiej twórczości dramatycznej (Arystofanes, *Żaby*), w późnej poezji greckiej (Grzegorz z Nazjanzu) oraz w *Biblii* (np. Iob 31, 6). Obraz przypomina motyw emblematyczny (por. np. J. Sambucus, *Emblemata*, s. 143); por. też Petr. *Epist. Sen.* XIII, 1 (s. 915).

s. 18/11–12 (17, 33–34): Próżne ... szkody – aluzja do sposobów pocieszania w nieszczęściu używanych w pewnego typu konsolacjach starożytnych (por. uwagi Cic. *Tusc.* III, 31,75 n.) i do zasad filozoficznych głoszonych zwłaszcza przez stoików (por. Cic. *Tusc.* II–IV, Horacy np. *Sat.* II, 7, 83 nn. – Sinko).

s. 18/13–14 (17, 35–36): A! kto ... száleje – zwrot przysłowiowy (por. kom. I); odpowiada w pewnym stopniu uwagom Cyncerona (*Tusc.* II, 7, 17) – Sinko.

s. 18/15–16 (17, 37–38): Kto ... powiáda – aluzja do poglądów wywodzących się z etyki stoickiej, przytaczanych wielokrotnie przez Cyncerona (por. np. *Tusc.* II, 24, 57: quid est enim fletu muliebri viro turpius – Sinko); warto też zwrócić uwagę na fragment *Consolatio* (odpowiadający *Tusc.* III, 28, 70 n.), gdzie znajdują się analogiczne rozważania. Podobne myśli znajdują się także w poezji Horacego (np. *Carm.* II, 9, 17 – Sinko).

s. 18/19 nn. (17, 41 nn.): Usprawiedliwianie się z jawnego okazywania żalu jest toposem w antycznym epicedium (por. np. *Cons. ad Liv.* 7 n.; *Stat. Silv.* V, 5, 58 nn.). Również u Cyncerona można znaleźć uzasadnienie dla takiego zachowania, por. np. Cic. *Tusc.* IV, 29, 63 (por. też *Sen. Ad Marc.* 4, 1; *Ad Helv.* 1, 2; *Plin. Epist.* V, 16, 11 – Sinko).

s. 18/21–22 (17, 43–44): Co snać ... bodzie – o powstrzymaniu się od płaczu z obawy przed hańbą por. Cynceron, np. *Tusc.* II, 13, 31: si ... turpitudine peius est quam dolor, nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore ... cedet profecto virtuti dolor ... Aut enim nulla virtus est aut contemendus omnis dolor. Podobne wywody częste u Petrarri (por. np. *Epist. Fam.* II, 1, s. 586).

Tren 18

Komentarz I

s. 19/2 (18, 1): nieposłuszne ... dzieci – zob. SkarJedn A3v: *Ten sam jest kościół św. jáko mátká wszystkiego chrześcijaństwa, od ktorej dzieci niespokojne á nieposłuszne odstąpiwszy, do zgody nigdy nie tráfią.*

s. 19/3 (18, 2): szczęśliwé czásy – wyrażenie notowane w Sł. XVI w tym miejscu *Trenów* i po Kochanowskim KmitaPsal A2: *szczęśliwy czasie dzisiejszej godziny...*

s. 19/7 (18, 6): A! ták, że – w Bart., Tr₂ i Tr₃: *A! ták że*, od JK1A do JK8 oraz w WP i wszystkich następnych wydaniach: *A! tákże...*; zachowujemy lekcję pierwszych wydań osobnych, które dają tekst koherentny, jasny i nie rozbijający struktury paralelizmu: *że ... płynie ... że ... minie*; A! ták w znaczeniu ‘więc’ zob. np. Leop Luc 4/7: *A! ták i ty, jeśli*

mi dasz chwałę pądszy przede mną, to wszystko będzie twoje z łacińskim odpowiednikiem Tu ergo si..., zob. liczne tego typu użycia Śl. XVI s.v. a (I. C. a).

s. 19/8—9 (18, 7—8): po nas ... nie uznasz za ... życzliwości — zob. np. bliski zwrot RejJóz K6: *rychło odda Tę łaskę i życzliwość, którą po tobie zna*; wyraz *uznać* bardzo bliski znaczeniowo wyrazom *doznać* lub *poznać*, zob. np. RejPos 202v: *á pokornym dawa uznąć łaskę á miłosierdzie swoje*; życzliwości — w liczbie mnogiej prawdopodobnie tyle co ‘dobrodziejstwa’, zob. wyżej RejJóz K6.

s. 19/10—11 (18, 9—10): *Miej nas ná wódzy, niech nas nie rozpycha* — zwrot *miej ná wódzy* zleksykalizowany, zob. np. RejZwierc 151: *ábys je [przyrodzenie] ustáwicznie miał ná wodzy...*; *rozpycha* — czyni nadętym, pysznym, zob. np. GórńDworz Hh8: *bogáctwo pospolicie rozpycha człowieka i uczyni go hárdem, upornem*.

s. 19/12—13 (18, 11—12): *Niechaj ... nie chcemy* — ten dwuwiersz tak samo jak wiersze 2—3 tegoż trenu są w treści tożsame z RejZwierc 204v: *ták, jáko jest zwyczaj narodu nášzego nédznego, iż jedno tylko w nieszczęściu znamy Páná Bogá swego, á w szczęściu málo baczymy spraw i zwierzchności jego*. Przeciwstawienie: *w kaźni ... w lásce* notowane kilkakrotnie w Śl. XVI s.v. *łaska*, znac. 2.

s. 19/14—28 (18, 13—27): *Ále ojcowskim ... przewyssa wszystkie złości* — zob. Leop Mach 13/46: *Nie oddawaj nam podług nášzych złości, ále podług miłosierdzia twego*; BierRaj 18v: *O miły Pánie, wnieśc jest miłosierdzie twoje niżli grzechy moje*; zob. też KochFr 117/19—20 (III, 53, 5—6): *Pokryj swym miłosierdziem, Pánie, nášse złości, Bosmy zginęli według Twej spráwiedliwości*.

s. 19/15—17 (18, 14—16): przed Twym gniewem stąjem ... dogrzeje — wyrażenie *przed ... gniewem* w znaczeniu ‘wobec gniewu’ jest częste, *gniew* też często występuje w zwrotach metaforycznych związanych z paleniem, zob. np. BibRadz Ier 25/38: *ábowiem ziemiá ich spustoszona jest przed zápalonym gniewem uciskájącego*; zob. też BibRadz Iob 4/9: *a od wiátru gniewu Jęgo [Boga] niszczeją...*, zob. też Leop Sap 16/29: *Ábowiem nádziejá człowieká niewdzięcznego jáko zimny lod zstáje i zniknie jáko wodá nieużyteczna*; zob. PowodPr 26: *błędy jáko śnieg táją i niszczeją*; zob. też za Kochanowskim RybGęśli D₂: *Lecz ják letny śnieg tuż byśmy stájáli (tamże liczne wyrażenia z Trenów)*; zob. też KochPs 31/11 (22, 39): *Jáko wosk płynie, kiedy sólńce grzeje...*; por. kom. II.

s. 19/19—20 (18, 18—19): *nád námi stąnie Twa ciężka Boska ręká* — zob. Leop 1. Reg 18/17: *Niechaj ręká ma nie postoi ná nim [Vulg.: non sit manus meum in eum], ále miech sie náń obáli ręká Filistyńska*; zob. bliską frazę Leop 1. Reg 5/6: *Tędy ocięžálá ręká Páńska nád Ázończyki i stárl je...*; zob. *ciężka ręká*, np. KochPs 44/9—10 (32, 9—10): *Dzien li ná niebie świécil, noc li wstálá, Twojá mię ciężka ręká dolégálá*; wyrażenie *boska ręká* zob. np. SkarŻyw 69: *ktory mię mocną ręką boską obroni...*

s. 19/21 (18, 20): *Sámá niełáská jest nam sroga męká* — zob. też KochPs 137/9—10 (90, 25—26): *ták więdniemy I w niełásce Twojej schniemy*.

s. 19/25 (18, 24): *spornym* — prawdopodobne znaczenie ‘sprzeciwiającym się’ jak w GórńDworz K6v: *Zásię miech nie będzie ociętny, sporny, swarliwy, jáko niektorzy ... á niechaj kto jáko chce jásną praudě powie, tedy oni káždemu spor trzymáją...*; zob. też KochPs 115/9—10 (78, 13—14): *Áby nie byli ojcom podobni, spórnému Narodowi...*

s. 19/26 (18, 25): *występy* — *wstępki*, jak np. HistJóz D2v: *iżby słudzy jego taki występ uczynili, pienádze, ktoreśmy náleźli na wirzchu woru nášszych, zásięchmy je przymiešli do ciebie z ziemié Chánánán á jákož to podobno, iźbychmy ukrádlí z domu pána twego złoto...*; zob. też KochPs 55/16 (38, 6): *Kościom niemász pokoju dla występu mego...*

s. 19/29 (18, 28): *Użyj dziś, Pánie, náde mną litości* — zob. KochPs 13/25 (9, 49): *Użyj náde mną litości* i podobne frazy w Ps 60/25 (41, 11), 177/20 (118, 10), 208/20

(143, 36) (S. Dobrzycki, *Psalterz Kochanowskiego w stosunku do innych jego pism*, Pam. Lit. 1905).

Komentarz II

s. 19/14 (18, 13): *Ále ... obyczájem* — sformułowanie przypomina wersety biblijne, por. Prov 3, 12: *Quem enim diligit Dominus corripit et quasi pater in filio conplacet sibi*. Hebr 12, 6: *Quem enim diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit*.

s. 19/15—17 (18, 14—16): *Boć ... dogrzeje* — częste porównanie tak w literaturze antycznej (por. np. Ov. *Pont.* I, 2, 57; *Cons. ad Liv.* 101 nn.), jak i humanistycznej (zwłaszcza u petrarkistów, por. Brahmer, przypis 158). Podobny obraz w Ps 21, 15: *factum est cor meum tamquam cera liquescens* (por. parafraza w KochPs 22, 39—40 — Sinko).

s. 19/18—29 (18, 17—28): *Zgubisz ... litości* — fragment ten zawiera sformułowania przypominające różne wersety psalmiczne:

w. 18—19: *nád námi stánie Twa ciężka Boska ręká* — por. Ps 37, 2 n.: *neque in ira tua corripias me quoniam ... confirmasti super me manum tuam*.

w. 21: *Ále od wieku Twojá lutość słynie* — por. Ps 102, 17: *miser cordia autem Domini ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum*.

w. 21—24: *Ále ... spornym* — por. Ps 102 (zwłaszcza 8—13).

w. 25—28: *Wielkié ... litości* — por. Ps 24, 7: *Delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris, secundum misericordiam tuam memento mei*.

w. 28: *Użyj dziś, Pánie, náde mná litości* — por. Ps 40, 11: *tu autem Domine miserere mei* (por. KochPs 38, 1—2, 6—8; 41, 9—12; 103; 130, 1—12; 143, 5—8; por. też KochPs 9, 30, 79).

Tren 19

Komentarz I

s. 20/4 (19, 1): *długo w noc* — wyrażenie dosyć często notowane w Sl. XVI, zob. np. SkarŻyw 328: *położyli, ciągnąc i męcząc go cały dzień aż długo w noc*.

s. 20/4—5 (19, 1—2): *oczui mi nie dáłá Zámknąć* — zob. bliski zwrot RejPs 198v: *dopuszcz ... snu ná oczy swoje...*

s. 20/5 (19, 2): *zemdloného upokoic ciáłá* — *zemdłone ciáło* w znaczeniu ‘osłabione ciało’, jak np. w SkarŻyw 141: *Paulá ... ciáło wielkimi posty zemdlilá*; forma *upokoic* równoznaczna z ‘uspokoic’ jest rzadsza i starsza, zob. np. OpecŻyw 165v: *racz ic i upokoic płacz gorzki téj to niewiasty*.

s. 20/7 (19, 4): *Sen leniwy obłápił skrzydły czárnáwémi* — wyrażenie *sen leniwy* nie notowane w Sl. XVI poza tym jednym miejscem w *Trenach*; *sen obłápił* — zob. po Kochanowskim KolakCath C5: *Sen mié objá!*...; *skrzydły czárnáwémi* — *czarnawy* w znaczeniu ‘ciemny’; wyrażenia *skrzydła czarnawe* brak w Sl. XVI; po Kochanowskim wyrażenia bliskie zob. PudiFr 50: *Noc ziemię zástónilá ciemnémi skrzydlámi*; zob. też Witosl-Lut 16: *Áni noc skrzydeł ruszyć zábрудzonych...*; Zbylitowskiego *Lamenty...*, 14: *czárnáwej nocy...*

s. 20/9—10 (19, 6—7): *Orszulę ... miáłá, Jáka* — konstrukcja eliptyczna: *Orszulę ... miáłá (taká), Jáka...*; konstrukcja ta musiała nastęrczać trudności w odbiorze, zob. Aneks: Zmiany tekstowe...

s. 20/11 (19, 8): *z ... posłánia ... sie ruszyłá* — zob. bliski zwrot BielKron 24: *aż sie nie mogli ruszyć z łóžá...*

s. 20/12 (19, 9): włoski pokręconé — *włoski* dem. w znaczeniu włosów są notowane w materiałach Śl. XVI tylko w tym właśnie miejscu w *Trenach* (materiały *Słownika* znają tylko *włosek* w frazie *włosek z głowy nie spadnie*).

s. 20/13 (19, 10): oczy ku śmiechu sklonioné — *skloniony ku czemu* tyle co ‘bliski czegoś’, ‘gotowy coś uznać, zrobić’; zob. np. BielKom D5v: *Lepiej sprawdziasz rzeczy przyrodzone, Niżli ludzi ku Bogu sklonione*; zob. też FalZioł I 106b: *pręt ciemny ku czerności skloniony...*

s. 20/15 (19, 12): żałość ... piecze — wyrażenie powtórzone w JK1A 48/6 (Mon 92): *bo mię żałość piecze*.

s. 20/17 (19, 14): máło — zob. komentarz do Tr 6/25 (5, 10).

s. 20/18—21 (19, 15—18): nieutólonny Płącz ... pokoje — wyrażenie *nieutólonny płącz* zob. też KochPs 17/12 (12, 10): *I płącz nieutulony, i ciężkie wzdychdmie*. W słowiańskim folklorze pojawia się często motyw o obciążeniu nadmiernym płaczem (zwłaszcza po dzieciach) dusz zmarłych; m.in. lzy moczą szaty zmarłych i obciążają ich noszeniem łez w dzbankach (wiadrach) itp., zob. J. Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. II, s. 206, nr 4031.

s. 20/20—21 (19, 17—18): lzy gorzkie ... przeszły ... umarłych tajemné pokoje — wyrażenie *gorzkie lzy* jest często notowane w Śl. XVI, zob. OpecŻyw 81: *weszry ale na moje zranioné serce i na mé gorzkie slzy; przejść* w znaczeniu ‘przeniknąć przez coś’, jak np. Leop 4. Esdr 15/43: *i wstanie á przejdzie proch i dym aż do niebá*; umarłych tajemné pokoje zob. BibRadz Prov 7/27: *Dom jej jest prosta drogá do niskości á wiodący do gmáchu śmierci*. Wyraz *gmach* miewa w XVI w. także znaczenie pokoju, zob. Śl. XVI s. v.

s. 20/24 (19, 21): Serdeczną żałość ujął — wyrażenie *serdeczna żałość* jest notowane w materiałach Śl. XVI, zob. np. Leop Deut 30/2: *serdeczną żałością sie złożył...*; użycie *ująć* w znaczeniu ‘zmniejszyć’ jest bardzo częste, zob. np. RejPos 304/32: *Czci á slawy ... ujmowád*.

s. 20/25 (19, 22): nieznácznie — w znaczeniu ‘niezauważalnie, w sposób niedostrzegalny’, zob. np. Cn. Th. s. v. *nieznacznie* roście człowiek, dzień, trawá.

s. 20/26 (19, 23): ogień suchy knot obraca w pórzyny — *knot* to sznurek kopyny nasycony materiałem palnym, zob. BielSpr 74v: *knoty suche, coby dobrze gorzáły...*; pórzyny — tyle co ‘popiół’, zob. np. RejZwierc 263: *jesli przy nich nie będzie mocy Páńskieji, są to jáko proch á jáko pórzyny...*

s. 20/27 (19, 24): Dármo nie upuszczájąc namniejszej godziny — *darmo* (*u*)*puszczáć* (*czas*) *godziny* w znaczeniu ‘pozwolić czasowi mijać bez rezultatu’ jest zwrotem często notowanym w Śl. XVI (s. v. *dar mo*); zob. np. GostGosp 64: *bo to nasprosniejsza rzecz czas dármo puszczáć*; wyrażenie *mała godzina* w znaczeniu czasu krótszego niż godzina, zob. np. RejWiz 126: *Pátrże, co mu sie zstáło w málczkiej godzinie*, zob. też RejPos 347v: *on i godziny żadnej nigdy dármo nie opuścił*.

s. 21/1—2 (19, 25—26): Czyli ... słońce jest zgásoné — światło, jasność zwłaszcza słoneczna oznacza w *Biblii* życie, ciemność, zgaszenie światła oznacza śmierć, zob. Leop Ps 48/20: *Wnidzie aż do narodow ojcow swoich á na wieki nie ogláda swiátlá*; zob. też Leop Iob 3/16: *... ábo jáko ci, co poczáwszy sie nie ogládáli swiátłości...*; zob. też Tr 4/26—27 (2, 25—26) i kom. II.

s. 21/3 (19, 27): Á my owszem żywiemy żywot tym ważniejszy — *owszem* tyle co ‘przeciwnie, właśnie’; zob. Cn. Th. s. v. z takim wyjaśnieniem: *est fere adversativa vel correctiva particula*; zwrot *żyć żywot*, budowany na zasadzie powtórzenia rdzenia (*annominatio*), jest często używany w polszczyźnie XVI-wiecznej, zob. np. RejPos 223/34:

Żyć ... żywotem; zob. GrzegŚm 52: *á tegoż zaś zowie żywiąsym żywotem wiecznym...*; ważniejszy — prawdopodobnie tyle co 'bardziej znaczący', może 'wartościowszy'; zob. np. takie użycia przymiotnika *ważny* jak w Górndworz Ii5: *iż te rzeczy, któreś W. M. Pánu do czynienia náznaczył — nie mogą ináczej rzec — jedno, że są wielkie á ważne...*, lub Górndworz B3v: *k temu ważniejszy w tej mierze Cycero u mnie, który ... máłowániá nie naznáczył...*, zob. też KochPieś 67/10—11 (Sob 10, 1—2):

*Owa u ciebie, mój miły,
Mé próśby ważné nie były...*

s. 21/4 (19, 28): *grubé ciało* — wyrażenie notowane w Śl. XVI, zob. np. BielKron 127v: *áby oná [dusza] jáko miecielesna ciało grube spráwiádlá...*; często też występuje przeciwstawienie: *ciało — dusza*, zob. np. Górndworz Hh4: *záwady náturá podlejšzą część, to jest ciało, sformuje, toż dopiró duszá tám wnidzie.*

s. 21/5—6 (19, 29—30): *Ziemiá w ziemię* się wraca, á *duch ... wezwány?* — jest to przeformułowanie fragmentu Eccle 12/7, który w przekładzie Leop brzmi: *á nawroci sie proch do ziemi swej, skąd był, á duch nawroci sie do Boga, któryž dal onego.* Zob. też pierwszą część formuły w Leop Eccle 3/20: *z ziemi sie stali i w ziemię jednako sie obracają.*

s. 21/10 (19, 34): *Jákoby sie śmiertelnym oczom poznác dáłá — dáć się poznác* w znaczeniu 'pozwolić się rozpoznać' jest zwrotem często notowanym w materiałach Śl. XVI, zob. np. HistHel B3: *Práwie dobrze czym byłá w ten czas sie znác dáłá...*; śmiertelnym oczom — najczęstsze metonimiczne użycie wyrazu *oko* w znaczeniu 'człowiek' zob. materiały Śl. XVI s. v. *oko*, np. BielKron 456v: *śmiesz li ty śmiertelnymi oczymá wejrzeć na grob tákiego świętego przyjaciela Bożego*, zob. też Górndworz Ii8: *tákiego pána nie ogláda nigdy śmiertelne oko*; zob. KochFrag 15/23 (Pieśń III, 1): *Oko śmiertelne Bogá nie widziáło* i po Kochanowskim GrabowSet T2v, WisznTr 22.

s. 22/12 (19, 36): *wdzięczna jutrzrenká świeci* — porównanie dziewczyny z jutrzrenką notowane w materiałach Śl. XVI tylko jeszcze raz w KochFrag 26/26—27: *Równie táka [jak ty] ráno wschodzi Jutrzrenká, gdy dzień nádochodzi...*; porównanie człowieka czystego z jutrzrenką zob. Leop Iob 11/17: *wzmidziesz jáсны jáko jutrzrenká...* Zob. też po Kochanowskim SzarżRyt D3v: *wdzięczna jutrzrenká...* jako wyrażenie nie będące członem takiego porównania; por. kom. II.

s. 21/15 (19, 39): *roście żáłość* — *roście* w znaczeniu 'powstaje' jako predykat do wyrazów oznaczających uczucia jest bardzo częste w polszczyźnie XVI-wiecznej; zob. KochPs 20/25 (16, 25): *roście rádość...*

s. 21/15—16 (19, 39—40): *látá ... przyłomioné* — *przyłomiony* w znaczeniu 'złamanym', zob. RejZwierc 188: *noż przyłomiony*; częste użycie przenośne, jak np. BielKron 338: *których mocy nigdy nie mogli przelomić ...* lub ModrzBaz 128: *Przelomione będą ná on czas mocy tureckie...*; wyrażenie *lata przyłomione* nie notowane w materiałach Śl. XVI poza tym właśnie miejscem w *Trenach*.

s. 21/18 (19, 41): *Rozkoszy ... ták są usádzoné* — bliskie znaczenia: 'rozkoszy ... tak są urządzone' zob. np. BielKron 260v: *á miernym powietrzym od Bogá usádzonym, w którym Ráju ná jáką potráwé kto pomyśli, táka mu będzie daná do sytości*; zob też KochPs 155/1 (104, 9): *Twym rozumem ták miernie ziemiá usádzoná...*

s. 21/22—23 (19, 46—47): *weselé Mogło porównác z ... kłopotem* — podobne przeciwstawienia zob. także GrabowSet F3v: *Bo, ácz ja w Tobie nádzieję pokládám, Wždy miásto pociech w kłopoty upadam*; zob. PudłDydo A3: *rozkoszy nieco z nim záżyłá, Ale wrychle kłopotem tego nádstáwiłá*; KochFr 132/17—18 (III, 84, 7—8): *żyjmy pobożnie gwóli sáméj cnocie, Którój céná jednáž jest w szczęściu i w kłopotcie.*

s. 21/24 (19, 48): Ták-że trzymaj o tem — w znaczeniu ‘tak-że sądz o tem’; trzymać ‘sądzić’, zob. np. BierEz Q4v: *Koždy z nich o sobie trzymał, Iż po drugim żyw być nie miał*; zob. też. KochFr 64/7 (II, 52, 35): *Więc jáko czytał, ták też trzymał o tem*.

s. 21/25—26 (19, 49—50): rána ... śmierć — zob. po Kochanowskim RybGęśli B2: *Co zá głupstwo, moj Boże, rána ná śmierć gonić...*

s. 21/30 (19, 54): człowieczeństwu — ludzkiej naturze; zob. np. OpecŻyw 33: *a já służyła człowieczeństwu twému* i liczne podobne użycia, zob. Sl. XVI s. v.

s. 22/1 (19, 55): przysády — w znaczeniu ‘dodatku inorodnego, gorszego’, zob. np. RejZwierc 142—143: *Kádde przyrodzenie musi mieć przysáde w sobie* — z interpretacją, w której *przyrodzenie* = pszenica, *przysáda* = kąkol.

s. 22/2 (19, 56): zdrády — fálshu, zob. np. RejWiz 106v/1—2: *I czegoż tu [na tym świecie] odbieżyś? Jedno fálshu, zdrády...*

s. 22/3 (19, 57): záżyła — záżyć w znaczeniu ‘doznać, doświadczyć’ często z dopełnieniem: *świata, żywota, rozkoszy*, zob. RejWiz 21v/31: *Bo jeśli zá żywotá światá me záży-wiesz, Wierz mi, kiedy raz zdechniesz, iż już nie ożywiesz*.

s. 22/4 (19, 58): swym poságiem páná nie kupiła — zob. frazę ZapWar 1532 nr 2435: *Jakom ja tą cząstką swemi pieniádzmi kupił Dworakowską posagiem żony swej...*

s. 22/5 (19, 59): przegrozek — gróźb, zob. np. SkarŻyw 566: *á ja się siebie nie bojąc przegrozkámi twemi gárdzę*.

s. 22/6 (19, 60): uznála — doznała, zob. np. RejWiz 116v/4: *Gdyż on [Bóg] co chce z láski swej da uznác káždemu*.

s. 22/8 (19, 62): doszła — dojsć w znaczeniu ‘dociec’, zob. np. RejZwierz 80v: *Á snadź i po potomkoch ... Ták tego dojć możemy*.

s. 22/11—22 (19, 65—76): W niebie ... upátrzacie — potoczny w katolicyzmie obraz szczęścia po śmierci, zob. np. WujNT Apoc 21/4 i 22/5: „i otrze Bog wszelką łzę z oczu ich, á śmierci dále nie będzie áni smętku, áni krzyku, áni boleści więcej nie będzie ... I nocy więcej nie będzie; á nie trzeba im będzie światłości świece áni światłości słonecznej, bo je Pan Bog oświeca i krolowác będą ná wieki wieków”; zob. też podobne obrazy raju, niesprzeczne z katolicyzmem, w RejWiz 115v/27 i nn.:

Á což oni stanowie bez grzechu, bez zmázy,
Ktore w sobie nie máją upádku, ni skázy,
Ktore pracej, ni troski, nic nigdy nie czują,
Jedno sobie w rádościach dziwnych rozkoszują...

W dalszym ciągu akapit zatytułowany *W niebie rádość* mówi o ustawicznym widzeniu „możności Páná swego”, o życiu wiecznym, w którym nie ma „Żadnej zdrády, ni fálshu, ni troski ... w którym nie mász przypadku, áni żadnej zmázy ... dusze cnotliwych ludzi ... nie wiedzą o stráchu, ni o żadnej męce”; zob. też fragment ze s. 179v zatytułowany *Raj ziemski*: „Przyszli potym ná gorę ná jáсноści dziwne, ... Ludzie chodzą, już ciáłá nie jáko ná ziemi, Práwie jákoby z blásku ... Znáć, że sie nic nie troszczą á záwždy weseli”.

s. 22/11 (19, 65): szczéré — zob. kom. I do Tr 9/7 (8, 11).

s. 22/12 (19, 66): przekázy — być może w znaczeniu tego, co może czymś zagrażać, jak np. w RejAp 87: *nic sie nie lękajcie żadnych stráchow áni żadnych przekázek*.

s. 22/16 (19, 70): śmierć lzámi karmiona — zwrot *lzámi karmić* dosyć często notowany w Sl. XVI s. v. lza, zob. np. LubPs L4: *Záwůdym we dnie i w nocy ták sie karmił lzámi...*; zob. też KochPs 62/15 (42, 9): *Łzy moją karmia, potráwy plácz wieczny*.

s. 22/17 (19, 71): nieprzeżyty — zob. kom. I do Tr 4/15 (2, 14).

s. 22/20 (19, 74): za sobą nocy niewidomej wodzi — w znaczeniu przenośnym: ‘nocy, w czasie której się nie widzi’.

s. 22/21 (19, 75): Twórcę wszech rzeczy — zob. SkarŻyw 259: *Tworcą wszego...*

s. 22/22 (19, 76): upatrzacie — zob. kom. I do Tr 9/25 (9, 14).

s. 22/23—24 (19, 77—78): chowaj się na té ... rozkoszy bogaté — zwrot *chowac się na co* w znaczeniu bliskim ‘oszczędzać siebie dla czego’ występuje w materiałach Śl. XVI, zob. np. Oczko 27v: *á tego potrzebá, áby tylko sie ná noc chowájác, po obiedzie nie spal;* zob. też Tr 26/7: *Á ná trwálszé rozkoszy sie chowal* i KochPieś 26/4 (I, 22, 8): *Lepiej sie nam ná lepszé czásy chowád;* zob. też KochPieś 75/12 (Tarn 60): *Á chowaj sie ná czásy, Hrábíá, fortunniejszé...;* wyrażenie *rozkoszy bogaté* prawdopodobnie tyle co ‘liczne i wielkie’, jak np. KochPieś 37/7 (II, 4, 35): *Áni bogaté stádá owiec niezliczonych...*

s. 22/25 (19, 79): Doznałeś ... kochánié — doznać tyle co ‘poznać’, zob. np. KochOdpr A4/23: *W potrzebie, mówią, doznác przyjacielá;* kochánié — prawdopodobnie ‘radość’, ‘przyjemność’, zob. np. RejPs 65: *by sie insze kochanie snadź nie mogło przytrafić wiecsze duszam naszym, jedno patrzyć na obliczność Twoję, Pana swego...;* zob. też KochFr 72/3—4 (II, 71, 5—6): *Á nászé troski wniwecz, wniwecz i stáránié, Którym to sfalszowáné kupujem kochánié.*

s. 22/27 (19, 81): lós ... wzięła — zwrot *wziác lós* w znaczeniu dosłownym ‘wziąć kostkę do losowania’ lub ‘wziąć to, co wynika z losowania’ powtarza się tylko jeszcze jeden raz w GórńTroas 65: *Mogłáciem drugieję wziác lós i wygrác w tej mierze...* Śl. XVI notuje s. v. los wiele zwrotów podobnych.

s. 22/28 (19, 82): Á własnie w swoich rzeczach sobie ... poczęlá — zob. podobną frazę w BibRadz 1. Reg 18/14: *Owa Dawid we wszytkich spráwdách swych roztropnie sobie poczynal...*

s. 22/29—30 (19, 83—84): Jáko gdy kto ná morze ... obaczywszy — porównanie życia z morzem jest bardzo częste w literaturze polskiej XVI w., zob. np. RejAp 132v: *áż ten omylny á burzliwy świat písmo święte morzem záwždy zowie ...* i liczne inne miejsca w tekstach Reja, zob. także porównanie nieszczęść życia z niebezpieczeństwami na morzu i szczęście śmierci, które jest ucieczką od tych nieszczęść, w RejWiz 94v/17—20: *Już tám [po śmierci] áni zádry strách, ni zádna przygodá, Już zárazem wszech roznic tám przypádnie zgoda. Rownie jáko márynarz, gdy z morzá srogiego Przypláwi sie szczęśliwie do portu swojego...* zob. kom. II.

s. 23/1 (19, 84): Drudzy — użycie w znaczeniu ‘niektórzy’ w funkcji zaimkowej jest często notowane w Śl. XVI s. v. drugi (B. 2. d); zob. np. KromRozm III Hv: *nie wszytcy są ápostolmi ... ále drudzy tymi, drudzy owymi...*, takie samo użycie zob. niżej w w. 9.

s. 23/1—2 (19, 84—85): co podáli Żagle wiatrom — zob. po Kochanowskim KlónFlis H4: *Rozpuścisz żagiel, podasz go wiatrom w moc.*

s. 23/2 (19, 86): ślepé skály — prawdopodobnie ‘skały podwodne’, ‘skały, których się nie widzi’, tak jak ślepa jaskinia = jaskinia, w której się nie widzi; zob. KochPs 207/24—25 (143, 10—11): *Á ja w jáskimiách ślepych mieszkáć muszę Świátlá nie znájác...*, zob. też KochFrag 14/15—16 (Pieś I, 17—18): *Á chytré morze ile znákomitych, Tyle pod wodą żywi skal zákrytych...*

s. 23/3 (19, 86): mrozem zwyciężony — wariant przysłowia, zob. RejŻwierz 55: *Á to tám mejednego czásem mroz przyráził;* zob. też N. ks. przysl. s. v. mróz.

s. 23/5 (19, 89): Śmierci zniknąć nie moglá — zob. Tr 14/3 (14, 13); zob. też KochFr 65/12 (II, 54, 7): *Wiedz, iżem śmierci zniklá.*

s. 23/11 (19, 95): Wypchną ... za mężá — Śl. XVI notuje zwrot inny niż tu użyty,

zob. np. BudBib Jer 29/6: *żeńcie też syny wasze, a córki wasze wydawajcie za męża...*; zwrot *wypchnąć za męża* materiały Sł. XVI notują tylko w tym miejscu w *Trenach*.

s. 23/12 (19, 96): sam to Bóg wie — fraza zleksykalizowana, zob. np. BierEz Cv: *Sam je Bóg wie...* i liczne inne zapisy, zob. Sł. XVI s. v. Bog (I. A. a).

s. 23/14 (19, 98): zostoi — pozostanie, zatrzyma się na długo, zob. SkarŻyw 244: *Wstań, powiada ... biegaj nocą, a nie zostaj się, aż w Egipcie, i mieszkaj tam, poki cię nie obwieszczą*.

s. 23/16 (19, 100): Łzy ... piją — zob. BibRadz Ps 102/10: *a picie moje mieszałem ze łzami...*; fraza występująca u Kochanowskiego zob. KochPs 151/24 (102, 24): *I lzy żywe piję siedząc za swym stołem*; zob. także po Kochanowskim KlonŻal D3 oraz Wiszn-Tr 35.

s. 23/16 (19, 100): śmierci wszystkokrotniej — przymiotnik *wszystkokrotny* notowany w materiałach Sł. XVI u Kochanowskiego tylko jeden raz w tym właśnie miejscu *Trenów* oraz w *Psalterzu* (trzykrotnie), zob. KochPs 177/12, 14, 16 (118, 4, 6, 8): *że Páńskiéj dobroci Wszystkokrotny wiek nie kroci...* Złożony prawdopodobnie z *wszystko* + *krotny* przymiotnik odczasownikowy od *kroci* — zob. *nagrodny, pożądny* i komentarz do Tr 4/15 (2, 14); *śmierci wszystkokrotnej* znaczyłoby więc ‘śmierci wszystko uśmierzające’ lub ‘wszystko skracające’.

s. 23/20 (19, 104): grzéchem dusze ... pomázawszy — wyrażenia *zmaza grzechu, pomazać grzechem* są dosyć często notowane w Sł. XVI, zob. OpecŻyw 97: *a wyprozni mie od zmáz grzéchu wszelkiego ...* i inne podobne zwroty s. v. grzech.

s. 23/24 (19, 108): przepámiał — w znaczeniu ‘zapomniał’, zob. LibLeg 10/62v: *a my tego W. K. M naszemu dobrodziejowi wiecznym czasem przepámiałac nie chcemy*; BudBib Deut 26/13: *dałem ... wedle wszego przykazania twego, a nie przepámiałem nic*; zob. też KochPs 20/29—30 (16, 29—30): *Ty, mój Pánie, z wiecznéj láski swojéj Nie przepámiałasz w grobie dusze mojej*.

s. 23/25 (19, 109): státeczność — stałość, rozsądek, jak np. w RejWiz 60v/11—14: *By byłá Penelope thaneczek nie tkáład, Á Lukrecyja Rzymska też nie háfftowáład, Trudno by swą státeczność były záchowały, Májąc ták wiele pokus, jáko ony miały*.

s. 23/26 (19, 110): w pociechy obránem — zob. Biel 662 (Linde): *obrano w drodze z piénędzy i ze wszystkiego, aż nie miał i o czym zajechać do Polski*; zob. też w przenośni, KochPs 44/30 (32, 30): *bo ci w rozum są obráni*.

s. 23/27 (19, 111): zásiadł w práwie tákim — podlega takiemu prawu, zwrot prawniczy, zob. np. UstPrPol t. 3: *Każdy dłużnik ma być pozwan do tego práwá, w którym zásiadł*.

s. 23/28 (19, 112): być jáko célem — w znaczeniu właściwym ‘być punktem, w który się strzela’; zob. np. RejPs 30v: *Á przeto przedzielisz je od dobrych, a twarzy ich jáko jáki cel wstydlivością nástrzelasz*; zob. też KochFrag 17/25 (Pieś 4, 12): *wszem przygodóm jáko cél być mamy*; por. kom. II.

s. 23/29 (19, 116): Z tego trudno sie zdiérac — w znaczeniu ‘od tego trudno się uchylić, wymówić’; bardzo rzadko notowany czasownik *zdiierać się* występuje w materiałach Sł. XVI jeszcze trzykrotnie, zawsze w GórnDworz w tym samym znaczeniu. Zob. np. GórnDworz K5: *Mym zdániem zdiérasz sie W. M. pánie Myszkowski z pracej, nie izbyś W. M. nie miał co powiadać*; zob. też KochFrag 18/2 (Pieś 4, 17): *próżno sie kto zdiérsa...*

s. 23/30 (19, 114): Jesli ... musimy — prawdopodobnie wariant przysłowia, zob. np. Cn. Ad. 97: *Lepiej po woli niż po niewoli*; dosłowne powtórzenie formuły Kochanowskiego zob. GrochWiersze 549 (Linde). Przeciwstawienie dobrej woli i musu bardzo często notowane w Sł. XVI, zob. s. v. dobry (znac. 9).

s. 24/4 (19, 118): zamierzony krés — w znaczeniu ‘wyznaczony koniec drogi’, przen. ‘koniec drogi życia’, jak w SkarŻyw 4: *do śmierci jáko do kresu...*; zob. NiemObr 96: *upátrując kres zamierzony, do którego się spieszy*.

s. 24/7 (19, 121): Skryté są Páńskie sądy — wariant frazy biblijnej, zob. Leop Rom 11/33: *jáko są nieogarnione sądy jego i niedoszłe drogi jego*.

s. 24/8 (19, 122): co sie ... podobáło — zob. kom. II.

s. 24/9 (19, 123): niepłatné — nieważne, nieprzydatne, zob. np. RejWiz 156v/25—26: *Gdyż wiemy, iże u nich [aniołów] nic niepłatne páństwą, Krolestwą, zacne księstwą i ine het-máństwą*.

24/17 (19, 131): wżdam — jednak, zob. np. Leop Luc 12/24: *Przypatrzcie sie krukóm, żeć áni sieją, áni żną, á wżdam je Bog żywi*, lub GliczKsiąż Nv: *czas wszytkiego przysparza, ... jeno wżdam ku niemu trzeba stałości á przetrwania*.

s. 24/19 (19, 133): folgując práwu powszechnému — folgując w znaczeniu ‘ulegając’ zob. SarnStat 245: *Bo oni potájemnie poligámiją starého zakonu chwałą, jeno práwu koronnému folgują*.

s. 24/20 (19, 134): Zágródź drógę do sercá upadkowi — zwrot *zágrodzić drogę do (czegoś)* jest notowany bardzo często w Sl. XVI w znaczeniu ‘uniemożliwić coś’, zob. np. DiarDop 118: *szukamy tego, jakobyśmy zagrodzili na przyszły sjem drogę takim wykładom recesu tego, jakie teraz słyszemy*.

s. 24/27 (19, 141): owoc zbierać swojego szczépienia — zob. Leop Is 60/21: *Á lud twój wszyscy sprawiedliwi, ná wieki odziedziczá ziemię, plód szczépienia mego, uczyniek ręki mejej ku slawieniu*; podobną przenośnię mówiącą o rezultatach (owocach) poprzednich wysiłków doskonalenia się (szczépienia) zob. RejZwierc 129: *żeby z onego szczepu i z onych kwiatków człowiekowi pocziwemu, który ji w sobie pilno uszczepi, wdzięczne owoce i pożytki z czásem swym wżdy urosić mogły*. Należy pamiętać, że Rej mówi o szczepie i owocach wiary.

s. 24/28 (19, 142): mdłego przyrodzenia — zob. kom. I do Tr 3/23 (1, 29); wyrażenie podobne zob. np. RejPos 51v/35: *zemdlále á krewkie przyrodzenie...*

s. 24/30 (19, 144): w cudzej czulszy niżli w swojej szkodzie — *czuły* w znaczeniu ‘dbały’, ‘wrażliwy’, zob. np. WierKróc B2: *Trzebác by nam sobie wziąć Páná takowego, W walkach záwżdy czulego, k temu ostroznego*; zob. też inne zapisy w Sl. XVI s. v. *czuły*.

s. 25/1 (19, 145): Teraz ... lécz; czas ... každemu — wariant przysłowia, zob. BierEz L: *Lekárzu, uleczy sie sam*; zob. także Leop Luc 4/23: *Lekárzu, uzdrow sie sam*; czas ... každemu — zob. komentarz do Tr 17/3 (16, 43).

s. 25/3 (19, 147): późného lékárstwą — zob. przysłowie RejZwierc 80: *Początkowi zábiegaj, bo pozdne lékárstwo nie tak pożyteczne*.

s. 25/4 (19, 148): co inszé czas goi — w znaczeniu ‘co u innych goi czas’; *inszé* jest A pl; *goić kogo* np. BielSat B3v: *Co im báby przyniosą, tym lud chory goją*.

s. 25/9 (19, 153): Przeszłych rzeczy nie wściąga, przyszłych upátruje — zob. podobne wskazania RejZwierc 138v: [prawą drogą kto chodzi] *przeszłych rzeczy nic nie wazy, tylko je sobie ná pámięć á ná ćwiczenie rozmyśla, przyszłych sie nic nie lęka*.

s. 25/10 (19, 154): I serce ná oboję fortunę gotuje — *oboja fortuna*, tj. zarówno szczęście jak nieszczęście, jest wyrażeniem, które Sl. XVI notuje tylko jeden raz właśnie w tym miejscu w *Trenach*; zwrot *gotować serce* zob. SkarKaz 159b: *do używania tej ofiary ... serce nabożne gotujemy*.

s. 25/11—12 (19, 155—156): á ludzkie przygody ... noś — wariant przysłowia, zob. Mącz 302b: *Wszystki przygody ludzkie skromnie cierpieć mamy*.

s. 25/12 (19, 156): jeden jest Pan smutku i nagrody — wariant przysłowia: *Bóg*

OBJAŚNIENIA

zasmuci, Bóg pocieszysz, N. ks. przysł., s. 154a; zob. też. KochFrag 18/6 (Pieś 4, 2/22): *Jedenże to Bóg, co i chmury zbiera, I co rozświeca niebo słońcem złotym*; zob. kom. II.

Komentarz II

Użyta w trenie 19 „formuła snu” wywodzi się z bogatej tradycji antycznej rozpoczynającej się już od Homera i trwającej nieprzerwanie w literaturze średniowiecznej i nowołacińskiej (por. J. Pietrkiewicz, *The Mediaeval Dream-Formula in Kochanowski's „Treny”*, „The Slavonic and East European Review”, vol. XXXI, nr 77, 1953, s. 388–404). Wielki wpływ na kształtowanie się tego motywu wywarł zwłaszcza tekst Cycerona *Somnium Scipionis* (Rep. VI).

s. 20/4–7 (19, 1–4): *Żółość ... czárnáwémi* — motyw spowodowanej troskami bezsenności jest tradycyjny w liryce antycznej. Por. np. Tib. III, 4, 17–22:

Iam Nox aetherium nigris emensa quadrigis
Mundum caeruleo laverat amne rotas,
Nec me sopierat menti deus utilis aegrae:
Somnus sollicitas deficit ante domos.
Tandem, cum summa Phoebus prospexit ab Oeta,
Pressit languentis lumina sera quies.

Nb. pewne wyrażenia w tekście Tibullusa przypominają sformułowania Kochanowskiego, np.: *menti aegrae* — *zemdłonego ciała*; *tandem* — *ledwie*; *cum summa Phoebus prospexit ab Oeta* — *ná godzinę przed świtánim*; *pressit ... lumina* — *oczu ... zámknąć itd.*

Wersy 1–4 trenu 19 mają też odpowiednik w twórczości łacińskiej samego Kochanowskiego (El II, 11, 3; 5–8):

Nox erat ...
Et mea pervigiles mordebant pectora curae
Somno sollicitum defugiente torum.
Tandem surgentis cum fulsit lucida Phoebi
Lampas complexa est me quoque sera quies

s. 20/4–5 (19, 1–2): *oczu ... zámknąć* — wyrażenie częste w łacinie, por. Verg. *Georg.* IV, 496: *conditque ... lumina somnus*, por. też KochEl I, 9, 9: *Nec fessa in dulcem declinat lumina somnum*.

s. 20/5–7 (19, 2–4): *zámknąć ... czárnáwémi* — w ten fragment włączył Kochanowski parafrazę wersu Propercjusza (I, 3, 45): *Dum me iucundis lapsam sopor inpulit alis* (*Dum me* — *ledwie mię*; *lapsam* — *zemdłonego ciała*; *sopor inpulit alis* — *sen obłąpił skrzydły*). W twórczości łacińskiej Kochanowskiego analogiczna fraza znajduje się w El III, 12, 9: *Et cum me placidis somnus complectitur alis*.

s. 20/7 (19, 4): *Sen leniwy obłąpił skrzydły* *czárnáwémi* — *sen leniwy* to wyrażenie skonstruowane na wzór wyrażen występujących w liryce rzymskiej; por. *piger sopor* (Catull. 63, 37: *piger his labante languore oculos sopor operit*); *piger somnus* (Stat. *Silv.* III, 2, 73: *pigo torpebant aequora somno*); *ignavus somnus* (Tib. III, 4, 81: *dixit et ignavus defluxit corpore somnus*; por. też Ov. *Met.* XI, 184; XI, 593); *segnis sopor* (Sen. *Herc. f.* 690). Kochanowski w twórczości łacińskiej używa w tej funkcji wyrażenia *somnus iners* (por. np. El III, 16, 60: *Invitesque domat somnus iners oculos*).

obłąpił skrzydły czárnáwémi — wyrażenie skonstruowane na wzór sformułowań użytych przez poetów łacińskich. Por.:

oblapił	skrzydły	czárnawemi	
amplectitur	alis	fuscis	(Verg. <i>Aen.</i> VIII, 369)
(circumdatus)	alis	furvis	(Tib. II, 1, 89)
velavit	amictu	fusco	(Tib. III, 4, 55)
(circumvolat)	alis	atris	(Hor. <i>Sat.</i> II, 1, 58)

Należy odnotować, że przymiotnik *czarnaawy* oddawano w XVI w. łacińskim *fuscus* (por. *Calepinus s.v.*).

Szczegółowa analiza wersu 4 por. Axer.

s. 20/8 nn. (19, 5 nn.): motywy pojawienia się (często we śnie) ducha zmarłego stanowi topos w antycznej twórczości epicedialnej w partii konsolacyjnej (tak w prozie jak i w poezji). Występuje m.in. w Prop. IV, 7; 11 (A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie*, Warszawa 1851, t. I, s. 502); *Cons. ad Liv.* 325 nn.; Sen. *Ad Pol.* i *Ad Marc.*; znajduje się także w Ps.-Plut. *Cons. ad Apoll.* Został przejęty przez literaturę humanistyczną, por. np. Petr. *S.* 285, 359; *Epist. Var.* I, 7 (s. 979); *Epist. Metr.: Ioanni de Columna* (s. 1353); *Epist. Sen.* X, 3 (s. 872); Boccaccio, *El.* XIV: *Olympia* (s. 479); zobacz również Erasmus, *Declamatio de morte filii*. W twórczości łacińskiej Kochanowskiego motyw ten pojawia się kilkakrotnie (np. *El* II, 4; II, 11).

Sposób wprowadzenia tego motywu w trenie 19 („Ná ten czas mi się mátká własnie ukazálá”) przypomina sformułowanie użyte przez Propercjusza opisującego ukazanie się zmarłej Cyntii (IV, 7, 3: *Cynthia namque meo visa est incumbere fulcro*); elegia ta ma więcej punktów wspólnych z trenem 19, por. niżej.

s. 20/9—13 (19, 6—10): Á ná rĕku ... skłõnionĕ — opis wyglądu Orszuli przypomina portret Propercjuszowej Cyntii (IV, 7, 7 n.), w obu wypadkach mówi się o nie zmienionych włosach, oczach, ubiorze: *eosdem habuit secum, quibus est elata, capillos, eosdem oculos*; *lateri vestis adusta fuit*. Petrarka wielokrotnie opisuje podobnie Laurę: por. np. *S.* 267, 273, 282, 292. Można też zauważyć godne uwagi podobieństwo między wersem 10 trenu a epicedium Poliziana (*In Albierae exitum*): *twarz rumiana — rubris lilia mixta rosis*; *oczy ku śmiechu skłõnione — nitidum laeti radiabant sidus ocelli*.

W twórczości łacińskiej Kochanowskiego (*El* II, 4, 5—12) znajduje się analogicznie zbudowany opis urody *Wenus*, która we śnie zjawiała się poecie.

s. 20/15 (19, 12): Spisz ... piecze? — wers przypomina zwroty, którymi w literaturze antycznej rozpoczynają się często wypowiedzi zmarłych pojawiających się we śnie. Konwencja ta bierze początek od Homera (*Il.* XXIII, 69: εὖδεις, αὐτάρ ἔμετο λελασμένος ἔπλεu, Ἀχιλλεῦ; por. *Il.* II, 23 oraz *Od.* IV, 804: εὖδεις, Πηνελόπεια, φίλον τετιγημένη ἦτορ). W twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. For 19: *In Amorem dormientem: Dormis mortales curis insomnibus angens* (por. też *Ad Diodorum*).

s. 20/18—21 (19, 15—18): Znowu ... pokoje — w literaturze antycznej powtarza się twierdzenie, że zbytnia rozpacz po zmarłych zakłóca ich spokój; por. np. Stat. *Silv.* II, 6, 96; V, 1, 179 n. (Sinko). Od takiego stwierdzenia rozpoczyna się też elegia IV, 11 Propercjusza (Kornelia upomina rozpaczającego po jej śmierci męża: *Desine, Paulle, meum lacrimis urgere sepulcrum*). Tę samą myśl wypowiada Sulpicjusz w liście konsolacyjnym do Cyncerona (*Fam.* IV, 5, 6). Motyw spotykany jest również w literaturze humanistycznej por. np. Kallimach, *Doroth.* 58—59: *Tu modo parce tuis lacrimis ne coniugis umbra Vexetur plangore tuo*.

Równie konwencjonalny jest w literaturze antycznej opis pojawienia się matki przywo-

łanej na ziemię płaczem zrozpaczonego syna (np. Homer, *Il.* I, 357 nn.; por. też Verg. *Georg.* IV, 333 nn.).

s. 20/20 (19, 17): łzy gorzkie — wyrażenie to ma utarte odpowiedniki łacińskie, por. np. *luctus amarus* (Ov. *Met.* XIV, 465); w *Biblii* np. *amare fer luctum* (Eccli 38, 17). W twórczości łacińskiej Kochanowskiego por. El I, 15, 103: *lacrimas ... amaras*.

s. 20/24—25 (19, 21—22): serdeczną ... psuje — myśl o tym, że nadmierny żal po zmarłym przynosi szkodę, jest wyrażona w przestrożach biblijnych (Eccli 38, 16—19): *Fili ... a tristitia enim festinat mors et cooperiet virtutem et tristitia cordis flectet cervicem*.

s. 21/1—14 (19, 25—38): Czyli ... domawiał — myśl o nieśmiertelności duszy i szczęściu, które spotyka człowieka po śmierci, jest jedną z zasad chrześcijańskiej eschatologii. W starożytności wiarę tę głosiły niektóre szkoły filozoficzne (zwłaszcza tradycja pitagorejsko-platońska). Warto pamiętać, że podobne myśli są toposem konsolacyjnym w antycznych utworach epicedialnych (por. np. Stat. *Silv.* II, 6; V, 1).

Szczegółowy komentarz do tego fragmentu wypada podzielić na dwie części: osobno omówić odniesienia cyceronskie, osobno resztę paraleli antycznych, biblijnych i nowolacińskich.

a) Niektóre sformułowania użyte tu przez Kochanowskiego są parafrazą myśli Cycerona dotyczących nieśmiertelności duszy (przypominają najbardziej rozważania z *Tusculanae disputationes*).

w. 25—26: myśl ma odpowiednik w *Tusc.* I, 16, 36 n., gdzie Cyceron za przesąd uznaje przypuszczenie, że człowiek, jego ciało i dusza, trafia po śmierci do podziemnej krainy, „ubi rigida constat crassa caligo inferum”.

w. 29—30: myśl ta przypomina rozważania *Tusc.* I, 17, 40 nn., gdzie mowa jest o ciągnącym ku ziemi pierwiastku cielesnym i o pierwiastku duchowym dążącym ku niebu (por. też *Tusc.* I, 23 nn.). Jest to odwołanie się do słynnego, powtarzanego przez wieki zestawienia orfickiego σῶμα — σῆμα (ciało — grób), por. Plat. *Phaedr.* 67D. Kochanowski nadał tej myśli formę epigramatyczną przypominającą niektóre utwory z *Anth. Pal.*, por. np. VII, 61; 62 (*Anth. Plan.* III^a 28, 2; 3) — Sinko.

ziemia w ziemię się wraca to wierny przekład zwrotu z *Tusc.* III, 25, 59: *red-denda terrae est terra* (jest to Cyceronowe tłumaczenie tekstu Eurypidesa — *Chrysisippus*, fig. 757).

z niebá dány ... ná miejscá swé wezwány przypomina zwrot z *Tusc.* I, 30, 74: *a deo evocatus atque emissus exierit*.

w. 35—36: Obraz zawarty w tych wersach można zestawiać z *Tusc.* I, 19, 43 (o duchach żyjących pośród gwiazd mowa jest też w *Somnium Scipionis* Cycerona — Sinko). Warto zauważyć, że podobnie pisze Cyceron o ubóstwieniu zmarłej córki (*Consolatio*, por. Nidecki, k. 42a).

b) Dla poszczególnych obrazów i zwrotów z tego fragmentu trenu 19 (w. 25—38) można znaleźć odpowiedniki tak w innych tekstach antycznych, jak biblijnych i nowolacińskich (zwłaszcza u Petrarcki). Oto niektóre:

w. 25: Czyli nas już umarlié macie zá stráconé — podobnie w tekście konsolacyjnym (*Epist.* 63, 16) pisze Seneka: *fortasse ... quem putamus perisse, praemissus est*. Zwrot (wraz z „Á my owszem żywiémy”, w. 27) przypomina też sformułowanie Petrarcki: *Vivit ille qui mori oculis hominum visus est* (*Epist. Sen.* XIII, 1; s. 915). Por. też Sap 3, 1 nn.

w. 27: żywiémy żywot — zwrot ma klasyczny odpowiednik łaciński: *vitam vivere* (np. Plaut. *Persa* 494 n.; Cic. *Verr.* II, 2, 47, 118); wyrażenia tego używa Kochanowski, por. El IV, 3, 97: *Vere illum humanam dicendum est vivere vitam*; For 61, 3: *Dici hominum possit nec vitam vivere divum*.

w. 28: Czym nád to grubé ciało duch jest śláchetniejszy — wyrażenie to przypomina bardzo zwrot Wergiliuszowy: *Sublimis animas iterumque ad tarda reverti Corpora?* (*Aen.* VI, 720 n.).

w. 29: Ziemiá w ziemię sie wraca — zwrot (stosowany w liturgii) odpowiada *Gen* 3, 19. Często też w humanistycznych epicediach. Por. np. *Scal. Threnus* (s. 260).

w. 31—32: Por. słowa Petrarki (*Epist. Fam.* IV, 6; s. 630): *Noli fratrem tuum mortuum extimare, vivit enim.*

w. 33—34: Podobnie u Boccaccia wyjaśnia swój nie zmieniony wygląd ukazująca się ojcu zmarła Olimpia (*El.* XIV; s. 682):

Has vestes formamque dedit, faciemque coruscam
Parthenos secumque fui sed respice nunquid
Videris ...

w. 35: między ánjoły i duchy wiecznémi — motyw zaczerpnięty z chrześcijańskich tekstów liturgicznych: *In paradisum deducant te angeli ... chorus angelorum te suscipiat.* Do tych samych zwrotów nawiązuje też wielokrotnie Petrarka, por. np. *Epist. Sen.* XIII (s. 915): *cumque angelis eius ac beatis spiritibus aevo fruitur beato.* Por. też *Epist. Sen.* X, 4 (s. 874); XIV, 1 (s. 931); *Ecl.* XI (s. 1270).

w. 36: Jáko ... jutrzeńká świéci — obraz przypomina wizje spotykane w tekstach wywodzących się z tradycji platońskiej, por. np. *Anth. Pal.* VII, 670 (*Anth. Plan.* III^a, 6, 28). Ubóstwienie zmarłego przez przeniesienie do gwiazd jest częstym motywem w literaturze antycznej i nowolacińskiej (zwłaszcza w utworach epicedialnych); por. np. *Prop.* III, 18, 34: *ab humana cessit in astra via*; *Verg. Ecl.* V, 57; *Hor. Carm.* I, 12, 46 nn.: *Micet inter omnes Iulium sidus, velut inter ignes Luna minores*; *Ov. Pont.* IV, 8, 64. Podobnie *Petr. S.* 291, 1 i 4; *Pontanus, Tumulus* I, 2: *et medio Lucida sole micat* (o córce); *Kallimach, Dorothe.* 163: *sidus radiabis ab alto.* W twórczości łacińskiej Kochanowskiego obraz umieszczenia duszy zmarłego wśród gwiazd, por. *El.* IV, 2, 13 nn.:

Tu nunc heroas inter, quos prisca tulerunt
Saecula caelesti vesceris ambrosia.
Sub pedibusque vides terras pontumque sonantem,
Aureaque aethereo sidera sparsa polo

(por. też *ibid.* 93—94; 113—114; 127—128). Podobnie w *El.* III, 3, 61—62:

Qualis matutina vagi praenuntia solis
Eoo surgens cardine stella nite

w. 36—37: á za swémi Rodzicámi sie modli — podobnie o zmarłym dziecku mówi w tekście konsolacyjnym przeznaczonym dla swego ojca Petrarka (*Epist. Sen.* X, 3; s. 872): *filius pro te Deum orat* (por. *Epist. Sen.* XI, 14; s. 890).

s. 21/15—22/10 (19, 39—64): Jesliżec ... słodzicie — fragment ten odpowiada jednej z tradycyjnych części antycznej i nowolacińskiej konsolacji; dowodzi się w niej, że umierając człowiek nie ponosi straty, lecz zyskuje — życie dostarcza bowiem znacznie więcej smutków niż radości; w wypadku śmierci dziecka lub osoby młodej pocieszenie przyjmuje, jak u Kochanowskiego, formę stwierdzenia: nawet śmierci przedwczesnej nie należy traktować jako nieszczęścia. Podobne motywy pojawiają się także w rozmaitych innych gatunkach literackich (często w antycznej twórczości epigramatycznej — por. np. *Anth. Pal.* VII 308; 603; IX, 360 (*Anth. Plan.* III^a 9, 2; 20, 8; I^a 13, 4) — Sinko, oraz u tragiców) a zwłaszcza w tekstach filozoficznych tak w antyku, jak i w Renesansie.

Wywody przedstawione w tej partii trenu 19 rozwijają się analogicznie do argumentacji zawartej w traktatach filozoficznych (por. np. Sen. *Ad Marc.*, *Ad Helv.*, *Epist.* 63), tak jak to się zdarza w liryce rzymskiej (por. *Cons. ad Liv.*, Stat. *Silv.* II, 1, 220 nn.). Podobna do wyrażonej w w. 53—56 ocena ludzkiej pogoni za szczęściem znajduje się też w poemacie filozoficznym Lukrecjusza (VI, 9 nn. — Sinko).

Z tekstem Kochanowskiego należy jednak naszym zdaniem zestawić przede wszystkim rozmyślenia Cyncerona zawarte w *Tusculanae disputationes*, pamiętając o związkach trenu 19 z tym dziełem. Tak więc:

w. 39 nn.: por. *Tusc.* I, 39, 93—40, 95: Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse itd.

w. 40—41: niżli tego światá Rozkoszy zążyć moglá — por. nondum gustaverat — inquit — vitae suavitatem (*Tusc.* I, 39, 93).

w. 51 nn.: por. *Tusc.* I, 34, 83—36, 86 (zwłaszcza paralelnóść fraz Nie od rozkoszyć poszłá; poszłác od trudnoóci — discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide ne a malis dici verius possit). Por. też *Consolatio* (Nidecki, k. 40b). Podobne rozważania *Tusc.* I, 47, 113—49, 119, zwłaszcza 48, 114, gdzie znajduje się partia odpowiadająca fragmentowi *Consolatio* Cyncerona, w którym podana jest przypowieóć Sylena (Nidecki, k. 40b/41a); ten sam motyw w *Cons. ad Apoll.* 108F nn., 111b.

W literaturze nowolacińskiej tok wywodu bywa bardzo podobny do argumentacji w trenie 19, zob. np. Petrarca, *Epist. Fam.* II, 1 (s. 586); *Epist. Sen.* XIII, 1 (s. 915) — parafrazy w KochEl II, 5, 10; por. też Erasmus, *Declamatio de morte filii*.

s. 22/3—9 (19, 57—63): Czegóz ... grzész — podobny opis doli kobiety pojawia się w literaturze greckiej, por. np. skargę Medei u Eurypidesa (*Med.* 230—238) — nawiązuje do niej Arystofanes, przede wszystkim w *Tesmofoiach*. Skarga taka jest toposem literatury renesansowej, por. np. Sambucus, *Emblemata, Feminei sexus querela*, s. 205.

Pewne wyrażenia użyte przez Kochanowskiego w opisie przyszłych losów Orszuli są parafrazą wyrażen znajdujących się w liócie Sulpicjusza do Cyncerona (*Fam.* IV, 5). Tak więc:

w. 57: Czegóz płáčzem prze Boga? Czegóz nie zążyłá? — An illius vicem ... doles? (IV, 5, 3).

w. 58: Że sobie swym poságiem páná nie kupiłá? — ut cum aliquo adolescente primario coniuncta aetatem gereret? (IV, 5, 3).

w. 60: Że boleóci w rodzeniu dzieatek nie uználá? — An ut ea liberos ex sese pareret? (IV, 5, 3).

Warto odnotować, że w Ps.-Cynceronowej *Consolatio* umieszczono obszerny fragment odpowiadający rozważaniom z tego trenu zakończony wnioskiem: mortuae beatae censendae erunt.

s. 22/11—26 (19, 65—80): W niebie ... swé stáránié — opis krainy wiecznej szczęóliwóci czekającej zmarłego stanowi topos konsolacyjny w literaturze tak starożytnej (por. np. Sen. *Ad Marc.*) jak i chrześcijańskiej. W trenie 19 obraz raju został zbudowany z elementów wywodzących się z obu tych tradycji.

s. 22/13—16 (19, 67—70): Tu troski ... wolnoóci — przedstawiona tu charakterystyka raju stanowi przeciwieństwo Wergiliuszowego opisu piekla (*Aen.* VI, 273—277): troski, nieszczęócia, przygody, choroby, staroóć, ómierć, nieobecne w raju, mają siedzibę w piekle, por. Curae, Luctus, Morbi, Senectus, Letum. (Na opis ten zwracał uwagę Scaliger, *Poetices*, V, 16: *Comparationes ceterorum locorum variae.*) Trzeba dodać, że opis Wergiliusza sparafrazował Kochanowski w El IV, 2, 3—8:

Vivis enim vere mortali carcere liber
 Sublimemque habitas aetheris arce domum,
 Quae nulli est hiemi, nullisque obnoxia nimbis,
 Sed lucem aeternam, nescia noctis habet.
 Hic labor et curae insomnes, hic aegra senectus,
 Hic morbi vigent, sollicitusque timor.

s. 22/16 (19, 70): łzami karmiona — zwrot odpowiada wyrażeniu łacińskiemu *lacrimis alere* (spotykanemu np. u Petrarcki, *Epist. Fam.* VII, 12; s. 674).

s. 22/17 (19, 71): Żyjem wiek nieprzeżyty — analogiczny zwrot w twórczości łacińskiej Kochanowskiego: *aevo vivere perpetuo* *El* IV, 3, 190.

s. 22/17—18 (19, 71—72): używamy Dobrej myśli, przyczyny wszystkich rzeczy znamy — zwrotowi temu odpowiada do pewnego stopnia sformułowanie Wergiliusza (*Georg.* II, 490): *felix, qui potuit rerum cognoscere causas* (Sinko).

Wizja duszy czerpiącej szczęście z możliwości rozumienia wszechrzeczy i oglądającej świat „z nieba” znajduje się u Cyncerona, *Tusc.* I, 19, 44—30, 47 (por. zwłaszcza: *cum autem nihil erit praeter animum, nulla res obiecta impedit, quo minus percipiat, quale quidque sit, oraz: totosque nos in contemplantis rebus perspicendisque ponemus*).

s. 22/19 (19, 73): Słońce nam zawszy święci — o słońcu w zaświatach wspomina Verg. *Aen.* VI, 640 n. (Sinko).

s. 22/20 (19, 74): nocy niewidomiej — zwrot metaforyczny, odpowiadający wyrażeniu *caeca nox*, częstemu w łacinie klasycznej (por. np. *Lucr.* I, 1115 n.; *Catull.* 68, 44; *Verg. Georg.* III, 260; *Aen.* II, 397; *Ov. Met.* X, 476; XI, 521; por. też *Cic. Mil.* 19, 50).

s. 22/21—22 (19, 75—76): Twórcę ... upatrzacie — obraz ten odpowiada wyobrażeniom chrześcijańskim o niebie i nawiązuje do prawdy o tzw. *visio beatifica* (tj. o oglądaniu pośmiertnym Boga zapewniającym pełnię szczęścia). Motyw ten pojawia się w literaturze humanistycznej, por. np. *Petr. Epist. Sen.* XIII, 1 (s. 915); por. też Ficino, *De raptu Pauli* (*Mens ... Deum semper suspicere debet*; s. 931).

s. 22/26 (19, 81): Dziewką ... wzięłą — pociecha odpowiada słowom Petrarcki umieszczonym w liście konsolacyjnym do przyjaciela: *Fratri tuo nihil mali immo multum boni accidit* (*Epist. Sen.* XIII, 1; s. 915).

s. 22/28—23/4 (19, 82—88): A właśnie ... przyplłynął — porównanie życia do żeglugi po wzburzonym morzu, a śmierci do bezpiecznego portu, to motyw stanowiący topos w literaturze antycznej i nowołacińskiej (por. W. Smith, *Studies in the Language and Style*, Amsterdam 1971, s. 172 nn.). Motyw ten występuje często w twórczości epigramatycznej, w traktatach filozoficznych (warto tu wskazać *Cic. Tusc.* I, 49, 118 n.). W nowołacińskich utworach (zwłaszcza konsolacyjnych) szczególnie częste jest odwołanie do *Sen. Epist.* 19, gdzie znajduje się słynne sformułowanie: *in freto viximus moriamur in portu*, wielokrotnie parafrazowane przez Petrarke. Wersja tego motywu zawarta w trenie 19 przypomina ustęp z listu Petrarcki (*Epist. Fam.* IV, 6; s. 630): *ab huius vitae tempestatibus ad quietis portum et ad feliciora regna translatus est ... rari et vix hominibus accessibiles portus, scopuli undique innumerabiles, inter quos difficilis prorsus ambigua navigatio est. Iam vix uni contigit ex millibus, ut integer enataret. W twórczości łacińskiej Kochanowskiego motyw ten występuje w *El* IV, 2; są tu nawet pewne wyrażenia odpowiadające sformułowaniom z trenu 19, por. zwłaszcza: *Rzadki, co by do brzegu ná desce przyplłynął* (w. 88) — *Felix, qui scopulos evaseris aequoris huius Incolumi portum contigerisque rate* (*KochEl* IV, 2, 9—10); por. też: *Solus compressa trabe mortem effugit Ulisses* (*El* IV, 1, 195). To samo wyrażenie pojawia się w *KochEl* III, 5, 19—20: *navita servans Attigit incolumni littora tuta rate*.*

s. 23/2 (19, 86): ślepe skąły — wyrażenie to odpowiada łacińskim zwrotom takim, jak: *caeca saxa* (por. np. Verg. *Aen.* III, 706; V, 164 n.), *caeca vada* (np. Verg. *Aen.* I, 536 — zwrot ten występuje również u Kochanowskiego w For 56: *Obrue me in scopulos et vada caeca rape*).

Metaforyczne użycie wyrażenia *ślepe skąły* dla określenia niebezpieczeństw życia należy do omówionego wyżej toposu (por. wyżej kom. do w. 82—88); dodajmy, że zwrot taki pojawia się u Cyncerona w *Consolatio*: *in scopulos vitae incidere* (Nidecki, k. 40b).

s. 23/5—6 (19, 89—90): Śmierci ... przeżył — tę samą myśl zawiera pocieszenie Sulpicjusza skierowane do Cyncerona: *quae si hoc tempore non diem suum obiisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit: quoniam homo nata fuerat* (*Fam.* IV, 5, 4). Por. też *Tusc.* I, 49, 119, gdzie myśl ta łączy się z podanym wyżej porównaniem życia ludzkiego do żeglugi. Porównanie długiego życia do długowieczności Sybilli było bardzo popularne w literaturze tak antycznej, jak i humanistycznej i stało się przysłowiowe. Por. Erasmus, *Adagia* 3150: *Sybilla vivacior*. Sformułowaniu Kochanowskiego najbliższe wydają się słowa Propercjusza (II, 2, 16): *Etsi Cumanae saecula vatis agat*. Por. też Prop. II, 24, 33; Mart. IX, 29, 3 n.

s. 23/7—22 (19, 91—106): To ... żałości — pojawia się tu ponownie motyw konsolacyjny zawierający tezę, że wczesna śmierć nie jest nieszczęściem (por. wyżej kom. II do w. 57—63). Przypominające ten ustęp wywody wskazać można m.in. w pismach konsolacyjnych Seneki (*Ad Marc.*, *Ad Helv.*, *Ad Polyb.*) i w korespondencji Cyncerona (por. *Fam.* IV, 5; V, 16), a zwłaszcza w Ps.-Cic. *Consolatio*, gdzie tak jak u Kochanowskiego mowa jest o nieszczęściu wynikającym z sieroctwa i o nieszczęśliwym zamążpójściu.

s. 23/7—8 (19, 91—92): To ... doznał — podobne stwierdzenie znajduje się w Cic. *Cons.*: *quamprimum mori et tanquam ex incendio effugere vitae* (Nidecki, k. 40b).

s. 23/9—10 (19, 93—94): Drugie ... doznawają — podobny argument konsolacyjny przytacza Petrarca w liście do przyjaciela oplakującego śmierć syna (*Epist. Sen.* X, 4; s. 874).

s. 23/13—16 (19, 97—100) Biorą drugie ... wszyskokrotnej — los branki tatarskiej przypomina niedolę Andromachy, żony Hektora, płaczącej w greckiej niewoli (*Il.* VI, 454 nn.).

śmierci wszyskokrotnej (w. 100) — por. ó παντοβίης (wszystko ujarzmiający) ἄχέρων *Anth. Pal.* VII, 732.

s. 23/16 (19, 100): lzy ... piją — wyrażenie ma odpowiednik łaciński: *luctum haurire*, spotykamy w literaturze klasycznej (por. Cic. *Sext.* 29, 63).

s. 23/23—26 (19, 107—110): Swoje szkody ... obránem — podobna argumentacja (odwołanie się do rozsądku, którego rozpacz nie powinna zamącić) znajduje się w liście konsolacyjnym Cyncerona do Titiusa (*Fam.* V, 16, 5, por. zwłaszcza: *tuenda tibi ... gravitas et constantiae serviendum*).

s. 23/27—24/4 (19, 111—118): Człowiek ... poty żył — motyw bezsilności ludzkiej wobec wyroków losu i motyw powszechnego prawa śmierci są toposem w literaturze konsolacyjnej antycznej i humanistycznej (zob. E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954, s. 90 nn. *Topik der Trostrede*). Pojawia się on np. w *Cons. ad Liv.* 357 nn.; u Propercjusza, III, 18, 21 nn.; u Horacego, np. *Carm.* I, 24; I 28; II, 3; u Owidiusza, *Met.* X, 32 nn.; u Stacjusza, *Silo.* II, 1, 218 n. Por. też Erasmus, *Adagia* 2812: *Mors omnibus distributa*.

s. 23/27—28 (19, 111—112): Człowiek ... wszelákim — jest to przekład zdania Cyncerona z *Fam.* V, 16, 2: *homines nos ut esse meminerimus ea lege natos ut omnibus te-*

lis fortunae proposita sit vita nostra — Plenkiewicz (por. też *Tusc.* III, 24, 59: ea lege esse nos natos).

s. 23/29—30 (19, 113—114): Z tego ... musimy — jest to nawiązanie do słynnej i wielorako parafrazowanej (odwołuje się do niej np. często Petrarka) sentencji z *Epist.* 107, 11 Seneki: ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

s. 24/1—2 (19, 115—116): Á co ... jednemu — jest to parafraza fragmentu z *Cic. Tusc.* I, 49, 119: quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? (podobne myśli np. w *Tusc.* III, 16, 34; 24, 58; 32, 77).

s. 24/3—4 (19, 117—118): Śmiertelna ... żyłá — parafraza myśli z listu Sulpicjusza do Cyncerona *Fam.* IV, 5, 4 n., por: meminisse, hominem te esse natum, a także: quae (sc. Tulia) si hoc tempore non diem suum obisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit: quoniam homo nata fuerat, oraz: illam quamdiu ei opus fuerit, vixisse. (Podobnie w *Tusc.* III, 14, 30: sciebam me genuisse mortalem.) Por. Petrarka, np. *Ecl.* XI (s. 1270): moritura fuit Galatea, por. *De secreto conflictu*, I: An non te mortalem esse meministi? Podobna myśl w *Ps.-Cic. Consolatio* (k. 10a).

s. 24/7 (19, 121): Skryté są Páńskie sądy — jest to nawiązanie do wersetów biblijnych (np. *Rom* 11, 33: Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius et investigabiles viae eius. Quis enim cognovit sensum Domini?; por. też m.in. *Is* 40, 13; *Iob* 15, 8). W twórczości łacińskiej Kochanowskiego ta sama myśl wyrażona jest przez parafrazę Homera: et dii Nota homini nolunt consilia esse sua (*El* III, 2, 5—6).

s. 24/7—8 (19, 121—122): co ... podobáło — nawiązanie do słów Jezusa (*Matth* 26, 39: Verum tamen non sicut ego volo sed sicut tu), które w XVI w. recytowano przy łózu umierającego.

s. 24/9—10 (19, 123—124): Łzy ... miáła — myśl taka częsta jest w poezji rzymskiej o tematyce funeralnej (por. np. *Cons. ad Liv.* 441—444; por. Horacy, np. *Carm.* I, 24).

s. 24/11—22 (19, 125—136): Ále człowiek ... popadł szkody — myśl odpowiada sensowi wierszy z Terencjusza (*Phormio* 241—246) cytowanych przez Cyncerona w *Tusc.* III, 14, 30. Wers 136 trenu 19 (Zyskiem człowiek zwać musi, w czym nie popadł szkody) jest przykładem sentencji zamykającej ten cytat (*Phormio* 246): Quicquid praeter spem eveniet, omne id deputare esse in lucro; por. też Horacy *Carm.* I, 9, 14—15: Quem Fors dierum cumque dabit, lucro Adpone. Zwrot ten ma w XVI w. charakter przysłowiowy. Podobne myśli o Fortunie pojawiają się często w literaturze konsolacyjnej (por. np. *Sen. Ad Marc.*; *Cons. ad Liv.* 375), są też wplecione w tok wywodu *Ps.-Cic. Consolatio*.

s. 24/23—26 (19, 137—140): Ná koniec ... zábáwami — ustęp ten przypomina fragment z *Epist. Metr.*: *Ioanni de Columna* (s. 1354), gdzie Petrarka zwraca się do swego adresata w podobnym tonie: Quid profuit ergo Lectio, quid studium. W liście Sulpicjusza do Cyncerona (*Fam.* IV, 5, 5) znajduje się analogiczne upomnienie: Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum, qui aliis consueris praecipere et dare consilium (por.: na koniec — denique); i ponadto niektóre z niżej wymienionych zbieżności tekstu trenu z tym listem odnotował Plenkiewicz. Motyw podobny por. *Sen. Ad Polyb.* 18, 1 n. (Kubik).

s. 24/24—26 (19, 138—140): W co sie praca ... zábáwami — analogiczne zwroty znajdują się u Cyncerona w *Tusc.* II, 25, 60: cum tantulum operae philosophiae dedissem ... plurimos autem annos in philosophia consumpsi.

s. 24/29—25/1 (19, 143—145): Cieszylés ... lécz — podobnie zwraca się Sulpicjusz do Cyncerona (*Fam.* IV, 5): noli imitari malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinae scientiam, ipsi se curare non possunt; sed potius, quae aliis praecipere soles, ea tute tibi subiice, atque apud animum propone. Ta sama myśl wyrażona jest też we fragmencie Sofoklesa tłumaczonym przez Cyncerona (*Tusc.* III, 29, 71):

Nec vero tanta praeditus sapientia
 Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis adlevans
 Non idem, cum fortuna mutata impetum
 Convertat, clade subita frangatur sua
 Ut illa ad alios dicta et praecepta excidant (Sinko).

(Por. też *Tusc.* III, 30, 73 — Grzeszczuk.) Motyw ten znajduje się w Ps.-Cic. *Consolatio* (k. 4a) i w Ps.-Plut., *Consolatio ad Apoll.*; nawiązuje do niego często Petrarca, por. np. *Epist. Sen.* X, 11; *Epist. Fam.* II, 6.

Źródłem sentencji „Teraz, Mistrzu, sam się lecz” zamykającej ten fragment trenu jest zwrot biblijny: *Medice, cura te ipsum* (Luc. 4, 23). Por. też Erasmus, *Adagia* 1438; 3332: *Aliorum medicus*.

s. 25/1 (19, 145): czas doktor każdemu — stwierdzenie tej samej treści znajduje się w liście Sulpicjusza do Cyncerona (*Fam.* IV, 5, 6): *Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat* (inny wariant por. *Tusc.* III, 22, 53). Podobna myśl powtarza się w Ps.-Cic. *Consolatio*, a także w *Cons. ad Apoll.* Nawiązuje do niej Petrarca, np. *Ecl.* XI (s. 1270). Por. też Erasmus, *Adagia* 1405: *Dies adimit aegritudinem*.

s. 25/2—4 (19, 146—148): Ale kto ... czas goi — podobnie pisze Sulpicjusz do Cyncerona (*Fam.* IV, 5, 6): *Hoc te expectare tempus tibi turpe est ac non ei rei sapientia tua te occurrere*. Myśl tę powtarza Cynceron w liście do Titiusa (myśląc nie tylko o adresacie, ale i o sobie): *Nam, quod adlatura est ipsa diuturnitas, quae maximos luctus vetustate tollit, id nos praecipere consilio prudentiaque debemus* (*Fam.* V, 16, 5).

s. 25/7—10 (19, 151—154): co człowiek ... gotuje — Kochanowski nawiązuje do stoickiej zasady „stałości” (*constantia*), sformułowanej różnie m.in. przez Senekę, Horacego, Cyncerona. Tekst Kochanowskiego przypomina zwłaszcza sformułowania Hor. *Carm.* II, 10, 13—15:

Sperat infestis, metuit secundis
 Alteram sortem bene praeparatum
 Pectus ...

(W łacińskiej twórczości Kochanowskiego por. *El* IV, 2, 85 n.: *Rebus in adversis idem laetisque fuisti Pectoris unus erat sorte in utraque tenor*; por. też *El* III, 8 i IV, 3).

Zastosowanie się do tej zasady zaleca Cynceronowi Sulpicjusz w liście konsolacyjnym (*Fam.* IV, 5, 6): *Vidimus aliquoties secundam pulcherrime te ferre fortunam ... fac aliquando intellegamus, adversam quoque te aequae ferre posse*.

ná oboję fortunę — wyrażenie odpowiada łacińskiemu: *utraque fortuna* (np. Cic. *Caec.* 104; *Sen. Contr.* X, 5, 22).

s. 25/11—12 (19, 155—156): ludzkie przygody Ludzkie noś — sentencja o charakterze przysłowiowym, odpowiadająca Cynceronowskiemu zwrotowi: *humana humane ferenda* (*Tusc.* III, 16, 34; por. *Tusc.* III, 25, 60), zwrot powtarza się m.in. u Seneki, *Ad Marc.* 4, 1: *nec ... inhumano ferre humana ... modo* — Sinko; i w *Cons. ad Apoll.* 118C (*φέρειν τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρώπινως*). Pojawia się też u Petrarki: *Disce mortalis aequo animo ferre mortalia* (*Epist. Fam.* VIII, 7; s. 698), por. też *Epist. Fam.* IV, 3 (s. 626), *Epist. Sen.* XIII, 1 (s. 915).

s. 25/12 (19, 156): jeden jest Pan smutku i nagrody — jest to nawiązanie do myśli biblijnej (por. np. Bar 4, 29; Esth 16, 21, por. też Iob 1, 21: *Dominus dedit, Dominus abstulit*).

s. 25/13 (19, 157): Tu zniknęła. Jam sie téż ocknął — podobnym zdaniem kończy się *Somnium Scipionis* Cyncerona: *Ille discessit; ego somno solutus sum*.

JAN KOCHANOWSKI: *TRENY*

s. 25/14 (19, 158): Niepewien, jeslim przez sen słucał czy ná jáwie — podobna formuła znajduje się u Boccaccia (*El. XIV, Olympia*; s. 682): Nescio num vigilem, fatear, seu somnia cernam.

Epitáfijum Hánnie Kochánowskiéj

Komentarz I

26/6 (Epit 3): ZÁRAZ ODŻÁLOWAŁ — *záráz* zob. Tr 3/8 (1, 5) i komentarz; *od-żalował* tyle co 'zdjął żalobę' jak w Mącz 199b: elugeo ... Odżalować, żalobne odzienie złożyć ...

26/7 (Epit 4): Á NÁ TRWÁLSZÉ ROZKOSZY SIE CHOWAŁ — zob. słowa matki, Tr 22/23—24 (19, 77—78).

Indeksy

INDEKS
WYRAZÓW I FORM POLSKICH
W TEKŚCIE WIERSZOWANYM

- A (81) *cn* – A 3/9, 17, 21, 4/3, 19, 5/1, 3, 14, 17, 24, 6/7, 9, 7/16, 24, 9/10, 15, 26, 10/21, 11/9, 20, 12/11, 13/10, 22, 14/2, 15/3, 24, 16/5, 9, 17/13, 24, 27, 18/3, 8, 13, 27, 19/7, 23, 20/9, 17, 21/3, 9, 22/2, 28, 30, 23/12, 24/1, 6, 13, 19, 21, 25/5, 29(26)/7; á 3/8, 13, 15, 5/2, 18, 6/22, 8/16, 23, 10/22, 12/16, 13/1, 2, 14/8, 22, 15/13, 18, 16/1, 27, 17/3, 20/13, 20, 23, 21/5, 7, 12, 22/11, 23, 23/13, 25/11.
- ABY (3) *cn* – ABY 29(26)/6; Aby 20/23, 23/24.
- ACH (1) *int* – ách niebogo 14/24.
- ACZCI (1) *cn* – Aczciem ... Niepewien 25/13.
- ALBO (9) *cn* – ALBO 13/12; Albo 12/23, 14/27, 15/5; álbo 4/21, 21, 15/3, 5, 16/7.
- ALE (19) *cn* – ALE 13/14; Ale 4/12, 6/5, 7/6, 9/23, 12/18, 13/23, 15/16, 16/13, 18/9, 19/14, 22, 21/11, 23/14, 24/11, 25/2; ále 7/9, 11/12, 24/5.
- ALI (1) *cn* – Ali 16/8.
- ANI (16) *cn* – Ani 7/19, 9/4, 22/7, 20, 23/20; áni 5/15, 6/6, 18, 18, 11/6, 6, 12/19, 17/2, 2, 21/25, 24/13.
- ANI (5) *pt* – Ani 4/16; áni 5/1, 7/16, 21/6, 23/22.
- ANJELSKI (1) *ai* – *sg n V*: Pióro Anjellkié 16/25.
- ANJOŁ (2) *sb* – *sg A*: człowieká tylko nie w Aniolá odmienić 9/15. *pl I*: miedzy Anioły/ y duchy wiecznémi 21/11.
- ANJOLEK (1) *sb* – *pl G*: w liczbę Anyolków máłych policzoná 10/9.
- ARPIN (1) *n-pers* – *sg V*: Arpinie wymowny 16/11.
- AŻ (3) *cn* – Aż 12/4; áż 12/5, 20/14.
- AŻ (2) *pt* – áż do 13/23, áż y 20/21.
- BACZENIE (3) *sb* – *sg N*: baczenié twoie Y ftáteczność ielt droźlża 23/24. *A*: ftrácić/ y poćiechę/ y baczenié fwoie 11/16. *I*: człowiek z baczeniem (r) 25/7.
- BACZYĆ (2) *vb* – *inf*: tego baczyć niechce 24/13. *praes 1 pl*: Nie baczym/ że 19/6.
- BACĆ SIE (2) *vb* – *inf*: Tego ... dziéwce bać fye iuz nie trzeba 23/17. *praes 2 sg*: śmierćí namniéy fye nie boifz (r) 9/20.
- BARZO (5) *av* – bárzo 16/15, 20/20. *comp*: bárziéy 5/7, 11/18, 19.
- BAWIC (2) *vb* – *praes 3 sg*: fen obłudny ... ludzkie myśli tym y owym báwi (r) 15/24. *3 pl*: fny lekkie/ fny ploché nas báwią (r) 11/13.
- BAWIC SIE (1) *vb* – *part praes act*: Málo fye báwiąc śwíatá tego zábáwami 24/26.
- BEZ (3) *preap cum G* – bez 6/1, 2, 11/8.
- BEZPIECZNY (3) *ai* – *sg f I*: mądrości ... Bepieczną ... ftoifz 9/21. *pl N subst*: rofkofzy ... Od wfzelákiey przekázy wolné/ y bepieczné (r) 22/12. *comp sg m N*: Czymbem iuz byk bepiecznieyfzy (r) 18/2.

- BIAŁY** (1) *ai* – *sg n N*: Giezlczko biały 20/12.
- BIEDNY** (2) *ai* – *sg f G*: iéy biédny ftaóści 15/6. *pl V subst*: o biédn/ y plóné Rofkofzy wálzé 21/17.
- BIEŻEĆ** (1) *vb* – *praes 3 sg*: śmierć ... k nam bieży (r) 16/10.
- BITWA** (1) *sb* – *pl L*: w bitwách nie bywamy 17/19.
- BLADY** (1) *ai* – *pl A subst*: przewoźnik wozi bládé cięnie 13/20.
- BLĄD** (3) *sb* – *sg N*: błąd wiek człowieczy 3/21, fen obłudny ... ludzkie myśli tym y owym báwi/ Co błąd ná iáwi 15/25. *V*: O błędzie ludzki/ o fzałoné dumy 15/26.
- BO** (6) *cn* – Bo 12/19, 18/19, 28, 24/18; bo 3/16, 15/5.
- BOĆ** (1) *cn* – Boć 19/15.
- BODAJ** (2) *pt* – boday 5/1, 12/22.
- BODAJŹE** (1) *pt* – Bodayże 4/4.
- BOG** (12) *sb* – *sg N*: Bóg 14/5, 18/30, by był Bóg chciał 6/7; da pan bóg 5/18, sam to bóg wie 23/12. *D*: Bogu 12/4, 6. *A*: prze Bóg żywy 3/19, 18/23; prze bogá 15/6, 22/3. *V*: o mój boże (r) 17/16.
- BOGACTWO** (1) *sb* – *pl A*: bogáctwá ... dofytem mierzyfz 9/22.
- BOGATY** (1) *ai* – *pl A subst*: ná té Nieodmienné ... rofkofzy bogáté (r) 22/24.
- BOGINI** (1) *sb* – *sg V*: o ... mściwa bogini (r) 15/4.
- BOJAŻŃ** (1) *sb* – *sg A*: prze boiazi (f) nieuchronny zdrády 22/2.
- BOL** (1) *sb* – *sg G*: bez ciężkości/ Y ferdecznégó bolu 6/3.
- BOLEĆ** (1) *vb* – *praes 3 sg*: Mnie iednáko ferce boli (r) 17/12.
- BOLEŚĆ** (2) *sb* – *sg N*: niewié co boleść 9/16. *sg a. pl G*: boleści w rodzeniu dzieatek nieuznáá 22/6.
- BOSKI** (1) *ai* – *sg f N*: Twa ciężka Bofka ręká 19/20.
- BOŚĆ** (2) *vb* – *praes 3 sg*: dużę tóz w przygodzie: Co y mnie bodzie (r) 16/26, zelżywość ferce bodzie (r) 18/22.
- BOWIEM** (2) *cn* – bowiem 5/2, 15/11.
- BOŻY** (1) *ai* – *pl A subst*: Boże (!) táiemnice Vpátruiác 11/11.
- BRAĆ** (4) *vb* – *praes 3 sg*: fzkody ... przed fye bierze (r) 24/12. 3 *pl*: Biorá drugié y gwałtem 23/13; biorá 23/13, poćiechę ... biorá 14/11.
- BRAK** (1) *sb* – *sg G*: Prawli/ krzywli/ bez bráku káżdégó dośięże 11/8.
- BROD** (1) *sb* – *sg A*: on bród ... przebyć 13/19.
- BRUTUS** (1) *n-pers* – *sg N*: powiedział Brutus poráżony 11/1.
- BRYŁECZKA** (1) *sb* – *sg A*: Oćiec ziemie bryłeczkę (r) ... włożył 8/17.
- BRZEG** (2) *sb* – *sg G*: do brzegu 23/1, 4.
- BUDOWNY** (1) *ai* – *sg m N*: Rzym budowny (r) 16/12.
- BUJNOŚĆ** (1) *sb* – *sg G*: wpádlá od fwéy buyności (r) 12/14.
- BY** (5) *cn* – By 18/29; by 6/7, 21/29, 23/5, 24/10.
- BYĆ** (49) *vb* – *inf*: być 6/6, 23/7, 28, 24/2. *praes 1 sg*: -em 5/13, 10/3, 15/22, 25/13. 2 *sg*: -ś ielt 10/20, 20; -ś 10/8, 10, 10. 3 *sg*: ielt 3/19, 15/15, 16, 16/13, 19/21, 21/2, 4, 23/18, 25, 24/15, 25/12. 3 *pl*: fą 19/26, 21/16, 18, 24/7. *praet 1 sg m*: -em był 18/2. 2 *sg f*: -ś była (r) 10/18. 3 *sg m*: był 7/23, 19/25, 24/4. *f*: była (r) 5/3, (r) 24/3. *n*: było (r) 4/8, 12/10. *fut 2 sg*: będziefz 24/30. 3 *sg*: będzie (r) 17/21, 20/14. *imp 2 sg*: bądź 23/25. *con 3 sg n*: by 9/12, 24/27; by było (r) 8/23, (r) 11/21, (r) 21/29. *part praes act*: będąc 16/3, 21/14, 22/22. — *jako słowo posiłkowe* (58): *praes 2 sg*: -ś 10/20, 20. *praet 1 sg*: -em 18/2, 20/16; -m 4/2, 12, 13, 5/22, 6/5, 10/1, 18/28, 20/17, 25/13, 14. 2 *sg*: -ES 13/13; -eś 7/2, 17, 10/19, 13/3, 5; -S 29(26)/4; -ś 5/23, 7/7, 12, 16, 8/21, 9/1, 2, 10/6, 7, 18, 18, 13/4, 16/21, 21/25, 24/25. *plusq 1 sg m*: -em był 6/9. 2 *sg m*: -ś był 12/16. *fut 1 sg*:

- będę (r) 7/18. *con 1 sg*: bych 13/18, 18/14. *2 sg*: byś 5/8, 20/23, 23/24. *3 sg*: by 9/27, 11/21, 18/7, 23/4. *3 pl*: by 4/6. *con praet 1 sg m*: Bodayże bych był 4/4; bych był 10/2. *2 sg f*: boday ty była (r) 12/22. *3 sg m*: by był 6/7. *f*: boday była 5/1; by była 5/9, 6/1, 4, (r) 23/5.
- BYWAĆ (2) *vb* — *praes 3 sg*: bywa (r) 22/8. *1 pl*: bywamy (r) 17/19.
- CAŁOŚĆ (1) *sb* — *sg L*: w onéy dawnéy fwéy cáłości (r) 10/21.
- CAŁY (2) *ai* — *sg m A*: cály dzień prześpiéwając 7/9. *f A*: Cálą noc prześpiéwa 7/11.
- CEL (1) *sb* — *sg I*: ma być iáko célem przygodom wżelákim 23/28.
- CHARON (1) *n-pers* — *sg N*: czy cię przez teklivé Charon ieżiorá wiezie? y nápawa zdroiem Niepomnym 10/12.
- CHCIEĆ (8) *vb* — *praes 3 sg*: chce 24/13. *1 pl*: chcemy (*rym do* vmiemy) 11/9, (*rym do* pomniemy) 19/13, (*rym do* muśimy) 23/29. *praet 1 sg m*: chciałem 4/18. *con 3 sg m*: by chciał 9/27, 18/7. *con praet 3 sg m*: by był Bóg chciał 6/7.
- CHCIEĆ SIE (1) *vb* — *praet 3 sg n*: Przécźze fye tobie vmrzéc cnotliwému Niechciało 16/21.
- CHĘĆ (2) *sb* — *sg G*: wedle iego chęci (r) 24/14. *A*: chęć / á żądzą 13/2.
- CHOCIA *cf* CHOĆ.
- CHOĆ, CHOCIA (2+1 = 3) *cn* — Choć 17/21; choć 21/14; Choćia 19/25.
- CHOROBA (2) *sb* — *sg G*: Tu choroby nie naydzie 22/15. *L*: Ták mię podpárł w méy chorobie (r) 18/6.
- CHOWAĆ SIE (2) *vb* — *imp 2 sg*: choway fye ná té Nieodmienné ... rofkofzy bogáté 22/23. *con 3 sg m*: ABY ... NA TRWALSZE ROSKOSZY SIE CHOWAŁ (r) 29(26)/7.
- CHWALIC (1) *vb* — *praes 1 pl*: W doftátku będąc vbóftwo chwalemy (*rym do* fźacuiemy) 16/3.
- CHWILA (1) *sb* — *sg A*: ná chwilę 14/12.
- CI *cf* -Ć.
- CIAŁO (6) *sb* — *sg G*: iefli z ftrony ciálá (r) Iákakolwiek zmázeczká ná tobie zoftálá 10/16, ZÁłość ... mi niedálá ... zemdloného vpokoić ciálá (r) 20/5, duźá ciálá (r) Odbieży 24/9. *A*: Czym nád to grube ciáło duch ieft śláchetnieyfzy 21/4. *L*: wy wćiele będąc 22/22. *pl A*: ná martwé ciálá (r) Swoich ... dźiatek pátrzac 6/13.
- CIAGNAĆ (1) *vb* — *praes 2 pl*: mé śmutné oczy zá fobą ciągniecie (r) 8/4.
- CIEŃ (3) *sb* — *sg I*: ftaw fye przedemną Lubo śnem / lubo cieniem/ lub mará nickszemną 10/23. *pl G*: o znikomych cieni (r) ... kśieni 4/22. *A*: przewoźnik wozi bládé cienie (*rym do* żenie) 13/20.
- CIERNIE (1) *sb* — *sg A*: otré ciérnié 6/20.
- CIERPIEĆ (1) *vb* — *praes 1 pl*: co prze głupi rozum fwóy ciérpiemy (*rym do* możemy) 14/19.
- CIESZYĆ (2) *vb* — *praes 3 sg*: wielkością zlotá ciefzy zmyfl łakomy 12/27. *praet 2 sg m*: Ciefzyteś ... infz 24/29.
- CIEŻKI (8) *ai* — *sg m G*: Zálu ciężkiégo pámiéc 14/15. *L*: w ciężkim ie śmutku zoftáwila 5/4. *f N*: Twa ciężka Bořka ręká 19/20. *G*: fkárzyć fye ná frogość ciężkiéy Proferpiny 4/11, mnie ciężkiéy trořki zbáwić 18/8. *A*: ná mą ciężką záłość 10/19. *n N*: Lékárftwo to ... Ciężkié ná vmyfl trořkliwy 18/24. *G*: ciężkiégo śiroctwá nędzne doznawáią 23/10.
- CIEŻKO (2) *av* — Zátymem ciężko weltną 20/16. *sup*: czemu Tobie ma być ... naćieży iednému 24/2.
- CIEŻKOŚĆ (1) *sb* — *sg G*: nigdy bez ciężkości/ (r) Y ferdeczného bolu 6/2.
- CIOSANY (1) *part praet pass* — *sg m A*: kámieñ ... ćiofány połóźcie 13/9.

- CISNAĆ (2) *vb* — *praes 3 sg*: mącamy gdzie miękcy wrzeczy/ A ono włzędy ciśnie 3/21, co wżytkich iednąko ciśnie 24/1.
- CNOTA (3) *sb* — *sg N*: FRáfzká cnotá 11/1. *pl N*: twoie przysźle cnoty (r) 5/11. *G*: Ták wiel cnot íeý mlodość/ y tákich dziełności Nie mogłá znieść 12/13.
- CNOTLIWY (1) *ai* — *sg m D*: cnotliwému (r) 16/20.
- CO (1) *av* — ná zbóycę co raz lye miece 3/15.
- CO (50) *pron* — *N*: Co 11/21, 15/25, 16/26, 18/21, 24/14; co 3/22, 9/16, 11/23, 20/14, 21/29, 22/8, 23/1, 4, 7, 24/1, 7, 16, 17, 21. *G*: Czego 21/20, 29, 22/22; czego 7/22, 15/1, 22/7. *D*: Czemu ... żalości niezbywał 15/2, Czemu ... córki lweý żáluiefz? 16/15; niewiem czemu (r) Tobie ma być ... naćięży 24/1. *A*: Co 5/2; co 4/9, 11/15, 14/19, 15/3, 17/2, 25, 18/16, 26, 22/25, 23/29, 24/6, 23, 24, 25/4, 7, málo Od źemie lye co wznioz-włzy 6/26, Po co mé lmutné oczy zá łobą ciągniecie? 8/4; Przecz z płaczem idźiefz 16/11. *I*: czym 22/10. *L*: ná czym 22/26, w czym 24/22. *Cf* CZYM.
- CO (2) *pt* — co přecý 15/2, A czas co ma zá fortél? 25/5.
- CORA (2) *sb* — *sg G*: Moieý namilżeý cory (*rym do vbiory*) 8/3, lweý namilżeý cory (*rym do który*) 13/18.
- CORKA (1) *sb* — *sg G*: córki lweý 16/15.
- COŚ (1) *pron* — *A*: iáko w dordżalości Dowćipu coś ránego 4/14.
- COŻ (5) *pron* — *N*: Cóż 3/19. *G*: Czegóż płaczem 22/3; czegóż 22/3. *A*: Cóż 14/7; Przeczże lye tobie vmrzć cnotliwému Niechćiało 16/20.
- CUDZY (3) *ai* — *sg f G*: cudzeý smierći płączą/ lam lwe kości fułę 4/19. *L*: Y będziefz w cudzeý czulfzy/ niźli w fwoieý lzkodzie? 24/30. *pl G*: cudzych fuków nieflucháá 22/5.
- CYPRYSOWY (1) *ai* — *pl A subst*: w láfy niewefolé Cypryfowe źenie 13/21.
- CZARNAWY (1) *ai* — *pl I*: Ledwie mię ... lweými Sen leniwy oblípil lkrzydly czárnáwémi (r) 20/7.
- CZAS (16) *sb* — *sg N*: czas 25/5, czas Doktor káždemu 25/1, Rozumem ma vprzędzić/ co inłze czas goi 25/4. *A*: dopiéro w ten czas ... Gdy iuz 16/9, Ná ten czas mi lye mátká włafnie vkazáá 20/8, Tu wczás obróc lwe myśli 22/23. *I*: PRZED CZASEM PODZIEMNE KRAIE NAWIEDZIŁA 29(26)/5; Czáfem 18/7, 25/7; czáfem 24/14, 25/6, tym czáfem mátká lszczebiece 3/14, miałto počiech/ które winná z czáfem bylá Rodźicom lwym 5/3, przynamniéy tym czáfem móglem był odpráwić Wiek lwoý 6/9. *V*: Czáfie požádnéy Oycze niepámieći 17/1. *pl A*: W lszczefliwé czáfy lwoie 19/3.
- CZĄSTKA (1) *sb* — *sg N*: Ná którą nie tylko moia czáftká źemieńlka/ Ale y lutnia dzie-dźicznym práwem lpáść miałá 7/5.
- CZEKAĆ (6) *vb* — *inf*: prózno czekáć/ by lye wrócić miałá 24/10, lékárftwá czekáć 25/3. *praes 2 sg*: czego czekálz więcéy? 15/1. *3 sg*: Iáka mię ... czeka cześć 4/17. *part praes act*: twéy godźiny Nie czekáiąc 12/17, czekáiąc śmierći wżlyftkokrotnéy 23/16.
- CZEŚĆ (1) *sb* — *sg N*: Iáka mię ... czeka cześć 4/17. *Cf* NIECZEŚĆ.
- CZĘŚĆ (1) *sb* — *sg N*: w hordách część lye wielka ich zoltoi 23/14.
- CZŁONECZEK (1) *sb* — *pl G*: członeczków lwych wámi nie odźieie 8/6.
- CZŁOWIECZEŃSTWO (1) *sb* — *sg D*: by téż co było W tym docześnym żywoće czło-wieczieństwu miło 21/30.
- CZŁOWIECZY (1) *ai* — *sg m N*: błąd wiek człowieczy (r) 3/21.
- CZŁOWIEK (13) *sb* — *sg N*: Człowiek 23/27, Człowiek nie kámień 16/27; człowiek 14/17, 24/5, 11, 22, Niefzcześliwy ia człowiek 10/1, lmutny człowiek 14/6, człowiek z bacze-niem 25/7. *D*: Kiedy ... głowá Człowieku zdrowá 16/2. *A*: żalość człowieká wymuie 9/9, człowieká tylko nie w Aniołá odmienić 9/15, Czy człowieká zrzuciwłzy ... Wzięłás ná się połtawę/ y piórká flowicze? 10/14.

- CZTERNAŚCIE (1) *nm* – *A*: czternaście mogił 14/22.
- CZUĆ (2) *vb* – *praes 1 sg*: Ledwie w fobie czuję dufę 17/8. *3 sg*: frafunku nie czuie (r) 9/16.
- CZUĆ SIE (1) *vb* – *praes 2 sg*: Iako fye kolwiek czuiefz w poćiechy obránem 23/26.
- CZUŁY (1) *ai* – *comp sg m N*: w cudzý czulfzy/ niźli w fwoiý fzkodźie? 24/30.
- CZY (11) *pt* – Czy 10/8, 14, 18, 22/9; czy 3/22, 10/11, 15/22, 16/29, 20/15, 22/9, 25/14.
- CZYLI (6) *pt* – Czyli 3/23, 10/10, 16, 21/1; czyli 10/10, 14/16.
- CZYM (2) *cn* – tym ... Czym 18/2, 21/4.
- CZYNIĆ (3) *vb* – *inf*: Láciié rzecz/ widzę niź czynić/ y tobie 16/24. *praes 2 sg*: Zálóści co mi czynifz? 11/15. *3 sg*: A wálzé prętkié ftrzály/ álbo łuk co czyni (r) 15/3.
- CZYŚCIEĆ SIE (1) *vb* – *praes 2 sg*: Czyli fye w czyścu czyścifz 10/16.
- CZYŚCIEC (1) *sb* – *sg L*: Czyli fye w czyścu czyścifz 10/16.
- Ć, CI (5 + 1 = 6) *pt* – -C 13/14; -ć 21/27, 27, 22/9, 24/15; ci 14/3.
- DACH (1) *sb* – *sg I*: Nędzniká vpátruiefz pod dáchem złoconym 9/25.
- DAĆ (11) *vb* – *inf*: dáć 8/14, łzam dáć wplynąć plono 7/2, Ledwie w fobie czuję dufę. Y tę podobno dáć mużę 17/9, złé przygody Nie miály mi w co dáć fzkody 17/25. *fut 3 sg*: da pan bóg 5/18, czego žal ... nie da ... Przypomináć 7/22. *praet 3 sg f*: dáłá (r) 8/15, 16, Zálóść ... oczu mi niedáłá (r) Zámknáć 20/4. *imp 3 sg*: Niech fye tylko niedofzłyé iágodźie da dołtáć 14/4. *con 3 sg f*: Iákoby fye śmiertelnym oczom poznáć dáłá (r) 21/10.
- DALEKI (1) *ai* – *pl G*: Z kráin bárzo dálekich 20/20.
- DALEKO (1) *av* – *comp*: Pátrzę/ co dálý będzie 20/14.
- DANY (1) *part praet pass* – *sg m N*: duch z niebá dány (r) 21/5.
- DAR (1) *sb* – *pl N*: Mátczyné dáry ploné 8/11.
- DARMO (2) *av* – Iáko ogień luchy knot obraca w pėrzyny/ Dármo nie wpufzczáiac namnieylzýé godźiny 20/27; ferce fwéy poćiechy dármo vpátruie 9/10.
- DAWNY (3) *ai* – *sg f A*: Onę dawną Sybillę 23/6. *L*: w onéy dawnéy fwéy cáłości 10/21. *comp pl A subst*: čás ... dawnieylzé świeżémi Przypadkámi wybija 25/5.
- DESKA (1) *sb* – *sg L*: Rzadki coby do brzegu ná defce przyplynął 23/4.
- DESZCZ (1) *sb* – *sg I*: defzczem gwałtownym 14/27.
- DŁUGI (1) *ai* – *comp sg m I*: dłuźlym wiekiem fwoim 6/7.
- DŁUGO (3) *av* – ták długo ... żywa 14/23, był długo ... łpornym 19/25, długo w noc 20/4.
- DO (13) *praep cum G* – do 5/19, 8/12, 10/10, 11/11, 12/9, 15/19, 20/10, 23/1, 4, 18, 24/20, áż do 13/23, fczéré rołkofzy/ á do tego wieczné 22/11.
- DOBROĆ (1) *sb* – *sg N*: Kogo dobroć przypadku złégo vchowátá? 11/4.
- DOBROWOLNY (1) *ai* – *sg n N*: dziećie ... Dobrowolné/ wkládné 12/2.
- DOBRY (6) *ai* – *sg m A*: dobry łós ... wzięłá 22/27. *f G*: wieczný wzywamy Dobréy myśli 22/18. *D*: Ieffi po dobréy woli niepóydzim 23/30. *A*: iákié fczęścié łudzi náłzłáduie/ Ták w nas álbo dobrą myśl/ álbo złá łpráwuie 4/21. *n N*: máłce ... Dobré ferce/ że od zálu zołtáło żywé 7/25. *pl G*: Nie máiac áni dobrych/ áni złých ná pieczy 11/6.
- DOBRE (6) *av* – Iéy tedy rzeczy ... Dobrze pofzly 23/22; Słyzę dobrze co powiáda 18/16, by téż dobrze byłá Onę dawną Sybillę wiekiem fwym przeżyłá 23/5. *comp*: wyrzéc téż co lepiý/ nie łáčno przypada 24/6; Liepiý ná czym wáźnieylzym záladz fwé łtáránié 22/26. *sup*: co fye iemu zdáło/ Nalepiý żeby fye téż y nam podobáło 24/8.
- DOCZEKAĆ (1) *vb* – *part praet act*: Zniwá niedoczekawłzy 12/15.
- DOCZEŚNY (2) *ai* – *sg m L*: W tym docześnym żywoćie 21/30. *f N*: Docześna rołkofz licha 19/11.

- DOGRZAĆ** (1) *vb* – *fut 3 sg*: Ták iáko śniég niŹczyeie/ Kiedy mu Słóńce niebieŹkie do-
grzeie (r) 19/17.
- DOJŚĆ** (1) *vb* – *praet 2 sg f*: czego iéy troŹkliwa Mátká doŹlá 22/8.
- DOKONAC** (1) *vb* – *imp 2 pl*: Dokonaycie ... iéy biédnyé Źtárości 15/6.
- DOKTOR** (1) *sb* – *sg N*: czás Doktór káždemu 25/1.
- DOM** (6) *sb* – *sg G*: Domu rodziców Źwych miłych wiecznie zániechác 7/21; Wypchná
drugá zá męzá ledá iáko z domu (r) 23/11. *A*: w dom Źye móy noście 3/8. *L*: Wielkiés
mi wczyniá puŹtki w domu moim 8/21, WŹytkiś w domu káćiki zázwždy pobiegáá 9/2,
Źzczéré puŹtki w domu (r) 9/7.
- DOMAWIAC** (1) *vb* – *praet 3 sg f*: ielzche Źów niedomawiáá (r) 21/14.
- DOPIERO, DOPIRO** (1 + 1 = 2) *pt* – dopiéro w ten czás ... Gdy iuz 16/9; IÁko oliwká
mála ... Sáma tylko dopiro Źzczupłym prátkiem wŹchodzac 6/19.
- DOPIRO** *cf* DOPIERO.
- DOPROWADZIC** (1) *vb* – *inf*: Nie do tákiéy łóznice ... miáá cię máć vboga Doprowadzić
8/14.
- DOPUŚCIC** (1) *vb* – *praet 2 sg f*: Nie dopuściáás nigdy máłce Źye fráłowác 9/3.
- DORDZAŁOŚĆ** (1) *sb* – *sg L*: owom omináŹ/ iáko w dordzáłóści (r) Dowcipu cóś ránégó
4/13.
- DOSIAC** (1) *vb* – *fut 3 sg*: bez bráku káždégó doŹięze (r) 11/8.
1. **DOSTAC SIE** (1) *vb* – *praet 3 sg n*: Tákci Źye méy namilŹyéy OrŹzuli doŹtáło (r) 6/24.
2. **DOSTAC SIE** (1) *vb* – *inf*: Niech Źye tylko niedoŹłyéy iágodzie da doŹtác (*rym do*
zoŹtác) 14/4.
- DOSTATEK** (1) *sb* – *sg L*: W doŹtátku będąc wŹbóŹtwo chwalemy 16/3.
- DOSYT** (1) *sb* – *sg I*: bogáctwá ... doŹytem mierzyŹ/ y przyrodzonémi Potrzebámi 9/23.
- DOTKLIWY** (1) *ai* – *sg f A*: kiedyś prze dotkliwą mowé Miał podác głowé 16/21.
- DOTKNAĆ** (1) *vb* – *praet 3 sg f*: PAńŹka ręká mié dotknéá (r) 17/6.
- DOWCIP** (1) *sb* – *sg G*: owom omináŹ/ iáko w dordzáłóści Dowcipu cóś ránégó 4/14.
- DOWIADAĆ SIE** (1) *vb* – *inf*: dowiádác Źye o tym/ Iáka 4/16.
- DOZNAĆ** (5) *vb* – *inf*: Czego ty doznác moŹelŹ Źam z Źiebie 21/20. *praet 2 sg m*: Doznales
co Źwiát wmié 22/25; trzymay o tem Iákoś doznał 21/25. *3 sg f*: mniéy tego Źwiátá
niewczáŹów doznáá (r) 23/8. *part praet act*: Zadnych fráŹunków tego Źwiátá nie
doznawŹy (r) 23/19.
- DOZNAWAC** (1) *vb* – *praes 3 pl*: ciężkiégó Źiroctwá nędzne doznawáá (r) 23/10.
- DROGA** (3) *sb* – *sg G*: przywitác z drógi (*rym do* progi) 12/8. *A*: Zágródz drógé do Źercá
vpadkowi Źwemu 24/20. *I*: zá jedná drógá (*rym do* frogá) 14/7.
- DROGI** (8) *ai* – *sg f G*: duŹe Źwéy drogiéy 23/20. *V*: moiá wdzięczna Źzczebiotko droga
(r) 7/13, moiá dziewko droga (r) 8/12, Moiá droga OrŹzulo 8/22, OrŹzulo droga 13/3.
pl A subst: KVpićby cié mądrości zá drogié pieniádze 9/12. *I*: z drogiémi (r) ... rę-
czynkami Źwémi 5/18. *comp sg f N*: baczenie twoie Y Źtáteczność ielŹ droŹlá 23/25.
- DRUGI** (6) *pron* – *sg f A*: drugá 23/11. *pl N m pers*: Drudzy 23/1; drudzy 3/18. *N subst*:
Drugie (Ź) 23/9. *A subst*: drugié 23/13. *I*: z drugiémi 4/5.
- DUCH** (5) *sb* – *sg N*: Kędy iego duch wiénie 11/7, Czy m náđ to grube ciáło duch ielŹ
śláchetnieyŹy 21/4, duch z niebá dány Miałby zginác 21/5. *I*: duchem zaráŹliwym
Srogiéy Źmierci otchnioná 6/26. *pl I*: między AnioŹy/ y duchy wiecznémi 21/11.
- DUMA** (1) *sb* – *pl V*: O błędzie ludzki/ o Źzalóné dumy (r) 15/26.
- DUSZA** (10) *sb* – *sg N*: duŹá ciáá Odbieży 24/9. *G*: Wzięáás mi zgoá mówiác/ duŹe
połowicé 13/7, duŹe Źwéy drogiéy 23/20. *D*: czy Źnac gorzéy duŹy (r) Kto rány ruŹy
16/29. *A*: Lutniá/ y wdzięczny *rym* porzucić muŹé/ Ledwe nie duŹé (r) 15/21, duŹé

- tóz w przygodzie: Co y mnie bodzie 16/25, Ledwie w fobie czuję dufzę (r) 17/8, máiąc zranioną dufzę (r) 18/19. *I*: Jedną máluczką dufzą ták wiele vbyło 8/24, z dufzą zaráz zewléc trofkę frogą 14/8.
- DZIATECZKI** (1) *sb — pl A*: dżiateczki fwoie zágubioné frogo 14/25.
- DZIATKI** (3) *sb — pl G*: Dżiatek płącząc 15/8; Swoich namilżych dżiatek 6/14, boleści w rodzeniu dżiatek nieuznáł 22/6.
- DZIECI** (2) *sb — pl N*: *MY* niepořufuzné/ *Pánie!* dżieci twoie 19/2. *I*: IEflim kiedy nád dżiećmi piórko miał zábáwić 4/2.
- DZIECIĘ** (3) *sb — sg N*: ledwie fye kiedy dżiećię vrodziło/ Coby láfki rodziców fwych ták godné bylo 11/20. *G*: ZAden Óciec podobno bárziéy nie miłował Dżiećiećiá/ żaden bárziéy nád mię nie żalował 11/19. *A*: Zem widział vmiéráiąc miłé dżiećię (!) fwoie 5/22.
- DZIECINKA** (1) *sb — pl A*: dżiećinki noworodné 4/6.
- DZIEDZICZKA** (1) *sb — sg V*: dżiedziczko moiá vćiefzona 5/6.
- DZIEDZICZNY** (1) *ai — sg n I*: Ná którą nie tylko moiá czáfłtká żemieńfka/ Ale y lutnia dżiedzicznym práwem řpásć miálá 7/6.
- DZIELNOŚĆ** (1) *sb — pl G*: Ták wiele cnót iéy młodość/ y tákich dżiełności (r) Nie mogliá zniéść 12/13.
- DZIEN** (2) *sb — sg N*: dżieñ nigdy niezchodzi 22/19. *A*: cály dżieñ przeřpiéwáiąc 7/9.
- DZIEWCZYNA** (1) *sb — sg G*: méy wdżiećnéy dżiewczyny (r) 4/10.
- DZIEWICZY** (1) *ai — pl A subst*: człowieká zrzuciwfzy/ y myřli dżiewicze (r) 10/14.
- DZIEWKA** (10) *sb — sg N*: Dżiewká twoiá 22/27; Smiertelna ... twoiá dżiewká byłá 24/3. *G*: méy wdżiećnéy dżiewki 3/9, z dżiewki fwéy 21/21. *D*: Twoiéy ze wfzech namilżéy dżiewce 21/26, twéy wdżiećnéy dżiewce 23/17. *A*: moié namilżą dżiewkę 14/1, wdżiećną dżiewkę twoię 20/22. *V*: moiá dżiewko droga 8/12. *pl G*: Gdzie teraz twych řiedm fynów/ y dżiewek ták wiele? 14/20.
- DZIĘKOWAĆ** (1) *vb — inf*: dżiękować trzebá/ że 24/17.
- DZISIEJSZY** (1) *ai — sg m I*: Zeby ... ono wefeł Mogło porównáć z twoim dżisieyřzym kłopotem? 21/23.
- DZIŚ** (5) *av — Dżiř* 18/5; dżiř 4/9, 18, 5/13, 19/29.
- DZIWOWAĆ** (1) *vb — praes 1 sg*: Nie dżiwuię Niobie/ że 6/13.
- ERATO** (1) *n-pers — sg V*: ERato zlotowiłofa/ y ty wdżiećzna lutni 14/10.
- FOLGOWAĆ** (1) *vb — part praes act*: folguáć práwu powřzechnému 24/19.
- FORTEŁ** (1) *sb — sg A*: A czás co ma zá fortéł? 25/5.
- FORTUNA** (3) *sb — sg N*: iáko fye řtáwi Fortuná/ tákich myřli ná nábáwi 16/28. *G*: Tác ieřt władza fortuny 24/15. *A*: ferce ná oboię fortunę gotuie 25/10.
- FRASOWAĆ** (1) *vb — praes 3 sg*: czy mię řen obřudny řráfuię? (r) 15/22.
- FRASOWAĆ SIE** (3) *vb — inf*: fye řráfowáć (r) 9/3. *imp 2 sg*: Oto fye ty nieřráfuy 21/7, áni fye řráfuy/ że 21/25.
- FRASUNK** (6) *sb — sg G*: řráfunku nie czuie 9/16. *pl G*: řráfunków 21/19, 28, Zadnych řráfunków tego řwiátá nie doznáwfzy 23/19. *A*: Wřzytki ludzkie řráfunki vmiéř wykorzystenié 9/14. *V*: Y żale/ y řráfunki 3/7.
- FRASZKA** (5) *sb — sg N*: FRářzká cnotá 11/1; FRářzká kto fye przypátrzy 11/2; řráfzká z káždéy řtrony 11/2; *A*: Ty wfzytki rzeczy ludzkie mář zá řráfzkę fobie 9/18. *pl A*: Tákíe řráfzki 4/8.
- FUK** (1) *sb — pl G*: cudzych fuków nieřfucháłá 22/5.

- GAŁĄZKA (1) *sb* — *pl* *G*: Iefzcze áni gąłazek/ áni liftków rodząc 6/18.
- GARDŁKO (1) *sb* — *sg* *I*: fłowiczek ... Ciałą noc prześpiéwa gardłkiem fwym wćiefzonym 7/11.
- GARDŁO (1) *sb* — *sg* *A*: fmok ... fwé lákomé Gárdlo pášie 3/14.
- GARDZIC (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: kto polpolitym torem gárdzi 25/2.
- GASNAĆ (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: pádnąc Słonce gálnie (*rym do iálnie*) 17/11.
- GDY (5) *cn* — Gdy 16/10; gdy 18/9, 19/13, 22/29, 24/9.
- GDZIE (8) *av* — GDzie 13/16; Gdzie 14/20, 21, 23/15; gdzie 3/20, 10/6, 14/21, 17/26.
- GDZIEBY (1) *pt* — Gdzieby téż ták kámienné ten Bóg ferce nośił/ Zeby tám fmutny człowiek iuż nic nie vprośił 14/5.
- GDZIEKOLWIEK (1) *av* — Gdzieśkolwiek ieft 10/20.
- GIEZŁECZKO (2) *sb* — *sg* *N*: Giezłeczko biaté 20/12. *A*: Giezłeczko 8/16.
- GŁOD (1) *sb* — *sg* *G*: ten od głodu zginał 23/3.
- GŁOS (1) *sb* — *sg* *N*: To ... był iéy głos oftáteczny 7/23.
- GŁOWA (4) *sb* — *sg* *N*: Kiedy ... głowá (*r*) Człowieku zdrowá 16/1. *G*: Ani ... myśleniem zbytnim głowy płowác 9/4, ten žal furowy Wybiy mi z głowy (*r*) 17/4. *A*: kiedyś prze dotkliwą mowę Miał podác głowę (*r*) 16/22.
- GŁOWKA (1) *sb* — *pl* *A*: Oćiec ziemie bryłeczkę W główki włożył 8/18.
- GLUCHY (1) *ai* — *sg* *m* *I*: Plákác nád głuchy^m grobem 4/10.
- GLUPI (1) *ai* — *sg* *m* *A*: co prze głupi rozum fwóy ciérpieny 14/19.
- GNAC (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: Srogi iákis przewoźnik wozi bládé ćienie/ Y w láfy niewefolé Cypryłowé żenie (*r*) 13/21.
- GNIAZDO (1) *sb* — *sg* *A*: fmk/ vpátrzywfzy gniazdo kryiomé 3/12.
- GNIEW (2) *sb* — *sg* *G*: z gniewu 15/5. *I*: przed twym gniewem z táiem 19/15.
- GODNY (1) *ai* — *sg* *n* *N*: dziećię ... Coby láłki rodziców fwych ták godné było 11/21.
- GODY (1) *sb* — *pl* *N*: Infzé wfelákíe v ćiebie przygody Ledwe nie gody (*r*) 16/18.
- GODZINA (3) *sb* — *sg* *G*: twéy godziny (*r*) Nie czekáiąc 12/16, Dármo nie vpufzczáiąc namnieyřzéy godziny (*r*) 20/27. *A*: ná godzinę przed świtaním 20/6.
- GOIC (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: Rozumem ma vprzędzić/ co infzé czas goi (*r*) 25/4.
- GORA (2) *sb* — *sg* *G*: lzy ... z gory (*!*) ftrumieniem fpadáią 15/12. *D*: IAKo oliwká mála ... Idźie z ziemie ku gorze 6/17.
- GORZEC (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: wftáiąc goré iálnie ... Słonce 17/10.
- GORZKI (1) *ai* — *pl* *N* *subst*: lzy gorzkié twoie 20/20.
- GOTOWAC (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: ferce ná oboię fortunę gotuje (*r*) 25/10.
- GOTOWAC SIE (1) *vb* — *inf*: iedno lye zá tobą gotowác (*r*) 5/16.
- GROB (5) *sb* — *sg* *N*: grób 15/15. *I*: grobem 15/16, Plákác nád głuchy^m grobem 4/10. *L*: w grobie (*r*) 15/15. *pl* *A*: oblápiałz żimné groby 14/24.
- GRUBY (1) *ai* — *sg* *n* *A*: Czy m nád to grube (*!*) ćiałó duch ieft śláchetnieyřzy 21/4.
- GRZECH (1) *sb* — *sg* *I*: Ani grzéchem duze fwéy drogiéy pomázawřzy 23/20.
- GRZEŚC (2) *vb* — *inf*: grzészé 22/9. *praes* 1 *sg*: polpołu z tobą grzebę y nádźię 12/18.
- GWAŁT (3) *sb* — *sg* *I*: ná to mię przygodá Gwałtem wbiłá 4/15; Czyli lye z przyrodzeniem gwałtem mocowác 3/23, Biorą drugié y gwałtem 23/13.
- GWAŁTOWNY (1) *ai* — *sg* *m* *I*: kwiaty leżą ... defzczem gwałtownym ná ziemię złożoné 14/27.
- HAMOWAC (1) *vb* — *inf*: Bóg fam mocen to hámowác (*r*) 18/30.
- HAMOWAC SIE (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: Lecz lye tym žal nie hámuie (*r*) 18/17.
- HANNA (1) *n-pers* — *sg* *V*: HANNO 29(26)/4.

HARDY (2) *ai* — *sg f A*: nowa każú hárdą myśl potkálá 15/7. *pl N m pers*: Hárdzi między proftaki 11/10.

HERAKLITOW (1) *ai* — *pl V subst*: wŹytki lzy Heráklitowé (r) 3/4.

HOŁDOWAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: Itráchom nie hołduie (r) 9/17.

HORDA (1) *sb* — *pl L*: w hordách część lye wielka ich zołtoi 23/14.

I (74) *cn* — *Y* 3/5, 7, 11, 4/5, 7, 11, 26, 6/3, 8/10, 9/6, 10/4, 9, 12/6, 13/6, 12, 21, 14/23, 15/9, 12, 17/15, 18/22, 21/2, 23/10, 25, 24/28, 25/10, 29/(26)4, 5; *y* 3/5, 7, 7, 4/15, 6/10, 7/22, 8/10, 18, 18, 9/23, 10/12, 14, 15, 11/16, 16, 25, 12/2, 8, 13, 13/19, 14/10, 15, 20, 21, 15/4, 13, 20, 24, 17/24, 18/20, 20/5, 16, 25, 21/11, 17, 19, 22, 22/5, 12, 25, 23/15, 23, 24/23, 24, 25/8, 12.

I (18) *pt* — *Y* 7/15, 17/9, 24/30; *y* 3/16, 7/6, 9/19, 12/18, 14/17, 15/10, 16/24, 26, 20/21, 23/13, 13, 14, 24/3, 8, 19.

INSZY (4) *pron* — *pl N subst*: Infzé 16/17. *A m pers*: infzé 10/4, 24/29, 25/4.

IŚĆ (2) *vb* — *praes 2 sg*: idźielz ... Z miłey oyczyzny 16/11. *3 sg*: IAko oliwká mála ... Idźie z źemie ku górze 6/17.

JA (62) *pron* — *N*: IA 13/14; Ia 18/14, 25/13; ia 5/13, 6/5, 7/18, 10/1, 12/16, 13/18, 18/27. *G*: mié 4/17, 13/5, 22; MNIE 13/14; Mnie 6/4; do mnie 20/10. *D*: mi 4/16, 5/14, 7/12, 20, 8/5, 21, 10/6, 11/15, 12/16, 13/7, 9, 14/1, 17/4, 7, 25, 18/1, 20/4, 8, 16; mnie 3/9, 4/8, 12/22, 13/3. *A*: mié 3/10, 4/9, 14, 10/22, 12/26, 15/19, 22, 17/6, 18/6, 29, 20/6, 19, nád mié 11/19; Mnie 17/12; mnie 16/26, 18/8. *I*: mna 5/6, nádemną 19/29, przedemną (r) 10/22, zemną 13/23. *L*: o mnie (r) 17/23, przy mnie 13/8, wemnie 14/2.

JAGODA (1) *sb* — *sg D*: Niech lye tylko niedofzłý iągódzie da doftáć 14/4.

JAJE (1) *sb* — *sg A*: Smierć nam zá iáie (r) 16/6.

JAKI (4) *pron* — *sg f N*: Iáka 4/17, 20/10. *A*: iáką 8/15. *n N*: iákié 4/20.

JAKIKOLWIEK (1) *pron* — *sg f N*: Iákakolwiek zmázeczká 10/17.

JAKIŚ (2) *pron* — *sg m N*: Nieznáiomý wróg iákiś 11/5, Srogi iákiś przewoźnik 13/20.

JAKO (18) *av* — IAko 6/16; Iáko 20/26, 21/12, 25, 22/29, Iáko więc 7/10, Iáko to łączno 15/27; iáko 4/13, 10/22, 11/23, 12/26, 16/8, 27, 23/28, Ták iáko 19/16, iáko to 21/13, ledá iáko 23/11, iáko y 24/3.

JAKO (2) *cn* — nie ták ... Iáko 24/17; ták ... iáko y 9/19.

JAKOBY (1) *av* — Pełno nas/ á iákoby nikogo nie było 8/23.

JAKOBY (1) *cn* — tákim ci lye kŹtałtem vkazálá/ Iákoby lye śmiertelným oczom poznáć dáá 21/10.

JAKOKOLWIEK (1) *cn* — W tę bądź przedsię pánem/ Iáko lye kolwiek czuiefz w poćiechy obránem 23/26.

JAKOŻ (1) *av* — Iákóžem ia dziś po was wielce záłmęony 5/13.

JAN (1) *n-pers* — *sg V*: Spilz/ Ianie? 20/15.

JASNOŚĆ (1) *sb* — *sg G*: nienápátrzwálzy lye iáłności łłoneczný 4/26.

JAŚNIE (1) *av* — wftáiac goré iáłnie/ (rym do gáłnie) ... Słonce 17/10.

JAW, JAWA (2+1 = 3) *sb* — *sg L*: ná iáwi (rym do zołtáwi) 13/1, (rym do báwi) 15/25; ná iáwie (rym do práwie) 25/14.

JAWA cf **JAW**.

JAWNIE (1) *av* — w smutku iáwnie żáłowáć 3/22.

JECHAĆ (1) *vb* — *inf*: Przyydzie mi ... Iáméy precz iecháć (rym do zániecháć) 7/20.

JEDEN (6) *nm* — *sg m N*: Jeden ieŹt Pan smutku/ y nagrody 25/12; ieden z wiela 10/4. *D*: niewiem czemu Tobie ma być ... nácižýty iednému (r) 24/2. *f I*: Iedną máłuczka

dużą taką wielę wbyło 8/24; zá iedną drogą 14/7. *L*: y pofag/ y oná *W* iednyé [krzyncę zámknioná 8/19.

JEDNAK (1) *cn* — Iednák y 15/10.

JEDNAKI (2) *ai* — *sg f G*: vzyć w oboýgu iednákiéy wolności 4/12. *A*: Iednáką myslí taką wlczeńściu/ iáko y w zálobie Záwždy niešiefz 9/19.

JEDNAKO (2) *av* — Lubo wltáiac goré iáfnie/ Lubo pádnąc Słonce gáfnie: Mnie iednáko ferce boli 17/12, wlczytkich iednáko ćišnie 24/1.

JEDNO, JENO (3 + 1 = 4) *pt* — iedno 5/2, 16, 9/27; ieno 13/2.

JEDYNY (1) *ai* — *sg m V*: kłošie móy iedyny (r) 12/15.

JENO *cf* JEDNO.

JESLI (8) *cn* — Iešli 4/2; Iešli 19/19, 23/30; iefli 6/20, 9/13, 10/16, 20, 14/18.

JESLI (1) *pt* — iefli ... czy 25/14.

JESLIŻE (1) *cn* — Iešliżec téż z tąd roćšie záłošć 21/15.

JESZCZE (7) *pt* — Ieżcze 6/18, 12/16; iefzcze 4/24, 14/1, 13, 20/23, 21/14.

JEZIORO (1) *sb* — *pl A*: czy ćię przez tełkliwé Charon ieżiorá wiezie? 10/12.

JUTRZENKA (1) *sb* — *sg N*: Iáko wdzięczna iutrzenká świefci 21/12.

JUZ (17) *pt* — Iuż 7/18, 8/6, 9; iuż 5/11, 14, 6/5, 7/7, 11/15, 12/19, 14/6, 7, 16/10, 18/2, 21/1, 2, 22/16, 23/17.

K cf KU.

KAMIENIE *cf* KAMIEŃ.

KAMIENNY (2) *ai* — *sg m N*: Póki iefzcze kámienny w polu łtup nie ftoię 14/13. *n A*: Gdzieby téż taką kámienné ten Bóg ferce nošil/ Zeby 14/5.

KAMIEŃ, KAMIENIE (?) (2 + 1 = 3) *sb* — *sg N*: Człowiek nie kámién 16/27. *A*: Tu mi kámién Murárze/ ćiołány połóćcie 13/9. *I*: Iednák y pod kámieniém żywiá [kryté rány 15/10.

KARAC (1) *vb* — *imp 2 sg*: Oycowłkim nas karz obyczáiem 19/14.

KARMIA (1) *sb* — *sg G*: karmie 12/3.

KARMIONY (1) *part praet pass* — *sg f N*: śmierć łzami karmiona 22/16.

KARNY (1) *ai* — *sg n N*: dziećię ... połtuzné/ kárné/ nie piezczoné 11/22.

KAŻŃ (2) *sb* — *sg N*: nowa kaźń hárdá mysl potkáłá 15/7. *L*: Niechay ná ćię pomniemy/ Przymamniéy w káźni (!): gdy w łáfce niehcemy 19/13.

KAŻDY (7) *pron* — *sg m G*: Káždégo 11/24; káždégo 9/9, 11/8. *D*: čás Dóktór káždemu (rym do temu) 25/1. *f G*: Káždéy 12/9; káždéy 11/2, 12/9.

KĄCIK (1) *sb* — *pl A*: Włzytkiś w domu kąciki záwždy pobiegáłá 9/2.

KĄT (1) *sb* — *sg G*: Z káždégo kątá záłošć człowieká wymuie 9/9.

KĘDY (2) *av* — Kędy iego duch wiénie 11/7; kędyś pierwéy byłá 10/18.

KIEDY (4) *av* — kiedy 4/2, 11/3, 21/21, ledwie ... kiedy 11/20.

KIEDY (7) *cn* — Kiedy 16/1, 19/8, 17; kiedy 5/23, 16/7, 21, 24/16.

KLUCZ (1) *sb* — *pl A*: Przyydzie mi klucze połóżyć 7/20.

KŁOPOT (1) *sb* — *sg I*: porównáć z twoim dzišiefyżym kłopotem (r) 21/23.

KŁOS (1) *sb* — *sg V*: kłošie móy iedyny 12/15.

KNOT (1) *sb* — *sg A*: Iáko ogień łuchy knot obraca w pérzyny 20/26.

KOCHANIE (2) *sb* — *sg N*: ORSZVLA KOCHANOWSKA TV LEZY KOCHANIE (r) OYCOWE 13/11; Doznałéś co świat vmié/ y iego kochánié (r) 22/25.

KOCHANOWSKA (1) *n-pers* — *sg N*: ORSZVLA KOCHANOWSKA 13/11.

KOLEBKA (1) *sb* — *sg A*: Bodayże bych był ráczéy kolébkę kołyłá 4/4.

KOLYSAĆ (1) *vb* — *con praet 1 sg m*: Bodayże bych był ráczéy kolébkę kołyłá (r) 4/4.

- KONIEC (1) *sb* — *sg A*: Ná koniec/ w co fye ... twoje obróciły látá? 24/23.
 KOSA (1) *sb* — *sg I*: kwiáty leżą kořą podšieczoné 14/26.
 KOSZT (1) *sb* — *sg N*: on kofzt/ y oná vtrátá 24/23.
 KOŠCIANY (1) *ai* — *sg n I*: fen obřudny ... Który košciányym oknem wylátuie 15/23.
 KOŠĆ (2) *sb* — *sg G*: kwóli ... źálości/ Która mię prawie przéymuie do košci (r) 15/19.
pl A: lam fwé košci fuřę 4/19.
 KRAINA (2) *sb* — *sg A*: w którąř fye kráinę vdálá? 10/7. *pl G*: Z kráin bárzo dálekich 20/20.
 KRAJ (2) *sb* — *pl G*: Pořlá niebogá widzićć kráiów nocy wieczný 4/27. *A*: TYS ... PODZIEMNE KRAIE NAWIEDZILA 29/(26)5.
 KRAJAĆ SIE (1) *vb* — *praet 3 pl subst*: rodićom nieřczefnym ferćá fye kráiiály (r) 5/24.
 KRES (1) *sb* — *sg N*: Póki iéy zámierzony krés byl/ poty žylá 24/4.
 KROTKO (1) *av* — poty žylá: Krótko w prawdzie: ále 24/5.
 KRWAŸY (1) *ai* — *sg m A*: Leiąc ledwe nie krwáwy pláč 14/14.
 KRYJOMY (1) *ai* — *sg n A*: řmok/ vpářrzywřzy gniazdo kryiomé (r) 3/12.
 KRZAK (1) *sb* — *sg L*: w krzaku źielonym 7/10.
 KRZYŸW (1) *ai* — *sg m N*: Prawli/ krzywli 11/8.
 KRZYWDA (1) *sb* — *sg G*: O práwo krzywdy pełné 4/22.
 KRZYWY *cf* KRZYŸW.
 KSIENI (1) *sb* — *sg V*: o znikomych ćieni Sroga/ nie vřlágána/ nie řzyta kšieni (r) 4/23.
 KSIĘGA (1) *sb* — *pl I*: látá? Którés ... řtrawil nád kšięgámi (r) 24/25.
 KSZTAŁT (1) *sb* — *sg I*: tákim ći fye křřtałtem vřkazáá/ Iákoby 21/9.
 KTO (13) *pron* — *N*: Kto 9/27, 16/30, 17/17, 18/15, 25; kto 11/2, 18/13, 22/29, 25/2, ledwie kto 17/23. *D*: máiętność zořtánie lam to bóg wié komu (r) 23/12. *A*: Kogo 11/3, 4.
 KTORY (26) *pron* — *sg m N*: Który 9/16, 12/27, 15/23; który 10/1, 17/26, 18/3. *A*: który (*řym do córy*) 13/19. *f N*: Która 9/13, 15/19, 23/18; która 20/24. *D*: Którý 6/12. *A*: którą 7/5, 10/7, 7, 15/1. *I*: którą 3/10. *pl N subst*: Któré 11/14; którę 21/18. *G*: którých 5/11. *D*: którým 21/2. *A subst*: Którę 24/25; którę 5/3. *I*: Którými 4/6; którými 13/16. *L*: w którých 14/24.
 KTORYKOLWIEK (1) *pron* — *sg n L*: w którýmkoľwiek lećie 6/3.
 KU, K (3+3=6) *praep cum D* — ku górze 6/17, ku řřzkodźie 18/21, ku řmićchu 20/13; k nam 16/10, kwóli temu wieku 4/3, Nieřczęšćiu kwóli 15/18.
 KUPIĆ (2) *vb* — *inf*: KVpićby ćię mądrošći zá drogié pieniądze 9/12. *praet 3 sg f*: łobie řwym pořágiem Pána nie kupilá (r) 22/4.
 KWIAT (1) *sb* — *pl N*: Tákíe więc kwiáty leżą kořą podšieczoné/ Ařbo defřczem gwałtowným ná źiemię zložoné 14/26.
 KWOLI *cf* KU, WOLA.
 LAĆ (2) *vb* — *imp 1 sg*: lzy niech leię (r) 18/27. *part praes act*: Leiąc ledwe nie krwáwy pláč 14/14.
 LAMENT (2) *sb* — *pl A*: Którými ỹ ... řwoich wychowáńćów lámenty toliły 4/7. *V*: Y lámenty/ y řkárgi Simonidowé 3/5.
 LAS (1) *sb* — *pl A*: w láfy niewefolé Cyřryřowé 13/21.
 LATO (7) *sb* — *sg L*: w rány ỹ vmřzćé lećie (r) 4/25, w którýmkoľwiek lećie (r) 6/3. *pl N*: iéy látá (r) Piérwý řą przyřlomioné/ niřli 21/15, W co fye ... twoje obróciły látá? (r) 24/24. *A*: którým látá řwoie Ná tym řtrawil 10/1. *I*: przed láty (r) 13/16. *L*: w řwých młodych lećięch 23/18.
 LECZ (5) *cn* — Lecz 7/17, 16/7, 17/26, 18/17, 19/27.

- LECZYC SIE (1) *vb* — *imp* 2 *sg*: Teraz Miłtrzu sam fye lécz 25/1.
 LEDA (1) *pt* — ledá iáko 23/11.
 LEDWE, LEDWIE (5+4=9) *pt* — Ledwe nie 15/21, 16/18; ledwe nie 14/14; ledwé 3/17, 18/5; Ledwie 17/8, 20/6; ledwie 11/20, 17/23.
 LEDWIE *cf* LEDWE.
 LEKARSTWO (2) *sb* — *sg* *N*: Lékárstwo to ... Ciężkié ná vmyłł trofkliwy 18/23. *G*:
 Ták poznégo lékárstwá czekáć nieprzyłłtoi 25/3.
 LEKCE (2) *av* — żáłość lekce fzácuemy 16/4. *comp*: Niewiem co lżéy 3/22.
 LEKKI (2) *ai* — *pl N subst*: fny lekkie/ fny ploché nas báwia 11/13. *A subst*: lekkie rymy 4/3.
 LEKKOŚĆ (1) *sb* — *sg* *A*: ná płáč lekkość wkláda 18/15.
 LENIWY (1) *ai* — *sg m N*: Ledwie mię ... Sen leniwy oblápił 20/7.
 LETNICZEK (1) *sb* — *sg N*: letniczek pińány 8/9.
 LEŻEĆ (2) *vb* — *praes* 3 *sg*: ORSZVLA KOCHANOWSKA TV LEZY 13/11. 3 *pl*: kwia-
 ty leżą kofą podśiecioné 14/26.
 LI (3) *cn* — *li* 10/21, 11/8, 8.
 LI (1) *pt* — *li* 4/24.
 LICHY (4) *ai* — *sg m N*: lichy fłowiczek 7/10. *f N*: Docześná rofkołz licha (*r*) 19/11. *A*:
 lichą tkaneczkę 8/16. *pl A m an*: fłowiczki liché 3/13.
 LICZBA (1) *sb* — *sg* *A*: Czyś ... w liczbę Anyołków málych policzoná 10/9.
 LISTEK (1) *sb* — *pl G*: Iełzcze áni gáłazek/ áni liłtków rodząc 6/18.
 LITOŚĆ *cf* LUTOŚĆ.
 LITOWAĆ (1) *vb* — *imp* 2 *sg*: lituy méy żáłości 10/20.
 LOS (1) *sb* — *sg* *A*: dobry łós ... wzięłá 22/27.
 LUB *cf* LUBO.
 LUBO, LUB (4+3=7) *cn* — *lub* 6/20, 10/23, 12/23; Lubo 10/23, 17/10, 11; lubo 10/23.
 LUDZIE (2) *sb* — *pl N*: ludzie fmutni 14/11. *G*: ludzi 4/20.
 LUDZKI (10) *ai* — *sg m V*: O błędzie ludzki 15/26. *f G*: z przestrogi ludzkiey fzydzi
 17/27. *n N*: dziécie ... obyczáyné/ ludzkie (*l*) 12/1. *pl N subst*: Prózné to ludzkie wy-
 wody 18/11. *A subst*: Wfzytki ludzkie fráunki 9/14, wfzytki rzeczy ludzkie 9/18,
 ludzkie rzeczy 11/5, ludzkie przygody 14/16, 25/11, ludzkie myśli 15/24.
 LUDZKIE (1) *av* — ludzkie przygody/ Ludzkie noś 25/12.
 LUTNIA (4) *sb* — *sg N*: Ná którą ... y lutnia dziedźicznym práwem fpáść miałá 7/6.
A: Lutnią/ y wdźięczny rym porzucić mużę 15/20. *V*: wdźięczná lutni moiá 13/22,
 ERato złotowłofa/ y ty wdźięczná lutni (*r*) 14/10.
 LUTOŚĆ, LITOŚĆ (2+1=3) *sb* — *sg N*: twoiá lutość flynie 19/22. *G*: Vżyy ... náde-
 mną litości (*r*) 19/29; z lutości (*r*) 15/5.
 LZA *cf* NIE LZA.
- ŁACNO (3) *av* — Ani mi teraz łáčno dowiádad fye o tym 4/16, iáko to łáčno/ pińác fye
 z rozumy 15/27. *comp*: Łácniey rzéc ... niż czynić 16/24. *cf* NIEŁACNO.
 ŁAKOMY (2) *ai* — *sg m A*: fen ... wielkością złotá ćiefzy zmyłł łákomy (*r*) 12/27. *n A*:
 fmok ... fwé łákomé (*r*) Gárdło pášie 3/13.
 ŁAMANIE (1) *sb* — *pl V*: Y żále/ y fráunki/ y rąk łámánia (*r*) 3/7.
 ŁASKA (3) *sb* — *sg G*: dziécie ... Coby łáfki rodziców fwych ták godné było 11/21, z twéy
 łáfki (*l*) nam płynie 19/6. *L*: Przynamniéy w káźni: gdy w łáfce niechcemy 19/13.
 ŁOŻNICA (1) *sb* — *sg G*: Nie do tákiey łóźnice ... Miałá cię máć wboğa. Doprowadzić 8/12.
 ŁUK (1) *sb* — *sg N*: A wálzé pretkie ftrzály/ álbo łuk co czyni Niepochybny/ o Phoebe
 y mściwa bogini 15/3.

- ŁZA, ZŁZA** (10+1 = 11) *sb – pl N*: Lzy w téy mierze niepłatné 24/9; lzy ferdeczné 15/11, lzy gorzkie twoie 20/20. *G*: od zlez 21/28. *D*: Mogłáżeś tak wielu łzam dáć wplynąć płono? 7/2. *A*: Lzy łwe piją 23/16; lzy niech leię 18/27. *I*: płacę łowicie łzami (r) 7/15, owa go łzami (r) ... zmiękczywá 13/24, śmierć łzami karmiona 22/16. *V*: wftytki lzy Heráklitowé 3/4.
- MACAC** (1) *vb – praes 1 pl*: macamy gdzie miękcy wrzeczy/ A ono wfzędý ciśnie 3/20.
- MACIERZYŃSKI** (1) *ai – sg m I*: oliwká máła ... Idzie z ziemie ku górze macierzyń-
łkim łzładem 6/17.
- MAC** (1) *sb – sg N*: mac vboga 8/13.
- MAJESTAT** (1) *sb – sg L*: Twórcę ... widziem w iego máieftacie (r) 22/21.
- MAJĘTNOŚĆ** (1) *sb – sg N*: máiętność zoftanie łam to bóg wié komu 23/12.
- MALUCZKI** (1) *ai – sg f I*: Iedną máluczka dufzá tak wiele vbyło 8/24.
- MÁŁO** (5) *av – Máło 24/26; máło (r) 20/17, máło (r)* Od ziemie łye co wzniózwłzy 6/25.
comp: Tymże mniéy 23/8. *sup*: śmierci namniéy łye nie boiłz 9/20. *Cf* PRZYŃAMNIEJ.
- MAŁY** (5) *ai – sg m L*: w tak máłym wieku 12/11. *f N*: IAKo oliwká máła 6/16. *pl G*:
Czyś ty ... w liczbę Anyołków máłych policzoná 10/9. *A subst*: Máłé počiechy płacę
wielkim žálem łwoim 12/24. *sup sg G*: Dármo nie wpułczzáiąc namniéyłzýy godziny
20/27.
- MAMKA** (1) *sb – pl D*: Bodayze bych był ... mamkom pieśni piłá 4/5.
- MARA** (1) *sb – sg I*: łtaw łye przedemną Lubo łnem/ lubo łciemem/ lub márá nıkczemną
10/23.
- MARMOR** (2) *sb – sg N*: łtoi ná Sipylu mármór nieprzetrwány 15/9. *A*: Leiąc ledwe nie
krwáwy płác przez mármór żywy 14/14.
- MARTWY** (5) *ai – sg m N*: martwy 15/15. *I*: martwym 15/16. *L*: ná martwym 15/15.
f N: V nóg martwa w pádlá 7/1. *pl A subst*: ná martwé ciálá 6/13.
- MATCZYN** (1) *ai – pl N subst*: Mátczyné dáry ploné 8/11.
- MATKA** (11) *sb – sg N*: iéy trofkiłwa Mátká 22/8; mátká 20/8, 14, mátká łzczebiece
Vboga 3/14. *G*: mátki włubionéy 6/23. *D*: máłce 7/24, 9/3. *A*: Mátkę 12/5; mátkę
7/17. *V*: moiá mátko 7/18, Niełzczełna mátko 14/18.
- MĄDROŚĆ** (1) *sb – sg V*: KVpičby cię mądrości zá drogié pieniądze 9/12.
- MĄDRY** (1) *ai – sg n D*: świał włzyłtek Miáłtem ielt mądreemu (r) Widzeniu twemu
16/13.
- MAŻ** (1) *sb – sg A*: Wypchną drugą zá męzá ledá iáko z domu 23/11.
- MDLEĆ** (1) *vb – praes 3 sg*: IAKo oliwká máła ... Mdleie 6/22.
- MDŁY** (1) *ai – sg n G*: ráłowác w záchwianiu mdłégo przyrodzenia 24/28.
- MĘKA** (1) *sb – sg N*: Sáma niełáłká ielt nam frogá męká (r) 19/21.
- MIARA** (3) *sb – sg G*: czáfem welfłzemi: Czáfem téz z tézýe miáry 25/7. *L*: Lzy w téy
mierze niepłatné 24/9, człowiek nie zda łye praw łzcześciu w téy mierze (r) 24/11.
- MIASTO** (1) *praep cum G – miáłto počiech* 5/3.
- MIASTO** (1) *sb – sg I*: świał włzyłtek Miáłtem ielt mądreemu Widzeniu twemu 16/13.
- MIEĆ** (30) *vb – inf*: miéć w pámiéci 24/13. *praes 1 sg*: Mam łtráćić 11/16. *2 sg*: małz
zá fráłzkę łobie 9/18. *3 sg*: ma 21/29, 25/5, Zálu rułzyc niema władze 18/10, śmierć ...
niema iuz wolności 22/16, ma być 23/28, 24/2, ma wprzędzić 25/4. *1 pl*: po woléy świał
mamy 16/1. *2 pl*: vmárlé mácie (!) zá łtráconé 21/1. *3 pl*: tu miéyłcá przygody niemáią
(r) 22/14. *praet 1 sg m*: IEFłim ... miáł zábáwić 4/2. *2 sg m*: kiedyś ... Miáł podác głó-
wę 16/22. *3 sg f*: PLAKAC MIALA (r) 13/14; Miáłá cię ... Doprowádzić 8/13; łpáść
miáłá (r) 7/6, więcýy náđ trzydziéści Miesięcy niemiáłá (r) 12/12, ná ręku Orłzulę ...

- miął (r) 20/9. *n*: miąło być 23/7, to wżytko niezczęście w ręku fwoich miąło (r) 24/18. 3 *pl subst*: Nie miąły mi w co dąć szkody 17/25. *imp 2 sg*: Mięý nas ná wóždy 19/10. *con 2 sg f*: niżlibyś ty przełtác ná nięý miął (r) 5/8. 3 *sg m*: Miałby zginąć 21/6; By ... miał ráutowác 18/29. *f*: by lye wrócić miął (r) 24/10. *part praes act*: Nie máiąc ... ná pieczy 11/6, máiąc zránioną dużę 18/19. *Cf NIEMASZ*.
- MIEDZY** (3) *praep – cum A (1)*: Terazem ... miedzy inłże jeden z wiela policzony 10/4. *cum I (2)*: miedzy 11/10, 21/11.
- MIEJSCE** (3) *sb – sg G*: Ani zá twym wdzięcznym ftołem mieyfcá zásiędě 7/19, tu mieyfcá przygody niemáią 22/14. *pl A*: duch ... áni ná mieyfcá fwé wezwány 21/6.
- MIENIC** (1) *vb – praes 3 pl*: ielli prawdziwie mienia 9/13.
- MIENIE** (1) *sb – sg G*: vbożlym niezayrzyfz fczęśliwego mienia (r) 9/26.
- MIERZYĆ** (1) *vb – praes 2 sg*: bogáctwá nie złotem/ nie fkárby wielkiemi/ Ale dofytem mierzyfz/ y przyrodzonými Potrzebámi 9/23.
- MIESIĄC** (1) *sb – pl G*: więcéý nád trzydzięści Mieięcy niemiáł 12/12.
- MIESZAĆ** (1) *vb – praes 3 sg*: Nieznáiomy wróg iákis miéłza ludzkie rzeczy 11/5.
- MIĘKKO** (1) *av – comp*: mácamy gđzie miękcéý wrzeczy/ A ono wżędy ćisnie 3/20.
- MIŁOSIĘRDZIE** (1) *sb – sg N*: miłosięrdzié twoie Przewysza wżytki złości 19/27.
- MIŁOWAĆ** (1) *vb – praes 3 sg m*: ZAden Oćiec podobno bárziéý nie miłował (r) Dziećciá 11/18.
- MIŁY** (13) *ai – sg f G*: Z miłéý oyczyny 16/12. *n N*: by téż co było ... człowięczeńftwu miło (r) 21/30. *A*: miłé dziecię fwoie 5/22. *pl G*: rodziców fwych miłych 7/21. *sup sg m V*: móý namilfzy lynie 24/15. *f N*: twoiá namilczyła Orfzuleczká 21/8. *G*: Moiéý namilfzý cory 8/3, fwéý namilfzý cory 13/18. *D*: méý namilfzý Orfzuli 6/24, Twoiéý ze włzech namilfzý dziewce 21/26. *A*: moiéý namilfzą dziewkę 14/1. *pl G*: Swoich namilfzych dzietek 6/14. *L*: po fwych namilfzych rodzicach 23/9.
- MINAĆ** (1) *vb – fut 3 sg*: to ... prędko minie (r) 19/7.
- MIOTAĆ SIE** (1) *vb – praes 3 sg*: ná zbóyce co raz lye miece (r) 3/15.
- MISTRZ** (1) *sb – sg V*: Teraz Miłtrzu łam lye lécz 25/1.
- MŁODOŚĆ** (1) *sb – sg N*: młodość 12/13.
- MŁODY** (1) *ai – pl L*: w fwych młodych lećciéh 23/18.
- MOC** (19) *vb – praes 2 sg*: możelz 10/21, 22, 21/20, 22/27. 3 *sg*: może 14/3, (r) 17/17. 1 *pl*: możemy (*rym do ćierpiemy*) 14/18. *praet 1 sg m*: -m mógl 4/13, 6/6. 2 *sg f*: Mogłáżeś 7/2. 3 *sg f*: mogłá 6/8, 12/14, 21/17, 23/5. *plusq 1 sg m*: móglém był 6/9. *con 1 sg m*: bych mógl 13/19. 2 *sg m*: byś mógl 20/23. 3 *sg n*: by Mogłó 21/23. *con praet 3 sg f*: by byłá mogłá 6/2.
- MOCEN** (1) *ai – sg m N*: Bóg łam mocen to hámowác 18/30.
- MOCNY** *cf MOCEN*.
- MOCOWAĆ SIE** (1) *vb – inf*: Czyli lye z przyrodzeniem gwałtem mocowác (r) 3/23.
- MODLIĆ SIE** (1) *vb – praes 3 sg*: zá fwémi Rodzicámi lye modli 21/13.
- MODLITWA** (1) *sb – pl A*: Bogu fwoie modlitwy oddáłá 12/4.
- MOGIŁA** (1) *sb – pl G*: czternaście mogił 14/22.
- MOJ** (47) *pron – sg m G*: z pláczu mego (!) 4/17. *A*: w dom ... móý 3/8. *L*: w domu moim (r) 8/21, o pláczu moim (*rym do zdroiem*) 10/13. *V*: kłóšie móý iedyny 12/15, o móý boże 17/16, lynu móý 20/19, Synu móý 22/24, 24/2, móý namilfzy lynie 24/15. *f N*: moiá nienagrođna fzkodá 4/15, moiá Orfzulá 4/24, moiá czáłtká ziemieńka 7/5, ZÁłość moiá 20/4. *G*: méý wdzięcznéý dziewki 3/9, méý wdzięcznéý dziewczyny 4/10, méý záłości 10/20; bez wielkiéý záłości Moiéý 6/2, Moiéý namilfzý cory 8/3; moiéý telefnyce 5/15. *D*: méý namilfzý Orfzuli 6/24. *A*: ná má ciężká záłość 10/19; moiéý namil-

- Izłą dziewkę 14/1, łtrapioną myśl moię (r) 14/12, Orfzulę moię wdzięczną 20/9. *L*: w méy chorobie 18/6. *V*: MOiá wdzięczna Orfzulo 12/22; Moią droga Orfzulo 8/22; dziedzičko moią wćielzona 5/6, poćiecho moią 5/14, VCielzna moią śpięwaczko 7/4, moią wdzięczna łszczebiotko droga 7/13, moią matko 7/18, moią dzieńwko droga 8/12, Orfzulo moią wdzięczna 10/6, wdzięczna lutni moią (r) 13/22. *n N*: nielzczęście moie 4/9. *G*: zdrowia mégo (r) 18/25. *L*: w moim fercu 13/4. *pl N subst*: wyłtępy moie (r) 19/26. *G*: włzytkich moich poćiech 3/11; mych wřzu 7/14. *D*: oczom moim (r) 6/8. *A subst*: mé łmutné oczy 8/4; oczy moie (r) 5/21, włzytki moie ... poćiechy 13/6. *du I*: przed moiemá (r) ... łmutnémi oczymá 12/19.
- MORZE** (2) *sb* — *sg A*: ná morze nowo łye puściwłzy 22/29. *I*: morzem nie pływamy 17/18.
- MOWA** (1) *sb* — *sg A*: prze dotkliwą mowę (r) 16/21.
- MOWIĆ** (7) *vb* — *inf*: mówić 11/23, 18/4, 20/18, Ali żyć nie ták iáko mówić łnadnie 16/8. *praes 2 sg*: mówił 16/19. *praet 2 sg f*: Tyś zá włzytki mówiá 9/1. *part praes act*: Wzię-łáś mi zgołá mówiąć/ dułze połowicę 13/7.
- MROZ** (1) *sb* — *sg I*: mrozem zwyciężony 23/3.
- MŚCIWY** (1) *ai* — *sg f V*: o Phoebe y mściwa bogini 15/4.
- MURARZ** (1) *sb* — *pl V*: Tu mi kámię Murárze/ ćiołány połóźcie 13/9.
- MUSIEĆ** (10) *vb* — *praes 1 sg*: Mułzę 17/16; mułzę (r) 4/18, (r) 15/20, (r) 17/9, (r) 15, (r) 18/20. *3 sg*: Muśi 22/1; muśi 24/22. *1 pl*: muśimy (*rym do chcemy*) 23/30. *praet 3 sg f*: muśiáá 4/25.
- MY** (23) *pron* — *N*: MY 19/2; my 11/9, 21/3. *G*: nas 8/23, 19/10. *D*: nam 11/14, 16/6, 9, 10, 19/6, 21, 22/19, 24/8, 16. *A*: nas 11/13, 16/28, 19/10, 14, 18, 21/1. *I*: náđ námi 19/19. *L*: w nas 4/21, po nas 19/8.
- MYLIĆ SIE** (1) *vb* — *praes 1 sg*: Mylę łye? 14/16.
- MYŚL** (9) *sb* — *sg G*: wieczný wżywamy Dobréy myśli 22/18. *A*: iákie łzczęście łudzi náłzłáduie/ Ták w nas álbo dobrą myśł/ álbo złá łpráwuie 4/21, Iednáką myśł ták włzczęćiu/ iáko y w záłobie Záwždy nieśiełz 9/19, Włpokóycie ná chwilę łtrapioną myśł moię 14/12, nowa kaźń hárdá myśł potkáá 15/7. *pl G*: iáko łye łtáwi Fortuná/ tákich myśli nas nábwáwi 16/28. *A*: człowieká zrzuciwłzy/ y myśli dzieńwczé 10/14, łen obłudny ... łudzkie myśli tym i owym báwi 15/24, Tu wczás obróć łwé myśli 22/23.
- MYŚLENIE** (2) *sb* — *sg I*: Nie dopuściłáś ... oycu myśleniem zbytnim głowy płowáć 9/4, tákim myśleniem (r) 25/8.
- NA** (53) *praep* — *cum A* (30): NA 29(26)/7; Ná 5/15, 7/5, Ná ten czás 20/8, Ná koniec 24/23; ná 3/15, 16, 4/11, 14, 6/13, 10/10, 15, 19, 11/13, 13/8, 14/12, 16, 27, 18/15, 24, 19/12, 20/6, 21/2, 6, 22/23, 29, 23/2, 25/10, nápotym 4/17, náząd 23/1. *cum L* (23): Ná 10/2; ná 3/6, 19, 4/24, 5/8, 6/4, 11, 10/17, 11/6, 13/1, 10, 15/9, 14, 15, 25, 18/9, 19/10, 20/9, 12, 22, 22/26, 23/4, 25/14. *Cf NAZBYT*.
- NABAWIĆ** (1) *vb* — *fut 3 sg*: tákich myśli nas nábwáwi (r) 16/28.
- NAD** (10) *praep* — *cum A* (5): náđ 10/8, 11/19, 12/12, 14/23, 21/4. *cum I* (5): náđ 4/2, 10, 19/19, 24/25; nádemną 19/29.
- NADZIEJA** (6) *sb* — *sg G*: Niemáłz/ niémáłz náđzieie (r) 8/7. *A*: Tęś náđzieie iuz po łobie okázowáá 7/7, połpołu z tobą grzebę y náđzieie (r) 12/18, W którá náđzieie żywiefz? 15/1, Bom łtráćił włzytkę náđzieie (r) 18/28. *pl A*: Wielkiés náđzieie w moim fercu rozniećiá 13/4.
- NAGLE** (5) *av* — *nagle* 3/11, 7/12, 10/3, 13/5; *nagle* (1) 13/1.
- NAGRODA** (1) *sb* — *sg G*: Ieden łeft Pan łmutku/ y nagrody (r) 25/12.
- NAJŚĆ cf NALEŻĆ**.

- NALEŻĆ (1) *vb* – *fut 3 sg*: Tu choroby nie naydzie 22/15.
 NALEŻEĆ (1) *vb* – *praes 3 sg*: śmierć ... nam należy (r) 16/9.
 NAPATRZAĆ SIE (1) *vb* – *part praet act*: nienápátrzwłszy lye iáñości floneczný 4/26.
 NAPAWAĆ (1) *vb* – *praes 3 sg*: nápawa zdroiem Niepomnym 10/12.
 NARZEKANIE (1) *sb* – *sg N*: PLACZ Y NARZEKANIE (r) 13/12.
 NASYCIĆ (1) *rb* – *praet 2 sg f*: Nie nályciłás mych włzu fwymi piofnkami 7/14.
 NASZLADOWA (2) *vb* – *inf*: stopeczkami twými ciebie nászladowác (r) 5/17. *praes 3 sg*: iákie łzeczé.űé lúűi nászláuie (r) 4/20.
 NATENCZAS *cf* CZAS, NA, TEN.
 NAWIEDZIĆ (1) *vb* – *praet 3 sg f*: TYS ... PODZIEMNE KRAIE NAWIEDZIŁA (r) 29(26)/5.
 NAZAD *cf* NA, ZAD.
 NAZBYT (·) *pt* – Prędkoś mi názbyt vmilká 7/12.
 NĘDZA (1) *sb* – *sg N*: kiedy nędzá/ álbo žal przypádnie 16/7.
 NĘDZNIK (1) *sb* – *sg A*: Nędzniká vpátruiefz pod dáchem złoconym 9/25.
 NĘDZNY (1) *ai* – *pl N subst*: ciężkiego šíroctwá nędzné doznawiaú 23/10.
 NIC (5) *pron* – *G*: nic 10/13, 11/10, 14/6. *A*: w tym człowiek nic nie włáda 24/5; luź letniczek piány/ Y wploteczki wniwecz 8/10.
 NIE (108) *pt* – NIE 13/14; Nie 3/22, 4/13, 18, 25, 6/11, 13, 7/14, 8/12, 9/3, 11/6, 12/5, 14, 17, 16/21, 17/25, 19/6, 9, 21/24, 27; nie 3/19, 4/26, 5/9, 14, 6/2, 6, 12, 7/5, 8, 18, 22, 8/6, 14, 23, 9/15, 16, 16, 17, 17, 20, 22, 22, 26, 10/13, 21, 11/7, 10, 14, 18, 19, 12/3, 12, 15, 16, 19, 23, 23, 13/22, 14/3, 6, 13, 14, 15/2, 15, 15, 21, 16/8, 12, 18, 23, 27, 17/13, 14, 18, 19, 21, 18/10, 12, 17, 19/10, 13, 20/4, 27, 21/7, 14, 22/3, 4, 5, 6, 13, 13, 14, 15, 16, 19, 23/5, 17, 19, 24, 30, 24/1, 5, 11, 13, 16, 22, 25/3, 9. *Cf* NIE LZA, NIEMASZ.
 NIEBACZNY (1) *ai* – *sg f V*: NIEBACZNA SMIERCI 13/13.
 NIEBEZPIECZENSTWO (1) *sb* – *sg A*: niebefpieczeństwo wielkie 22/30.
 NIEBIESKI (1) *ai* – *sg n N*: Kiedy mu Słóńce niebiełkie (!) dogrzeie 19/17.
 NIEBO (5) *sb* – *sg G*: Włpinamy lye do niebá 11/11, duch z niebá dány 21/5, wziętá ieft do niebá (r) 23/18. *L*: W Niebie łzczéré rołkofzy 22/11. *pl A*: Czyś ty nád włzyłtki niebá wyłoko wniesioná? 10/8.
 NIEBOGA (3) *sb* – *sg N*: niebogá 3/17, 4/27. *V*: ách niebogo (r) 14/24.
 NIECH, NIECHAJ (3+1=4) *pt* – Niech 14/4; niech 18/27, 19/10; Niechay 19/12.
 NIECHAJ *cf* NIECH.
 NIECZEŚĆ (1) *sb* – *sg N*: Co łnaść nie cześć 18/21. *Cf* CZEŚĆ.
 NIEDORDZAŁY (1) *ai* – *sg m A*: kiedyś trzęłá owoc niedordzáły (r) 5/23.
 NIEDOSZŁY (1) *ai* – *sg f D*: Niech lye tylko niedoźłéy iágodzie da dołtác 14/4.
 NIE LZA (2) *av* – Nie lza 5/16; nie lza/ iedno 5/16.
 NIEŁACNO (1) *av* – nie łacno przypáda 24/6.
 NIEŁASKA (1) *sb* – *sg N*: Sámá niełáłká ieft nam froga męká 19/21.
 NIEMAL (1) *pt* – niemal włzyłtkie 24/25.
 NIEMASZ (6) *vb* – Niemáłz (!) 8/7; Niémáłz 9/8; niemáłz (!) 9/8; niémáłz 8/7, 22/15, 23/21.
 NIENAGRODNY (1) *ai* – *sg f N*: moia nienagrodna łzkodá 4/15.
 NIEODMIENNY (2) *ai* – *sg f I*: nieodmienná/ niepożytá łtoifz 9/21. *pl A subst*: Nieodmienné ... rołkofzy bogáté 22/24.
 NIEODPOWIEDNY (1) *ai* – *sg n I*: Zá tym nieodpowiednym poźegnánim twóim 12/25.
 NIEPAMIEĆ (1) *sb* – *sg G*: Czásie poźádnéy Oycze niepámieűi (r) 17/1.

- NIEPEWIEN (1) *ai* – *sg m N*: Aczćiem prławie Niepewien/ iefli 25/14.
 NIEPEWNY *cf* NIEPEWIEN.
- NIEPIESZCZONY (1) *ai* – *sg n N*: dziećię ... kárné/ nie piefzczoné (r) 11/22.
- NIEPŁATNY (1) *ai* – *pl N subst*: Lzy w téy mierze niepłatné 24/9.
- NIEPOBOŻNY (2) *ai* – *sg f N*: Z którą mię niepobożna śmierć rozdzielitá 3/10. *V*: ZGwał-
 ćilás/ niepobozna (f) śmierci/ oczy moje 5/21.
- NIEPOCHYBNY (1) *ai* – *sg m N*: A wálzé prętkié ftrzáły/ álbo łuk co czyni Niepochybny/
 o Phoebe y mściwa bogini 15/4.
- NIEPOMNY (1) *ai* – *sg m I*: czy cię ... Charon ... nápawa zdroiem Niepomnym 10/13.
- NIEPOŚLUSZNY (1) *ai* – *pl N subst*: MY niepoślufzné/ Pánie/ dzieći twoie 19/2.
- NIEPOŻYTY (1) *ai* – *sg f I*: nieodmienná/ niepożytá ftoifz 9/21.
- NIEPRZESPANY (1) *ai* – *sg m N*: Wiął iá fen żelázny/ twárdy/ nieprzespány (r) 8/8.
- NIEPRZETRwany (1) *ai* – *sg m N*: ftoi ná Sipyłu mármór nieprzetrwany (r) 15/9.
- NIEPRZEŻYTY (1) *ai* – *sg m A*: Zyiem wiek nieprzeżyty 22/17.
- NIERAD (1) *ai* – *sg m N*: Rad y nie rad plákác mułz 18/20.
- NIERZEWNIWY (1) *ai* – *sg n N*: dziećię ... łudzkié/ nie rzewniwé (r) 12/1.
- NIESTETYZ (1) *int* – nieftétyfz 8/18.
- NIESZCZESNY (6) *ai* – *sg m N*: OCIEC NIESZCZESNY (f) 29(26)/6. *f A*: tę niefzcfelná
 pámiátkę 13/10. *V*: Niefzcfelna mátko 14/18. *n V*: Niefzcfelné ochédóftwo 8/2. *pl*
N subst: té wrotá niefzcfelné 13/16. *D*: rodzicom niefzcfelnym 5/24.
- NIESZCZEŚCIE, NIESZCZĘŚCIE (6+1=7) *sb* – *sg N*: niefzcfęścié 4/9, 22/14, *V*godźi
 niefzcfęścié włzędzie 17/20, Bo to wfzytko niefzcfęścié w ręku fwoich miáło 24/18.
D: Niefzcfęściu kwóli 15/18; przczytác ... Niefzcfęściu 14/19. *L*: w niefzcfęściu 18/13.
- NIESZCZEŚLIWY, NIESZCZĘŚLIWY (2+1=3) *ai* – *sg m N*: Niefzcfęśliwy iá czło-
 wiek 10/1, kámienny ... flup ... Zálu ciężkiégo pámięć/ y znák niefzcfęśliwy (r) 14/15.
f N: á ty niefzcfęśliwa (r) 14/22.
- NIESZCZĘŚCIE *cf* NIESZCZEŚCIE.
- NIESZCZĘŚLIWY *cf* NIESZCZEŚLIWY.
- NIEŚĆ (1) *vb* – *praes 2 sg*: Jednáką myśl ... Závždy nieśiefz 9/20.
- NIEUBŁAGANY (1) *ai* – *sg f V*: o znikomych ćieni Sroga/ nie vbłágána/ nie vżyta kśieni
 4/23.
- NIEUCHRONIONY (1) *ai* – *sg n I*: okiem fwym nieuchronionym (r) Nędzniká vpátru-
 iefz pod dáchem złoconym 9/24.
- NIEUCHRONNY (1) *ai* – *sg f G*: prze boiazń nieuchronný zdrády 22/2.
- NIEUŚMIERZONY (1) *ai* – *sg m A*: ten nieuśmierzony wemnie žal vkróći 14/2.
- NIEUTOLONY (1) *ai* – *sg m N*: Twóy nieutólony (r) Plácz 20/18.
- NIEUŻYTY (1) *ai* – *sg f V*: o znikomych ćieni Sroga/ nie vbłágána/ nie vżyta kśieni 4/23.
- NIEWAŻNY (1) *ai* – *pl A subst*: Bodayże bych był ... nieważné mamkom pieśni pifał 4/5.
- NIEWĄTPLIWIE (1) *av* – wierz niewątpliwie (r) 21/7.
- NIEWEZAS (1) *sb* – *pl G*: mniéy tego świátá niewczálów doznátá 23/8.
- NIEWESOŁY (1) *ai* – *pl A subst*: w lály niewesolé Cypryfowé zenie 13/21.
- NIEWIDOMY (1) *ai* – *sg f G*: Ani zá fobą nocy niewidomý wodźi 22/20.
- NIEWOLA (1) *sb* – *sg L*: w niewoli pogánfkiéy 23/15.
- NIEZBOŻNY (1) *ai* – *sg m D*: Śmierć ... ftrálfzna tylko niezbożnému (r) 16/19.
- NIEZNACZNIE (1) *av* – zdrowié nieznácznie twé pfuie 20/25.
- NIEZNAJOMY (1) *ai* – *sg m N*: Nieznáiomý wróg iákis miéłza łudzkié rzeczy 11/5.
- NIGDY (12) *av* – Nigdy 6/6, 12/3; nigdy 5/9, 6/2, 5, 7/9, 9/3, 11/14, 12/19, 17/13, 14, 22/19.
- NIGDYĆ (1) *av* – Nigdyć 6/1.

- NIJOBE (2) *n-pers* — *sg N*: Niobe łámá łkámieniáá 15/8. *D*: Niobie 6/13.
- NIKCZEMNY (1) *ai* — *sg f I*: łtaw łye przedemną Lubo łnem/ lubo łcieniem/ lub mára nıkczemną (r) 10/23.
- NIKT (2) *pron* — *G*: nikogo 8/23. *D*: nikomu (r) 9/8.
- NISZCZEC (1) *vb* — *praes 3 sg*: Ták iáko łnieg niłzccze (r) 19/16.
- NIŻ (4) *cn* — Niż 10/19, 19/24, niż 16/24, 25/8.
- NIŻLI (3) *cn* — Niżli 4/9; niżli 21/16, 24/30.
- NIŻLIBY (1) *cn* — niżliby 5/8.
- NOC (4) *sb* — *sg G*: widzicie łkráiów nocy wiecznéy 4/27, Ani zá łobą nocy niewidoméy wodzi 22/20. *A*: Cálą noc przełpiewá 7/11, długo w noc 20/4.
- NOCNY (1) *ai* — *sg m N*: iáko nocny łen znikomy 12/26.
- NOGA (2) *sb* — *pl G*: rodzicom łtrofklıwym V nóg łmartwa w pádłá 7/1. *I*: Wpada przed nogámi łmátki łlubionéy 6/23.
- NOSIC (2) *vb* — *imp 2 sg*: łudzkie łprzygody/ Łudzkie nół 25/12. *con 3 sg m*: Gdzieby tész ták kámienné łen Bóg łerce nółł/ (r) Zeby 14/5.
- NOSIC SIE (1) *vb* — *imp 2 pl*: w łom łye móy nółcie (rym ło łomółcie) 3/8.
- NOWO (1) *av* — ná łmorze łnowo łye łpułciwłzy 22/29.
- NOWORODNY (1) *ai* — *pl A subst*: Kłórémiły łdziełnki łnoworodné łpył 4/6.
- NOWY (3) *ai* — *sg f N*: łnowa łómłtá 15/7; łnowa łkázń 15/7. *pl A subst*: łnowé łpiołnki łlobie łtworzác 7/8.
- O (11) *int* — O 4/22, 5/12, 15/26; o 4/22, 5/12, 12, 7/1, 15/4, 26, 17/16, 21/17.
- O (7) *praep* — *cum A (1)*: O 21/7. *cum L (6)*: o 4/16, 10/13, 17/23, 18/4, 5, 21/24. *Cf* OWSZEM.
- OBACZYC (1) *vb* — *part praet act*: łniebepiecczeńłtwo łwielkie łobaczywłzy (r) 22/30.
- OBIECOWAC (1) *vb* — *praet 3 sg f*: dáć łobiecowałá (r) 8/14.
- OBŁAPIAC (2) *vb* — *praes 2 sg*: Óblápiáłz łzimné łgroby 14/24. *part praes act*: To łtego/ łto ówego łwłdzieccznie łblápiájąc (r) 9/5.
- OBŁAPIC (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Łedwie łmié ... łwémi łsen łleniwy łblápił łkrzydłı łczárnáwémi 20/7.
- OBŁUDNY (1) *ai* — *sg m N*: czy łmié łen łbludny łfráłwie? 15/22.
- OBOJ (3) *nm* — *sg f A congr*: łerce ná łoboię łfortunę łgotuie 25/10. *n A*: ówa łiuz łoboie (r) łMá łtráćić/ y łpoćiechę/ y łbaczenie łtwoie? 11/15. *L*: łAlem łżyć w łoboıy łiednákiey łwolnołci łNiemógl 4/12.
- OBRACAC (1) *vb* — *praes 3 sg*: ógień łuchy łknot łobracá w łpérzyny 20/26.
- OBRANY (1) *part praet pass* — *sg m I*: Iáko łye łkolwiek łczuiełz w łpoćiechy łobránem (rym ło łpánem) 23/26.
- OBROCIĆ (1) *vb* — *imp 2 sg*: Tu wczás łobróć łwé łmyłłi 22/23.
- OBROCIĆ SIE (1) *vb* — *praet 3 pl subst*: w łco łye łon łkółzł/ ... W łco łye ... łtwoie łobróćıly łátá? 24/24.
- OBYCZAJ (2) *sb* — *sg I*: Óycowłkım łnas łkárz łobyczáiem (r) 19/14. *pl A*: Óbyczáie łPániéń-łkie łwmiéć y łzábáwé 11/25.
- OBYCZAJNY (1) *ai* — *sg n N*: łdziećie ... łRółłropné/ łobyczáyné 12/1.
- OCHĘDOSTWO (1) *sb* — *sg V*: łNiełzczelné łochęđółłtwo/ łzáłófné łwbıory 8/2.
- OCHĘDOŻNY (1) *ai* — *sg n N*: łdziećie ... Óchęđółżné/ łpołłufzné 11/22.
- OCIEC (8) *sb* — *sg N*: OCIEC łNIESZCESNY 29(26)/6; Óciec 8/17, 11/18. *G*: óycá łtwego ... Óyczyzná 5/7. *D*: Óycu 12/7; óycu 5/19, 9/4. *V*: Czásie łpożáđny łOycze łniepámiéćı 17/1.
- OCKNAĆ SIE (2) *vb* — *praet 1 sg m*: Zem łye łocknął 20/17, łAm łye łtész łocknął 25/13.

- OD (12) *praep cum G* — Od 6/26, 21/28, 22/12; od 7/25, 12/14, 19/22, 21/27, 27, 28, 28, 28, 23/3.
- ODBIEC (1) *vb — con praet 3 sg f*: Mnieby smutného była odbiegła 6/4.
- ODBIEŻEĆ (2) *vb — fut 3 sg*: dufzǎ ciǎlá Odbieży 24/10. *praet 2 sg f*: Potymes mię smutného nagle odbieżǎlá (r) 13/5.
- ODDAĆ (1) *vb — praet 3 sg f*: Bogu łwoie modlitwy oddǎlá (r) 12/4.
- ODJAĆ (1) *vb — praet 3 sg f*: Włzytkę mi radość odieǎlá (r) 17/7.
- ODMIENIĆ (1) *vb — inf*: człowieka tylko nie w Aniolǎ odmienić (r) 9/15.
- ODPRAWIĆ (1) *vb — inf*: tym czǎłem mógiem był odprǎwić (r) Wiek łwóy 6/9.
- ODZIAĆ (1) *vb — fut 3 sg*: Iuż onǎ członeczków łwych wǎmi nie odżieie (r) 8/6.
- ODŻAŁOWAĆ (1) *vb — con 3 sg m*: ABY OCIEC NIESZCZESNY ZARAZ ODZAŁOWAŁ (r) WSZYTKIEGO 29(26)/6.
- OGIEŃ (1) *sb — sg N*: Iǎko ogień fuchy knot obraca w pėrzyzny 20/26.
- OGŁADAC (2) *vb — inf*: Abyś iǎ mógł ogłǎdǎć 20/23. *con praet 3 sg f*: A boday ǎni byłǎ światǎ ogłǎdǎlá (r) 5/1.
- OJCOW (1) *ai — sg n N*: ORSZVLA KOCHANOWSKA TV LEZY KOCHANIE OYCOWE 13/12.
- OJCOWSKI (2) *ai — sg m N*: czego żal oycowłki nie da ferdeczny Przypominǎć 7/22. *I*: Oycowłkim nas karz obyczǎiem 19/14.
- OJCZYŻNA (2) *sb — sg N*: Zdǎłǎć łye oycǎ twego bǎrziéy włzczupłona Oyczyżnǎ/ niźlibyś ty przetǎć nǎ niéy miǎłǎ 5/8. *G*: Przéc z płǎczem idźeł/ Arpinie wymowny/ Z miłéy oyczyżny? 16/12.
- OKAZOWAĆ (1) *vb — praet 2 sg f*: Tęś nǎdźieię iuż po łobie okǎzowǎlá (r) 7/7.
- OKNO (1) *sb — sg I*: Ien obludny ... Który kościǎnym oknem wylǎtuje 15/23.
- OKO (10) *sb — sg I*: okiem łwym nieuchronionym 9/24. *pl D*: Siłǎ poćiech przymnożyć mogłǎ oczom moim 6/8, Iǎkoby łye śmiertelnym oczom poznǎć dǎlá 21/10. *du N*: oczy ku śmiechu łkłonioné 20/13. *G*: Oczu nigdy nie ofużeł 17/14; Żǎłóść moǎ długo w noc oczu mi niedǎlá Zǎmknǎć 20/4. *A*: ŻGwałciłǎś/ niepobozna śmierci/ oczy moie 5/21, Po co mé smutné oczy zǎ łobǎ ciǎgniećie? 8/4. *I*: Przed oczymǎ rodziców łwoich roftǎc 6/25, ǎni przed moiemǎ ... zǎkwitnieł smutnémi oczymǎ (r) 12/20.
- OKROCIĆ (1) *vb — fut 2 sg*: ǎni moiéy tełknice okróciłz (*rym do łye ... wróciłz*) 5/15.
- OKRUTNIK (1) *sb — sg N*: okrutnik 3/16.
- OLIWKA (1) *sb — sg N*: Iǎko oliwkǎ mǎlá ... Idźie z ziemie 6/16.
- OMINAĆ (1) *vb — praet 1 sg m*: owom ominǎł 4/13.
- OMYLIĆ (1) *vb — praet 3 sg f*: Omyliłǎś mię/ iǎko nocny Ien znikomy 12/26.
- OMYŁKA (1) *sb — pl A*: Swoie łzkody tǎk łzǎcuy/ y omyłki łwoie 23/23.
1. ON (36) *pron — sg m G*: iego 11/3, 7, 22/21, 25, 24/14. *D*: iemu 24/7; mu 14/3, 19/17, 24/14. *A*: go 13/24. *L*: nǎ nim 13/10. *f N*: ONA 13/14; onǎ 6/1, 7, 8/6, (r) 18, 12/3, 20/17. *G*: Iéy 15/11, 23/21; iéy 6/5, 7/23, 12/13, 15/6, 21/15, 22/7. *D*: iéy 24/4. *A*: iǎ 8/8, 20/23. *L*: nǎ niéy 5/8, 20/12. *pl G*: ich 23/14. *A m pers*: ie 5/4. *subst*: ie 22/9, 9. *L*: w nich 21/19.
2. ON (9) *pron — sg m N*: on kolzt 24/23. *A*: on bród 13/19. *I*: onym łwym włciężnym śmiechem 9/6. *f N*: onǎ wtrǎtǎ 24/23. *G*: ONEY 13/14. *A*: Onę dawnǎ Sybillę 23/6. *L*: w onéy dawnéy łwéy cǎłóści 10/21. *n N*: ono wefełé 21/22. *pl G*: Z onych łkǎrbów 13/2.
- ONO (1) *pt — mǎcamy gđzie miękcéy wrzeci/ A ono włzędy ciśnie* 3/21.
- OPAK (1) *av — OPAKES TO ... VDZIAŁALA* 13/13.
- ORFEUS (1) *n-pers — sg N*: GDźie té wrotǎ niezczefnéł/ którémǎ przed łaty Pułczǎł łye w ziemie Orpheus łzukǎiǎc łwéy łtrǎty 13/17.

- ORSZULA (8) *n-pers* – *sg N*: ORSZULA KOCHANOWSKA 13/11; moiá Orzulá 4/24.
D: méy namilżéy Orzuli 6/24. *A*: Orzulę moię wdzięczną 20/9. *V*: ORZULO moiá wdzięczna 10/6; MOIá droga Orzulo 8/22, MOIá wdzięczna Orzulo 12/22, Orzulo droga 13/3.
- ORSZULECZKA (1) *n-pers* – *sg N*: twoiá namileyza Orzuleczká 21/8.
- OSTATECZNY (1) *ai* – *sg m N*: To ... był iéy głos ostateczny (r) 7/23.
- OSTATEK (1) *sb* – *sg N*: Ostatek przy mnie został 13/8.
- OSTATNI (2) *ai* – *sg f D*: Perfephonie ostatniéy fye ftáwić 6/10. *pl G*: Terazem nagle z stopniów ostatnich zrzucony 10/3.
- OSTRY (1) *ai* – *sg n A*: ostré ciérnié 6/20.
- OSUSZYĆ (1) *vb* – *fut I sg*: Oczu nigdy nie ofuszę (r) 17/14.
- OTCHNIONY (1) *part praet pass* – *sg f N*: duchem zaráźliwym Srogiéy śmierci otchnioná 6/27.
- OW (3) *pron* – *sg m A*: To tego/ to owégo 9/5. *n A*: owo ... ná to 4/13. *I*: tym y owym 15/24.
- OWA (2) *pt* – owa 11/15, 13/24.
- OWOC (2) *sb* – *sg A*: kiedyś trzęfłá owoc niedordzály 5/23, owoc zbieraćá fwoiego fzczępie-
 nia 24/27.
- OWSZEM (2) *pt* – Lecz fye tym žal nie hámuie/ Owłzem wietłzy przystępuie 18/18;
 Czyli nas iuz vmárlé mácie zá ftráconé? ... A my owłzem żywiémy żywot tym waź-
 nieyłzy/ Czym 21/3.
- PACIOREK (1) *sb* – *sg A*: po paciorek do mnie przychodźlá 20/10.
- PAMIATKA (1) *sb* – *sg A*: tę niezczelná pámiátkę wydróźcie 13/10.
- PAMIĘĆ (2) *sb* – *sg N*: kámienny ... flup ... Zálu ciężkiégo pámięć/ y znak niezczęśliwy
 14/15. *L*: mieć w pámięci (r) 24/13.
- PAN (9) *sb* – *sg N*: Ieden iest Pan fmutku/ y nagrody 25/12; da pan bóg 5/18, pan/ który
 gdzie tknąć widzi 17/26. *G*: Ze fobie fwym póágiem Páná nie kupilá 22/4. *I*: W tę
 bądź przedsię pánem (*rym do obránem*) 23/25. *V*: Pánie 19/2, 9, 29, wiekuiły Pánie
 (r) 19/18.
- PANIENSKI (1) *ai* – *pl A subst*: Obyczáie Pánieńkié vmiéć y zabáwę 11/25.
- PANOWAĆ (1) *vb* – *praes 3 pl*: Tu trofki nie pánuia 22/13.
- PAŃSKI (2) *ai* – *sg f N*: PAńka ręká mię dotknęlá 17/6. *pl N subst*: Skryté fá Pánfkié
 fady 24/7.
- PASEK (1) *sb* – *pl N*: páfki zloconé 8/10.
1. PAŚĆ (2) *vb* – *fut 3 sg*: Co mu téż czáfem pádnie wedle iego chęci 24/14. *part praes
 act*: pádnać Slonce gáfnie 17/11.
2. PAŚĆ (1) *vb* – *praes 3 sg*: fmok ... fwé lákomé Gárdło pášie 3/14.
- PATRZĄC (1) *vb* – *imp 2 sg*: A wto pátrzay 24/21.
- PATRZYĆ (3) *vb* – *praes 1 sg*: Pátrzę/ co dáléy będzie 20/14. *part praes act*: ná martwé
 ciálá ... pátrząc 6/14, pátrząc ná ludzkié przygody 14/16.
- PEŁNO (1) *av* – Pełno nas/ á iákoby nikogo nie było 8/23.
- PEŁNY (1) *ai* – *sg n V*: O práwo krzywdy pełné 4/22.
- PERSEFONA (2) *n-pers* – *sg D*: Perfephonie ostatniéy fye ftáwić 6/10. *V*: o zla Perfe-
 phono (r) 7/1.
- PERZYNA (1) *sb* – *pl A*: Iáko ogień fuchy knot obraca w pérzyny (r) 20/26.
- PĘTO (1) *sb* – *sg L*: tá w wiecznym pęcie (*rym do ná włtręcie*) Tkwi 15/13.
- PHOEBUS (1) *n-pers* – *sg V lat*: o Phoebie y mściwa bogini 15/4.
- PIC (2) *vb* – *praes 3 sg*: Skąd zwiérz y ptáftwo pije 15/13. *3 pl*: Lzy fwe pijá 23/16.

- PIEC (1) *vb* — *praes 3 sg*: czy cię żalóść twoiá zwykła piecze? (r) 20/15.
- PIECZA (1) *sb* — *sg L*: Nie máiąc áni dobrych/ áni zlych ná pieczy (r) 11/6.
- PIENIADZ (1) *sb* — *pl A*: KVpićby cię mądrości zá drogié pieniądze (r) 9/12.
- PIERWEJ (6) *av* — Piérwéy ... niżli 21/16, Piérwéy niż 25/8; kędyś piérwéy byłá 10/18,
Nigdy ... nie ... Aż piérwéy 12/4, Nie ... aż piérwéy 12/5, piérwéy ... Niż 19/23.
- PIERZE (1) *sb* — *sg G*: ledwé vmyka piérza (*rym do zmiérza*) 3/17.
- PIEŚŃ (2) *sb* — *pl A*: Bodayże bych był ... nieważné mamkom piésni piłal 4/5. *I*: owa go ...
tými żalófnými zmiękczywá piésniámi (r) 13/25.
- PIĘKNY (1) *ai* — *pl I*: z piéknými przymioty 5/10.
- PIORKO (2) *sb* — *sg A*: nád dziećmi piórko ... zábáwić 4/2. *pl A*: Wzięłás ná się poftáwę/
y piórká fłowiczé 10/15.
- PIORO (1) *sb* — *sg V*: Pióro Anjell'kié 16/25.
- PIOSNKA (2) *sb* — *pl A*: Nowé piofnki łobie tworząc 7/8. *I*: Nie nályciłás mych vřzu
řwymi piofnkámi (r) 7/14.
- PISAC (1) *vb* — *con praet 1 sg m*: Bodayże bych był ... nieważné mamkom piésni piłal
(r) 4/5.
- PISAC SIE (1) *vb* — *inf*: Iáko to láčno/ piłác řye z rozumy/ Kiedy po wołéy řwiát mamy
15/27.
- PISANY (1) *part praet pass* — *sg n N*: letniczek piłány (r) 8/9.
- PLUTON (1) *n-pers* — *sg G*: pódz aż do pokoiá Surowégo Plutoná 13/24.
- PLACIC (2) *vb* — *praes 1 sg*: tę trochę teraz plácé łowicie łzami 7/15, Mále póciechy plácé
wielkim żálem řwoim 12/24.
- PLACZ (8) *sb* — *sg N*: PLACZ Y NARZEKANIE 13/12; Twóy nieutółony Plác 20/19.
G: Iáka mié z pláczu mego czeka cześć nápotym 4/17. *A*: Leiác ledwe nie krwáwy
plác 14/14, Kto záś ná plác lekkość wkláda 18/15. *I*: Przéc z pláczem idzielř
16/11. *L*: niewieřł nic o pláczu moim 10/13. *pl V*: Wřzytki plácze/ wřzytki řzy He-
ráklitowé 3/4.
- PLAKAC (10) *vb* — *inf*: NIE IAC ONEY, ALE MNIE ONA PLAKAC MIALA 13/14;
Plákác nád głuchym grobem 4/10; plákác méy wdzięcznyé dziéwki 3/9, Próžno
plákác 3/18, wiecznie plákác muřzé 17/15, Muřzé plákác 17/16, Rad y nie rad plákác
muřzé 18/20. *praes 1 pl*: Czegóž pláczem 22/3. *part praes act*: cudzéy smierci plácząc
4/19, Dziátek plácząc 15/8.
- PŁOCHY (1) *ai* — *pl N subst*: řny lekkie/ řny płóché nas báwia 11/13.
- PŁONO (1) *av* — ták wielu łzám dáć wplýnać płono (r) 7/2.
- PŁONY (2) *ai* — *pl N subst*: Márczyné dáry pioné (r) 8/11. *V subst*: o biédné/ y pioné (r)
Rokłofzy wálzé 21/17.
- PŁYNAĆ (1) *vb* — *praes 2 sg*: to z twéy łáiki nam płynie (r) 19/6.
- PŁYWAĆ (1) *vb* — *praes 1 pl*: Próžno morzem nie pływamy (r) 17/18.
- PO (14) *praep* — *cum D (3)*: poránu 12/3, po wołéy řwiát mamy 16/1, po dobréy woli nie-
póydzim 23/30. *cum A (2)*: Po co 8/4; po páciorek do mnie przychódzilá 20/10. *cum L*
(9): Potym 13/1, 5; po 5/13, 7/7, 10/18, 19/8, 23/9, nápotym 4/17, potym 23/7. *Cf*
POSPÓŁU, POTY.
- POBIEGAC (1) *vb* — *praet 2 sg f*: Wřzytkis w domu káćiki ... pobiegáłá (r) 9/2.
- POBOŻNOŚĆ (1) *sb* — *sg N*: Kogo kiedy pobożność iego rátowálá? 11/3.
- POCIECHA (12) *sb* — *sg N*: Gdzie póciechá? gdzie rádość? y twoie wefełé? 14/21, Zeby
póciechá twoiá/ y ono wefełé Mogłó porównác z twoim dziřsieyřnym kłopotem? 21/22.
G: ferce řwéy póciechy dářmo wpatruie 9/10. *A*: řtráćić/ y pócieché/ y baczenié řwoie
11/16, Skąd pócieché w řwých trokách biorá łudzié řmutni 14/11. *V*: ty/ póciecho

- moia 5/14. *pl G*: wŹytkich moich poćiech nagle zbawila 3/11, miaŹto poćiech ... w cięŹkim ie Źmutku zoŹtawila 5/3, SiŹa poćiech przymnoŹyć mogŹa oczom moim 6/8.
A: Maa poćiechy plaa wielkim Źalem Źwoim 12/24, PotymeŹ ... wŹytki moie z Źobą poćiechy zabraŹa 13/6. Iako Źye kolwiek czuielez w poćiechy obranem 23/26.
- POCIESZYĆ** (1) *vb* — *imp 2 sg*: Poćielez mie/ iako moŹesz 10/22.
- POCZAĆ** (3) *vb* — *imp 1 pl*: pocznimy co chcemy 23/29. *praet 3 sg f*: Znowu mowa po-
 częŹa 20/18, w Źwoich rzeczach Źobie tak poczęŹa (r) 22/28.
- POCZYNAĆ** (1) *vb* — *praet 3 sg f*: A to w tak maŹym wieku Źobie poczynala (r) 12/11.
- POD** (3) *praep cum I* — pod 6/16, 9/25, 15/10.
- PODAĆ** (2) *vb* — *inf*: kiedyŹ prze dotkliwa mowa MiaŹ podaa głowa 16/22. *praet 3 pl m pers*: podali (r) Zagle wiatrom 23/1.
- PODCIAĆ** (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Te iefli ... Sadownik podciaŹ 6/21.
- PODEPRZEĆ** (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Tak mie podpari w mey chorobie 18/6.
- PODLEC** (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Zlym przygodam nie podlegi 9/17.
- PODOBAĆ SIE** (1) *vb* — *con 3 sg n*: Źeby Źye teŹ y nam podobalo (r) 24/8.
- PODOBIEŹSTWO** (1) *sb* — *sg G*: VgodŹi niezczeećie wŹedzie/ Choć podobieŹstwa nie będie 17/21.
- PODOBNO** (5) *av* — podobno 3/18, 11/14, 18, 14/23, 17/9.
- PODSIECZONY** (1) *part praet pass* — *pl N subst*: kwiaty leŹa kofa podŹieczone (r) 14/26.
- PODZIAĆ SIE** (1) *vb* — *praet 2 sg f*: g dzieŹ mi Źye podziaŹa? (r) 10/6.
- PODZIEMNY** (1) *ai* — *pl A subst*: TYS ... PRZED CZASEM PODZIEMNE KRAIE
 NAWIEDZILA 29(26)/5.
- POGAŹSKI** (1) *ai* — *sg f L*: w niewoli pogaaŹkię 23/15.
- POJŚĆ** (9) *vb* — *fut 1 pl*: Iefli po dobrej woli niepoŹydziem 23/30. *praet 2 sg f*: CzyŹ ...
 poŹla 10/18. 3 *sg f*: PoŹla nieboga widzieć kraioŹ nocy wieczny 4/27. NiepoŹla
 Źpac 12/5, Nie od roŹkolŹyć poŹla 21/27, poŹlać od trudnoŹci 21/27. 3 *pl subst*: Iey
 tedy rzeczy ... Dobrze poŹly 23/22. *imp 2 sg*: pódŹ aŹ do pokoia Surowego Plutona
 13/23. *con 2 sg m*: Zebych ia ... Polzedi Źukaa 13/19.
- POKI** (3) *cn* — Poki iefzcze ... nie 14/13, Poki ... poty 24/4; poki 16/5.
- POKOJ** (2) *sb* — *sg G*: pódŹ aŹ do pokoia (rym do moia) Surowego Plutona 13/23. *pl A*:
 lzy ... PrzeŹly aŹ y vmarŹlych taieŹne pokoie (r) 20/21.
- POKORNY** (1) *ai* — *sg m I*: NiŹ ty wzgaaŹdziŹ pokornym (r) 19/24.
- POKRĘCONY** (1) *part praet pass* — *pl N subst*: wloŹki pokrecone (r) 20/12.
- POKRZYWA** (1) *sb* — *pl A*: rodne pokrzywy (r) VprŹataiać 6/20.
- POLE** (1) *sb* — *sg L*: Poki iefzcze kaaŹnienny w polu Źlup nie Źtoie 14/13.
- POLICZONY** (2) *part praet pass* — *sg m N*: Terazem ... miedzy inŹe ieden z wiela po-
 liczony (r) 10/4. *f N*: CzyŹ ... w liczbę AnyoŹkwa maŹy policzona (r) 10/9.
- POŁOWICA** (1) *sb* — *sg A*: WŹieŹlaŹ mi zgoŹa mowa/ duŹe poŹowice (r) 13/7.
- POŁOŹYĆ** (2) *vb* — *inf*: Przyydzie mi klucze poŹoŹyć 7/20. *imp 2 pl*: Tu mi kaaŹieŹ Mu-
 raaŹe/ cioŹany poŹoŹcie (rym do wydróŹcie) 13/9.
- POMAZAĆ** (1) *vb* — *part praet act*: Ani grŹechem duŹe Źwey drogiey pomaaŹawŹy (r)
 23/20.
- POMILCZEĆ** (1) *vb* — *part praet act*: A ona pomilczaŹawŹy maŹo/ Znowu mowa poczęŹa
 20/17.
- POMNIEĆ** (1) *vb* — *imp 1 pl*: Niechay na cie pomniemy (rym do chcemy) 19/12.
- POMOC** (2) *vb* — *inf*: KaaŹdey roboty pomoc 12/9. *imp 2 pl*: mnie plaać ... pomoŹie
 (rym do noŹcie) 3/9.
- POMSTA** (1) *sb* — *sg N*: Nowa pomaŹta ... haŹda myŹ potkala 15/7.

- POPAŚĆ (1) *vb* – *praet* 3 *sg m*: w czym nie popadł szkody 24/22.
- POPRAWIĆ SIE (1) *vb* – *inf*: Czależby lye chciał poprawić (r) 18/7.
- PORAŻONY (1) *part praet pass* – *sg m N*: powiedział Brutus porażony (r) 11/1.
- POROWNAĆ (1) *vb* – *inf*: Zeby ... ono wefelę Mogło porównać z twoim dżiśieylzym kłopotem 21/23.
- PORUCZYĆ (1) *vb* – *praet* 3 *sg f*: zdrowię rodziców lwych Bogu poruczyła (r) 12/6.
- PORZUCIĆ (1) *vb* – *inf*: Lutnią/ y wdzięczny rym porzucić mużę 15/20.
- POSAG (2) *sb* – *sg N*: y połag/ y oná W iednéy lkrzyncy zámknioná 8/18. I: Ze sobie lwym połágiem Páná nie kupilá 22/4.
- POŚLANIE (1) *sb* – *sg G*: z lwego poślánia ráno lye rufzyła 20/11.
- POŚLUGA (1) *sb* – *sg G*: do káždéy poślugi (r) 12/9.
- POŚLUSZNY (1) *ai* – *sg n N*: dżięćie ... pośluzné/ kárné 11/22. Cf NIEPOŚLUSZNY.
- POSPIESZYĆ (1) *vb* – *praet* 2 *sg f*: TYS ... ZA SIOSTRA PREDKO POSPIESZYŁA (r) 29(26)/4.
- POSPOLICIE (2) *av* – Tákíeć połpolicie (r) Przyłmáki wálzē 22/9, lzkody połpolicie tylko przed lye bierze 24/12.
- POSPOLITY (1) *ai* – *sg m I*: kto połpolitym torem gárdzi 25/2.
- POŚPOŁU (2) *av* – połpołu z tobá 12/18, zemną połpołu 13/23.
- POSTAWA (2) *sb* – *sg A*: Wzięłás ná się połtáwę/ y piórká łłowiczē 10/15, Káždęgo. wklón tráfić: wyrázić połtáwę (r) 11/24.
- POTKAĆ (1) *vb* – *praet* 3 *sg f*: nowa káżń hárdá myśł potkáłá (r) 15/7.
- POTRZEBA (1) *sb* – *pl I*: bogáctwá ... dofytem mierzył/ y przyrodzonémi Potrzebámi. 9/24.
- POTY (1) *cn* – Póki ... poty 24/4.
- POWIADAĆ (1) *vb* – *praes* 3 *sg*: Słyzę dobrze co powiáda (r) 18/16.
- POWIEDZIEĆ (2) *vb* – *inf*: Ani wmiē powiedzicie 22/7. *praet* 3 *sg m*: FRáłzka cnotá powiedzil Brutus porážony 11/1.
- POWPADAĆ (1) *vb* – *praet* 3 *pl m pers*: ná ślepé lkály powpadáli (r) 23/2.
- POWSZECHNY (1) *ai* – *sg n D*: folgując práwu powłzechnému (rym do lwemu) 24/19.
- POZDROWIĆ (1) *vb* – *praet* 3 *sg f*: Mátkę pozdrowilá (r) 12/5.
- POZNAC (2) *vb* – *inf*: Iákoby lye śmiertelnym oczom poznác dáłá 21/10. *praet* 3 *sg f*: Co bowiem więcý/ iedno ród/ á śmierć poználá (r) 5/2.
- POZNY (1) *ai* – *sg n G*: Ták poznégo lékárłtwá czekác nieprzyłtoi 25/3.
- POŻADNY (1) *ai* – *sg f G*: Czásie požádný Oycze niepámiēci 17/1.
- POŻEGNANIE (1) *sb* – *sg I*: Zá tym nieodpowiednym požegnánim twoim 12/25.
- POŻYTECZNIE (1) *av* – *comp*: Tákíe fráłzki mnie zbierác požyteczniēy byłó 4/8.
- PRACA (3) *sb* – *sg N*: W co lye práca/ y twoie obróciły látá? 24/24. G: poślzáć od trudności: Od prácy 21/28, prácy nie znáią 22/13.
- PRAW (2) *ai* – *sg m N*: Prawli/ krzywli 11/8; człowiek nie zda lye praw łzcześciu w téy mierze/ Ze 24/11.
- PRAWDA (2) *sb* – *sg N*: To prawdá/ żeby 5/9. L: poty żyłá: Krótko w prawdzie: ále w tym człowiek nic nie włáda 24/5.
- PRAWDZIWIE (1) *av* – ielłi prawdziwie mieniá 9/13.
- PRAWIE (2) *av* – Którá miē práwie przéymuie do kości 15/19, Aczciēm práwie (rym do ná iáwie) Niepewien 25/13.
- PRAWO (4) *sb* – *sg D*: folgując práwu powłzechnému 24/19. I: dżiedzicznym práwem. łpác 7/6. L: zásiádł w práwie tákim/ Ze 23/27. V: O práwo krzywdy pełné 4/22..
- PRAWY *cf* PRAW.

- PRĄTEK** (1) *sb – sg I*: dopiro fczupłym prątkiem włchodząc 6/19.
- PRECZ** (1) *av – Przydyć mi ... łáméy precz iechać* 7/20.
- PRĘDKI** (1) *ai – pl N subst*: wálzé prętkié ftrzály 15/3.
- PRĘDKO** (6) *av – TYS ... PREDKO POSPIESZYLA* 29(26)/4; Prędkoś mi nábzyt vmlklá 7/12; prędko minie 19/7, Zgubifz nas prędko 19/18. *comp*: Czemu ... zálości niezbywafz co přecý? (*rym do więcý*) 15/2. *sup*: Czego ty doznác możefz fám z śiebie napřecý (*rym do więcý*) 21/20.
- PROG** (2) *sb – pl A*: żebych był vyźrzał progi twoie 10/2, włytki przebyć progi (*rym do drógi*) 12/7.
- PROSTAK** (1) *sb – pl I*: Hárdzi miedzy proftaki 11/10.
- PROZERPINA** (1) *n-pers – sg G*: fkářzyć fye ná frogość ciężkiéy Proferpiny (r) 4/11.
- PRÓZNO** (6) *av – Prózno* 3/16, Prózno plákác 3/18, Prózno morzem nie plywamy 17/18, Prózno w bitwách nie bywamy 17/19; prózno vpátrzacie 22/22, prózno czekác 24/10.
- PROZNY** (4) *ai – sg n N*: Prózno to 4/20; Cóż ... nie iest prózno ná świece? 3/19, Wlýzłtko prózno 3/20. *pl N subst*: Prózné to ludzkié wywody 18/11.
- PRZADKA** (1) *sb – sg D*: póki welny fkapéy przadce sftáie 16/5.
- PRZE** (10) *praep cum A – Przecz ... idźiefz* 16/11, Przeczże fye tobie ... Niechćiało 16/20; prze 14/19, 16/21, 22/1, 2, prze Bóg żywy 3/19, 18/23, prze bogá 15/6, 22/3.
- PRZEBYĆ** (2) *vb – inf*: włytki przebyć progi 12/7, on bród ... przebyć 13/19.
- PRZECIWI** (1) *praep cum D – był ... przeciw tobie fpornym* 19/25.
- PRZECIWKO** (1) *praep cum D – był ... przeciwko Oycu włytki przebyć progi* 12/7.
- PRZED** (12) *praep – cum A (I)*: fzkody ... przed fye bierze 24/12. *cum I (II)*: PRZED 29(26)/5; Przed 6/25; przed 6/23, 12/19, 13/16, 17/17, 19/15, 26, 20/6, przed tym 24/29; przedemną 10/22. *Cf PRZEDSIĘ*.
- PRZEDSIĘ** (2) *pt – przedsię* 11/9, 23/25.
- PRZEGROZKA** (1) *sb – pl G*: przegrozek/ y cudzych fuków nieluchálá 22/5.
- PRZEJMOWAĆ** (1) *vb – praes 3 sg*: Która mié práwie przéymie do kości 15/19.
- PRZEJŚĆ** (1) *vb – praet 3 pl subst*: lzy ... Przelży áz y vmártych táiemné pokoie 20/21.
- PRZEKAZA** (1) *sb – sg G*: Od włzelákiéy przekázy wolné/ y belpieczné 22/12.
- PRZEKŁĘTY** (1) *part praet pass – sg n N*: Przekłété fzczeńcié 16/29.
- PRZENIKAĆ** (1) *vb – praes 3 pl*: lzy ferdeczné fkláę przeníkáią 15/11.
- PRZEPAMIĘTAĆ** (1) *vb – con 2 sg m*: Abyś nieprzepámiétał/ że 23/24.
- PRZESTAC** (2) *vb – inf*: bárziéy vfzczuplona ... niżlibyś ty przestác ná niéy miálá 5/8. *praet 2 sg f*: tyś áni vmiéráiąc fpiéwác przeltálá (r) 7/16.
- PRZESTROGA** (1) *sb – sg G*: pan/ który gđzie tknąć widzi/ A z przeltrogi ludzkiéy fzydži 17/27.
- PRZESZŁY** (1) *ai – pl G*: Przelzłych rzeczy nie wściága/ przyzłych vpátruie 25/9.
- PRZEŚPIEWAĆ** (2) *vb – praes 3 sg*: Iáko więc lichy flowiczek ... Cálá noc prześpiéwá (r) 7/9. *part praes act*: cály dzień prześpiéwáiąc (r) 7/9.
- PRZEWOŹNIK** (1) *sb – sg N*: Srogi iákis przewoźnik wozi bládé cienie 13/20.
- PRZEWYSSZAĆ** (1) *vb – praes 3 sg*: miłofierdzié twoie/ Przewysfza włytki zlości 19/28.
- PRZEZ** (4) *praep cum A – przez* 10/11, 13/19, 14/14, przez fen 25/14.
- PRZEŻRZOCZYSTY** (1) *ai – sg m I*: lzy ... przeźrzczyłtym z gory ftrumieniem fpađáią 15/12.
- PRZEŻYĆ** (1) *vb – con praet 3 sg f*: by téz dobrze byłá Onę dawná Sybillę wiekiem fwym przeżyłá (r) 23/6.
- PRZY** (1) *praep cum L – Ofáték przy mnie zoftál* 13/8. *Cf PRZYNAMNIEJ*.
- PRZYCHODZIĆ** (1) *vb – praet 3 sg f*: po páciorek do mnie przychodźiá (r) 20/10.

- PRZYCZYNA (1) *sb* — *pl A*: przyczyny wżytkich rzeczy znamy 22/18.
- PRZYCZYTAĆ (1) *vb* — *inf*: iefli przyczytać możemy Nielzcześciu/ co prze głupi rozum fwyó ciérpiemy 14/18.
- PRZYDAWAĆ (1) *vb* — *praes 2 pl*: Zálu mi przydaiecie (r) 8/5.
- PRZYGODA (12) *sb* — *sg N*: ná to mię przygodá (r) Gwałtem wbiłá 4/14. *G*: co wżło ręku złý przygody (r) 24/21. *L*: dużę tóż w przygodzie: (r) Co y mnie bodzie 16/25, rozum który w fwobodzie/ Vmiał mówić o przygodzie (r) 18/4, Ciefzyłes ... infże w tákiéyże przygodzie (r) 24/29. *pl N*: Infże wżelákié v ciebie przygody (r) Ledwe nie gody 16/17, złé przygody (r) Nie miály mi w co dáć fzkody 17/24, tu mieylcá przygody niemáią 22/14. *D*: Złym przygodam nie podlégl 9/17; Człowiek ... ma być iáko célem przygodom wżelákim 23/28. *A*: pátrząc ná ludzkie przygody/ (r) Skromniý człowiek wważa y fwé wialné fzkody 14/16, ludzkie przygody/ (r) Ludzkie nóś 25/11.
- PRZYJACIEL (1) *sb* — *sg N*: Kto przyiaciel zdrowia mégo 18/25.
- PRZYJŚĆ (2) *vb* — *fut 3 sg*: Przyydzie mi klucze položýć 7/20; co człowiek z baczeniem Piérwý niż przyidzie/ widzi 25/8.
- PRZYŁOMIONY (1) *part praet pass* — *pl N subst*: iéy látá Piérwý fą przyłomioné/ niżli 21/16.
- PRZYMIOT (1) *sb* — *pl I*: z piéknými przymioty (r) 5/10.
- PRZYMNOŻYC (1) *vb* — *inf*: Siłá poćiech przymnożyć mogłá oczom moim 6/8.
- PRZYNAMNIEJ (3) *pt* — Przymamniý 19/13; A przynamniý 6/9, 22/2.
- PRZYNIÉSĆ (1) *vb* — *praet 1 sg f*: Przynioflámci ná ręku ... dziewkę 20/22.
- PRZYPADAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: A wyrzec téz co lepiýe/ nie láčno przypada (r) 24/6.
- PRZYPADEK (2) *sb* — *sg G*: Kogo dobroć przypadku złégo vchowálá? 11/4. *pl I*: czás ... dawnieyżfś świeżemi Przypadkami wybija 25/6.
- PRZYPASĆ (1) *vb* — *fut 3 sg*: kiedy nędzá/ álbo žal przypádnie (r) 16/7.
- PRZYPATRZYĆ SIE (1) *vb* — *fut 3 sg*: Frálzka kto lye przypátrzy 11/2.
- PRZYPLYNAC (1) *vb* — *con 3 sg m*: Rzadki coby do brzegu ná delce przypłynál (r) 23/4.
- PRZYPOMINAC (1) *vb* — *inf*: czego žal ... nie da ... Przypominác 7/23.
- PRZYRODZENIE (2) *sb* — *sg G*: rátowác w záchwianiu mdlégo przyrodzenia (r) 24/28. *I*: Czyli lye z przyrodzeniem gwałtem mocowác 3/23.
- PRZYRODZONY (2) *ai* — *sg f G*: oliwka mála ... zbywlyzy śily przyrodzonéy/ (r) Vpada 6/22. *pl I*: bogáctwá ... mierzyfz ... przyrodzonými (r) Potrzebámi 9/23.
- PRZYSADA (1) *sb* — *sg G*: Muśi fmak fwóy vtrácić prze wielkość przyfády (r) 22/1.
- PRZYSMAK (1) *sb* — *pl N*: Tákieć pófpolicie Przyf máki wáfz 22/10.
- PRZYSTAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: temu ... czekác nieprzyfstoi (r) 25/3.
- PRZYSTĘPOWAC (1) *vb* — *praes 3 sg*: Lecz lye tym žal nie hámuie/ Owlfzem wiefzzy przylftepuie (r) 18/18.
- PRZYSZYŁY (2) *ai* — *pl N subst*: twoie przyfzłé cnoty 5/11. *G*: rzeczy ... przyfzłych vpátruie 25/9.
- PRZYWIEŚĆ (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Plác ... przywiódl mię 20/19.
- PRZYWITAC (1) *vb* — *inf*: przywitác z drógi 12/8.
- PSOWAC (2) *vb* — *inf*: áni oycu myśleniem zbytnim głowy płowác (r) 9/4. *praes 3 sg*: żálość ... zdrowie nieznácznie twé pfuie (r) 20/25.
- PTASTWO (1) *sb* — *sg N*: ftrumieniem ... Skąd żwiérz y ptástwo pije 15/13.
- PUSTKA (2) *sb* — *pl N*: fzczéré puftki w domu 9/7. *A*: Wiefkiés mi wczynilá puftki w domu moim 8/21.
- PUSZCZAC SIE (1) *vb* — *praes 3 sg m*: Pufzczał lye w ziemie Orpheus 13/17.
- PUŚCIC SIE (1) *vb* — *part praet act*: ná morze nowo lye puściwlyzy (r) 22/29.

- RACZEJ (2) *pt* – ALBO RACZEY 13/12; *ráczéy* 4/4.
- RAD (1) *ai* – *sg m N*: Rad y nie rad plákác mufzę 18/20.
- RADOŚĆ (2) *sb* – *sg N*: gdzie radość? 14/21. *A*: Włzytkę mi radość odiejęła 17/7.
- RAJ (1) *sb* – *sg G*: Czyliś do Ráiu wziętá? 10/10.
- RANA (2) *sb* – *sg G*: Kto rány rufzy 16/30. *pl N*: y pod kámieniem żywią [krytę rány (r) 15/10.
- RANO (1) *av* – z fwego połńania ráno fye rufzyłá 20/11.
- RANO (1) *sb* – *sg D*: Nigdy oná poránu karmie nie wlpomniálá 12/3.
- RANY (4) *ai* – *sg m I*: z ránym rozumem twoim 5/10. *f N*: że ták rána (r) ... śmierć zef-
lána 21/25. *n G*: iáko w dordzáłości Dowćipu cóś ránego 4/14. *L*: w ránym vmrzéc
lećie 4/25.
- RATOWAĆ (3) *vb* – *inf*: By mię rozum miał ráutowác (r) 18/29, ráutowác w záchwianiu
młdego przyrodzenia 24/28. *praet 3 sg f*: Kogo kiedy pobożność iego ráutowálá? (r)
11/3.
- RAZ (7) *sb* – *sg N*: ná zbóycę có raz fye miece 3/15. *A*: ABY OCIEC NIESZCZESNY
ZARAZ ODZALOWAŁ WSZYTKEGO 29(26)/6; Włzytki á włzytki zaráz w dom
fye mój noście 3/8, Tę iefli ... Sádownik podćiał vkwápliwyl/ Mdeie zaráz 6/22, z du-
lżá zaráz zewłéc trofkę frogá 14/8, Zádáł mi raz tym zńácznieyfzy 18/1, gdy raz dufzá
ćiałá Odbieży 24/9.
- RĘCZYŃKA (1) *sb* – *pl I*: z drogiemi Rzuc fye oycu do fzyie ręczynkami fwémi 5/19.
- RĘKA (7) *sb* – *sg N*: PAńfka ręká mię dotknełá 17/6, Twa ciężka Bołka ręká (r) 19/20.
pl G: y fráunkil/ y rák łamánia 3/7. *du G*: có vłzó ręku złéy przygody 24/21. *L*: ná
ręku Orfzulę ... miálá 20/9, Przyniołámci ná ręku ... dżiwkę 20/22, to włzytko
niezfzeście w ręku fwoich miáło 24/18.
- ROBOTA (1) *sb* – *sg G*: Káždéy roboty pomoc 12/9.
- ROD (1) *sb* – *sg A*: Co bowiem więćey/ iedno ród/ á śmierć poználá? 5/2.
- RODNY (1) *ai* – *pl A subst*: rodne pokrzywy 6/20.
- RODZENIE (1) *sb* – *sg L*: boleści w rodzeniu dżiatek nieuznátá 22/6.
- RODZICE (10) *sb* – *pl G*: rodziców fwoich 6/25, rodziców fwych miłych 7/21, rodziców
fwych 11/21, 12/6, rodziców fwych 12/10. *D*: Rodzicom fwym 5/4; rodzicom nie-
fzcefnym 5/24, rodzicom trofkliwym 6/27. *I*: zá fwémi Rodzicámi 21/13. *L*: po fwych
namilfzych rodzicách 23/9.
- RODZIĆ (2) *vb* – *inf*: Czy ie rodzić/ czy ie grzędć? 22/9. *part praes act*: Iefzce áni gá-
łázek/ áni liftków rodząc (r) 6/18.
- RODZIĆ SIE (1) *vb* – *con praet 3 sg f*: boday ty mnie byłá ... fye nie rodziłá (r) 12/23.
- ROG (1) *sb* – *sg L*: Niobe ... Tkwi w rogu fkály 15/14.
- ROŚĆ (2) *vb* – *praes 3 sg*: Iefliżec tész z tąđ roście záłość 21/15. *part praes act*: Przed oczy-
má rodziców fwoich rołtác 6/25.
- ROŚMIAĆ SIE (1) *vb* – *inf*: niemálz rośmiác fye nikomu 9/8.
- ROWNIE (1) *sb* – *sg G*: Któréy równia niewidzę 6/12.
- ROZDZIELIĆ (1) *vb* – *praet 3 sg f*: Z którą mię niepobożna śmierć rozdzielilá (r) 3/10.
- ROZKOSZ (9) *sb* – *sg N*: Docześna rofkofz licha 19/11. *L*: W rofkofzy záłość lekce
fzácuiemy 16/4. *pl N*: W Niebie fzczéré rofkofzy/ á do tego wieczné: Od wzelákiéy
przekázy wolné/ y bełpieczne 22/11. *G*: niżli tego światá Rofkofzy zázyc mogłá 21/17;
rofkofzy zwykłych wżywamy 19/5, Nie od rofkofzyć polzłá 21/27. *A*: ABY ... NA
TRWALSZE ROSKOSZY SIE CHOWAŁ 29(26)/7; choway fye ná té Nieodmien-
né ... rofkofzy bogáté 22/24. *V*: o biédné/ y plóné Rofkofzy wálzé 21/18.
- ROZNIECIĆ (1) *vb* – *praet 2 sg f*: Wielkiész nádżieie w moim fercu rozniécilá (r) 13/4.

- ROZPYCHAĆ (1) *vb* — *imp* 3 *sg*: niech nas nierolpycha (r) Docześna rofkołz licha 19/10.
- ROZTROPNY (1) *ai* — *sg* *n* *N*: dzićię ... Rolotropnē/ obyczayné 12/1.
- ROZUM (8) *sb* — *sg* *N*: W co áni rozum/ áni tráfią świeći 17/2, rozum/ który w fwobodzie Vmiał mówić o przygodzie/ Dziś ledwé lam wié o fobie 18/3, By mié rozum miał ráutować 18/29. *A*: prze głupi rozum fwóy 14/19. *I*: Rozumem ma vprzędzić/ co infzé czás goi 25/4; z ránym rozumem twoim 5/10. *pl* *A*: rozumy fwoie ... vdác chcemy 11/9. *I*: Iáko to láčno/ pińác fye z rozumy/ (r) Kiedy 15/27.
- RUMIANY (1) *ai* — *sg* *f* *N*: Twarz rumiána 20/13.
- RUSZYĆ (2) *vb* — *inf*: Zálu rufzyć niema władze 18/10. *fut* 3 *sg*: Kto rány rufzy (r) 16/30.
- RUSZYĆ SIE (1) *vb* — *praet* 3 *sg* *f*: z fwego polńania ráno fye rufzyłá (r) 20/11.
- RYM (2) *sb* — *sg* *A*: Lutniá/ y wdzięczny rym porzucić 15/20. *pl* *A*: lekkie rymy ftáwić 4/3.
- RYMOWAĆ (1) *vb* — *inf*: dzićię ... Spiéwác/ mówić/ rymowác/ iáko co vczoné 11/23.
- RZADKI (1) *ai* — *sg* *m* *N*: Rzadki coby do brzegu ná delce przyplynął 23/4.
- RZADKO (1) *av* — Rzadko cię wlpominamy 19/4.
- RZEC (6) *vb* — *inf*: Cóż temu rzéc? 14/7, Lácnieý rzéc ... niż czynić 16/24. *fut* 2 *sg*: Nie rzeczełz tego 21/24. 3 *sg*: ták rzecze (r) 20/14. 2 *pl*: podobno drudzy rzeczećie (r) 3/18. *con* 1 *sg* *m*: Iabych ták rzéki/ że lzáleie 18/14.
- RZECZ (8) *sb* — *sg* *L*: mácamy gdzie miékcéy wrzeczy/ (r) A ono wlfzedy ćisnie 3/20. *pl* *N*: Iéy tedy rzeczy ... Dobrze poľzy 23/21. *G*: przyczyny wlfzytkich rzeczy znamy 22/18, Twórcę wlfzech rzeczy widziem 22/21, Przeľzytych rzeczy nie wśiága/ przyľzytych vpátruie 25/9. *A*: Ty wlfzytki rzeczy ludzkie maľz zá fráľzkę fobie 9/18, Nieznáiomý wróg iákis miéľza ludzkie rzeczy (r) 11/5. *L*: w fwoich rzeczach fobie ták poczęła 22/28.
- RZUCIĆ SIE (1) *vb* — *imp* 2 *sg*: z drogiémi Rzuc fye oycu do fzyie ręczynkami fwémi 5/19.
- RZYM (1) *n-loc* — *sg* *N*: Rzym budowny 16/12.
- SAD (1) *sb* — *sg* *I*: Iáko oliwká máła pod wyľokim ládem (r) 6/16.
- SADOWNIK (1) *sb* — *sg* *N*: Tę ielli ... Sádownik podciął kwáplivy 6/21.
- SAFO (1) *n-pers* — *sg* *V*: Sappho fłowieńka 7/4.
- SAM (13) *pron* — *sg* *m* *N*: lam 4/19, 18/30, 25/1, lam wié o fobie 18/5, doznác ... lam z śiebie 21/20, lam to bóg wié 23/12, lamże ielt martwym 15/16, lamże grobem fobie 15/16. *f* *N*: Sáma 6/19, 19/21; fáma 15/8. *D*: fámeý 7/20. *A*: ná fáme 3/16.
- SĄD (1) *sb* — *pl* *N*: Skryté ľá Páńľkie ľady 24/7.
- SCHODZIĆ (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: dzieńa nigdy niezchodzi (r) 22/19.
- SEN (8) *sb* — *sg* *N*: Ledwie mié ... ľwémi Sen leniwy oblápił ľkrzydły czárnáwémi 20/7; Viął iá fen żelázny/ twárdy/ nieprzeľpány 8/8, iáko nocny fen znikomy 12/26, czy mié fen obludny fráľuie? 15/22. *A*: iellim przez fen fłuchał 25/14. *I*: stáw fye przedemná Lubo fnem/ lubo ćieniem 10/23. *pl* *N*: fny lekkie ... nas báwia 11/13, fny płoché nas báwia 11/13.
- SERCE (11) *sb* — *sg* *N*: máte ... Dobré ferce/ że od zálu zoľtáio żywe 7/25, ferce fwéy počiechy dármno vpátruie 9/10, Mnie iednáko ferce boli 17/12. *G*: Zágródz drogę do ferca vpádkowi fwemu 24/20. *A*: Gdzieby téz ták kámienné ten Bóg ferce nośil/ Zeby 14/5, Zgóy fmutné ferce 17/3, zelżywość ferce bodzie 18/22, ferce ná oboię fortunę gotuie 25/10. *L*: Nie vczuwfzy ná fercu ták wielkiéý żálości 6/11, Wielkiéś nádzieie w moim fercu rozniéćilá 13/4. *pl* *N*: rodzicom niezczefnym ferca fye kráiały 5/24.
- SERDECZNY (4) *ai* — *sg* *m* *N*: žal oycowľki ... ferdeczny (r) 7/22. *G*: bez ... ferdeczného

- bolu 6/3. *f A*: tę fwoię Serdeczną żalóść 20/24. *pl N subst*: Ięý bowiem lzy ferdeczné fkałę przenikáią 15/11.
- SIAĆ (1) *vb* – *praes 1 sg*: znowu cię w fmutną ziemię ścię (r) 12/17.
- SIEDM (1) *nm* – *N*: Gdzie teraz twych siedm fynów 14/20.
- SIEŚĆ (1) *vb* – *fut 3 sg*: rozum ... gdy śiędzie ná wadze 18/9.
- SIĘ (18) *pron* – *G*: lam z siebie 21/20. *D*: lobie 7/8, (r) 9/18, 12/11, (r) 15/16, (r) 16/23, 22/4, 10, 28. *A*: Iákoby fye ... poznać dáła 21/10, przed fye (!) bierze 24/12; ná się 10/15. *I*: zá fobą 8/4, 22/20, z fobą 13/6. *L*: Tęś nádzieię iuz po lobie okázowála 7/7, w lobie 17/8, o lobie (r) 18/5. *przy czasownikach zwrotnych* (72): SIE 29(26)/7; fye 3/8, 15, 23, 4/11, 16, 26, 5/7, 11, 14, 16, 19, 24, 6/10, 24, 26, 9/3, 8, 20, 10/6, 7, 16, 19, 22, 11/2, 11, 14, 20, 12/8, 16, 23, 13/17, 14/3, 4, 16, 15/27, 16/16, 20, 27, 17/13, 17, 18/7, 13, 17, 20/8, 11, 16, 17, 21/5, 7, 9, 13, 21, 25, 22/23, 29, 23/14, 17, 26, 27, 29, 24/7, 8, 10, 11, 16, 23, 24, 26, 25/1, 11, 13. *Cf* PRZEDSIĘ.
- SIŁA (1) *nm* – *A*: A oná ... Siła počiech przymnożyć mogła 6/8.
- SIŁA (2) *sb* – *sg G*: oliwká mála ... zbywłzy śity przyrodzonéy/ Vpada 6/22. *pl G*: wymuie Sił twoich 20/25.
- SIOSTRA (1) *sb* – *sg I*: ZA SIOSTRA 29(26)/4.
- SIROCTWO (1) *sb* – *sg G*: ciężkięgo śiroctwá nędzne doznowáią 23/10.
- SKAŁA (3) *sb* – *sg G*: Tkwi w rogu fkały 15/14. *A*: lzy ... fkałę przenikáią 15/11. *pl A*: ná ślepé fkały powpadáli 23/2.
- SKAMENIEĆ (2) *vb* – *praet 3 sg f*: Niobe fámá fkámieniála (r) 15/8; ná martwé ciała ... pátrząc/ fkámieniála (r) 6/14.
- SKARB (2) *sb* – *pl G*: Z onych fkárbów 13/2. *I*: bogáctwá nie zlotem/ nie fkárbý wielkięmi ... mierzył 9/22.
- SKARGA (1) *sb* – *pl V*: Y lámenty/ y fkárgi Simonidowé 3/5.
- SKARŻYC SIE (1) *vb* – *inf*: fkárzyc fye ná frogóść ciężkięy Proferpiny 4/11.
- SKAD (2) *av* – Skąd 14/11, 15/13.
- SKAPY (1) *ai* – *sg f D*: póki wełny fkapéy przádce sftáie 16/5.
- SKŁAŚĆ (1) *vb* – *praet 2 sg f*: groby/ w których ... Skłádiáš dziateczki 14/25.
- SKŁONIONY (1) *part praet pass* – *pl N subst*: oczy ku śmiechu fklonioné (r) 20/13.
- SKORO (1) *cn* – Skoro 20/11.
- SKROMNIE (2) *av* – Wiódmie fwóý żywot ták fkromnie (r) 17/22. *comp*: Skromnięý człowiek wważa y fwé włáfné fzkody 14/17.
- SKROMNY (1) *ai* – *sg n N*: dzieię ... fkrómné y wftydliwé 12/2.
- SKRYĆ SIE (1) *vb* – *inf*: Kto fye przed tobą fkryć może? 17/17.
- SKRYTY (2) *part praet pass* – *pl N subst*: Skryté fą Pánfkié fady 24/7; Iednák y pod kámieniem żywią fkryté rány 15/10.
- SKRZYDŁO (1) *sb* – *pl I*: Ledwie mię ... fwémi Sen leniwy obląpił fkrzydly czárnáwémi 20/7.
- SKRZYNKA (1) *sb* – *sg L*: y pořag/ y oná W iednéy fkrzyncz zámknioná 8/19.
- SŁODZIC (1) *vb* – *praes 2 pl*: czym wy lobie świát fłodzicie (r) 22/10.
- SŁONECZNY (1) *ai* – *sg f G*: nienápátrzwłzy fye iáfności słonecznéy (r) 4/26.
- SŁOŃCE (4) *sb* – *sg N*: pádnąc Słonce (!) gáfnie 17/11; Słóńce nam zázwdy święci 22/19; Kiedy mu Słóńce niebiefkie dogrzeie 19/17; którym iuz náwieki fłóńce ieft zgáźzoné 21/2.
- SŁOWICZEK (2) *sb* – *sg N*: lichy fłowiczek 7/10. *pl A*: Słowiczki liché 3/13.
- SŁOWICZY (1) *ai* – *pl A subst*: Wzięłáš ná się pořtawę/ y piórká fłowiczé (r) 10/15.
- SŁOWIEŃSKI (1) *ai* – *sg f V*: Sappho fłowieńka (*rym do ziemieńka*) 7/4.

- SŁOWO (2) *sb — pl G*: iefzcze fłów niedomawiałá 21/14. *V*: O fłowá 5/12.
- SŁUCHAĆ (3) *vb — inf*: fłucháć twego vpomnienia 9/27. *praet 1 sg m*: ieflim przez fen fłuchał/ czy ná iáwie 25/14. 3 *sg f*: cudzych fuków niefłucháłá (r) 22/5.
- SŁUGA (1) *sb — pl A*: wlyztki rodźiców fwoych fługi (r) 12/10.
- SŁUP (1) *sb — sg N*: Póki iefzcze kámienny w polu fłup nie ftoię 14/13.
- SŁUŻBA (1) *sb — sg L*: w niewoli pogáńfkiéy/ y w fłuźbie frototnéy 23/15.
- SŁUŻYĆ (1) *vb — fut 1 sg*: Iuź ia tobie moiá mátko/ fłużyć nie będę 7/18.
- SŁYNAĆ (1) *vb — praes 3 sg*: twoiá lutość flynie (r) 19/22.
- SŁYSZAĆ (1) *part praes act — sg f D*: A mátcé/ fłyżąc żegnánie 7/24.
- SŁYSZĄCY *cf* SŁYSZAĆ.
- SŁYSZEĆ (1) *vb — praes 1 sg*: Słyzę dobrze co powiáda 18/16.
- SMAK (1) *sb — sg A*: Muśi fmká fwoy vtráćić prze wielkość przyfády 22/1.
- SMOK (1) *sb — sg N*: fmok ... Słowiczki liché zbiéra 3/12.
- SMUTEK (3) *sb — sg G*: Ieden iefł Pan fmutku/ y nagrody 25/12. *L*: w fmutku iáwnie żáłowáć 3/22, w ciężkim ie fmutku zoftáwiłá 5/4.
- SMUTNY (9) *ai — sg m N*: fmutny człowiek 14/6. *G*: Mnieby fmutnégo 6/4, mię fmutnégo 13/5. *f A*: w fmutná żiemieź 12/17. *n A*: fmutné ferce 17/3. *pl N m pers*: ludzie fmutni (r) 14/11. *A subst*: mé fmutné oczy 8/4. *I*: przed moiémá ... fmutnémi oczymá 12/20. *comp sg m N*: Alem ... Nigdy fmutnieylzy nie mógl być 6/6.
- SNACĆ, SNAŚĆ (1+1 = 2) *pt — fnać* 16/29; fnaść 18/21.
- SNADNIE (1) *av — Ali* żyć nie ták iáko mówić fnádnie (r) 16/8.
- SNAŚĆ *cf* SNACĆ.
- SOWICIE (1) *av — tę* trochę ... pláćé fowicie fzámi 7/15.
- SPACĆ (2) *vb — inf*: Niepofzłá fpáć 12/5. *praes 2 sg*: Spifz/ Ianie? 20/15.
- SPADAĆ (1) *vb — praes 3 pl*: lzy ... z gory ftrumieniem fpadáją (r) 15/12.
- SPAŚĆ (1) *vb — inf*: dziedźicznym práwem fpáść 7/6.
- SPICĆ (1) *vb — con 3 pl subst*: Którémiby dziećinki noworodné fpily (r) 4/6.
- SPŁOSZYĆ (1) *vb — praet 3 sg m*: nagle cię froga Smierć fpłozylá 7/13.
- SPOŁU *cf* POSPOŁU.
- SPORNY (1) *ai — sg m I*: był długo przeciw tobie fpornym (r) 19/25.
- SPRAWOWAĆ (1) *vb — praes 3 sg*: fzcześćie ... w nas áłbo dobrá myśł/ áłbo złá fprawuie (r) 4/21.
- SROGI (6) *ai — sg m N*: Srogi iákiś przewoźnik wozi bládé cięnie 13/20. *f N*: froga (*rym do droga*) Smierć 7/12, froga męká 19/21. *G*: duchem zaráźliwym Srogiéy śmierci otchnioná 6/27. *A*: trofkę frogá (*rym do drógá*) 14/8. *V*: Sroga/ nie vblágána/ nie wzyta kśieni 4/23.
- SROGO (1) *av — dziateczki* fwoie żágubioné frogo (r) 14/25.
- SROGOŚĆ (1) *sb — sg A*: ná frogość ciężkiéy Proferpiny 4/11.
- SROMOTA (1) *sb — sg G*: Wfzák fye ty tylko frototy wiáruiefz 16/16.
- ŚROMOTNY (1) *ai — sg f L*: w niewoli pogáńfkiéy/ y w fłuźbie frototnéy (r) 23/15.
- STAĆ (3) *vb — praes 1 sg*: ftoię (r) 14/13. 2 *sg*: Bełpieczną/ nieodmienną/ niepożytą ftoifz (r) 9/21. 3 *sg*: ftoi 15/9.
- STAJAĆ (1) *vb — fut 1 pl*: przed twym gniewem z táiem (*rym do obyczáiem*) 19/15.
- STANAĆ (1) *vb — fut 3 sg*: nád námi ftánie (r) Twa ciężka Bołka ręká 19/19.
- STARANIE (1) *sb — sg A*: ná czym wáźnieylzym żáładz fwé ftáránie (r) 22/26.
- STAROŚĆ (2) *sb — sg G*: iéy biédnéy ftárości (r) 15/6, tu niémáłz ftárości (r) 22/15.
- STATECZNOŚĆ (1) *sb — sg N*: baczenie twoie Y ftáteczność iefł droźfza 23/25.
- STAWIĆ (1) *vb — inf*: lekkie rymy ftáwić (r) 4/3.
- STAWIĆ SIE (3) *vb — inf*: Perlephonie ołtátniéy fye ftáwić (r) 6/10. *fut 3 sg*: iáko fye

- ftáwi (r) Fortuná/ tákich myśli nas nábáwi 16/27. *imp 2 sg*: ftáw fye przedemná 10/22.
- STĄD (2) *av* — áni ftąd vżyway żáłości 23/22; z tąđ roście żáłość 21/15.
- STOŁ (1) *sb* — *sg I*: Ani zá twym wdzięcznym ftołem mieycłá zásięđę 7/19.
- STOPECZKA (1) *sb* — *pl I*: ftopeczkámi twémi ciebie náfzládowác 5/17.
- STOPIEŃ (1) *sb* — *pl G*: z ftopniów ofstátnich zrzucony 10/3.
- STRACH (1) *sb* — *pl D*: ftráchom nie hołduie 9/17.
- STRACIĆ (2) *vb* — *inf*: ftrácić/ y poćieche/ y baczenie fwoie 11/16. *praet 1 sg m*: Bom ftrácił włzytkę náđzcieię 18/28.
- STRACONY (1) *part praet pass* — *pl A m pers*: Czyli nas iuz vmárlé máćie zá ftráconé? (r) 21/1.
- STRAPIONY (1) *part praet pass* — *sg f A*: ftrapioną myśl moię 14/12.
- STRASZNY (1) *ai* — *sg f N*: Smierć mówiłz ftráźná tylko niezbożnému 16/19.
- STRATA (1) *sb* — *sg G*: fzukáiąc fwéy ftráty (r) 13/17.
- STRAWIĆ (2) *vb* — *praet 1 sg m*: którym láta fwoie Ná tym ftrawił 10/2. 2 *sg m*: láta? Którés ty niemál włzyftkié ftrawił náđ księgámi 24/25.
- STRONA (4) *sb* — *sg G*: z ftrony ciálá 10/16, z káždéy ftrony (r) 11/2. *A*: W którą ftronę 10/7. *pl A*: w té tu wálzé ftrony (r) 20/19.
- STRUMIEŃ (1) *sb* — *sg I*: lzy ... przeżroczyłtm z gory ftrumieniem fpadáią 15/12.
- STRZAŁA (1) *sb* — *pl N*: wálzé přetkié ftrzáły (!) 15/3.
- SUCHY (1) *ai* — *sg m A*: ogień fuchy knot obraca w pėrzyny 20/26.
- SUROWY (2) *ai* — *sg m G*: Surowégo Plutoná 13/24. *A*: żal furowy (r) 17/3.
- SUSZYĆ (1) *vb* — *praes 1 sg*: cudzéy smierći płácząc/ fám fwé kości fużę (r) 4/19.
- SWOBODA (1) *sb* — *sg L*: rozum który w fwobodzie/ Vmiał mówić o przygodzie 18/3.
- SWOJ (62) *pron* — *sg m D*: fwemu (!) (*rym do powłzechnému*) 24/20. *A*: fwóy 6/10, 14/19, 17/22, 22/1. *I*: fwoim (r) 6/7, (r) 12/24; fwym 9/6, 22/4, 23/6. *f G*: fwéy 9/10, 12/14, 13/17, 18, 16/15, 21/21, 23/20. *D*: fwoiéy 15/18. *A*: fwą 14/23; fwoię (r) 20/23. *L*: w ... fwéy 10/21; w fwoiéy 24/30. *n G*: fwego (!) 20/11; fwoiego 24/27. *A*: fwé 3/13, 22/26; fwoie (r) 5/22, (r) 11/16. *I*: fwoim (r) 8/22; fwym 7/11, 9/24. *pl N m pers*: fwoi (r) 23/13. *G*: Swoich 6/14; fwoich 4/7, 6/25; fwoych (!) 12/10; fwych 7/21, 8/6, 11/21, 12/6. *D*: fwym 5/4. *A subst*: fwe (!) 23/16; fwé 4/19, 14/17, 21/6, 22/23; Swoie 23/23; fwoie (r) 10/1, 11/9, 12/4, 14/25, (r) 19/3, (r) 23/23. *I*: fwémi (r) 5/19, (r) 20/6, (r) 21/12; fwymi 7/14. *L*: w fwoich 22/28, w ręku fwoich 24/18; w fwych 14/11, 23/18, po fwych 23/9.
- SYBILLA (1) *n-pers* — *sg A*: by téż dobrze byłą Onę dawną Sybillę wiekiem fwym przeżyła 23/6.
- SYMONIDOW (1) *ai* — *pl V*: Y lámenty/ y fkárgi Symonidowé (r) 3/5.
- SYN (7) *sb* — *sg V*: mój namillzy fynie (*rym do zginie*) 24/15; Synu 23/21, Synu mój 22/24, 24/2; fynu 25/11, fynu mój 20/19. *pl G*: Gdzie teraz twych siedm fynów 14/20.
- SYPIŁ (1) *n-loc* — *sg L*: ftoi ná Sipylu mármór nieprzetrwány 15/9.
- SZACOWAĆ (2) *vb* — *praes 1 pl*: W rołkolzy żáłość lekce fzáciemy (r) 16/4. *imp 2 sg*: Swoie fzkody ták fzáciuy/ y omyłki fwoie 23/23.
- SZALEĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: Iabych ták rzékł/ że fzáleie (r) 18/14.
- SZALONY (2) *ai* — *pl D*: Tkwi w rogu fkáły wíátróm fzáloným (!) ná włtręćie 15/14. *V subst*: O błędzie ludzki/ o fzaloné dumy 15/26.
- SZCZEBIOTAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: mátká fzczebiece (r) 3/14.
- SZCZEBIOTKA (1) *sb* — *sg V*: moiá wdzięczná fzczebiotko droga 7/13.
- SZCZĘPIENIE (1) *sb* — *sg G*: owoc zbiérác fwoiego fzczeńienia (r) 24/27.
- SZCZERY (2) *ai* — *pl N subst*: fzczeré pułtki w domu 9/7, W Niebie fzczeré rołkolzy 22/11.

- SZCZEŚCIE** (4) *sb* — *sg N*: iákie fzczeście ludzi náfzláduie/ Ták w nas álbo dobrá mysl/ álbo zlá fpráwuie 4/20, Przeklété fzczeście 16/29. *D*: człowiek nie zda fye praw fzcześciu w téy mierze/ Ze fzkody ... tylko przed fye bierze 24/11. *L*: ták wfcześciu/ iáko y w żálobie 9/19.
- SZCZEŚLIWY** (3) *ai* — *sg n G*: vbożfzym niezayżrzyfz fzcześliwego mienia 9/26. *pl A subst*: czyliś ná fzcześliwé (r) Wylpy záprawadzoná? 10/10, W fzcześliwé czáfy fwoie 19/3.
- SZCZUPLY** (1) *ai* — *sg m I*: dopiro fzczupłym prátkiem wfczodząc 6/19.
- SZKODA** (10) *sb* — *sg N*: moiá nienagrodná fzkodá (r) 4/15. *G*: Nie miály mi w co dáć fzkody (r) 17/25, Zeby fzkodá niezwał fzkody (r) 18/12, w czym nie popadł fzkody (r) 24/22. *D*: to ku fzkodzie (r) 18/21. *I*: Zeby fzkodá niezwał fzkody 18/12. *L*: Y bédziefz w cudzý czulfz/ niżli w fwoiý fzkodzie? (r) 24/30. *pl A*: fwé włáfné fzkody (r) 14/17, Swoie fzkody 23/23, człowiek ... fzkody popolićie tylko przed fye bierze 24/12.
- SZLAD** (1) *sb* — *sg I*: Idzie ... mácierzyńkim fzládem (r) 6/17.
- SZUKAĆ** (2) *vb* — *inf*: Zebych ia ... fwéy namilżý córy Polzedł fzukáć 13/19. *part praes act*: Orpheus fzukáiąc fwéy ftráty 13/17.
- SZYDZIĆ** (1) *vb* — *praes 3 sg*: z przeltrogi ludzkiéy fzydzi (r) 17/27.
- SZYJA** (1) *sb* — *sg G*: Rzuc fye oycu do fzyie 5/19.
- ŚCIEŻKA** (1) *sb* — *sg I*: Zebych ia téz tąż ściéżką ... Polzedł 13/18.
- ŚLACHETNY** (1) *ai* — *comp sg m N*: Czym nád to grube ciáło duch ielt śláchetnieyfzy (r) 21/4.
- ŚLEPY** (1) *ai* — *pl A subst*: ná ślepé fkáty powpadáli 23/2.
- ŚMIAĆ SIE** (1) *vb* — *praes 3 sg*: kto fye w niezfcześciu śmieie (r) 18/13.
- ŚMIECH** (2) *sb* — *sg D*: oczy ku śmiechu fkłonioné 20/13. *I*: onym fwym wćiefznym śmiecbem zábawiáiąc 9/6.
- ŚMIERĆ** (18) *sb* — *sg N*: frogá Śmierć 7/13, Śmierć nam zá iáie 16/6, Śmierć ... ftráfzna tylko niezbożnému 16/19; niepobożná śmierć 3/10, śmierć ... nam náleży 16/9, ták rána ... śmierć zeflána 21/26, śmierć izámi karmioná 22/16. *G*: Śmierci zniknąć nie moglá 23/5; cudzý śmierci (!) plácząc 4/19; śmierci 6/5, śmierci namniéy fye nie boifz 9/20, duchem záráźliwym Srogiéy śmierci otchnioná 6/27, czekáiąc śmierci wfczytkokrotnéy 23/16. *A*: iedno ródl á śmierć poznáá 5/2. *I*: Czemu śmierciá żáłości niezbywałz 15/2. *L*: po śmierci 10/18. *V*: NIEBACZNA ŚMIERCI 13/13; niepobożná śmierci 5/21.
- ŚMIERTELNOŚĆ** (1) *sb* — *sg L*: w téy tu śmiertelności (r) 6/12.
- ŚMIERTELNY** (3) *ai* — *sg f N*: Śmiertelna/ iáko y ty/ twoiá dziewká byłá 24/3. *G*: wzrok śmiertelnéy żrzenice Tępy ná to 11/12. *pl D*: Iákoby fye śmiertelnym oczom poznáć dáá 21/10.
- ŚNIEG** (1) *sb* — *sg N*: iáko śnieg nilzcieie/ Kiedy mu Słońce niebiefkie dogrzeie 19/16.
- ŚPIEWACZKA** (1) *sb* — *sg V*: VCiefzna moiá śpiewaczko 7/4.
- ŚPIEWAĆ** (4) *vb* — *inf*: Śpiwáć/ mówić/ rymowáć/ iáko co wczoné 11/23; Niechćiałem żywym śpiwáć/ dziś vmárym mużę 4/18, tyś áni vmiéráiąc śpiwáć przeltáá 7/16. *praet 2 sg f*: Tyś ... zá wfczytki śpiwáá (r) 9/1.
- ŚWIAT** (15) *sb* — *sg N*: świat wfczyłek Miáátem ielt mądremu Widzeniu twemu 16/13, piérwéy świat záginie/ Niż ty wzgárdziłz pokornym 19/23, od ziez/ od żáłości: Czego świat ma ták wiele 21/29, Doznales co świat vmié/ y iego kochánié 22/25. *G*: boday áni byłá świátá ogládáá 5/1, tego świátá (r) Rokkofzy 21/16, tego świátá niewczááów 23/8, frááfunków tego świátá 23/19, świátá tego zábáwámi 24/26. *A*: Kiedy po woléy

- świat mamy 16/1, czym wy fobie świat łodzićie 22/10. *L*: ná świećie 3/6, (r) 19, (r) 4/24, (r) 6/4.
- ŚWIECIC (2) *vb* — *praes 3 sg*: Iáko wdzięczna iutrzenká świeći 21/12, Słońce nam ząwždy świeći 22/19.
- ŚWIEŻY (1) *ai* — *pl I*: dawnieyźe świeżemi (r) Przypadkámí wybija 25/5.
- ŚWIĘTY (1) *ai* — *pl N m pers*: W co áni rozum/ áni tráfią świeći (r) 17/2.
- ŚWITANIE (1) *sb* — *sg I*: ná godzinę przed świtánim 20/6.
- TAJEMNICA (1) *sb* — *pl A*: Włpinamy lye do niebá/ Boże táiemnice (r) Vpátruiać 11/11.
- TAJEMNY (1) *ai* — *pl A subst*: vmárlych táiemnné pokoie 20/21.
- TAK (33) *av* — *Ták* 3/12, 4/21, 24, 12/13, 13/3, 18/6, 19/16, 25/3; *ták* 6/11, 7/2, 17, 24, 8/24, 11/21, 12/11, 14/5, 20, 23, 16/8, 15, 17/15, 22, 18/14, 20/14, 16, 24, 25, 21/18, 21, 25, 29, 22/28, 23/23.
- TAK (4) *cn* — *ták* ... iáko y 9/19, A *ták* 19/7, nie *ták* ... Iáko 24/16. A *ták* y 24/19.
- TAKCI (1) *av* — *Tákci* lye méy namillżey Orzuli dołtało 6/24.
- TAKI (10) *pron* — *sg m I*: *tákim* 21/9. *f G*: *tákicy* 8/12. *A*: *tákąć* 8/14. *n I*: *tákim* 25/8. *L*: w ... *tákim* (r) 23/27. *pl N subst*: *Tákicé* 22/9; *Tákici* 14/26. *G*: *tákich* 12/13, 16/28. *A subst*: *Tákici* 4/8.
- TAKIŻ (1) *pron* — *sg f L*: w *tákicyże* przygodzie 24/29.
- TAKŻE (1) *av* — *Tákże* trzymay o tem Iákoś doznał 21/24.
- TAM (5) *av* — *Tám* 5/18; *tám* 10/9, 18, 14/6, 22/30.
- TAMŻE (1) *av* — *támże* 14/7.
- TEDY (1) *cn* — *Iéy tedy* rzeczy ... Dobrze poźly 23/21.
- TEN (79) *pron* — *sg m N*: *Ten* 15/15, 23/3; *ten* 14/5, 15/15, 23/3. *G*: *tego świata* 21/16, 23/8, 19, *świátá* *tego* 24/26. *D*: *temu* 4/3, 13/1, (*rym do káždemu*) 25/2. *A*: *To tego/ to owégo* 9/5; *ten* 14/2, 17/3, w *ten czás* 16/9, *Ná ten czás* 20/8. *I*: *tym czáfem* 3/14, 6/9. *L*: *W tym* 21/30. *f N*: *Tác* 24/15; *tá* 3/17, 15/13. *A*: *Tę* 6/20, 7/7; *tę* 7/15, 13/10, 17/9, 20/23, 23/25. *L*: w *téy tu śmiertelności* 6/12, w *téy mierze* 24/9, 11. *n N*: *To* 7/22, *To prawdá/ że* 5/9; *to* 18/21, 23, 19/6, *Próžno to* 4/20, *Iáko to lácno* 15/27, *Prózné to ludzkie wywody* 18/11. *G*: *Tego* 23/17, 25/11; *tego* 21/24, 23/29, 24/13, *á do tego* 22/11. *D*: *Cóz temu rzéc?* 14/7. *A*: *TO* 13/13; *To* 23/7; *to* 4/14, 11/13, 12/11, 18/30, 21/4, 7, 13, 24/18, 21, *lam to bóg wié* 23/12. *I*: *tym* 8/22, 12/25, 18/17, *tym y owym* 15/24, *zátym* 18/27, *Zátym* 20/16, *przed tym* 24/29. *L*: o *tem (rym do kłopotem)* 21/24; o *tym (rym do nápotym)* 4/16, *nápotym (rym do o tym)* 4/17, *Ná tym* 10/2, *Potym* 13/1, 5, *potym* 23/7, w *tym* 24/5. *pl N subst*: *té* 13/16, *ná té (rym do bogaté)* 22/23, w *té tu wálże ftrony* 20/19. *I*: *témi* 13/25. *Cf* POTY, TO, TYM.
- TENŻE (3) *pron* — *sg f G*: z *téyże miáry* 25/7. *I*: *taż* 13/18. *n N*: *tóz* 16/25. *Cf* TYMŻE.
- TERAZ (7) *av* — *Teraz* 9/7, 10/3, 24/27, 25/1; *teraz* 4/16, 7/15, 14/20.
- TESKLIWY (2) *ai* — *pl A subst*: czy *ćie przez tefkliwé* (r) *Charon ieżiorá wieże?* 10/11. *comp sg m N*: *Alem ... nigdy żáłościwłzy/ Nigdy fmutnieyzy nie mógl być/ áni tefkliwłzy* 6/6.
- TESKNICA (2) *sb* — *sg G*: *áni moiéy tefknice okróciż* 5/15. *A*: *ná wieczną tefknicę* (r) 13/8.
- TEŻ (8) *cn* — *téz* 11/20, 13/18, 21/15, 24/6, 8, 14, 25/7, 13.
- TEŻ (3) *pt* — *Gdzieby téż* 14/5, *by téż* 21/29, 23/5.
- TĘPY (1) *ai* — *sg m N*: Włpinamy lye do niebá/ Boże táiemnice Vpátruiać: *ále wzrok śmiertelnéy żrzenice Tępy ná* to 11/13.
- TKANECZKA (1) *sb* — *sg A*: *lichą tkaneczkę* (r) 8/16.

- TKNAĆ (1) *vb – inf*: pan/ który gdzie tknąć widzi 17/26.
- TKWIĆ (1) *vb – praes 3 sg*: tá w wiecznym pęćie Tkwi w rogu fkáły 15/14.
- TO (4) *cn – To ... to 9/5, <to> ... To 13/25.*
- TOLIĆ (1) *vb – con 3 pl subst*: pieśni ... Którémiby ... fwoich wychowánców lámenty toliły (r) 4/7.
- TOR (1) *sb – sg I*: kto poľpolitym torem gárdzi 25/2.
- TRAFIĆ (2) *vb – inf*: Káždęgo vklón trafić: wyrázić poltawę 11/24. *fut 3 pl*: W co áni rozum/ áni tráfia święci 17/2.
- TROCHA (1) *sb – sg A*: tę trochę teraz pláćę łowicie łzami 7/15.
- TROSKA (5) *sb – sg G*: mnie ciężkię trofki zbáwić 18/8. *A*: zewléc trofkę frogá 14/8. *pl N*: trofki nie pánuia 22/13. *L*: Skąd poćiechę w łwych trofkách biorá ludzie łmutni 14/11. *V*: Włztyki trofki ná świećie 3/6.
- TROSKLIWY (3) *ai – sg m A*: vmyłł trofkliwy (r) 18/24. *f G*: Ię trofkliwa (r) Mátká 22/7. *pl D*: rodzicom trofkliwym (r) 6/27.
- TRUDNO (1) *av – Z* tego trudno lye zdziéráć 23/29.
- TRUDNOŚĆ (1) *sb – pl G*: polzłáć od trudności: (r) Od pracćy 21/27.
- TRWAŁY (1) *ai – comp pl A subst*: ABY ... NA TRWALSZE ROZKOSZY SIE CHOWAŁ 29(26)/7.
- TRZAŚĆ (1) *vb – praet 2 sg f*: kiedyś trzęsłá owoc niedordzáły 5/23.
- TRZEBÁ (2) *av – tego ... dziéwce báć lye iuz nie trzebá (r) 23/17, nie ták vłkárzáć lye ... Iáko dziękwáć trzebá/ że 24/17.*
- TRZYDZIEŚCI (1) *nm – A*: więćy nád trzydzięći Mieśięcy niemiałá 12/12.
- TRZYMAC (1) *vb – imp 2 sg*: Táćże trzymay o tem Iákoś doznał 21/24.
- TRZYMAĆ SIE (1) *vb – imp 2 sg*: Tego lye lynu trzymay 25/11.
- TU (14) *av – TV 13/11; Tu 13/9, 22/13, 14, 15, 16, 23, 25/13; tu 21/9, 22/13, 14, 15, w téy tu śmiertelności 6/12, w té tu wálzć łrony 20/19.*
- TUĆ (1) *av – tuć lye włztyłkim zołtáć 14/3.*
- TWARDY (1) *ai – sg m N*: łen żelázny/ twárdy/ nieprzełpány 8/8.
- TWARZ (1) *sb – sg N*: Twarz rumiána 20/13.
- TWOJ (34) *pron – sg m N*: Twóy 20/18. *G*: twego (!) 5/7. *I*: twoim 5/10, 21/23; twym 7/19, 19/15. *f N*: Twa 19/20; twoiá 19/22, 20/15, 21/8, 22, 22/27, 24/3. *G*: twęy 12/16, 19/6. *D*: twęy 23/17; Twoięy 21/26. *A*: twoię (r) 20/22. *n N*: twoie 14/21, (r) 19/27, (r) 23/24. *G*: twego (!) 9/27. *D*: twemu (rym do mądremu) 16/14. *A*: twé 20/25. *I*: twoim (r) 12/25. *pl N subst*: twoie 5/11, (r) 19/2, (r) 20/20, 24/24. *G*: twoich 20/25; twych 14/20. *A subst*: twé 19/9; twoie (r) 10/2. *I*: twémi 5/17.
- TWORCA (1) *sb – sg A*: Twórcę włzech rzeczy widziem 22/21.
- TWORZYĆ (1) *vb – part praes act*: Nowé piołnki łobie tworzáć 7/8.
- TY (52) *pron – N*: TY 29(26)/4; Ty 9/1, 18, 22; ty 5/8, 14, 18, 7/16, 9/20, 24, 10/8, 13, 12/22, 13/3, 22, 14/22, 16/16, 19/24, 21/7, 20, 24/3, 19, 25. *G*: ćiebie 5/17, 16/17. *D*: –ć 5/7, 8/14, 15, 16, 21/15; ći 20/22, 21/9; Tobie 24/2; tobie 7/18, 16/20, (r) 24, 19/25. *A*: ćię 5/18, 7/12, 8/13, 9/12, 10/11, 12/17, 19/4, 20/15, ná ćię 19/12. *I*: tobá 5/16, 12/18, 17/17, 19/26. *L*: ná tobie 10/17. *V*: ty 14/10.
- TYLKO (9) *pt – Tylko 19/5; tylko 6/19, 8/16, 14/4, 16/16, 19, 24/12, nie tylko ... Ale y 7/5, człowieká tylko nie w Aniołá odmienić 9/15.*
- TYM (2) *cn – tym ... Czym 18/1, 21/3.*
- TYMŻE (1) *pt – Tymże mnięy tego świátá niewczáfów doznáłá 23/8.*
- U (2) *praep cum G*: V nóg 7/1; v ćiebie 16/17.

- UBIOR (1) *sb* — *pl V*: żałofné vbiorę/ (r) Moięy namilżęy cory 8/2.
- UBOGI (3) *ai* — *sg f N*: mátká fzczebiece Vboga 3/15; máć vboga (r) 8/13. *comp pl D*: vboższym niezayżryłz fzcześliwého mienia 9/26.
- UBOSTWO (1) *sb* — *sg A*: W doftátku będąc vboftwo chwalemy 16/3.
- UBYC (1) *vb* — *praet 3 sg n*: Iedną máluczka dlužá ták wielé vbyło (r) 8/24.
- UCAŁOWAĆ (1) *vb* — *part praet act*: mátkę/ vcałowawłzy/ tákes żegnála 7/17.
- UCHO (1) *sb* — *du G*: Nie náycilás mych vfzu fwymi piofńkami 7/14.
- UCHOWAĆ (1) *vb* — *praet 3 sg f*: Kogo dobroć przypadku złęgo vchowála (r) 11/4.
- UCIEC (1) *vb* — *fut 3 sg*: Potym nágle vćiecze 13/1.
- UCIESZNY (2) *ai* — *sg m I*: onym fwym vćielznym śmiechem 9/6. *f V*: VCielzna moiá śpięwaczko 7/4.
- UCIESZONY (2) *part praet pass* — *sg f V*: dziedziczko moiá vćielzona (r) 5/6. *n I*: Cálą noc prześpięwa gardłkiem fwym vćielzonym (r) 7/11.
- UCIESZYĆ SIE (1) *vb* — *praet 2 sg m*: Vćielzyłes fye kiedy z dżiewki fwęy 21/21.
- UCZONY (1) *part praet pass* — *sg n N*: dżięcię ... Spięwáć/ mówić/ rymowáć/ iáko co vczoné (r) 11/23.
- UCZUĆ (1) *vb* — *part praet act*: Nie vczuwłzy ná fercu ták wielkięy żáłości 6/11.
- UCZYNIĆ (2) *vb* — *praet 2 sg f*: Wielkiés mi vczynilá pułtki w domu moim 8/21, Tákes ty mnie ... vczynilá (r) 13/3.
- UDAC (1) *vb* — *inf*: rozumy fwoie przedsię vdác chcemy 11/9.
- UDAC SIE (1) *vb* — *praet 2 sg f*: w którás fye kráinę vdála? (r) 10/7.
- UDZIAŁAĆ (1) *vb* — *praet 2 sg f*: OPAKES TO ... VDZIAŁALA (r) 13/13.
- UGODZIĆ (1) *vb* — *fut 3 sg*: Vgodzi niezłczęścié włędzcie 17/20.
- UJAĆ (2) *vb* — *praet 3 sg m*: Wiął iá fen żelázny/ twárdy/ nieprzeřpány 8/8. *con 2 sg m*: Abyś ... tę fwoię Serdeczná żáłość wiął 20/24.
- UJMOWAĆ (2) *vb* — *praes 3 sg*: Z káždęgo kątá żáłość czlowieká wymuie (r) 9/9, żáłość ... która ták wymuie (r) Sił twoich 20/24.
- UJŚĆ (1) *vb* — *praet 3 sg n*: co vfzło rękę złęy przygody 24/21.
- UJŹRZEĆ (2) *vb* — *fut 1 sg*: Tám cię vyźrzę 5/18. *con praet 1 sg m*: żebych był vyźrzal przagi twoie 10/2.
- UKAZAĆ SIE (2) *vb* — *praet 3 sg f*: Ná ten czás mi fye mátká włafnie vkazála (r) 20/8, tákim ci fye kłztałtem vkazála (r) 21/9.
- UKŁADNY (1) *ai* — *sg n N*: dżięcię ... Dobrowolné/ vkládné 12/2.
- UKŁON (2) *sb* — *sg A*: Káždęgo vklón tráfić: wyrázić poftáwę 11/24. *pl V*: o wdzięczné vklony (r) 5/12.
- UKROCIC (1) *vb* — *fut 3 sg*: ten nieuśmierzony wemnie žal vkróci (rym do wróci) 14/2.
- UKWAPLIWY (1) *ai* — *sg m N*: Tę iefli ... Sádownik podćiał vkwáplivy (r) 6/21.
- ULEC (1) *vb* — *fut 3 sg*: Kędy iego duch więnie/ żaden nie włęze (r) 11/7.
- ULUBIONY (1) *part praet pass* — *sg f G*: mátki vlubionęy (r) 6/23.
- UMARŁY (3) *ai* — *pl G*: vmárłych táiemné pokoie 20/21. *D*: Niechćiałem żywym śpięwáć/ dżis vmárłym mużę 4/18. *A m pers*: Czyli nas iuz vmárłé mácie zá ftráconé? 21/1.
- UMIEĆ (8) *vb* — *inf*: Obyczáie Pánieńłkié vmić y zabáwę 11/25. *praes 2 sg*: Włzytki ludzkie fráfunki vmićłz wykorzeńić 9/14. *3 sg*: Ani vmić powiedzicie 22/7, co świat vmić/ y iego kochánié 22/25. *1 pl*: że nic nie vmiemy (rym do chcemy) 11/10. *praet 3 sg m*: rozum który w fwobodzcie/ Vmiał mówić o przygodzie 18/4. *f*: iáko to vmiála (r) 21/13. *part praet act*: ielcze żyć ná świecie Nieumiawłzy 4/25.

- UMIERAĆ (2) *vb* — *con praet 2 sg f*: boday ty mnie była Albo nie wmiérá!á/ lub lye nie rodzi!á 12/23. *part praes act*: tyś áni wmiérá!ác spíewác przef!á!á 7/16.
- UMIERAJĄC (1) *part praes act* — *sg n A*: Zem widzi!á wmiérá!ác mi!é dzieci!é swoie 5/22. UMIERAJĄCY *cf* UMIERAJĄC.
- UMILKNAĆ (2) *vb* — *praet 2 sg f*: Pr!édkoś mi názbýt vmilk!á 7/12. *n*: Teraz w!zytko vmilk!ó 9/7.
- UMRZEĆ (3) *vb* — *inf*: musi!á!á w ránym vmrzéc lecie 4/25, Nigdy!éby on!á by!á bez wielki!éy !álości Moie!y vmrzéc nie mogli!á 6/2, Przéc!z!e lye tobie vmrzéc cnotliw!ému Niech!á!ó 16/20.
- UMYKAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: ledw!é vmyka pi!érza 3/17.
- UMYSŁ (1) *sb* — *sg A*: L!ék!á!t!wo to ... Ci!é!zki!é ná vmy!ł trof!kliwy 18/24.
- UPADAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: Vpada przed nog!ámi mátki vlubion!éy 6/23.
- UPADEK (1) *sb* — *sg D*: Z!ágró!dz dró!g!é do lerc!e vpadkowi !wemu 24/20.
- UPAŚĆ (2) *vb* — *praet 3 sg f*: rodzi!com trof!kliwym V nó!g mart!wa vp!á!á 7/1, vp!á!á od !w!éy buynoś!i 12/14.
- UPATROWAĆ (4) *vb* — *praes 2 sg*: ty okiem !wym nieuchronionym N!édznik!á vp!átru!iel!z pod dáchem z!oconym 9/25. *3 sg*: lerc!e !w!éy po!ciechy dá!rmo vp!átruie (r) 9/10, Przel!z!ych rzec!zy nie w!ści!á!g!a/ przyl!z!ych vp!átruie (r) 25/9. *part praes act*: Bo!zé tá!iemnice Vp!átru!ác 11/12.
- UPATRZAĆ (1) *vb* — *praes 2 pl*: Cz!ego wy ... prózno vp!átrzac!ie (r) 22/22.
- UPATRZYĆ (1) *vb* — *part praet act*: !smok/ vp!átrzyw!z!y gniazdo kryiom!é 3/12.
- UPLOTECZKA (1) *sb* — *pl N*: Iu!ż ... vploteczki wniwecz 8/10.
- UPŁYNAĆ (1) *vb* — *inf*: Mog!á!zéś ták wielu !zam dáć vplyn!ác plono? 7/2.
- UPOKOIĆ (1) *vb* — *inf*: Z!á!oś!ć ... mi nied!á!á ... zem!dlon!é!go vpkoic!é ci!á!á 20/5.
- UPOMNIENIE (1) *sb* — *sg G*: Ktoby iedno ch!é!á! fluch!áć tw!ego vpomni!enia (r) 9/27.
- UPROSIĆ (1) *vb* — *con 3 sg m*: Zeby tá!m !mutny cz!ow!iek iu!ż nic nie vprosi!ł (r) 14/6.
- UPRZĄTAĆ (1) *vb* — *part praes act*: ol!tr!é ci!érni!é/ lub rodn!é pokrzywy Vprz!á!ác 6/21.
- UPRZEDZIC (3) *vb* — *inf*: do k!á!z!d!éy po!!lugi Vprz!édzić by!o w!z!ytki ... !lugi 12/10; To co mi!á!o być pot!em vprz!édzić wol!á!á 23/7, Rozum!em ma vprz!édzić / co in!z!é cz!ás goi 25/4.
- UPUSZCZAĆ (1) *vb* — *part praes act*: D!á!rmo nie vp!ufzc!z!á!ác namni!e!z!éy godzi!ny 20/27.
- URADOWAĆ SIE (1) *vb* — *inf*: Z!áw!z!dy lye vr!á!dow!áć 12/8.
- URODZIĆ SIE (3) *vb* — *praet 2 sg f*: Ni!zéś lye ... vrodzi!á! (r) 10/19. *3 sg n*: ledwie lye kiedy dzi!éci!é vrodzi!o! (r) Coby 11/20. *part praet act*: Cz!ow!iek vrodziw!z!y lye 23/27.
- USADZONY (1) *part praet pass* — *pl N subst*: Ro!k!ol!zy w!á!z!é/ któ!ré ták !á v!á!dzon!é/ (r) Ze w nich wi!é!cy!é fr!á!funków 21/18.
- USKARŻAĆ SIE (1) *vb* — *inf*: nie ták v!k!á!r!z!áć lye ... !á!ko dzi!é!kow!áć trz!éb!á 24/16.
- USPOKOIĆ (1) *vb* — *imp 2 pl*: V!p!okócy!cie ná chw!il!é !strapión!á myś!l moie! 14/12.
- USTKA (1) *sb* — *pl G*: niez!ámyk!á!ác V!ł!tek nigdy 7/9.
- USZCZUPLONY (1) *part praet pass* — *sg f N*: Z!dá!!áć lye oyc!á tw!ego b!á!rzi!éy v!z!czuplona (r) Oyc!z!yn!á! / ni!z!liby 5/7.
- UTOLIĆ SIE (1) *vb* — *fut 3 sg*: Mnie iedná!ko lerc!e boli/ A nigdy lye nieutoli (r) 17/13.
- UTRACIĆ (1) *vb* — *inf*: Mus!í !sm!ák !wóy vtr!á!cić 22/1.
- UTRAPIENIE (1) *sb* — *sg I*: co z wi!é!z!ym vtrapi!eni!ém by!wa 22/8.
- UTRATA (1) *sb* — *sg N*: on kol!z!t/ y on!á vtr!át!á (r) 24/23.
- UWAŻAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: Skromni!éy cz!ow!iek v!w!á!z!a y !w!é w!á!fn!é !z!kody 14/17.
- UZNAĆ (2) *vb* — *fut 2 sg*: Kiedy po nas wdzi!é!cznoś!ci Nieuzn!á!z 19/9. *praet 3 sg f*: Ze bo!leś!ci w rodzeni!u dzi!á!tek nieuzn!á!á (r) 22/6.

- UŻYĆ** (2) *vb* — *inf*: vżyć w obojgu iednakiéy wolności 4/12. *imp* 2 *sg*: Vżyy dziś Pánie nádemną litości 19/29.
- UŻYWAĆ** (3) *vb* — *praes* 1 *pl*: rokofzzy zwykłych vzywamy (r) 19/5, wiecznéy vzywamy (r) Dobréy myśli 22/17. *imp* 2 *sg*: áni ftąd vzyway záłości 23/22.
- W** (87) *praep* — *cum* *A* (27): W 8/18, 10/7, 15/1, 17/2, 19/3, 23/25, 24/24; w 3/8, 4/9, 9/15, 10/7, 9, 12/17, 13/17, 21, 17/25, 20/4, 19, 26, 21/5, 23/26, 24/21, 23, wniwecz 8/10, w ten czás ... Gdy 16/9, wczás 22/23; wniwecz 8/10. *cum* *L* (60): W 8/19, 16/3, 4, 21/30, 22/11; w 3/20, 22, 4/12, 13, 21, 25, 5/4, 6/3, 12, 7/10, 8/21, 9/2, 7, 19, 19, 10/16, 21, 12/11, 13/4, 14/11, 13, 24, 15/13, 14, 15, 16/25, 17/8, 19, 18/3, 6, 13, 19/13, 13, 21/19, 22/6, 21, 22, 28, 23/14, 15, 15, 18, 27, 24/5, 9, 11, 13, 18, 22, 28, 29, 30, 30, w prawdzie 24/5; wemnie 14/2.
- WAGA** (1) *sb* — *sg* *L*: rozum ... gdy śiedzie ná wadze/ (r) Zálu rufzyć niema władze 18/9.
- WASZ** (4) *pron* — *pl* *N* *subst*: wáfzé 15/3, 22/10. *A* *subst*: wáfzé 20/19. *V* *subst*: wáfzé 21/18.
- WAŻNY** (2) *ai* — *comp* *sg* *m* *A*: żywiémy żywot tym ważnieylyz/ (r) Czym 21/3. *n* *L*: Liepiéy ná czym ważnieylyzym záladz fwé stáráníé 22/26.
- WĄTPLIWOŚĆ** (1) *sb* — *sg* *a*. *pl* *G*: niémáfz wątpliwosci (r) 23/21.
- WBIĆ** (1) *vb* — *praet* 3 *sg* *f*: ná to mié przygodá Gwałtem wbiłá 4/15.
- WDZIĘCZNIE** (1) *av* — To tego/ to owégo wdzięcznie obłápiáiąc 9/5.
- WDZIĘCZNOŚĆ** (1) *sb* — *sg* *G*: Kiedy po nas wdzięczności (r) Nieuznalz 19/8.
- WDZIĘCZNY** (14) *ai* — *sg* *m* *A*: Lutniá/ y wdzięczny rym 15/20. *I*: zá twym wdzięcznym stolem 7/19. *f* *N*: Íáko wdzięczna iutrzenká 21/12. *G*: méy wdzięcznéy dżiékwi 3/9, méy wdzięcznéy dżiécwzyny 4/10. *D*: twéy wdzięcznéy dżiékwe 23/17. *A*: Orzulé moię wdzięczná 20/9, wdzięczná dżiékwe twoię 20/22. *V*: moiá wdzięczná fzczebiotko droga 7/13, ORZulú moiá wdzięczná 10/6, MOiá wdzięczná Orzulú 12/22, wdzięczná lutni moiá 13/22, wdzięczná lutni 14/10. *pl* *V* *subst*: o wdzięczné vklony 5/12.
- WEDLE** (1) *praep* *cum* *G* — wedle iego chęci 24/14.
- WEŁNA** (1) *sb* — *sg* *G*: póki wełny fkapéy przádce sftáie 16/5.
- WESELE** (2) *sb* — *sg* *N*: Gdzie póciechá? gdzie rádość? y twoie wefelé? (*rym do wielé*) 14/21, póciechá twoiá/ y ono wefelé (*rym do wielé*) 21/22.
- WESOŁY** (1) *ai* — *comp* *pl* *I*: dawnieylyzé świeżémi Przypadkámi wybija: czáfem wefel-fzémi (r) 25/6.
- WESTCHNAĆ** (1) *vb* — *praet* 1 *sg* *m*: Zátymem ciężko weftchnął 20/16.
- WEZWANY** (1) *part* *praet* *pass* — *sg* *m* *N*: duch ... áni ná mieyfcá fwé wezwány (r) 21/6.
- WIAROWAĆ SIE** (1) *vb* — *praes* 2 *sg*: Wfzák fye ty tylko fromoty wiáruiefz (r) 16/16.
- WIATR** (2) *sb* — *pl* *D*: Tkwi w rogu fkáły wiátróm fzálonym ná wfttręcié 15/14, podáli Zagle wiátróm 23/2.
- WIDZENIE** (1) *sb* — *sg* *D*: świat wfzyftek Miáftem íeft mądremu Widzeniu twemu 16/14.
- WIDZIEĆ** (10) *vb* — *inf*: Pofzłá niebogá widziéć kráiów nocy wiecznéy 4/27. *praes* 1 *sg*: Widzę cztrnáście mogil 14/22; Któréy równia niewidzę 6/12, Lácniey gdzie tknęć widzę niż czynić 16/24, Nie rzeczelz tego/ widzę 21/24. 3 *sg*: pan/ który gdzie tknęć widzi (r) 17/26, co czlowiek z baczeniem Piérwéy niż przydżié/ widzi 25/8. 1 *pl*: Twórcę wfzech rzeczy widziem 22/21. *praet* 1 *sg* *m*: Widziálem/ kiedyś trzęflá owoc niedordzály 5/23; Zem widziál wmiéráiąc milé dżiécié fwoie 5/22.
- WIECZNIE** (3) *av* — Przyydzie mi ... Domu rodziców fwych miłych wiecznie zániechác 7/21, áni przed moiémá Wiekóm wiecznie zákwitniefz fmutnémi oczymá 12/20, wiecznie plákác muzę 17/15.
- WIECZNY** (6) *ai* — *sg* *f* *G*: Pofzłá niebogá widziéć kráiów nocy wiecznéy (r) 4/27, wiecz-

- néy vzywamy Dobréy myśli 22/17. *A*: ná wieczną telknicę 13/8. *n L*: Niobe ... w wiecznym pęćie Tkwi w rogu fkaty 15/13. *pl N subst*: W Niebie fczczéré rofkolzy/ á do tego wieczné (*r*) 22/11. *I*: między Anioły/ y duchy wiecznémi (*r*) 21/11.
- WIEDZIEĆ** (7) *vb — praes 1 sg*: niewiem co lžéy/ czy 3/22, niewiem czemu Tobie ma być ... naciężéy 24/1. *2 sg*: niewiélz nic o płáczu moim 10/13. *3 sg*: niewiéd co boleść 9/16, ledwé lam wié o fobie 18/5, lam to bóg wié 23/12. *praet 3 sg m*: ledwie kto wiedział o mnie 17/23.
- WIEK** (11) *sb — sg N*: błąd wiek człowieczy 3/21. *G*: od wieku twoiá lutość fłynie 19/22. *D*: kwóli temu wieku 4/3. *A*: tym czáfem móglem był odpráwić Wiek fwóy 6/10; Zyiem wiek nieprzeżyty 22/17. *I*: dłużym wiekiem fwoim/ Siłá poćiech przymnożyć moglá 6/7, by téż dobrze byłá Onę dawná Sybillę wiekiem fwym przeżyłá 23/6. *L*: A to w ták máłym wieku fobie poczynálá 12/11. *pl D*: áni przed moiémá Wiekom wiecznie zákwitniełz fmutnémi oczymá 12/20. *A*: iuż mi fye nie wróciłz Ná wieki 5/15, którym iuż náwieki fłońce ielt zgáfzoné 21/2.
- WIEKUISTY** (1) *ai — sg m V*: wiekuisty Pánie 19/18.
- WIELCE** (1) *av — Iákóžem ia ... wielce záfmczony* 5/13.
- WIELE** (7) *av — Vćielżyłé fye kiedy ... ták wielé (rym do wefelé)* 21/21. *comp*: Co bowiem więcýy ... poználá? 5/2, czego žal ... nie da Przypomináć więcýy 7/23, więcýy nád trzydziésié Miésięcy niemiálá 12/12, czego czekałz więcýy? (*rym do přęcýy*) 15/1, Ze w nich więcýy fráfunków/ y zálości więcýy (*rym do napřęcýy*) 21/19.
- WIELE** (6) *nm — N*: ták wielé vbyło 8/24. Gdzie teraz ... dziéwek ták wielé? (*rym do wefelé*) 14/20. *G*: ieden z wiela 10/4. *D*: ták wielu lzam 7/2. *A*: Ták wielé cnót iéy młodość ... Nie mogliá zniéść 12/13. Czego świát ma ták wiele 21/29.
- WIELKI** (11) *ai — sg m I*: Máte poćiechy płáćé wielkim zálem fwoim 12/24. *f N*: w hordách część fye wielka ich zoštoi 23/14. *G*: bez wielkiéy zálości Moiéy 6/1, ták wielkiéy zálości 6/11. *n A*: niebefpieczeńftwo wielkié obaczywłzy 22/30. *pl N subst*: Wielkie (!) ... Iá wyltępy moie 19/26. *A subst*: WIELkiéś mi vczyniłá puftki w domu moim 8/21, Wielkiéś nádziéie w moim fercu rozniéciłá 13/4. *I*: fkarby wielkiémi (*r*) 9/22. *comp sg m N*: Lecz fye tym žal nie hámuie/ Owlzem wiéłtzy przyłtępuie 18/18. *n I*: co z wiéłtzym vtrapieniém bywa 22/8.
- WIELKOŚĆ** (2) *sb — sg I*: wielkością złotá ćielzy 12/27. *A*: prze wielkość przyłády 22/1.
- WIERZYĆ** (2) *vb — inf*: możelz wierzyć 22/27. *imp 2 sg*: wiérz niewátpliwie 21/7.
- WIEŚĆ** (1) *vb — praet 1 sg m*: Wiódtém fwóy żywot ták fkromnie 17/22.
- WIEŻĆ** (1) *vb — praes 3 sg*: czy cię przez telkliwé Charon iéžiorá wieżie? 10/12.
- WIĘC** (1) *cn — więc* 14/7.
- WIĘC** (7) *pt — więc* 3/12, 5/18, 7/10, 14/26, 15/5, 20/10, 21/9.
- WINNY** (2) *ai — sg f N*: miálto poćiech/ które winná z czáfem byłá Rodžicom fwym 5/3, z gniewu (bo winná) 15/5.
- WIONAĆ** (1) *vb — fut 3 sg*: Kędy iego duch wiénie/ żaden nie włéże 11/7.
- WKLADAC** (1) *vb — praes 3 sg*: Kto záś ná płácz lekkość wkłáda (*r*) 18/15.
- WŁADAC** (1) *vb — praes 3 sg*: w tym człowiek nic nie włáda (*r*) 24/5.
- WŁADZA** (2) *sb — sg N*: Tác ielt włáda fortuny 24/15. *G*: rozum ... gdy śiędžie ná wádze/ Zalu rufzyć niema włádze (*r*) 18/10.
- WŁASNIE** (2) *av — Ná ten czás mi fye mátká włánie vkazálá* 20/8, A włánie w fwoich rzeczech fobie ták poczęłá/ Iáko gdy kto 22/28.
- WŁASNY** (1) *ai — pl A subst*: czyli pátrząc ná ludzkié przygody/ Skromniéy człowiek vważa y fwé włáfné fzkody? 14/17.
- WŁOSEK** (1) *sb — pl N*: włótki pokręconé 20/12.

- WŁOŻYC (1) *vb* — *praet 3 sg m*: Oćiec ziemie bryleczkę W główki włożył 8/18.
- WNIESIONY (1) *part praet pass* — *sg f N*: Czyś ty nąd wżyftki niebá wyfoko wniesioná? (r) 10/8.
- WODZA (1) *sb* — *sg L*: Miéy nas ná wódzy 19/10.
- WODZIC (1) *vb* — *praes 3 sg*: dzień nigdy niezachodzi/ Ani zá fobą nocy niewidoméy wodzi (r) 22/20.
- WOLA (5) *sb* — *sg D*: Kiedy po woléy świat mamy 16/1; Iefli po dobréy woli niepóydzien: muśimy 23/30; kwóli temu wieku 4/3, Niefzczęściu kwóli/ á fwoiéy záłości 15/18. *A*: ták długo nąd wolą fwą żywa 14/23.
- WOLEĆ (2) *vb* — *praes 3 sg*: Woli názad do brzegu 23/1. *praet 3 sg f*: To co miáło być potym/ vprzędzić wolálá (r) 23/7.
- WOLNOŚĆ (2) *sb* — *sg G*: wżyc w oboygu iednákiéy wolności (r) 4/12, śmierć ... niema iuz wolności (r) 22/16.
- WOLNY (2) *ai* — *pl N subst*: rofkolzy ... Od wżelákiéy przekázy wolné/ y bępieczné 22/12. *comp sg n G*: Lékárftwo to ... Ciężkié ná wmył troskliwy: Kto przyziaciél zdrowia mégo/ Wynaydzi co wolnieyżégo (r) 18/26.
- WOZIC (1) *vb* — *praes 3 sg*: przewoźnik wozi bladé ciénie 13/20.
- WPRAWIC (1) *vb* — *praet 3 sg n*: w co miéiefzczęścié moie dziś wpráwiło (r) 4/9.
- WRACAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: Ziemiá w ziemié fye wraca 21/5.
- WROCIC (1) *vb* — *fut 3 sg*: Ze mi ... dziewczkęiefzce wróci (*rym do wkróci*) 14/1.
- WROCIC SIE (2) *vb* — *inf*: by fye wrócić miáła 24/10. *fut 2 sg*: iuz mi fye nie wróciłz (*rym do okróciłz*) Ná wieki 5/14.
- WROG (1) *sb* — *sg N*: Nieznáiomý wróg iákiś miéfza ludzkié rzeczy 11/5.
- WROTA (1) *sb* — *pl N*: GDzie té wrotáiefzczefné 13/16.
- WSCHODZIC (1) *vb* — *part praes act*: dopiro fzczupłym prátkiem wfchodząc (r) 6/19.
- WSPINAC SIE (1) *vb* — *praes 1 pl*: Wpinaamy fye do niebá 11/11.
- WSPOMINAC (1) *vb* — *praes 1 pl*: Rzadko cié wfpominaamy (r) 19/4.
- WSPOMNIEĆ (1) *vb* — *praet 3 sg f*: Nigdy oná poránu karmie nie wfpomniáła (r) 12/3.
- WSTAWAC (1) *vb* — *part praes act*: Lubo wfáiác goré iáfnie/ Lubo pádnąc Słonce gáfnie 17/10.
- WSTRĘT (1) *sb* — *sg L*: Niobe ... Tkwi w rogu fkály wiátróm fzáloným ná wftręcie (r) 15/14.
- WSTYDLIWY (1) *ai* — *sg n N*: dziećie ... fkrómné y wftydliwé (r) 12/2.
- WSZAK (2) *pt* — Wfzák 16/16; wfzák 16/12.
- WSZELAKI (3) *pron* — *sg f G*: Od wżelákiéy przekázy 22/12. *pl N subst*: Infzé wżelákié ... przygody 16/17. *D*: przygodóm wżelákim (r) 23/28.
- WSZEN (2) *pron* — *pl G*: Twoiéy ze wfzech namilfzéy dziefwce 21/26, Twórcę wfzech rzeczy 22/21. *Cf* OWSZEM.
- WSZĘDY (1) *av* — mácamy gđie miękcéy wrzczy/ A ono wfzędy ciśnie 3/21.
- WSZĘDZIE (1) *av* — Vgodziiefzczęścié wfzędzie (r) 17/20.
- WSZYSTEK *cf* WSZYTEK.
- WSZYSTKOKROTNY (1) *ai* — *sg f G*: czekáiąc śmierci wżyftkokrotnéy (r) 23/16.
- WSZYTEK, WSZYSTEK (25+5 = 30) *pron* — *sg m N*: świat wżyftek 16/13. *f A*: Wżyftkę ... rádość 17/7; wżyftkę nádzieię 18/28. *n N*: Wżyftko prózno 3/20; wżyftko vmilkó 9/7. *G*: ABY OCIEC NIESZCESNY ZARAZ ODZALOWAL WSZYTKIEGO 29(26)/7. *A*: to wżyftko 24/18. *pl G*: wżyftkich moich póciech 3/11, wżyftkich rzeczy 22/18. *D*: tuć fye wżyftkim zoftáć 14/3; Wywiódlés wżyftkim/ nie wywiódlés fobie 16/23. *A m pers*: Tyś zá wżyftki mówiłá/ zá wżyftki fpiéwálá 9/1, wżyftki ... flugi

- 12/10; co wŹytkich iednákó císnie 24/1. *subst*: nád wŹyftki niebá 10/8; látá? Którés-ty niemal wŹyftkié Źrawił nád ksiégámi 24/25; WŹyftki ... káćiki 9/2, WŹyftki ludzkié fráfunki 9/14, wŹyftki žáǳe 9/13, wŹyftki rzeczy ludzkié 9/18, wŹyftki ... progi 12/7, wŹyftki moie ... poćiechy 13/6, wŹyftki złoći 19/28. *V*: WŹyftki pláǳe 3/4, WŹyftki trofki ná Źwiećie 3/6, WŹyftki á wŹyftki 3/8; wŹyftki lzy Heráklitowé 3/4, wŹyftki wzdychánia 3/6, WŹyftki á wŹyftki 3/8.
- WŚCIAǴAĆ** (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: PrzelŹyłch rzeczy nie wściáǳa 25/9.
- WY** (5) *pron* — *N*: wy 22/10, 22. *I*: wámi 8/6, Zwámi 21/14. *L*: po was 5/13.
- WYBIĆ** (1) *vb* — *imp* 2 *sg*: ten žal furowy Wybiy mi z glowy 17/4.
- WYBIJAĆ** (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: czás ... dawnieylzé Źwiéǳemi Przypadkámi wybija 25/6.
- WYCHOWANIEC** (1) *sb* — *pl* *G*: pieśni ... Którémiby ... Źwoich wychowáńców lámenty toliły 4/7.
- WYDROǴYĆ** (1) *vb* — *imp* 2 *pl*: kámién ... polóǳcie! A ná nim tę niezczelná pámiátkę wydróǳcie (r) 13/10.
- WYJAWIĆ SIE** (1) *vb* — *fut* 3 *pl*: fny ... Któré fye nam podobno nigdy nie wyiáwiá (r) 11/14.
- WYKORZENIĆ** (1) *vb* — *inf*: WŹyftki ludzkié fráfunki wmiéǳ wykorzenić (r) 9/14.
- WYLATOWAĆ** (1) *vb* — *praes* 3 *sg*: Ién obłudny ... Który kośćiánym oknem wylátuie (r) 15/23.
- WYMOWNY** (1) *ai* — *sg* *m* *V*: Arpinie wymowny (r) 16/11.
- WYNALEǴIĆ** (1) *vb* — *imp* 2 *a.* 3 *sg*: Kto przyiáćiel zdrowia mégo! Wynayǳi co wolnieylzégo 18/26.
- WYPCHNAĆ** (1) *vb* — *fut* 3 *pl*: Wypchná drugá zá męǳá ledá iáko z domu 23/11.
- WYPRAWA** (1) *sb* — *sg* *A*: nie tákáć dáć obiecowála Wypráwe/ iákáć dáta 8/15.
- WYRAZIĆ** (1) *vb* — *inf*: Káǳégo wklón tráfić: wyrázić poŹtáwe 11/24.
- WYRZEC** (1) *vb* — *inf*: A wyrzéc téǳ co lepiéy/ nie láčno przypada 24/6.
- WYSEP** (1) *sb* — *pl* *A*: czyliś ná Izcześliwé Wyłpy záprawadzoná? 10/11.
- WYSOKI** (1) *ai* — *sg* *m* *I*: IÁko oliwká mála pod wyfokim fádem 6/16.
- WYSOKO** (1) *av* — Czyś ty nád wŹyftki niebá wyfoko wniesioná? 10/8.
- WYSTĘP** (1) *sb* — *pl* *N*: Wielkie przed tobá fá wyłtepy moie 19/26.
- WYWIEŚĆ** (2) *vb* — *praet* 2 *sg* *m*: Wywióǳles wŹyftkim/ nie wywióǳles fobie 16/23.
- WYWOD** (1) — *sb* *pl* *N*: Próǳné to ludzkié wywody/ (r) Zeby Izkodá niezwáć Źkody 18/11.
- WZDYCHANIE** (1) *sb* — *pl* *V*: WŹyftki trofki ná Źwiećie/ wŹyftki wzdychánia (r) 3/6.
- WZEJŚĆ** (1) *vb* — *fut* 2 *sg*: kłóśie móy iedyny ... iuz nigdy nie wznidzielz 12/19.
- WZGARDZIĆ** (2) *vb* — *fut* 2 *sg*: piérwéy Źwiat záginie! Niǳ ty wzgárdził pokornym 19/24.
praet 2 *sg* *f*: WZgárdziłás mná dziedziczko mojá 5/6.
- WZIAĆ** (3) *vb* — *praet* 2 *sg* *f*: Wziéłás ná Źię poŹtáwe/ y piórká Źłowicze 10/15, Wziéłás mi zgoła mówiáć/ duǳe połowicé 13/7. 3 *sg* *f*: Dǳiewká twoiá dobry lós ... wziéła (r) 22/27.
- WZIĘTY** (2) *part praet pass* — *sg* *f* *N*: Czyliś do Ráiu wziéty? 10/10, wziéty ielt do niebá 23/18.
- WZNIEŚĆ SIE** (1) *vb* — *part praet act*: Przed oczymá rodziców Źwoich roŹtáć/ málo Od Źiemie fye co wznioǳwłzy 6/26.
- WZROK** (1) *sb* — *sg* *N*: ále wzrok Źmiertelnéy Źrzenice Tepy ná to 11/12.
- WŹDAM** (1) *pt* — dǳiękowáć trzebá/ że wǳdam co zołtálo 24/17.
1. Z (27) *praep cum G* — Z 5/11, 9/9, 13/2, 16/12, 20/20, 23/29; z 4/17, 6/5, 17, 10/3, 4, 16, 11/2, 12/8, 15/5, 5, 12, 17/4, 27, 19/6, 20/11, 21/5, 20, 21, 23/11, 25/7; ze wǳzech 21/26.

2. Z (17) *praep cum I* — Z 3/10, 5/10, 21/14; z 3/23, 4/5, 5/3, 10, 18, 12/18, 13/6, 14/8, 15/27, 16/11, 21/23, 22/8, 25/7; *zemną* 13/23.
- ZA (22) *praep — cum A* (12): ZARAZ 29(26)/6; zá 9/1, 1, 12, 18, 16/6, 19/9, 21/1, 23/11, záraz 3/8, 6/22, 14/8. *cum I* (10): ZA 29(26)/4; Zá 12/25, Zátym 20/16; zá 5/16, 7/19, 8/4, 14/7, 21/12, 22/20, zátym 18/27.
- ZA (1) *pt* — A czas co ma zá fortél? 25/5.
- ZABAWA (3) — *sg A*: Obyczáie Pánieńkié vmiéć y zabáwé (r) 11/25. *V*: o zabáwo 5/12. *pl I*: Málo fye báwiąc swiátá tego zábáwámi (r) 24/26.
- ZABAWIĄĆ (1) *vb — part praes act*: To tego/ to owégo ... onym fwym wciélnym śmiéchem zábawiáiąc (r) 9/6.
- ZABAWIĆ (1) *vb — inf*: Ieřlim kiedy nád dziećmi piórko miał zábáwić (r) 4/2.
- ZABAWKA (1) *sb — sg G*: Niémáľz zábawki/ niemáľz rořniác fye nikomu 9/8.
- ZABRAĆ (1) *vb — praet 2 sg f*: Potymes ... wľzytki moje z łobą poćiechy zábiráć (r) 13/6.
- ZACHWIANIE (1) *sb — sg L*: Terazby ... ráťowác w záchwianiu mdłégo przyrodzenia 24/28.
- ZAD (1) *sb — sg A*: Woli náząd do brzegu 23/1.
- ZADAC (1) *vb — praet 3 sg m*: Zádał mi raz tym zńácznieyfzy 18/1.
- ZAGINAĆ (1) *vb — fut 3 sg*: piérwéy swiát záginie/ (r) Niż ty wzgárdźilř pokornym 19/23.
- ZAGRODZIC (1) *vb — imp 2 sg*: Zágródz drógę do ferca vpádkowi fwemu 24/20.
- ZAGUBIONY (1) *part praet pass — pl A subst*: dziećeczki łwoie zágubioné frogo 14/25.
- ZAJRZEC (1) *vb — praes 2 sg*: vboľzym niezayrřzylř fzczeřliwégo mienia 9/26.
- ZAKWITNAĆ (1) *vb — fut 2 sg*: iuż nigdy nie wznidźielř/ áni przed moierná Wiekom wiecznie zákwitnieľř fmutnémi oczymá 12/20.
- ZAMIERZONY (1) *part praet pass — sg m N*: Póki iéy zámierzony krés bylř poty żyłá 24/4.
- ZAMKNAĆ (1) *vb — inf*: ZÁłóć ... oczu mi niedáłá Zámknąć 20/5.
- ZAMKNIONY (1) *part praet pass — sg f N*: y polag/ y oná W iedný řkrzyncie zámknioná (r) 8/19.
- ZAMYKAĆ (1) *vb — part praes act*: niezámýkáiąc (r) Wřtek nigdy 7/8.
- ZANIECHAĆ (1) *vb — inf*: Przyydzie mi ... Domu rodziców fwych miľych wiecznie zániecháć (r) 7/21.
- ZAPROWADZONY (1) *part praet pass — sg f N*: czyliř ná fzczeřliwé Wyfpy záprowadzóná? 10/11.
- ZARAZ *cf* RAZ, ZA.
- ZARAŻLIWY (1) *ai — sg m I*: duchem zaráźliwym (r) Srogiéy śmierci oťchnioná 6/26.
- ZASADZIC (1) *vb — imp 2 sg*: Liepiéy ná czym wáźnieyfzym záładz fwé řtáranie 22/26.
- ZASIEŚĆ (2) *vb — fut 1 sg*: Ani zá twym wdźięcznym řtolem mieyfćá zásiędę (r) 7/19. *praet 3 sg m*: Człowiek ... zásiadł w práwie tákim/ Ze ma być iáko célem przygodom wfzelákim 23/27.
- ZASMEĆCONY (1) *part praet pass — sg m N*: Iákóžem ia dziś po was wielce záfmećcony (r) 5/13.
- ZASĆ (1) *cn — záś* 18/15.
- ZAWŹDY (5) *av — Záwždy* 9/20, 12/7, 8; záwždy 9/2, 22/19.
- ZAZDROŚĆ (1) *sb — sg N*: zazdrořć/ y złé przygody Nie miáły mi w co dáć řzkody 17/24.
- ZAŻYC (2) *vb — inf*: niźli tego swiátá Roľkolzy zážyc mogłá 21/17. *praet 3 sg f*: czegóž niezážyłá? (r) 22/3.
- ZBAWIC (2) *vb — inf*: mnie ciężkiéy troľki zbáwić (r) 18/8. *praet 3 sg f*: mię ... wľzytkich moich poćiech nagle zbáwiłá (r) 3/11.

- ZBIERAĆ (3) *vb* — *inf*: Tákíe frázkí ... zbierać 4/8, owoc zbierać fwoiego fzczeńpíenia 24/27. *praes 3 sg*: fmok ... Słowíczkí liché zbiera 3/13.
- ZBOJCA (1) *sb* — *sg A*: ná zbóycę co raz fye miece 3/15.
- ZBYĆ (1) *vb* — *part praet act*: zbywłzy śíty przyrodzonéy/ Vpada 6/22.
- ZBYT *cf* NAZBYT.
- ZBYTNI (1) *ai* — *sg n I*: Ani ... myśleníem zbytním głowy płowác 9/4.
- ZBYWAĆ (1) *vb* — *praes 2 sg*: Czemu śmíercią żáłości niezbywálz 15/2.
- ZDAĆ SIE (4) *vb* — *fut 3 sg*: człowíek nie zda fye praw fzczeńściu 24/11. *praet 3 sg f*: Zdálác fye oycá twego bárżíey wfzczupłona Oyczynná/ níżlibyś 5/7. *n*: y ták mi fye zdáło/ (r) Zem fye ocknął 20/16, co fye íemu zdáło/ (r) Nalepiły żeby fye tész y nam podobáło 24/7.
- ZDRADA (1) *sb* — *sg G*: prze boíażń nieuchronný zdrády (r) 22/2.
- ZGROJ (1) *sb* — *sg I*: czy cíę ... Charon ... nápwáa zdroíem (r) Niepomným 10/12.
- ZDROWIE (3) *sb* — *sg G*: Kto przyacíel zdrówíá mégo 18/25. *A*: zdrówíe rodzícíów fwyh Bogu poruczylá 12/6, żáłość ... zdrówíe nieznácznie twé pfuie 20/25.
- ZDROWY (1) *ai* — *sg f N*: Kíedy ... głowá Człowíeku zdrówá (r) 16/2.
- ZDZIERAĆ SIE (1) *vb* — *inf*: Z tego trudno fye zdżierác 23/29.
- ZELŻYWOŚĆ (1) *sb* — *sg N*: zelżywość ferce bodżie 18/22.
- ZEMDLONY (1) *part praet pass* — *sg n G*: ZÁłość ... mi niedálá ... zemdlónégo wpkoić cíálá 20/5.
- ZESŁANY (1) *part praet pass* — *sg f N*: że ták rána Twoíey ... dżíewce śmíerć zeflána (r) 21/26.
- ZEWLEC (1) *vb* — *inf*: z dużá żáráz zewléc trofkę frogá 14/8.
- ZGASZONY (1) *part praet pass* — *sg n N*: kótórym íuż náwíekí fłónce íest zgáfzoné (r) 21/2.
- ZGINAĆ (4) *vb* — *inf*: Zgínác íi mu nie móże 14/3; duch z niebá dány Míalby zgínác 21/6. *fut 3 sg*: kíedy nam co zgíníe (*rým do fyníe*) 24/16. *praet 3 sg m*: Ten mrozem zwyćíężony/ ten od głódu zgínął (r) 23/3.
- ZGOIĆ (1) *vb* — *imp 2 sg*: Zgóy fmutné ferce 17/3.
- ZGOŁA (1) *av* — Wżíełás mi zgołá mówíac/ duże połowícę 13/7.
- ZGUBIĆ (1) *vb* — *fut 2 sg*: Zgubíłz nas prędko wíekuífty Páníe 19/18.
- ZGWAŁCIC (1) *vb* — *praet 2 sg f*: ZGwałcíłás/ niepobozna śmíerć/ oczy moíe/ Zem wídzíal 5/21.
- ZIELONY (1) *ai* — *sg m L*: Iáko wíęc lichy fłowíczek w krzaku żíelonym/ (r) 7/10.
- ZIEMIA (8) *sb* — *sg N*: Zíemíá w żíemíę fye wraca 21/5. *G*: oliwká máła ... Idżie z żíemíe ku górze 6/17, máło Od żíemíe fye co wzníózwłzy 6/26, Oćíec żíemíe bryłeczkę W główkí włóżył 8/17. *A*: znówu cíę w fmutną żíemíę śíeíę 12/17, kwíaty ... delzczem ... ná żíemíę złożóné 14/27; Pufzczal fye w żíemíe (!) Orpheus 13/17; Zíemíá w żíemíę fye wraca 21/5.
- ZIEMIENSKI (1) *ai* — *sg f N*: Ná kótórą nie tylko moíá cząftká żíemíeńfka/ (*rým do fłowíeńfka*) Ale y lutnia dżíedżíczným práwem fpaść míálá 7/5.
- ZIMNY (1) *ai* — *pl A subst*: Oblápíalz żímné groby 14/24.
- ZŁOCONY (2) *part praet pass* — *sg m I*: Nędzníká wpańruíełz pod dáchem złoconým (r) 9/25. *pl N subst*: páfki złoconé (r) 8/10.
- ZŁOŚĆ (1) *sb* — *pl A*: míłóśíerđżíe twoíe/ Przewysłza wżytkí złośćí (r) 19/28.
- ZŁOTO (2) *sb* — *sg G*: íen zníkomy/ Kótóry wíelkóśćíá zlotá cíelzy zmyłł lákomy 12/27. *I*: Ty bogáctwá nie zlotem/ nie fkarby wíelkíemí/ Ale dofytem míerzyłz 9/22.
- ZŁOTOWŁOSY (1) *ai* — *sg f V*: ERato zlotowłófa 14/10.

- ZŁOŻONY (1) *part praet pass* — *pl N subst*: kwiáty ... delzczem gwałtownym ná ziemię złożoné (r) 14/27.
- ZŁY (7) *ai* — *sg m G*: przypadku złégo 11/4. *f G*: złéy przygody 24/21. *A*: álbo dobrą myśl/ álbo złą 4/21. *V*: o zła Perlephono 7/1. *pl N subst*: złé przygody 17/24. *G*: Nie máiąc áni dobrych/ áni złych ná pieczy 11/6. *D*: Złym przygodam 9/17.
- ZŁZA *cf* ŁZA.
- ZMAZECZKA (1) *sb* — *sg N*: iefli z ftrony ciátá Iákakolwiek zmazeczka ná tobie zoftála 10/17.
- ZMIERZAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: bo y ná fáme okrutnik zmiérza (r) 3/16.
- ZMIĘKCZYĆ (1) *vb* — *fut 1 du*: owa go lzámí/ To témi zálofnémi zmiękczywá pieśniámi 13/25.
- ZMYŚL (1) *sb* — *sg A*: Ien ... wielkością zlotá ciéfy zmyśl Iákomy 12/27.
- ZNACZNY (1) *ai* — *comp sg m A*: Ządał mi raz tym znácznieyzy (r) 18/1.
- ZNACZYĆ SIE (1) *vb* — *praet 3 pl subst*: przymioty/ Z których fye iuz znaczyły twoie przyzłt énoty 5/11.
- ZNAĆ (2) *vb* — *praes 1 pl*: przyczyny wlyztykch rzeczy znamy (r) 22/18. *3 pl*: tu pracéy nie znáią (r) 22/13.
- ZNAK (1) *sb* — *sg N*: kámienny ... flup ... Zálu ciężkiégo pámiéć/ y znak niewápliwý 14/15.
- ZNIEŚĆ (1) *vb* — *inf*: Ták wiele énot iéy mlodość/ y tákich dziélności Nie moglá znieść 12/14.
- ZNIKNAĆ (2) *vb* — *inf*: Smierci zniknąć nie moglá 23/5. *praet 3 sg f*: Tu zniknęła 25/13.
- ZNIKNIENIE (1) *sb* — *sg I*: Wielkiés mi wczyniła puftki w domu moim ... tym znikniénim fwoim 8/22.
- ZNIKOMY (2) *ai* — *sg m N*: Omyliás mié/ Iáko nocny Ien znikomy (r) 12/26. *pl G*: o znikomych éieni ... kšieni 4/22.
- ZNOWU (2) *av* — Znowu mówić poczęła 20/18; znowu cię w fmutną ziemię šieię 12/17.
- ZOSTAĆ (6) *vb* — *inf*: támże iuz zá iedną drógą Zoftác 14/8. *fut 3 sg*: A máiętność zoftánie Iam to bóg wié komu 23/12. *praet 3 sg m*: Oftátek przy mnie zoftał 13/8. *f*: iefli ... Iákakolwiek zmazeczka ná tobie zoftála (r) 10/17. *n*: Dobré ferce/ że od zálu zoftáło żywé 7/25, dziékuwác trzebá/ że wzdám co zoftáło (r) 24/17.
- ZOSTAĆ SIE (2) *vb* — *inf*: tuć fye wlyztykim zoftác (*rym do fye* ... doftác) 14/3. *fut 3 sg*: w hordách część fye wielka ich zoftoi (r) 23/14.
- ZOSTAWAĆ (2) *vb* — *praes 3 pl*: Drugie po fwych namilfzych rodzicách zoftáią (r) 23/9. *imp 2 sg*: A ty mié niezoftaway 13/22.
- ZOSTAWIĆ (2) *vb* — *fut 3 sg*: chęć/ á żądzą zoftáwi (r) 13/2. *praet 3 sg f*: w ciężkim ie fmutku zoftáwilá (r) 5/4.
- ZRANIONY (1) *part praet pass* — *sg f A*: máiąc zránioną dużę 18/19.
- ZROWNAĆ (1) *vb* — *con praet 3 sg f*: To prawdá/ żeby byłá nigdy niezrownála (r) Z ránym rozumem twoim 5/9.
- ZRZUCIĆ (1) *vb* — *part praet act*: Czy człowieká zrzuciwlyzy/ y myśli dziewicé: Wzięłás ná šię poftáwę/ y piórká flowicé? 10/14.
- ZRZUCONY (1) *part praet pass* — *sg m N*: Terazem nagle z stopniów oftátnich zrzucony (r) 10/3.
- ZSTAĆ SIE (1) *vb* — *plusq 2 sg m*: kłóšie mój iedyny/ Ielzczęš mi fye był niezftal 12/16.
- ZSTAWAĆ (1) *vb* — *praes 3 sg*: póki wełny Ikapéy przádce štáie (r) 16/5.
- ZWAĆ (2) *vb* — *inf*: Zeby fzkodá niezwać fzkody 18/12, co wřzło ręku złéy przygody Zyfkiem człowiek zwác muší 24/22.
- ZWYCIĘŻONY (1) *part praet pass* — *sg m N*: Ten mrozem zwyciężony 23/3.

ZWYKŁY (2) *ai* — *sg f N*: czy cię żalność twoją zwykła piecze? 20/15. *pl G*: rofkofzy zwykłych wzywamy 19/5.

ZYSK (1) *sb* — *sg I*: Zylkiem człowiek zwąć musi/ w czym nie popadł szkody 24/22.

ŻLE (1) *av* — *comp*: czy fnać gorzcy duży/ Kto rany rufzy 16/29.

ŻRZENICA (1) *sb* — *sg G*: ále wzrok śmiertelný żrzenice (r) Tępy ná to 11/12.

ŻWIERZ (1) *sb* — *sg N*: Skąd zwierz y ptáctwo pije 15/13.

ŻADEN (4) *pron* — *sg m N*: ZAden Oćiec 11/18; żaden 11/7, 19. *pl G*: Zadnych fráfunków tego światá 23/19.

ŻAGIEL (1) *sb* — *pl A*: podáli Zagle wiatrom 23/2.

ŻAL (11) *sb* — *sg N*: czego żal oycow/ki nie da ferdeczny Przypomináć 7/22, kiedy nędzá/ álbo żal przypadnie 16/7, Lecz fye tym żal nie hámuie 18/17. *G*: Zálu mi przydáicie 8/5, Zálu ciężkiého pámiéć 14/15, rozum ... Zálu rufzyc niema władze 18/10; Dobré ferce/ że od zálu zoftáto żywé 7/25. *A*: ten nieuśmiérzony wemnie żal wkróci 14/2, á ten żal furowy Wybii mi z głowy 17/3. *I*: Máie počiechy piáć wielkim żalem swoim 12/24. *pl V*: Y żale/ (!) y fráfunki 3/7.

ŻAŁOBA (1) *sb* — *sg L*: ták włzczęściu/ iáko y w żałobie (r) 9/19.

ŻAŁOSNY (2) *ai* — *pl I*: temi żałofnémi ... pieśniami 13/25. *V subst*: Niefzczęfné ochędoftwo/ żałofné wbiory 8/2.

ŻAŁOŚCIWY (2) *ai* — *sg n A*: ftyfząc żegnání ták żalnościwé (r) 7/24. *comp sg m N*: Alem ia ... nigdy żalnościwfy/ (r) Nigdy fmutniefzy nie mógl być/ áni tefkliwfy 6/5.

ŻAŁOŚĆ (16) *sb* — *sg N*: ZAlność moją długo w noc oczu mi niedáá Zámknáć 20/4; Z káždého kątá żalność czlowieká wymuie 9/9, czy cię żalność twoją zwykła piecze? 20/15, Ielliżec téz ftąd roście żalność 21/15. *G*: bez wielkiéy żalności (r) Moiey 6/1, Nie wczuwfzy ná fercu ták wielkiéy żalności (r) 6/11, lituy méy żalności (r) 10/20, Czemu śmierciá żalności niezbywálf 15/2, Ze w nich więcéy fráfunków/ y żalności więcéy 21/19, polzłáć od trudności: Od pracéy/ od fráfunków/ od zlez/ od żalności (r) 21/28, áni ftąd wzywá żalności (r) 23/22. *D*: Niefzczęściu kwóli/ á fwoiey żalności (r) 15/18. *A*: ná mą ciężká żalność 10/19, W rofkofzy żalność lekce fzácuiemy 16/4, Abyś ... tę fwoie Serdeczną żalność wiał 20/24. *V*: Żalności co mi czynifz? 11/15.

ŻAŁOWAĆ (3) *vb* — *inf*: w fmutku iáwnie żalowáć (r) 3/22. *praes 2 sg*: Czemu ták bárzo córki fwéy żáluiefz? (r) 16/15. *praet 3 sg m*: żaden bárziéy nád mié nie żálowá (r) 11/19.

ŻADZA (2) *sb* — *sg A*: ieno chęć/ á żádzá zoftáwi 13/2. *pl A*: wfzytki żádze (r) ... wmiélf wykorzystenié 9/13.

ŻE (26) *cn* — Ze 5/22, 12/12, 14/1, 17/23, 20/17, 21/8, 19, 22/4, 5, 6, 23/28, 24/12, 16; że 5/9, 6/13, 7/25, 10/13, 11/10, 18/14, 19/6, 7, 21/15, 25, 29, 23/24, 24/17.

-ŻE (4) *pt* — Mogláżeś 7/2, Ale fámże iéft martwym/ fámże grobem fobie 15/16; wpádlá od fwéy<że> buyności 12/14.

ŻEBY (6) *cn* — Zeby 13/18, 14/6, 18/12, 21/22; żeby 10/2, 24/8.

ŻEGNAĆ (1) *vb* — *praet 2 sg f*: mátkę ... tákeś żegnáá (r) 7/17.

ŻEGNANIE (1) *sb* — *sg A*: ftyfząc żegnání ták żalnościwé 7/24.

ŻELAZNY (1) *ai* — *sg m N*: Wiał iá fen żelázný/ twárdy/ nieprzefpány 8/8.

ŻNIWO (1) *sb* — *sg G*: wpádlá od fwéy buyności/ Żniwá niedoczekáwfzy 12/15.

ŻYCZLIWOŚĆ (1) *sb* — *pl A*: Kiedy po nas wdzięczności Nieuználf/ Pánie/ zá twé życzliwości (r) 19/9.

ŻYC (8) *vb* — *inf*: iefzczę żyć ná świecie Nieumiawfzy 4/24, Ali żyć nie ták iáko mówić fńádnie 16/8. *praes 2 sg*: W którá nádzieię żywiefz? 15/1. *3 sg*: twoją namieyfza Orfzu-

leczkǎ żywíe (*rym do niewǎtplíwie*) 21/8. *1 pl*: Zyiem wiek nieprzeżyty 22/17; A my owlzem żywiemy żywot tym waźnieyfzy 21/3. *3 pl*: Iednǎk y pod kǎmieniem żywiǎ [krytǎ rǎny 15/10. *praet 3 sg f*: Póki iey zǎmierzony krǎs byl/ poty żyłǎ (*r*) 24/4.

ŻYW cf ŻYWY.

ŻYWOT (3) sb – sg A: Wiódlǎm fwóy żywot tǎk fkromnie 17/22, A my owlzem żywiemy żywot tym waźnieyfzy 21/3. *L*: W tym docześnym żywoćie 21/30.

ŻYWY (7) ai – sg m N: Zywem? czy mię fen obludny fráluie? 15/22. *A*: prze Bóg żywy 3/19, (*r*) 18/23, Leiǎc ledwe nie krwǎwy plǎcz przez mármór żywy (*r*) 14/14. *f N*: á ty niezczǎśliwa/ Y podobno tǎk dlugo nád wolǎ fwǎ żywa (*r*) 14/23. *n N*: Dobrǎ ferce/ że od żǎłu zołtǎło żywǎ (*r*) 7/25. *pl D*: Niechǎciałǎm żywym śpiǎwǎć/ dźiś vmǎrlym mufzǎ 4/18.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM POLSKICH
W TEKŚCIE PROZAICZNYM
CIĄGŁYM

A (1) cn – A 2/8.

CNOTA (1) sb – pl G: CNOT WSZYTKICH Y DZIELNOSCI PANIENSKICH
POCZATKI 2/3.

DZIECINA (1) sb – sg D: WDZIECZNEY, VCIESZONEY, NIEPOSPOLITEY
DZIECINIE 2/3.

DZIELNOŚĆ (1) sb – pl G: CNOT WSZYTKICH Y DZIELNOSCI PANIENSKICH
POCZATKI 2/4.

DZIEWKA (1) sb – sg D: SWOIEY NAMILSZEY DZIEWCE 2/11.

I (1) cn – Y 2/4.

JAN (1) n-pers – sg N: IAN KOCHANOWSKI 2/9.

KOCHANOWSKA (1) n-pers – sg D: ORSZVLI KOCHANOWSKIEY 2/1.

KOCHANOWSKI (1) n-pers – sg N: IAN KOCHANOWSKI 2/9.

KTORY (1) pron – sg f N: KTORA 2/3.

MILY (1) ai – sup sg f D: SWOIEY NAMILSZEY DZIEWCE 2/10.

MOJ (1) pron – sf g V: NIEMASZ CIE ORSZVLO MOIA 2/12.

NAGLE (1) av – NAGLE, NIEODPOWIEDNIE ... ZGASŁA 2/6.

NAPISAĆ (1) vb – praet 3 sg m: ZLZAMI NAPISAŁ 2/11.

NIEDOSZŁY (1) ai – sg m L: W NIEDOSZŁYM WIEKV SWOIM ... ZGASŁA 2/7

NIEFORTUNNY (1) ai – sg m N: NIEFORTVNNY OCIEC 2/10.

NIEMASZ (1) vb – NIEMASZ CIE ORSZVLO MOIA 2/12.

NIEODPOWIEDNIE (1) av – NAGLE, NIEODPOWIEDNIE ... ZGASŁA 2/6.

NIEPOSPOLITY (1) *ai* – *sg f D*: WDZIECZNEY, VCIESZONEY, NIEPOSPOLITEY
DZIECINIE 2/2.

NIEZNOŚNY (1) *ai* – *sg m I*: Z WIELKIM A NIEZNOŚNYM ... ZALEM 2/8.

OCIEC (1) *sb* – *sg N*: NIEFORTVNNY OCIEC 2/10.

ORSZULA (2) *n-pers* – *sg D*: ORSZVLI KOCHANOWSKIEY 2/1. *V*: NIEMASZ
CIE ORSZVLO MOIA 2/12.

PANIENSKI (1) *ai* – *pl G*: CNOT WSZYTKICH Y DZIELNOSCI PANIENSKICH
2/4.

POCZĄTEK (1) *sb* – *pl A*: CNOT WSZYTKICH Y DZIELNOSCI PANIENSKICH
POCZATKI WIELKIE POKAZAWSZY 2/5.

POKAZAĆ (1) *vb* – *part praet act*: CNOT ... Y DZIELNOSCI ... POCZATKI ...
POKAZAWSZY 2/5.

RODZICE (1) *sb* – *pl G*: Z WIELKIM A NIEZNOŚNYM RODZICOW SWYCH
ZALEM 2/8.

SWOJ (3) *pron* – *sg m L*: W ... SWOIM 2/7. *f D*: SWOIEY 2/10. *pl G*: SWYCH
2/8.

TY (1) *pron* – *G*: NIEMASZ CIE ORSZVLO MOIA 2/12.

UCIESZONY (1) *part praet pass* – *sg f D*: WDZIECZNEY, VCIESZONEY, NIE-
POSPOLITEY DZIECINIE 2/2.

W (1) *praep cum L* – W 2/7.

WDZIĘCZNY (1) *ai* – *sg f D*: WDZIECZNEY, VCIESZONEY, NIEPOSPOLITEY
DZIECINIE 2/2.

WIEK (1) *sb* – *sg L*: W NIEDOSZLYM WIEKV SWOIM ... ZGASŁA 2/7.

WIELKI (2) *ai* – *sg m I*: Z WIELKIM A NIEZNOŚNYM ... ZALEM 2/7. *pl A subst*:
CNOT ... Y DZIELNOSCI ... POCZATKI WIELKIE POKAZAWSZY 2/5.

WSZYTEK (1) *pron* – *pl G*: CNOT WSZYTKICH Y DZIELNOSCI PANIENSKICH
2/4.

Z (1) *praep cum I* – Z 2/7.

ZGASNAĆ (1) *vb* – *praet 3 sg f*: NAGLE, NIEODPOWIEDNIE, W NIEDOSZLYM
WIEKV SWOIM, Z WIELKIM A NIEZNOŚNYM RODZICOW SWYCH ZALEM
ZGASŁA 2/9.

ZŁZA (1) *sb* – *pl I*: ZŁZAMI NAPISAŁ 2/11.

ŻAŁ (1) *sb* – *sg I*: Z WIELKIM A NIEZNOŚNYM RODZICOW SWYCH ZALEM
2/9.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM POLSKICH TYTUŁÓW,
ŻYWEJ PAGINY
I OPRAWY EDYTORSKIEJ

- ALBO (1) *cn* – THREN XIX. álbo SEN 20/2.
- DRUKARNIA (1) *sb* – *sg L*: W Drukárni Lázárzowéy *kt/8*.
- EPITAFIJUM (1) *sb* – *sg N*: EPITAPHIVM Hánnie KOCHANOWSKIEY 29(26)/1.
- HANNA (1) *n-pers* – *sg D*: EPITAPHIVM Hánnie KOCHANOWSKIEY 29(26)/2.
- JAN (2) *n-pers* – *sg G*: THRENY IANA KOCHANOWSKIEGO *kt/2*; THRENY Ianá Kochánowskiégo *3/2*.
- KOCHANOWSKA (1) *n-pers* – *sg D*: EPITAPHIVM Hánnie KOCHANOWSKIEY 29(26)/3.
- KOCHANOWSKI (2) *n-pers* – *sg G*: THRENY IANA KOCHANOWSKIEGO *kt/3*; THRENY Ianá Kochánowskiégo *3/2*.
- KONIEC (1) *sb* – *sg N*: KONIEC THRENOW 25/15.
- KRAKOW (1) *n-loc* – *sg L*: W Krákowie *kt/7*.
- ŁAZARZOW (1) *ai* – *sg f L*: W Drukárni Lázárzowéy *kt/8*.
- PAŃSKI (1) *ai* – *sg m G*: Roku Páńłkiégo 1583 *kt/8*.
- ROK (1) *sb* – *sg G*: Roku Páńłkiégo 1583 *kt/8*.
- SEN (1) *sb* – *sg N*: THREN XIX. álbo SEN 20/3.
- TREN (44) *sb* – *sg N*: THREN I 3/3, THREN II 4/1, THREN III 5/5, THREN IIII 5/20, THREN V 6/15, THREN VI 7/3, THREN VII 8/1, THREN VIII 8/20, THREN IX 9/11, THREN X 10/5, THREN XI 10/24, THREN XII 11/17, THREN XIII 12/21, THREN XIII 13/15, THREN XV 14/9, THREN XVI 15/17, THREN XVII 17/5, THREN XVIII 19/1, THREN XIX. álbo SEN 20/1. *pl N*: Thren (!) 9/żp; THRENY IANA KOCHANOWSKIEGO *kt/1*, THRENY Ianá Kochánowskiégo 3/1; Threny 4/żp, 5/żp, 6/żp, 7/żp, 8/żp, 10/żp, 11/żp, 12/żp, 13/żp, 14/żp, 15/żp, 16/żp, 17/żp, 18/żp, 19/żp, 20/żp, 21/żp, 22/żp, 21/żp, 22/żp, 23/żp, 24/żp, 25/żp. *G*: KONIEC THRENOW 25/15.
- W (2) *praep cum L* – W Krákowie *kt/7*, W Drukárni Lázárzowéy *kt/8*.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM ŁACIŃSKIEJ CZĘŚCI
OPRAWY EDYTORSKIEJ

- AUCTIFER (1) *ai* – *pl f Ac*: auctiferas ... terras *kt/5*.
- CUM (1) *praep cum Ab* – Cum Gratia & Priuilegio *kt/6*.

INDEKS WYRAZÓW I FORM

- ET (1) *cn* – Cum Gratia & Priuilegio *kt/6*.
- GRATIA (1) *sb* – *sg Ab*: Cum Gratia & Priuilegio S. R. M. *kt/6*.
- HOMO (1) *sb* – *pl G*: Tales funt hominum mentes *kt/4*.
- IPSE (1) *pron* – *sg m N*: pater ipse Iuppiter *kt/4*.
- IUPPITER (1) *n-pers* – *sg N*: pater ipse Iuppiter *kt/5*.
- LUMEN (1) *sb* – *sg Ab*: quali ... lumine *kt/5*.
- LUSTRO (1) *vb* – *perf 3 sg*: Iuppiter ... lustrauit lumine terras *kt/5*.
- MAIESTAS (1) *sb* – *sg G*: Cum Gratia (et) Priuilegio S. R. M. *kt/6*.
- MENS (1) *sb* – *pl N*: Tales funt hominum mentes *kt/4*.
- PATER (1) *sb* – *sg N*: pater ipse Iuppiter *kt/4*.
- PRIVILEGIUM (1) *sb* – *sg Ab*: Cum Gratia & Priuilegio S. R. M. *kt/6*.
- QUALIS (1) *pron* – *sg n Ab*: Tales ... quali ... lumine *kt/4*.
- REGIUS (1) *ai* – *sg f G*: Cum Gratia (et) Priuilegio S. R. M. *kt/6*.
- SACER (1) *ai* – *sg f G*: Cum Gratia (et) Priuilegio S. R. M. *kt/6*.
- SUM (1) *vb* – *praes 3 pl*: Tales funt hominum mentes *kt/4*.
- TALIS (1) *pron* – *pl f N*: Tales funt hominum mentes, quali *kt/4*.
- TERRA (1) *sb* – *pl Ac*: auctiferas ... terras *kt/5*.

INDEKS FREKWENCYJNY
WYRAZÓW POLSKICH
W TEKŚCIE WIERSZOWANYM

Uwaga: Po lewej stronie kolumny pierwsza liczba (lub dwie liczby połączone myślnikiem) informuje czytelnika o randze hasła lub grupy hasel o identycznej frekwencji. Druga liczba informuje o ilości hasel z daną frekwencją, trzecia liczba informuje o frekwencji hasła.

W kolumnie wypełnionej hasłami przecinek oddziela od siebie hasła, ukośna kreska oboczności hasel. Hasła homonimiczne oznaczono skrótami części mowy i ewentualnie numerami kolejnymi znaczeń.

1	1	108	nie
2	1	87	w
3	1	81	a
4	1	79	ten
5	1	74	i <i>cn</i>
6–7	2	62	ja, <i>swoj</i>
8	1	53	na
9	1	52	ty
10	1	50	co <i>pron</i>

11	1	49	być
12	1	47	moj
13	1	36	on <i>pron 1</i>
14	1	34	twój
15	1	33	tak <i>av</i>
16—17	2	30	mieć, wszytek/wszystek
18	1	27	z <i>praep 1</i>
19—20	2	26	który, że <i>cn</i>
21	1	23	my
22	1	22	za <i>praep</i>
23—24	2	19	ale, moc <i>vb</i>
25—28	4	18	i <i>pt</i> , jako <i>av</i> , się, śmierć
29—30	2	17	już, z <i>praep 2</i>
31—33	3	16	ani <i>cn</i> , czas, żalność
34	1	15	świat
35—37	3	14	po, tu, wdzięczny
38—42	5	13	człowiek, do, kto, miły, sam <i>pron</i>
43—48	6	12	bog, nigdy, od, pociecha, przed, przygoda
49—57	9	11	czy, dać, ła/złza, matka, o <i>int</i> , serce, wiek, wielki, żal
58—69	12	10	dusza, dziewczka, ludzki, musieć, nad, oko, płakać, prze, rodzice, szkoda, taki, widzieć
70—78	9	9	albo, ledwe/ledwie, myśl, on <i>pron 2</i> , pan, pojąć, rozkosz, smutny, tylko
79—93	15	8	chcieć, ciężki, drogi, gdzie, jeśli <i>cn</i> , ociec, Orszula, płacz, rozum, rzecz, sen, też <i>cn</i> , umieć, ziemia, żyć
94—110	17	7	jeszcze, każdy, kiedy <i>cn</i> , lato, lubo/lub, mówić, nieszczęście/nieszczęście, o <i>praep</i> , raz, ręka, syn, teraz, wiedzieć, wiele <i>av</i> , więc <i>pt</i> , zły, żywy
111—134	24	6	bo, ciało, czekać, czyli, -ć/ci, dobry, dobrze, dom, drugi, frasunk, jeden, ku/k, nadzieja, niemasz, nieszczesny, pierwej, prędko, prozno, rzecz, wieczny, wiele <i>nm</i> , zostać, żeby
135—157	23	5	ani <i>pt</i> , barzo, by <i>cn</i> , coź, doznać, duch, dziś, fraszka, gdy, grob, lecz, mało, mały, martwy, nagle, nic, niebo, podobno <i>av</i> , tam, troska, wola, wy, zawždy
158—185	28	4	brać <i>vb</i> , głowa, inszy, jaki, jedno/jeno, kiedy <i>av</i> , lichy, lutnia, niech/niechaj, niż, noc, prawo <i>sb</i> , prozny, przez, rany <i>ai</i> , serdeczny, słońce, strona, szczęście, śpiewać, tak <i>cn</i> , to <i>cn</i> , upatrować, wasz, zdać się, zginąć, żaden, -że <i>pt</i>
186—251	66	3	aby, aż <i>cn</i> , baczenie, bez <i>praep</i> , bezpieczny, błąd, choć/chocia, cień, cnota, cudzy, czynić, dawny, długo, droga, dziatki, dziecię, fortuna, frasować się, godzina, gwałt, jaw/jawa, kamień/kamienie, li <i>cn</i> , lutość/litość, łącno, łaska, miara, między, miejsce, nieboga, nieszczęśliwy/nieszczęśliwy, niżli, nowy, oboj <i>nm</i> , ow, patrzyć, począc, pod, poki, praca, przynamniej, ratować, skała, słuchać, smutek, stać, stawić się, szczęśliwy, śmiertelny, tenże, też <i>pt</i> , troskliwy, ubogi, umarły, umrzeć, uprzędzić, urodzić się, używać, wiecznie, wszelaki, wziąć, zabawa, zabierać, zdrowie, żalować, żywot
252—444	193	2	anioł, aż <i>pt</i> , baczyć, bać się, bawić, biedny, bodaj, boleść, bość,

bowiem, brzeg, bywać, cały, chęć, choroba, chować się, cieszyć, ciężko, cisnąć, co *pt*, cora, czuć, czym, darmo, docześnie, dopiero/ dopiro, dzieci, dzień, giezleczo, gniew, gora, grześć, hardy, iść, jakiś, jako *cn*, jednaki, jednako *av*, kamienny, kaźń, kędy, kochanie, kość, kraina, kraj, kupić, lać, lament, lekarstwo, lekce, lekki, leżeć, ludzie, łakomy, marmor, morze, myślenie, naszladować, nie lza, nieodmienny, niepobożny, Nijobe, nikt, noga, nosić, obłapiać, obyczaj, ocknąć się, odbieżeć, oglądać, ojcowski, ojczyzna, ostatni, owa *pt*, owoc, owszem, pamięć, pański, paść *vb 1*, Persefona, pić, pieśń, piorko, piosnka, płacić, płony, podać, pokoj, policzony, położyć, pomoc *vb*, posag, pospolicie, pospołu, postawa, powiedzieć, poznać, praw, prawda, prawie, prog, przebyć, przedsię, przestać, prześpiewać, przyjąć, przypadek, przyrodzenie, przyrodzony, przysły, psować, pustka, raczej, radość, rana, rodzić, rość, ruszyć, rym, siła *sb*, skamienieć, skarb, skąd, skromnie, skryty, słowiczek, słowo, snać/ snać, spać, starość, stąd, stracić, strawić, surowy, szacować, szalony, szczery, szukać, śmiech, świecić, teskliwy, tesknica, trafić, trzeba, tym, u, ucieszny, ucieszony, uczynić, ująć, ujmować, ujźrzeć, ukazać się, ukłon, umierać, umilknąć, upaść, uznać, użyć, ważny, wesele *sb*, wiatr, wielkość, wierzyć, winny, władza, własnie, woleć, wolność, wolny, wrocić się, wszak, wszen, wywieść, wzgardzić, wzięty, zasieść, zażyć, zbawić, złocony, złoto, znać, zniknąć, znikomymy, znowu, zostać się, zostawać, zostawić, zwać, zwykły, żalony, żałościwy, żądza

445—1213 769

1 ach, aczci, ali, anjelski, anjołek, Arpin, bawić się, biały, bieżeć, bitwa, blady, boć, bodajże, bogactwo, bogaty, bogini, bojaźń, ból, boleć, boski, boży, brak, brod, Brutus, bryłeczka, budowny, bujność, całość, cel, Charon, chcieć się, chwalić, chwila, ciągnąć, ciernie, cierpieć, ciężkość, ciosany, cnotliwy, co *av*, corka, coś, cyprysowy, czarnawy, cząstka, cześć, część, członeczek, człowieczeństwo, człowieczy, czternaście, czuć się, czuły, czyścić się, czyścić, dach, daleki, daleko, dany, dar, deska, deszcz, długi, dobroć, dobrowolny, doczekać, dogrzać, dojsć, dokonać, doktor, domawiać, doprowadzić, dopuścić, dordzałość, dosiąć, dostać się *vb 1*, dostać się *vb 2*, dostatek, dosyt, dotkliwy, dotknąć, dowcip, dowiadać się, doznawać, duma, dziateczki, dziecinka, dziedziczka, dziedziczny, dzielność, dziewczyna, dziewczyny, dziękować, dzisiejszy, dziwować, Erato, folgować, fortel, frasować, fuk, gałazka, gardłko, gardło, gardzić, gasnąć, gdzieby *pt*, gdziekolwiek, głod, głos, główka, głuchy, głupi, gnać, gniazdo, godny, gody, goić, gorzeć, gorzki, gotować, gotować się, gruby, grzech, gwałtowny, hamować, hamować się, Hanna, Heraklitow, holdować, horda, jagoda, jaje, jakikolwiek, jakoby *av*, jakoby *cn*, jakokolwiek, jakoż *av*, Jan, jasność, jaśnie, jawnie, jechać, jednak, jedyny, jeśli *pt*, jeśliże, jezioro, jutrzienka, karać, karmia, karmiony, karny, kącik, kąt, klucz, kłopot, kłos, knot, Kochanowska, kolebka, kołysać, koniec, kosa, koszt, kościany, krajać się, kres, krotko, krwawy, kryjomy, krzak, krzywda, krzywy, ksieni, księga, kształt, ktorykolwiek, kwiat, las, leczyc się, leda,

lekkość, leniwy, letniczek, li *pt*, liczba, listek, litować, los, ludzkie *av*, łamanie, łożnica, łuk, macać, macierzyński, mać, majestat, majętność, maluczki, mamka, mara, matczyn, mądrość, mądry, mąż, mdleć, mdly, męka, miasto *praep*, miasto *sb*, mienić, mienie, mierzyć, miesiąc, mieszać, miękko, miłosierdzie, miłować, minąć, miotać się, mistrz, młodość, młody, mocny, mocować się, modlić się, modlitwa, mogiła, mowa, mroz, mściwy, murarz, mylić się, nabawić, nagroda, naleźć, należeć, napatrzeć się, napawać, narzekanie, nasycić, nawiedzić, nazbyt, nędza, nędznik, nędzny, niebaczny, niebezpieczeństwo, niebieski, nieczęść, niedordzały, niedoszły, niełacno, nielaska, niemal, nienagrodny, nieodpowiedny, niepamięć, niepewny, niepieszczony, nieplatny, niepochybny, niepomny, nieposłuszny, niepożyty, nieprzespany, nieprzetrywany, nieprzeżyty, nierad, nierzewniwy, niesteryż, nieść, nieubłagany, nieuchroniony, nieuchronny, nieuśmierzony, nieutolony, nieużyty, nieważny, niewątpliwie, niewczas *sb*, niewesoły, niewidomy, niewola, niezbożny, nieznacznie, nieznajomy, nigdyć, nikczemny, niszczyć, niżliby, nocny, nosić się, nowo, noworodny, obaczyć, obiecować, obłapić, obłudny, obracać, obrany, obrocić, obrocić się, obyczajny, ochędostwo, ochędożny, odbiec, oddać, odjąć, odmienić, odprawić, odziać, odżalować, ogień, ojców, okazować, okno, okrocić, okrutnik, oliwka, ominąć, omylić, omyłka, ono *pr*, opak, Orfeus, Orszuleczka, ostateczny, ostatek, ostry, osuszyć, otchniony, paciorek, pamiętka, panieński, panować, pasek, paść *vb 2*, patrzeć, pełno, pełny, perzyna, pęto, Phoebus, piec *vb*, piecza, pieniądz, pierze, piękny, pioro, pisać, pisać się, pisany, Pluton, płochy, płono, płynąć, pływać, pobiegać, pobożność, pocieszyć, poczynąć, podciąć, podeprzeć, podlec *vb*, podobać się, podobieństwo, podsieczony, podziąć się, podziemny, pogański, pokorny, pokręcony, pokrzywa, pole, połowica, pomazać, pomilczyć, pomnieć, pomsta, popaść, poprawić się, porażony, porównać, poruczyć, porzucić, posłanie, posługa, posłużony, pospieszyć, pospolity, potkać, potrzeba, poty *cn*, powiadać, powpadać, powszechny, pozdrowić, pozny, pożądny, pożegnanie, pożytecznie, prawdziwie, prątek, precz, prędki, prostak, Prozerpina, prądka, przeciw, przeciwko, przegrozka, przejmować, przejść, przekaza, przekłety, przenikać, przepamiętać, przestroga, przeszły, przewoźnik, przewyssać, przezręczysty, przeżyć, przy, przychodzić, przyczyna, przyczytać, przydawać, przyjaciół, przyłomiony, przymiot, przymnożyć, przynieść, przypadać, przypaść, przypatrzeć się, przyplynać, przypominać, przysada, przysmak, przystać, przystępować, przywieść, przywitać, ptastwo, puszczać się, puścić się, rad, raj, rano *av*, rano *sb*, ręczynka, robota, rod, rodny, rodzenie, rodzić się, rog, rościć się, równie *sb*, rozdzielić, rozniecić, rozpychać, roztropny, rumiany, ruszyć się, rymować, rzadki, rzadko, rzucić się, Rzym, sad, sadownik, Safo, sąd, schodzić, siać, siedm, sieść, siła *av*, siostra, siroctwo, skarga, skarżyć się, skąpy, skłaść, skłoniony, skoro *cn*, skromny, skryć się, skrzydło, skrzynka, słodzić, słoneczny, słowicy, słowieński, sługa, słup, służba, służyć, słynąć, słyszący, słyszeć, smak, smok, snadnie,

INDEKS FREKWENCYJNY

sowicie, spadać, spaść, spić, spłoszyć, sporny, sprawować, srogo, srogość, sromota, sromotny, stając, stanąć, staranie, stateczność, stawić, stoł, stopeczka, stopień, strach, stracony, strapiony, straszny, strata, strumień, strzała, suchy, suszyć, swoboda, Sybilla, Symonidow, Sypil, szaleć, szczebiotać, szczebiotka, szczepienie, szczupły, szlad, szydzić, szyja, ścieżka, ślachtetny, ślepy, śmiać się, śmiertelność, śnieg, śpiewaczka, świeży, święty, świtanie, tajemnica, tajemny, takci, takiż, także *av*, tamże, tedy, tępy, tkaneczka, tknąć, tkwić, tolic, tor, trocha, trudno, trudność, trwały, trząść, trzydzieści, trzymać, trzymać się, tuć, twardy, twarz, twórca, tworzyć, tymże *pt*, ubior, ubostwo, ubyc, ucałować, ucho, uchować, uciec, ucieszyć się, uczony, uczuć, udać, udać się, udziałać, ugodzić, ująć, układny, ukrocić, ukwapliwy, ulec, ulubiony, umierając, umykać, umysł, upadać, upadek, upatrzeć, upatrzeć, uploteczka, upłynąć, upokoić, upomnienie, uprosić, uprzętać, upuszczając, uradować się, usadzony, uskarżać się, uspokoić, ustka, uszczuplony, utolić się, utracić, utraipienie, utrata, uważać, waga, wątpliwość, wbić, wdzięcznie, wdzięczność, wedle *praep*, welna, wesoly, westchnąć, wezwany, wiarować się, widzenie, wiekuisty, wielce, wieść *vb*, wieź, więc *cn*, wionąć, wkładać, władać, własny, włosek, włożyć, wniesiony, wodza, wodzić, wozić, wprawić, wracać się, wrocić, wrog, wrota, wschodzić, wspinać się, wspominać, wspomnieć, wstawać, wstręt, wstydlivy, wszędy, wszędzie, wszystkokrotny, wściagać, wybić, wybić, wychowaniec, wydrożyć, wyjawić się, wykorzenić, wylatować, wymowny, wynaleźć, wypchnąć, wyprawa, wyrazić, wyrzec, wysep, wysoki, wysoko, występ, wywod, wzdychanie, wzejść, wznieść się, wzrok, wżdam, za *pt*, zabawiać, zabawić, zabawka, zabrać, zachwianie, zad, zadać, zaginać, zagrodzić, zagubiony, zajrzeć, zakwitnąć, zamierzony, zamknąć, zamknięty, zamykać, zaniechać, zaprowadzony, zaraźliwy, zasadzić, zasmęcony, zaś, zazdrość, zbójca, zbyć, zbyt, zbywać, zdrada, zdroj, zdrowy, zdzierać się, zelżywość, zemdlony, zesłany, zewlec, zgaszony, zgoić, zgoła, zgubić, zgwałcić, zielony, ziemieński, zimny, złość, złotowłosy, złożony, zmazeczka, zmierzać, zmiękczyć, zmysł, znaczny, znaczyć się, znak, znieść, zniknienie, zraniony, zrownać, zrzucić, zrzucony, zstać się, zstawać, zwyciężony, zysk, źle, źrzenica, zwierz, żagiel, żaloba, żegnać, żeganie, żelazny, żniwo, życzliwość

UZUPEŁNIENIA I POPRAWKI

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
106	10d	odnaleźć.	odnaleźć, natomiast P. W. Szejn cytuje w płaczach z terenu dawnej Rzeczypospolitej teksty pożegnań zmarłego, które mają podobną formułę końcową; zob. np. t. I, cz. II, nr 48, nr 59, nr 70: <i>A mojego tatki nie ma.</i>
124	16g	zob. np. BielKron 114v ... gniew ...; zob. też	zob. np. RejAp 157: <i>I czujesz ná sercu swoim i niedowiarstwo swoje i złościwe spráwy swoje</i> ; zob. też KochPieś 5/5 (I, 3, 4): <i>Rádość ná sercu niewymowną czuję...</i> ; zob. też
129	21d	zob. też Śl. XVI s.v.	zob. też Śl. stp. s.v. l.A.b. oraz Śl. XVI s.v.
136	23–22d	częste są wyrażenia <i>podnieść myśl</i> ,	częste są wyrażenia o innym znaczeniu <i>podnieść myśl</i> ,
140	10d	<i>z láską požądály.</i>	<i>z láską požáddly.</i> s. 10/23 (10, 18): <i>márą níkczemną</i> — w znaczeniu 'marą bezcielesną', tak np. RejWiz III/30–32: <i>iż ku swej osobie [Bog] Raczył stworzyć człowieká, jużci tám osobá Musi być, boć níkczemni ták by byli obá.</i>
146	21d	poza tym miejscem w Trenach;	poza tym miejscem w Trenach; zob. natomiast RejPos 176/9: <i>pogrzebioná nádziejá;</i>
149	2d	<i>niedoszlé ... groná;</i> dostać	<i>niedoszlé... groná;</i> w cytowanych przez P.W. Szejna płaczach o zmarłym dziecku jako o niedojrzałej jagodzie zob. t. I, cz. II nr 23, nr 25: <i>moja jagodka niedozrielaja;</i> dostać
153	18g	<i>dokonać</i> 'położyć kres', zob. RejZwierc	<i>dokonać</i> 'położyć kres', 'skończyć' (= zabić lub umrzeć), zob. RejZwierc
168	8d	BielKron 260v: <i>á</i>	BielKron 260v: <i>w ráju rozkoszy, gdzie jest ogród</i>

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
171	14d	miernym powie- trzym zasiadł. 	wod rozkosznej słodkości, pod przezroczystym niebem a miernym powietrzem zasiadł; zob. też wzór listu kondolencyjnego w: Jan Ursyn z Krakowa, <i>Modus epistolandi...</i> , wyd. BPP Wrocław 1957, s. 54: <i>Ea enim lege nati sumus omnes ut aliquando moriamur.</i>

Spis treści

Wstępy wydawców	5
Wybór przekazu i charakterystyka wydania — M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa	7
Ważniejsze cechy gramatyczne utworu — M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa	20
Objaśnienia: założenia i organizacja	34
Komentarz I — M. R. Mayenowa	34
Komentarz II — J. Axer	35
Aneks: Zmiany tekstowe — M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa	39
Wykaz błędów druku — M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa	43
Tekst. Reprodukacja fototypiczna — Transkrypcja	45
Objaśnienia	99
Źródła i literatura (wykazy skrótów) — J. Axer i M. Cytowska	100
Komentarz I — M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa	104
Komentarz II — J. Axer i M. Cytowska	104
Indeksy — L. Woronczakowa	183
Indeks wyrazów i form polskich w tekście wierszowanym	185
Indeks wyrazów i form polskich w tekście prozaicznym ciągłym	228
Indeks wyrazów i form polskich tytułów, żywej paginy i oprawy edytorskiej	230
Indeks wyrazów i form łacińskiej części oprawy edytorskiej	230
Indeks frekwencyjny wyrazów polskich w tekście wierszowanym	231
Uzupełnienia i poprawki	236
Tablica pamiątkowa rodziców Jana Kochanowskiego w kościele parafialnym w Zwoleniu (fot. Pracownia Fotograficzna IS PAN)	po 104

Redaktor naukowy
JERZY WORONCZAK

Publikację opiniowali do druku:
MARIAN KUCAŁA I JANUSZ PELC

Okladkę, obwolutę i wyklejkę projektował
Jacek Sikorski

Redaktor
Jadwiga Szwagrzykowa

Redaktor techniczny
Jacek Sikorski

© *Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1983*

Printed in Poland

PL ISSN 0519-864X
ISBN 83-04-00671-5

Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1983
Nakład 10 000 egz.

Ark. wyd. 17,60; ark. druk. 15,00+1 wkl.; ark. form. A₁ 19,95.

Pap. offset. import kl. III, 90 g, 70 × 100.

Oddano do składania 22 X 1980. Podpisano do druku we wrześniu 1982.

Druk ukończono w kwietniu 1983.

Zam. 680/80 K-9/1233 Cena zł 220.—

Drukarnia Narodowa w Krakowie, ul. Manifestu Lipcowego 19

WAŻNIEJSZE DOSTRZEŻONE BŁĘDY DRUKU

Stronica	Wiersz	Jest	Powinno być
26	12d	w tym czasie	w tym w czasie
103	5—6d	<i>Studia...</i> (w druku).	<i>Rola kryptocytatów z literatury łacińskiej w polsko-języcznej twórczości J. Kochanowskiego</i> , Pam. Lit., 1982, z. 1/2.
115	10g	<i>odmidny</i>	<i>odmidny</i>
177	19g	Czegóż płaczem prze Boga?	Czegóż płaczem, prze Bogá?

Jan Kochanowski: *Treny*